

8(05)
2-30

ამაჲმა

თვეიური ჟურნალი

წელიწადი მეორე

7
№ VII

Handwritten signature 103.

თბილისი, 1895.

ტილისი

საქართველოს მთავრობის ბრძანებით

1895

8(05)
2-80

Handwritten signature or scribble in the top left corner.

ვინ გავაგებუნოთ?

დაუმთავრებელი მოთხრობა

ა. ჯაზიბეგისა

I

P. 6302

ლამაზმა და ცქრიალა მარიამმაც გიმნაზია შეასრულა და, როგორც მომეტებული ნაწილი გიმნაზიის ახალგაზდა ქალებისა, ფიქრობდა უმაღლეს სასწავლებელში გაეგრძელებინა. თავისი განვითარება.

— წაველ, ვისწავლი, კარგად მოვემზადები და დავუწყებ ბავშვებს სწავლებას! — არა ერთხელ ამბობდა მარი ყმაწვილურის გულწრფელობით და დარწმუნებული იყო, რომ ეს წადილი ადვილად შეუსრულდებოდა და მიზანს უეჭველად მიაღწევდა. რასაკვირველია, ის არც თავის საშუალებას უყურებდა, არც იმ გეგმირვებას და განსაცდელს, რომელიც ჩვენს დროში ყმაწვილს ჩრდილსავეით უკანა სდევს და მაცდურად იზიდავს თავს.

ყმაწვილობა — ოცნების დროა, ის დრო, როდესაც კაცს ყველაფერზე რწმუნება აქვს, ყველას გულწრფელად ენდობა, სჯერა თავისი ძალ-ღონე, სჯერა ყველას სიტყვების უმანკობა, მარიც საქმეს ასე უყურებდა და ფიქრობდა, რომ კეთილ საქმეზედ დამდგარს ყველა ძმურს ხელს გაუშვებს, ყველა სიხარულით შეეწევა, ყველა გზას უჩვენებს.

მარცხე ყმაწვილი იყო, მასაც არ ასცდა გულ-წრფელი გატაცება და ოცნებით შეპყრობილს აღარ უნდოდა გამოსულიყო სასიამოვნო ფიქრებიდან.

მართალია, დედ-მამა ეწინააღმდეგებოდა, საშუალებას არ აძლევდა, მაგრამ გიმნაზიის ყმაწვილი მასწავლებელი ისე გულმხურვალედ ამტკიცებდა: „ვისაც თავი აქვს და მუშაობის სურვილი, ყველაფერი ადვილიაო“, რომ ყმაწვილი ქალი სრულიად დარწმუნდა საოცნებო წადილი გაუმართლდებოდა.

მარის დედ-მამა, ძველებური, გაუნათლებელი ხალხი, მუდამ სოფელში სცხოვრობდა და ნეტარებით მოელოდა იმ დროს, როდესაც მათი მარტოდ-ერთად-ერთი ნუგეში ქალი სწავლას გაათავებდა, დაბრუნდებოდა შინ და ქორწინებით გაახარებდა მოხუცებულების გულს.

როდესაც მარი უკანასკნელს კლასში იყო და ეძლეოდა თავის ფიქრებს, მისი დედ-მამაც არა რჩებოდა უოცნებოდ; გრძელსა და მოსაწყენს ზამთრის ღამეებში, როდესაც ბუხარი ტკბილად გუგუნებდა, ისინი სიამოვნებით უცქეროდნენ მხიარულს აღს, თავის ქალზედ ჰფიქრობდნენ და თითებზედ ანგარიშობდნენ—ვინ იქნებოდა მათი ქალის საკადრის საქმროდ. ამ დროს ბევრჯერ ცოლქმარს შუა დიდი ბაასი ასტყდებოდა, რადგანაც ან ცოლის დასახელებული ქმარს არ მოეწონებოდა, ან ქრმისა—ცოლსა.

მაგრამ ტკბილი, ერთმანეთის მოსიყვარულე ცოლ-ქმარი ამგვარს ბაასს უფრო დროს-გასატარებლად ასტებდნენ ხოლმე, ვიდრე ერთმანეთის საწინააღმდეგოდ და ყოველთვის მშვიდობიანის ალერსით გაათავებდნენ ხოლმე.

იმათ უყვარდათ ერთმანეთი, ერთად გაჭარებულმა ორმოცმა წელიწადმა შეაჩვია, შეათვისა ერთმანეთს, თუმცა თავიანთ ცხოვრებაში ბევრი უბედურება ენახათ, ბევრჯერ მწარის მწუხარებით გული ასდუღებოდათ, შვიდი შვილი დაემარხათ, მაგრამ ღვთის მლოცველები, მარის შერჩენით მაინც თავის თავს ბედნიერადა სთვლიდნენ.

გათავდა ეგზამენები, გათავდა სწავლა, ყველანი დაითხოვეს და მოხუც დედ-მამასაც მოუვიდათ სასიხარულო წიგნი: მარი ატყობინებდა, რომ მან სწავლა ვაათავა და მიიღო ატესტატი. მაგრამ საკვირველი ის იყო, რომ მოსვლას ვიდრე არას იწერებოდა და თითქმის სტრიქონ გამოშვებით თავის მასწავლებელი ვალერიის სახელს ახსენებდა.

— ვინ არის ეს ვალერი? რა კაცია?.. ასე ხშირად ჩვენი ქალი იმის სახელს რად ახსენებს? — მოხუცებს ებადებოდათ ფიქრი და წარმოუთქმელის წადილით უნდოდათ, რომ ჩქარა მოსულიყო მათი შვილი, ჩქარა დაეკოცნათ და ჩქარა მიეღოთ პასუხი იმ კითხვას, რომელიც მზრუნველი მშობლის გულში იბადებოდა.

მაგრამ იმათი წადილი, იმათი სურვილი რჩებოდა: ამოდგოდნენ მისდევდა ღღეს, კვირა — კვირას და მარი კი არსადა სჩანდა.

II

დედ-მამა ამ მოლოდინში იყო, მაგრამ მარი ჯერ ისევ ქალაქში სცხოვრობდა და რაღასაც გვიანობდა.

ეგზამენები გაათავა თუ არა, მაშინვე გახარებული გაიქცა ვალერიისთან და მისვლის უმაღლეს შესძახა:

— გავათავე, დავიქირე!

ვალერი მხიარულად კარებში მოეგება და შეპატიჟებასთან ერთად უთხრა:

— ქეშმარიტად ბედნიერები არიან თქვენი მშობლები, რომ გამოუთქმელს მშვენიერებასთან სწავლითაც აგრე განვიტარდით.

ქალი გაწითლდა სილამაზის ხსენებაზე, მაგრამ მაშინ ის ისე ბედნიერი იყო, ისე, რომ ყმაწვილი მასწავლებლის სიტყვებზე წარმოუთქმელის სიტკბოებით დაურბინეს გულში.

ვალერი და მარი შევიდნენ მოწყობილ, პატარა სასტუმროში, სადაც ქალი ჩამოჯდა დივანზედ და ვალერიმ კი მხიარულად უთხრა:

— თქვენ გიმნაზია შეასრულეთ და ეგ ისე სასიხარულოა ჩემთვის, რომ მსურს თქვენთან ერთად მივეგებო ახალ ცხოვრებას.

— ჩემთვის ნუ სწუხდებით! — დაფაცურდა მარი.

— მოითმინეთ, მოითმინეთ! — ისევ დასვა მასწავლებელმა მარი: — კელბერი აქვეა, თითო სტაქანი შოკოლადი დაელიათ.

— შოკოლადს არა ვსვამ. — სცადა წინააღმდეგობა ქალმა.

— არა სვამთ?! რა მიზეზია? იქნება მეკრძალებით?... აი, აი, აი! — გაიქნია თავი: — განა ეგ იმედი მქონდა?

— კი არ გეკრძალებით, მაგრამ... — აღარ გაათაჯა მარამ.

— მაგრამ-რა? — ღიმილით იკითხა ოსტატმა და ცოტა საჩუმის შემდეგ დაუქირა ხელები და თვალებში შეხედვით უთხრა: — ხომ მეგობრადა მთვლით?

ქალი კიდევ გაწითლდა, დაიბნა და წყნარად უპასუხა:

— დიაღ.

— მაშ თუ აგრეა, რას მერიდებით, რად მექცევით, როგორც უცხოს?... კარგია, დაჯექით, ეხლავე მოგვიტანენ. ამ სიტყვებთან ერთად დარეკა ზარი და უბძანა შემოსულს ბიქსორი სტაქანი შოკოლადი, პიროჟნები და კანფეტი მოეტანა. მერე ისევ ქალს მიუბრუნდა და ტკბილის ხმით უთხრა:

— მაშ ეგრე... ვიყენეთ სიკვდილამდინ მეგობრები... თანახმა ხართ?

ქალს რაღაცა მოსდიოდა, თავბრუ ეხვეოდა; მთლად გახურებული რაღაცა უცნაურს, აქამდინ უცნობს გრძნობას შეეპყრო და მთლად ცახცახებდა. დღემდინ იმას არ გაეგონა ამ გვარი ლაპარაკი და დღეს პირველად ესმოდა. მერე ვისგან?... იმ მასწავლებლისგან, რომელსაც მთელი გიმნაზიის ქალები აღმერთებდნენ და თავის იდეალად ხადიდნენ!

მეგობრობა!.. ამისთანა მოწინავე, განათლებულს, ქკუითა და პატიოსნებით საესე კაცთან!?! მართლდაც, რომ საბედნიერო რო იყო მარისთვის,

— თანახმა ხართ? გაუმეორა კითხვა კიდევ უფრო მიმზიდვის, უფრო ტკბილის ხმით მასწავლებელმა.

— თანახმა ვარ. გაუშვირა მარიმ ხელი, რომელიც ვალებრიმ სიამოვნებით ჩამოართვა.

— ახლა მოიხადეთ შლიაპა, გაიხადეთ ხელთათმანები და ნულარ დაგავიწყდებათ, რომ მეგობართანა ხართ.

ამ სიტყვებთან ერთად ვალერიმ ხელთათმანების ღილები გაუხსნა, შლიაპა მოხადა, შესცქეროდა თვალებში და მხიარულად ელაპარაკებოდა. მარი ჰგონებდა რაღაცა უხერხულობას, მაგრამ წინააღმდეგობა ვეღარ მოეხერხებინა, რადგანაც ცხოვრებაში გამოუცდელს ეწინააღმდეგებოდა თავის გამოუცდელობა არ შეემჩნევიანებინა, ან უსაბედო ქცევით მეგობრისთვის არ ეწყენინებინა.

გაიღო კარები და ბიჭმა შემოიტანა შოკოლადი ბისკვიტებით და სხვა-და-სხვა გვარი ტკბილეულობით.

მეგობრები სტოლს შემოუსხდნენ და წყნარად შეექცოდნენ. მარი გათამამდა, რადგანაც იფიქრა, რომ თუ ვალერი ასე იქცევა, უეჭველია თვითონაც იმას უნდა მიჰბაძოს, რადგანაც ვალერი არის განათლებული, ზრდილი, გონიერი და უწყესობას არ ჩაიდენს. მაგრამ საკვირველი ეს იყო, რომ მარი მოვიდა მასთან სარჩევლად, იმას უნდოდა ეკითხა თავის გამგზავრებაზედ რუსეთში, სწავლის გაგრძელებაზედ; ეს სურვილი ვალერისათვის გაკვრით ნათქვამიცა ჰქონდა, მაგრამ დღეს ენა ებმოდა და ვერ გაეხდებოდა. რამდენჯერმე ქალმა პირი გააღო, უნდოდა მოსვლის მიზეზი მასწავლებლისთვის ეთქვა, მაგრამ რა წამს შეხვდავდა, რა წამს ლაპარაკის დაწყებას დააპირებდა, ენა დაემბებოდა ხოლმე და სიტყვა უწყდებოდა.

ბოლოს მარიმ მოიკრიფა ღონე, დაატანა თავს ძალა და თვალების დახრით წარმოსთქვა:

— თქვენთან სარჩევლად მოველ და...

— უეჭველია პეტერბურგში წასვლაზედ უნდა მკითხნოთ რჩევა?— გააწყვეტინა ვალერიმ.

— დიად.

— მე ვიცოდი, დარწმუნებული ვიყავ, — წამოიძახა იმან და დაუმატა: — ეხლა ისეთი დრო არის, რომ მოსწავლე ქალების ცხრა მეთედი ნაწილი სწავლისკენ მიილტვის... რატომ, რატომ?... ეგ კარგი ნიშანია...

ვალერის სიტყვები ქალს ესიამოვნა, რადგანაც მასწავლებელმა ოცნებად არ ჩასთვალა მისი აზრი.

— დიად, მაგრამ დედ-მამა ვერ დამიყაბულებია და...

— ჰმ!... — ჩაფიქრდა ყმაწვილი კაცი და პატარა უღვაშების გრეხა დიწყო. — ეგ კარგი არ არის... ცხოვრება გინდათ; ხარჯი დაგჭირდებათ... სხვა საშუალება ხომ არა გაქვთ-რა?

— არა.

— უნდა ეცადოთ როგორმე დააყაბულოთ.

— როგორ ვეცადო, რა ვქნა?... მეზობლები ისეთი არავენა გვყავს, რომ ჩააგონონ, და ნათესაობას კი იმათი მხარე უჭირავთ.

— უეჭველია, ჩაგცივებიან გათხოვდიო? იმათი აზრი ხომ მაგაზედ შორს არ მიდის!...

— დიად, მართალსა ბრძანებთ... მაგრამ სანამ სწავლას არ შევასრულებ, სანამ საზოგადოებისთვის სასარგებლო წევრი არ შევიქნები, გადაწყვეტილი მაქვს სხვაზედ არაფერზედ ვიფიქრო.

— ჩემთვის სასიხარულო და თავმოსაწონია მაგ სიტყვების გაგონება... თქვენს სწავლაში და ხასიათის სიმტკიცეში მეც ხომ ჩაუღდენიმე წილი მიძევს.

— გაძლევთ სიტყვას, რომ დიდი წილი გიდევსთ! — წამოიძახა მარიმ გატაცებით და დაუმატა: — ყოველი თქვენი სიტყვა სამუდამოდ გულში ჩამენერგა!

ვალერის ესიამოვნა ეს სიტყვები და რაოდენსამე ხანს ჩუმად იყო.

— მაშ დედ-მამა არას გაძლევთ? — სიჩუმის შემდეგ ჰკითხა ვალერიმ.

— კიდევ ეგ არის უბედურება, რომ არას მაძლევენ!

— აქვთ რამე შემოსავალი?

— დიად, სამას თუმანდინ წელიწადში. ასე ამბობს ხოლმე მამა-ჩემი, — დაუმატა ქალმა.

— სამასი თუმანი კარგია!... ყოველთვის შეუძლიანთ სამოცი თუმანი თქვენთვის გადადონ... სოფელში მაგოდენა ფული რად უნდათ?

— შინ რომ დავრჩე, განა წელიწადში სამოცი თუმანზედ ნაკლები მომინდება? განა არ იცით, გასათხოვარს ქალს რამდენი ხარჯი უნდა?

— სამოცი თუმანი რას გეყოფათ?

— იქ კი ოცი და ათს თუმანსაც დავეჯერდებოდი.

— ეგ ცოტაა, ყოველთვის გაჭირვებაში იქნებოდით.

— ცხოვრება ხომ შემიძლებოდა?

— რასაკვირველია, მაგრამ რა ცხოვრება იქნებოდა?

— როგორიც უნდა ყოფილიყო, ოდონდ შიმშილით არ მომკვდარეყავ! — წამოიძახა გატაცებით მარამ.

ლაპარაკი ჩამოვარდა იმაზედ, თუ მოხუცებულები როგორ დაერწმუნებინათ და დაეყაბულებინათ, რომ საჭირო ფული მიეცათ ქალისთვის და გზაში არ გადაჰლობოდნენ თავიანთ ქალის პატიოსანს სურვილს.

ვალერიმ ურჩია და, რასაკვირიელია, მარიმაც ცოტაოდენის მღელვარების შემდეგ მიიღო, რომ ქალი შინ არ წასულიყო, რადგანაც მისი ძალდატანებით გათხოვება შეეძლოთ და თუ ამას ვერ მოახერხებდნენ, მაშინ რაოდენსამე ხანს სრულიად აღარსად გაუშვებდნენ და დროს უბრალოდ დააკარგვინებდნენ.

— როგორ შეუძლიანთ ჩემი დაჭერა? ფეხშიშველი გამოვქცევი, — იწყინა და ითაკილა მარამ.

— თქვენ თვითონ ამბობთ, რომ მამა-თქვენი ჯიუტი კაცბა და მაგგვარ ხალხისაგან კი ყოველგვარი ძალდატანება მოსალოდნელია.

იმათ გადასწყვიტეს, რომ წერილებით ემოქმედათ და მარამ ხელში არ ჩავარდნოდა.

ამით გათავდა ეს დღე და ისინი განშორდნენ, მარი ალტა-
ცებული ამისთანა მეგობრის შოვნით და ვალერი კი რაღაზედაც
დაფიქრებული. ქალი მიეშურებოდა, რადგანაც სადილობა მო-
ახლოვებული იყო და ის სახლობა, რომელთანაც იღვა, ლოპ-
დინს დაუწყებდა.

III

ვალერი ჩხიკარიძე შუათანა შეძლების კაცი იყო, მამა დი-
დი ხანია მოჰკვდომოდა და მოხუცს დედას კი თავი არ გამო-
ეყო გარედ, რადგანაც თავადობას დაობდნენ, თავის საზოგა-
დობას დაშორებოდა და სხვა საზოგადოებას კი ვერ მიჰკედლე-
ბოდა. მაგრამ საცხოვრებელი მანც იმდენი ჰქონდათ, რომ
შვილს უნივერსიტეტში კურსი გაეთავებინა და დედას შინ, თუ-
მცა ღარიბულად, ცხოვრება შესძლებოდა.

ვალერი, ამხანაგების გასაოცებლად, დიდს მნიშვნელობას
აძლევდა თავადიშვილობას და ბავშვობიდანვე ამაცობდა ამ ხა-
რისხით. როდესაც რუსეთში ჯერ კიდევ სტუდენტი იყო და
ვისთანმე ნაცნობთან მივიდოდა და შინ არ დაუხვდებოდა, პირ-
ველი სიტყვები იყო ხოლმე:

— მოახსენე, კნიაზ ვალერი ბრძანდებოდა-თქო. ან არა-და
გადასცემდა საკუთრივ ამ შემთხვევისათვის მომზადებულს „კარ-
ტოჩკას“, რომელზედაც ფრანგულად ეწერა: „ვალერ ჩხიკარიძე,
თავადი ჩხიკარიისა“.

ამისთვის ყურადღება იქნება არაფის მიექცია, მაგრამ ვა-
ლერი ჯერ არ იყო გათავადებული და ამ წოდებას მხოლოდ
დაობდა. ამისთვის, რასაკვირველია, ამხანაგობა ივდებდა მასხა-
რად და გულით შორდებოდა. ყმაწვილი კაცი ამ შემთხვევას
შურს აწერდა და ამბობდა: „რაც უნდა თქვან, თავადობა მა-
ინც ამშვენიერებს გვარს! და მე კი მივიღებ თავადობას“. ასე
იზრდებოდა ვალერი, რომელსაც მარჯვე ლაპარაკი, ლაზათია-
ნი შეხედულობა და თავადობის ტიტული ყველა რუსის ნა-
ცნობების სახლის კარებს უღებდა. ვალერი იქ დანავარდობს

და, ოხუნჯობდა და სხვა-და-სხვა ხნოვანი ქალების გმირად შეიქმნა.

ამ მხრით რუსეთი მდიდარი საასპარეზოა და ამან კი ყმაწვილი კავკასიელი, მხურვალე ტემპერამენტით, შეაჩვია ქალღმრთის სრულიად სხვა თვალით ეყურებინა, სანამ მის ამხანაგებს. ისა ჰფიქრობდა, რომ ქალი მისდა სასიამოვნოდ არის გაჩენილი და სვინდისის წინააღმდეგ არ მოქმედებს, ვინც სარგებლობს ამ სიამოვნებითო!

— რაც უნდა დაწერონ, რაც უნდა სთქვან, — ამბობდა ვალერი, — თუ ქალსა და კაცს ერთმანეთი მოსწონთ, ერთმანეთით რატომ არ უნდა იხარონ, რატომ არ უნდა დასტკბნენ?

ამ აზრებში იყო ვალერი გართული, ასე შეასრულა კურსი და მის შესრულებასთან ერთად მას მოუყვია სასიამოვნო ამბავი, რომ მის გვარს თავადობა დაუმტკიცდა.

მის სიხარულს სამზღვარი აღარა ჰქონდა და მეტის გაბედულობით ლაპარაკში უფრო ხშირ-ხშირად ჩაურთობდა ხოლმე: „ჩემი გლეხები, ჩემი ყმები, ჩემი მოსამსახურეები“ და სხვა, თუმცა რიცხვით სულ ხუთი კომლი ყმა ჰყვანდა! ისე ჰბერავდა და აზვიადებდა თავის მდგომარეობას, რომ კაცი იფიქრებდა: „უეჭველია, აუარებელი რიცხვი ყმა უნდა ჰყვანდეს და თვალგაღუწვდენელი მამული უნდა ჰქონდესო!“

მაგრამ ვალერი მეცხრამეტე საუკუნის შვილი იყო, ის ისე ვერ დარჩებოდა, რომ იმ დროს წყობილებას თავადზედაც მოქმედება არ ჰქონოდა და რაოდენადმე ლიბერალი, რასაკვირველია სიტყვით და არა საქმით, არ ყოფილიყო. ამისთვის ვალერი დაუმატებდა ხოლმე: „ჩემს ყმებს ესა და ეს ადგილი ვაჩუქეო, ესა და ეს ღალა ვაბატყეო, ესა და ეს საქმე ვავუარიგეო“ და სხვა. მაგრამ ეს ყველა ისე იყო ნათქვამი, რომ თავის ღირსება არ დაემციობებინა. ვალერი გამოემართა საქართველოში და ჩამოსვლის უმაღლ რომელსადაც გიმნაზიაში მასწავლებლის ადგილი მიიღო. აქაც კიდევ ახალი ნიჭი აღმოჩინა და თავისთვის სასარგებლო ქებას თავის უფროსებს ასხამდა და სხვებთან კი განუსაზღვრელად ამყობდა.

ერთის სიტყვით, ყმაწვილ კაცს კარგად შეესწავლა ამ სოფლის შესაფერი და ცხოვრებაში გამოსაყენებელი საქციე-ლი. ბევრმა ხანმა არ გაიარა, რომ ვალერი ტფილისში გა-დმოიყვანეს და შეიქნა თითოთ საჩვენებელ გმირად. ყველა-სა-უკეთესო ოჯახების კარგები გაიღო მისთვის და ყველგან სა-საიამოვნო და დამამშვენებელ თაიგულად შეიქნა. ყმაწვილი მა-სწავლებელი ყველას ხქამდის ბედნიერად მიაჩნდა, რომ უმე-ტესობა თავის შვილების ამ ყოფაში ნახვას ნატრობდა. ამ სან-ერთო სიტკობებს ვალერის ხანდისხან ის ხალხი უმწარებდა ხოლმე, რომელთაც „ძონძებიანს“ უწოდებდა; ესენი სადაც კი შეხვდებოდნენ იმ ბედნიერს, ღიმილით შეხედავდნენ და ღი-მილით გაადევნებდნენ თვალს. მაგრამ ისინი რა ანგარიშში ჩა-სათვლელნი იყვნენ. ვალერის ფიქრით, დაძონძილს ტანისაჲ მოსში მყოფნი შურით უყურებდნენ მის გაკრიალებულს წაღებს და ინგლისის მაუდისაგან გამოწყობილს ტანსაცმელს. ყმაწვი-ლი კაცი მედიდურად გადახედავდა ხოლმე უკმაყოფილოებს, თითქოს იმის თქმა უნდოდა: „დღე იტანჯნენო“.

IV

ვალერიმ ქალების გიმნაზიაშიაც მიიღო გაკვეთილები და პირველსავე დღიდან მათი გმირი შეიქნა. ის ისე ტკბილად, გატაცებით ლაპარაკობდა ხოლმე, იმოდენი გრძნობა გამოი-თქმოდა ყოველ მის მოძრაობაში, ლაპარაკში, თვალები ისეთის ცეცხლით უელვარებდა, რომ ყველა კაცი აღტაცებაში უნდა მოსულიყო. ამ დღეს გიმნაზიის მოსწავლე ქალების ყველა ჯგუფი მხოლოდ ვალერიზედ ლაპარაკობდა, ყველა იმის სა-ხელს გატაცებით ახსენებდა.

ვალერის გიმნაზიაში პირველსავე შესვლის დღეს მარი შეხვდა და გამოცდილმა თვალმა მაშინვე გაარჩია სხვებში ქა-ლის სილამაზე და მოხდენილობა. ვალერიმ გადაიგრიხა პატა-რა უღვაშები და ისე გაიღიმა, რომ ქალს აგრძნობინა, ლამაზი იყო და მის სიკეკლუტეს ყმაწვილი კაცის გული აფეთართხალდე.

ბინა. ქალი გაწითლდა და თავი დახარა; ყმაწვილი კაცი არ შეკრ-
თა ქალის აღშფოთებით და რამდენიმე კითხვა მისცა, რამდენჯერმე
იძულებული გახდა თავისკენ მიეხედვინებინა და თავგასულის
ყურებით უმეტესად აედევლებინა ნორჩი მოწაფე.

ამ დღიდან დაიწყო იმათი გაცნობა და მარის ისე არ
შეხვედრია, რომ შეუმჩნევლად დაეგღო, კითხვა არ მიეცა, არ
შეხუმრებოდა.

ტკბილად ესაუბრებოდნენ გამოუცდელს ქალსა ვალერი,
ტკბილს ნეტკრად ეწვევებოდა ამხანაგებისგან მასწავლებლის
ქება და წყნარ-წყნარად მორჩილ აკენად უხდებოდა ვალერის
მარის გული.

ღრო მიდიოდა, მოწაფე თან და თან ემორჩილებოდა ტკბილ
გრძნობას, თან და თან ეძლეოდა ტკბილს ოცნებას.

თუმცა ეს ყველა ასე იყო და მარის გული იმ ბუღბუღს
დამსგავსებოდა, რომელიც ანგარიშ-მიუცემლად ვარდისგან ნე-
ტარებას მოელოდა, მაგრამ მოწაფის და მასწავლებლის ლაპა-
რაკი თავის დღეში საზღვარს არ გადასცილებია; ვალერის
ყოველთვის ახსოვდა, რომ მოწაფესთანა ჰქონდა საქე და თავს
მხოლოდ ყმაწვილურის ცელქობის ნებას აძლევდა.

ვალერი ამ ხანში ერთხელ არ დაფიქრებულა რა მოსდის,
რასა შერება, ან სადამდინ უნდა მიეღწია მათს ცელქობას; ის
წარმოუთქმელს სიტკბოებას ჰგრძნობდა მარის ხილვით და ამ
სიტკბოებას არ ერიდებოდა.

— ოხ, ღმერთო, რა მშვენიერია, რა მდიდარი შეხედუ-
ლება აქვს! — იძახდა ის განუწყვეტლივ. ცოტა ხანმაც გაი-
რა და იმათი დამოკიდებულება გამოიცვალა: ვალერიმ აშკარად
არშიყობა დაუწყო და მარიც არამც თუ აღარ ერიდებოდა,
არამედ თითქოს თვითონვე ეძებდა.

მასწავლებელს არ უნდოდა მარის ტფილისიდან წასვლა,
რადგანაც ეშინოდა მაღლიერი ქმნილება ხელიდან არ წასწ-
ლოდა. ეს კი, იმის აზრით, ძლიერ ადვილი მოსახერხებელი იყო:
ამ ქალის დედ-მამა იმის გათხოვებას მოიწადინებდა, ქალს კი

სწავლა უნდოდა. ვალერი ეცდებოდა, რომ ქალმა არ დაუთმოს და კიდევ მოახერხებდა. ასე ფიქრობდა ყმაწვილი კაცი.

გაზაფხული იყო და მთელი ბუნება გადაშლილიყო; ყველაფერი ხარობდა და სიამოვნებას ეძლეოდა; ყოველ მცენარეს დიდის ხნის ძილის შემდეგ გამოეღვიძა და გადაშლილს ყვა-ვილებს, კოხტად თავ-მოხრილებს, თითქოს ის-ის იყო თავ-ლები გაეხილათ, რომ ქვეყნის მშვენიერებით დამტკბარიყვნენ. ყოველი ცხოველი რაღაცა მოუსვენრობას ჰგრძნობდა და თავისავე უნებურად, ანგარიშ-მიუცემლად ტოკავდა და საითკენღაც გარბოდა.

ამ საერთო ჰარმონიას ჩამორჩენოდნენ მხოლოდ მოსწავლენი, რომელთა გამოცდა წლიური შრომის შედეგ დაეწყათ.

იქნებოდა დილის ცხრა საათი, როდესაც ვალერი იმ სასწავლებელში მივიდა, სადაც მარი მიებარებინათ და, რადგანაც ჯერ ყველა მასწავლებელი არ შეყრილიყვნენ, ეგზამენების დაწყებას ელოდა. აღელვებული ბავშვები წიგნებით ხელში წამ და უწყუმ მოუსვენრად ოთახებში შერბოდნენ და გამო-ბოდნენ.

ვალერი ტალანში დაფიქრებული დადიოდა და თითქო ვილასაც მოელოდა.

ზოგიერთი ბავშვები ცდილობდნენ იმის ყურადღების მიქცევას, მაგრამ მასწავლებელს ჩვეულებრივი მხიარულება დაეკარგა და მისალმებაზედაც კი პასუხს აღარავის აძლევდა.

ერთი ოთახის კარები გაიღო, ვილაც ყმაწვილი ქალი გამოვიდა, შეხვდა ვალერის და გაწითლდა; რამდენიმე ნაბიჯი წარსდგა იმისაკენ, მაგრამ მაშინვე დახარა თავი და კედელზე მიყუდებული გაუნძრევლად დარჩა. აშკარად დაეტყო, რომ მას ვალერისთან მისვლა უნდოდა, მაგრამ ეკრძალებოდა.

მასწავლებელმა გრძელის ტალანის ერთს ბოლოს მიადწია, როდესაც მეორე ბოლოში; სადაც ყმაწვილი ქალი იდგა, გამოვიდა მეორე ვილაცა ცელქი, გაურბინა დაფიქრებულს მოსწავფეს და უჩქმიტა. ქალმა დაიწვილა და წიგნები ხელიდან დასცივდა. ახლად გამოსული ქალი ხაჭხარით გაიქცა და კედელ-

თან მდგარი ქალი კი წიგნებს დაეწოდა. ამ ხმაურობამ ვალერი შეაკრთო და მოახედა. შეხედა თუ არა ქალს, სახე გაუღიმდა, თვალები გაუბრწყინდა და ჩქარის ნაბიჯით ქალისაკენ გასწია. როდესაც უკანასკნელმა წიგნები შეაგროვა და თავი მალლა აიღო, მთლად აშფოთდა და გაწითლდა. მის წინ გაღიმებული ვალერი იდგა და კოკობს უღვავებდა იგრებდა.

— ახ, თქვენა ხართ?—დაიწყო ქალმა.

— დიად, მარი, მე ვარ... რამ აგაშფოთათ?—უპასუხა ვალერიმ და ეს საკმარისი იყო, რომ მთლად გაწითლებულიყო.

— მე არა... ისე...

— მაშ რადა სწითლდებით?

— მე, მე... დახრილი ვიყავ და უთუოდ სახეში სისხლი მომაწვა.

— რაც უნდა იყოს მიზეზი, მაინც მშვენიერი ხართ!—წამოიძახა ვალერიმ და თვალთაგან ნაპერწკლები გადმოყარა.

— კნიაზო!—სცადა მარამ გაეჩუმებინა, მაგრამ ვალერი იმგვარ ხალხს არ ეკუთვნოდა.

— მარი, მართალს ვამბობ.—ისეთის გრძნობის მომპარავის ხმით წარმოსთქვა ყმაწვილმა კაცმა, რომ მოწაფეს სიტკბოების ჟრიალმა გაურბინა სხეულში.

ჩამოვარდა წუთი სიჩუმისა, წუთი ანგარიშ მიუცემელის გულისა. მაგრამ ეს იყო წუთი, რომელსაც ქალისთვის კაცის ზოგიერთი მოვლენა უნდა ეგრძნობინებინა და ვალერისთვის კი—სული ამოექცევინებინა. ამის შემდეგ ისევ კაცმა დაიწყო, მაგრამ კიდევ უფრო ტკბილად, უფრო სანეტაროდ; ხმა უკანკალებდა, თითქო ნაზი ნიავი არხუვდა, სდნებოდა ტკბილად, როგორც ყანდის შაქარი და იზნიქებოდა, როგორც სითბოებით გამხვალი წმიდა სანთელი. სიტყვები ჰქონდა მოკლე, ნაწყვეტ-ნაწყვეტი, ნიავსავით ოდნავ ხმიანი, რომელიც ხან-გამოშვებით გაშმაგებულს მდინარესავით გადმოხეთქავდა, გრივალსავით გავჰქროლავდა.

— გწყინთ, რომ სიმართლეს გეუბნებით?—ჩასჩურჩულებდა ისა.—მაგრამ რა ვქნა, რომ გული სიცრუეს არ უახლოვ-

დება, ენა არ ემოჯრჩილება!? დიად, მართალს ვამბობ და თუნ-
და გამიწყრეთ კიდევ, მაინც არ შემიძლიან არ გითხრათ, რომ
ამ წუთში თქვენი სახე ახლად გადაშლილს და დაუჩაგვრელს
ვარდს მავანებს... რისთვის იქმუხებით წარბებს, რად მარი-
დებთ თვალებს, როდესაც მათ, მხოლოდ მათ შეუძლიანთ ედე-
მის ნეტარება მაგრძნობინონ?! იქონიეთ შებრალება!

ქალს ესიამოვნებოდა ეს სიტყვები, რადგანაც საყვარელის
კაცისგან ესმოდა, და გამოცდილებას კი ჯერ არ შეეჩვია სა-
შიშს მდგომარეობას მორიდებოდა; სიამოვნებასთან ერთად
პგრძნობდა რალაცა სიმწვავეს, რომელიც სისხლს უჩუხჩუხებდა
და გულს უფართხალებდა, უნდოდა შემაწუხებელს მაცდუნე-
ბას განშორებოდა; მაგრამ მოხიბლულსავით ძალა მიხდილი
იღვა, სთვრებოდა და მხოლოდ ცახცახებდა.

ძნელად გადასწყვეტავდით, რითი გათავდებოდა მათი საუ-
ბარი, თუ ზარის ხმას ქალი არ შეეკრთო, თავდავიწყებიდან არ
გამოეყვანა და გონს არ მოსულიყო. ქალი შეკრთა, გადისვა
შუბლზედ ხელი და წამოიძახა:

— რეკენ...

ამ სიტყვებთან გაქცევა დააპირა, მაგრამ ვალერიმ ხელი
მოსჭიდა და შეაყენა.

— დეე დარეკინ! — უკმაყოფილოდ წარმოსთქვა იმან და
დაუმატა: — იქ კიდევ მივასწრობთ.

— რა გინდათ?

— აქ ვერ გეტყვით, მიშლიან, არ მისვენებენ.

— მა რა ვქნა?

— ჩემთან მოდით.

— თქვენთან?! — გაკვირვებით იკითხა ქალმა.

— რა არის?... მაგრამ როგორ იქნება? უმაწვილი ქალღ...
უმაწვილ კაცთან!... გარყენილი ხალხი გარყენილების მეტს რას
იფიქრებს?! — წარმოსთქვა იმან მწარედ. — იქნება თქვენც მაგ
აზრისა ხართ?

— არა, მაგრამ...

— მაგრამ რაღა? თუ მეგობრად მიგაჩნევართ, თუ რწმუნება გაქვთ ჩემი—მოღით... მოღით, რადგანაც მინდა თქვენს მოსაველზედ მოგველაპარაკოთ და თქვენი მომავალი კი ჩემთვის ყველაზედ ძვირფასია.

ქალი ტოკავდა და გადაწყვეტილი პასუხი ვერ ეთქვა. იმას ნეტარებად მიაჩნდა ეს სიტყვები, რადგანაც მისგან გაღმერთებული ვალერი მის მომავალზედ ლაპარაკს აპირობდა, ზრუნავდა,—მაშასადამე, თავის ყურადღების ღირსადა ხდიდა; მაგრამ წესი, ჩვეულება და ხალხის შეხედულება ბავშობიდანვე ყურში ჰქონდა ჩაწვეთებული და მისი დათრგუნვა ვერ მოეხერხებინა.

— მოხვალთ?—თითქმის სახესთან ტუჩების მიტანით წარმოსთქვა ვალერიმ და ქალმა იგრძნო გახურებული სუნთქვა.

— მოხვალთ?—კიდევ უფრო ნაზად და მაცდურად გაიმეორა ვალერიმ.

— მოხვალთ? ნიავსავით წყნარის ხმით ჩასჩურჩულა. იმან ყურში და ეს-ლა კმაროდა, რომ უკანასკნელი კედელიც გაღმორღვეულიყო.

— სანამ ეს წაიკითხეთ... პასუხი მომიძახდეთ და მოვალ... მოვალ უთუოდ, რადგანაც გენდობით.

ქალი გაუსხლტა ხელიდან და ოთახში შევიდა, ვალერის გაშლილი ხელები რაოდენსამე ხანს ისე დარჩა; ბოლოს დაკმაყოფილებულის სახით გადაიქნია თავი, მოილოკა ტუჩები და უღვამების გადაგრებით წამოიძახა:

— ეგ გოგონა გამაგიჟებს! სწორედ რომ გამაგიჟებს!

ამ დღიდან ვალერი ყოველ წუთს მოელოდა მარის, მაგრამ არსად სჩანდა. უეჭველია ეგზამენის გასათავებლად ემზადებოდა და ამისათვის არსადა სჩანდა,

ამ ირც...

ამ ირც...

ამ ირც...

ერთ დღეს ტფილისის საზაფხულო თეატრში რალაცა წარმოდგენა იყო. დღის სიციხისაგან შეწუხებული ხალხი, სულის ამოსაქცევად, სათეატრო ბაღში მოგროვილიყო.

კასასთან შეჯგუფებულს ხალხს შორის ვალერიც გამოჩნდა; მივიდა კასირთან და ბილეთი აიღო. შევიდა თეატრში, მაგრამ რადგანაც წარმოდგენის დაწყებისთვის ჯერ ადრე იყო, ბაღში გავიდა.

ვალერიმ მოიხედა ერთს მხარეს, საიდანაც ვილაცა კაცის ხმა მოესმა, რომელიც მას უძახოდა.

— სალამო მშვიდობისა, ნიკიტა კარპი!—თავის დაკვრით უთხრა ვალერიმ.

— ვალერი გიორგი! მარტოკა ხართ?

— როგორცა მხედავთ.

— ისა, ის?—ღიმილით და მკლავის წაკვრით ჰკითხა იმან.
— ის ქალი, ჰა, ჰა, ჰა... აი, აი, აი! ვალერი გიორგი!.. არა გცხვენიათ?

ვალერიმ სიამოვნებით ჩაიღიმა და უთხრა.

— რასა იქ, ნიკიტა კარპი... რასა? ყველანი კაცები ვართ. ყველას ღროს-გატარება გვეჭირვება, ცხოვრებაში სიამოვნება გვინდა.

— გვინდა, გვინდა, რასაკვირველია, რომ გვინდა!.. ჰა, ჰა, ჰა!—უწნოდ ჩაიცინა მოსაუბრემ და დაუმატა:—მე ვნახე, შევაძინე...

— ვინა?

— ისა... ვალერი გიორგი, ისა.—ანიშნა თვალით.

— არ მესმის ვიზედა ლაპარაკობთ.

— ახა ღმერთო!... ის... ლამაზი, თეთრ-წითელი, თქვენთან რომ დადის ხოლმე. აუხსნა ნიკიტამ და კიდევ თვალი ჩაუკრა.

ვალერიმ უღვაშებზედ ხელი წყნარად გადაისვა და ღიმილით უპასუხა:

— რა ხუმარა რამა ხართ, ნიკიტა კარპიჩ!

მაგრამ ეს პასუხი იმ კილოთი იყო ნათქვამი, თითქოს უნდა ეთქვა: „სწორედ შეგიმჩნევიათ; ჩემთან თუ არა ლამაზს, მახინჯს რა ხელი აქვსო?“

ისინი გავიდნენ სათეატრო ბუფეტთან; კიდევ რამდენჯერმე გაუღიმეს ერთმანეთსა და გაიყარნენ. ვალერი გაბრუნდა და ბუფეტში შევიდა, რადგან ც არყის დაღევა უნდოდა. მაგრამ მაშინვე უკან გამოვიდა და ერთს ბნელა ადგილას მიჯდა.

სალამო იყო ჩინებული, თბილი; თუმცა ადგილ-ადგილ დაეყვარდოვანი ცა ღრუბელს დაეჩითა, მაგრამ მთვარეს მშვენიერებას არ ართმევდა. თითქმის უფრო ალაზათიანებდა კიდევც; რადგანაც ფერ-მკრთალი მნათობის ნაზი სხივები ღრუბლის ნაკვეთებს შუა თამაშობდნენ და მიკარებისათნავე სხვა-და-სხვა სიძლიერით უცვლიდნენ ფერსა; ხანდახან მთვარე შიგ. ჩაიმაღლებოდა ხოლმე, ხან ისევ ამოცურდებოდა გაბადრულს ქალსავით, რომელიც ტალღებზედ დანავარდობდა და რომ სხვას თვალი არ მოეკრა ზვირთებს ფარდად იხდიდა. მთვარე ცელქს ბავშვსავით გარბოდა, საითკენაც მიესწრაფებოდა და თითქოს ხალხს ეძახდა: „გაუშაძღარო დასტები, გეყოფა, ახლა სხვაგან მიმელიან, იქაც უნდა მივასწროვო!“

ვალერი შესტკეროდა მოალერსე მთვარეს და ოცნებაში მარი ეხატებოდა.

ვარსკვლავებსაც ფერხული დაუბათ; ციმციმებდნენ, ვრთებოდნენ და კაცს აგონებდნენ, რომ იქნება კიდევ სხვა ქვეყნები არსებობდნენ, ბევრით უფრო სასიამოვნონი, უფრო მშვენიერნი და კაცის გულის დამყვავებელნი, ვიდრე ჩვენი დედამიწა. ხალხი შეჰბრძოლებოდა ბუნების ძალას, გაჯიბრებულებს თავიანთი მნათობები ამოერჩიათ და მით მბრწყინავ ქნილებათ დაბნელებას უპირობდნენ.

ვალერის მარი მეტის-მეტად ჩავარდნოდა გულში და რადგანაც შეჩვეული არ იყო, რომ ქალებს ელოდინებინათ, ყმაწვილი ქალის მოუსვლელობა მეტის-მეტად აკაპასებდა.

მარი მოსვლას დაჰპირდა, საქმე გაჩაღებული იყო, მაშ რა-
ლად იგვიანებდა? ეს კითხვები ებადებოდა ყმაწვილ კაცსა და
სჯამოდ სტანჯავდა მის თავმოყვარეობას.

ვალერი არა სახუმროდ მღელღავრებდა, რადგანაც გიმნა-
ზიაში რამდენჯერმე მისულიყო, მაგრამ მარი იქაც ვერ ენახა.

— რად მომატყუა, რატომ არ მოვიდა? — გაურბენდა გუ-
ნებაში და გული მოუთმენლობის ნიშნად ძგერას დაუწყობდა.

ყმაწვილი კაცი ამ ფიქრებში იყო, როდესაც იქავ ახლო
მდგომ სტოლთან რამდენიმე ქალი მივიდა და წყალი მოი-
თხოვეს.

ვალერი ერთბაშად შეკრთა, ზეზე წამოიჭრა და უღვაშე-
ბის გრებით ახლად მოსულებისკენ გასწია, სადაც ორ ამხანაგ-
თან ერთად წყალსა სვამდა მარიცა.

ქალს როგორღაც ფერი ჰკრთობოდა და სახე რაღაცა
ღუმრის მოეცვა; აშკარად ეტყობოდა, რომ მას არა ერთი ლა-
მე გაეტარებინა უძილოდ და მოსვენება ეჭირვებოდა.

მისი ამხანაგები, როგორც ყმაწვილი ხალხი, იცინოდნენ,
მხარულობდნენ და განუწყვეტლივ რაღაზედაც ლაპარაკობ-
დნენ. მაჩხ, რომელიც აქამდინ ჩუმად იჯდა და მოსაუბრეთ
მხოლოდ ყურს უდებდა, ერთბაშად გაწითლდა, გასწორდა
სკამზედ და მღელღავრების შესაყენებლად ჩაახველა. იმან ვალე-
რის თვალი მოჰკრა და მთლად აინთო, სისხლი აუღულდა, მო-
ებჯინა ყელთან და გულმა ძალზედ ძგერა დაუწყო.

— მარი, რამ გაგაწითლა? — ჰკითხა ერთმა ქალმა, რომე-
ლიც იქვე იჯდა.

— მე?.. მე არ გავწითლებულვარ. — უბასუხა იმან და უფ-
რფე აენტო.

— როგორ არ გაწითლებულხარ... აბა შეხედეთ, ქალებო,
ტყუილს ვამბობ? — ყველამ იქით მიიხედა.

— ავად ხომ არა ხარ? — ჰკითხა მეორე ქალმა.

— რას გადამეციდეთ, იქნება დამცხა! — უბასუხა მარიმ და
მღელღავრების შესაყენებლად რამდენიმე წვეთი გაცივებული
წყალი ჩაყლაბა.

— საღამო მშვიდობისა.—სწორედ ამ დროს მოისმა ვალერის ხმა, რომელიც თავს წამოადგა და კოხტად შლაპის მოხედით მიესალმა, ქალებმა, მხიარულად მიიღეს და მიიწვიეს.

ყველანი დასხდნენ და გაიბა საერთო მხიარული მასლაათი, აქამდინ გაჩუმებულმა მარიამაც, ღონე მოიკრიფა, თითო-ოროლა სიტყვას ჩაურთავდა ხოლმე საერთო ლაპარაკში და ბოლოს ისე გაერთო, რომ აღარავის ხელიდაც ყველანი გამხიარულდნენ, რადგანაც ვალერი ოხუნჯობდა, ყველას აშკარად ეტყობოდა, რომ გულით მხიარულობდა და არავინ სრულიად საჭიროდ არ ხედავდა შეეკავებინა თავის სიამოვნება, მით უფრო, რომ ვალერი, როგორც განათლებული კაცი, ფარისევლობას უფრო გაჰკიცხავდა.

კოტა ხანს შემდეგ ქალები წამოდგნენ, რამდენჯერმე ხეივანში გაიარეს და მერე თეატრში შევიდნენ.

პირველსავე ანტრაქტის დროს, მარი და ვალერი მარტონი დარჩნენ და ჩუმად, ხმა-ამოუღებლივ ბაღშივე გავიდნენ.

— რატომ არ მოხვედით, ან არა შემატყობინეთ-რა?—დაიწყა ვალერიმ.

— ვერ მოვიცალე და... შეუძლოდაც ვიყავ.

— მეც ვგრე მეგონა.

— ეხლაც თავი მტკივა.

— მაშ უინ რატომ არ წახვალთ? აქ ვაზი შეგაწუხებთ და ხმაურობაც არის.

— მაინც ვგრე ვაპირობ... ჩემი წერილისა რა ჰქენით?

— წავიკითხე, მოვიაზრე და თქვენთან მოლაპარაკება მდნდოდა.

— მიბრძანეთ...

— მაგაზედ ლაპარაკი ვგრე არ შეიძლება... აქ ბევრი არიან და არ დაგვაცლიან.

— რატომ, ვინ დაგვიშლის?

— აგერ თქვენი მეგობრები მოდიან.

მართლაც, ხეივანში ქალები გამოჩნდნენ და მივიდნენ იმათთან. კოტა ლაპარაკის შემდეგ მარიმ გამოაცხადა, რომ შეუძ-

ლოდა ვარო და ყველას გამოემშვიდობა. ვალერიმ კი მარტოს თავი არ დაანება და თან გაჰყვა.

მარიმ დაუძახა ფაიტონს, რადგანაც კალონიაში იღვა და ქვეითი წასვლა ეძნელებოდა.

— ნება მიბოძეთ გამოგაცილოთ. — წყნარად უთხრა ყმაწვილმა.

— რადა, რა საჭიროა! — უპასუხა მარიმ და პირისახე იქით მიიბრუნა, რომ გაწითლება კიდევ არ შეეძინევენებინა.

— მშვენიერი საღამოა, მე მაინც მინდოდა გასეირნება და სალაპარაკოცა გვქონდა.

— მაშ ფეხით გავიაროთ. — დასთანხმდა მარი.

— ძალიან კარგი. — უპასუხა ვალერიმ და მიუშვირა მკლავი, რომელზედაც ქალი წყნარად დაეყრდნო და ორთავემ კუთხისკენ გასწიეს.

რამდენსამე ხანს ორნივე ჩუმად მიდიოდნენ, თითქო ორნივე ჩაჰკვირვებოდნენ თავიანთ გულის მოძრაობას და წედანდელი მხიარული თავისუფლება კი გადავიწყებოდათ.

ამავე დროს ორთავეს უნდოდათ ლაპარაკის დაწყება და ვერცერთს ვერ მოეხერხებინა; რამდენჯერმე ორნივე მივიდნენ იმ მდგომარეობამდინ, რომ სიტყვის წარმოსათქმელად გახსნილი ტუჩები რაოდენსამე ხანს ისე რჩებოდა, რადგანაც ყელშივე შესწყდებოდა და მღელვარებად გარდიქცეოდა ხოლმე.

ორთავენი გრძნობდნენ ამგვარად სიჩუმის უხერხულობას, მაგრამ არის ხოლმე ისეთი წუთები, როდესაც სიტყვას ვეღარ პოულობ და ხმა გიწყდება. ერთბაშად მარიმ წაიბორძიკა და მთლად გაჭრეოლდა, რადგანაც ძარღვები მეტად აღგზნებოდა და მცირედი შერყევა საკმარისი იყო, რომ თრთოლა დაეწყოთ.

ვალერიმაც რაღაცა ძალა იგრძნო, რომელმაც თვალის დახამხამების უმაღლ მთელს სხეულში გაურბინა და გაჭრეოლებითვე აპასუხებინა.

— მაგრა დამეყრდენ, არ წაიქცეთ. — ხმის კანკალით წარმოსთქვა ვალერიმ და მკლავი თავის უნებლიე მოუჭირა.

— არა მიშავს-რა, — თვალების დახრით უპასუხა მარიმ და რალაცა ძალა იგრძნო მკლავის მოჭერაზე.

იმას შეეშინდა, ძალზედ მძგერავი გული ერთბაშად თითქო შეუდგა, შეუდგა მხოლოდ იმისთვის, რომ მერე უფრო მეტად დაეწყო ფორთხალი. ქალი თითქოს შეშინდა ამ სხვა დროს უმნიშვნელო შემთხვევით, მაგრამ ესლა რალაცა ძალამ უფრო მიიზიდებ, მიუახლოვდა ვალერის.

ჩამოვარდა ისევ სიჩუმე და ორივეს დაუწყაო გულმა ძგუჴრა. ვალერის თავის სიცოცხლეში არ უგრძენია ამგვარი მდგომარეობა. ქალებთან გამოცდილი და გაბედული იყო, არშიყოზას პირდაპირ და გულაღბდ დაიწყებდა ხოლმე. ბედი ყოველთვის უღიმოდა. ესლა რალა დაემართა?... სიტყვა უწყდებოდა, გული შიშით და კრძალვით ავსებოდა, მთელი მისი არსება გაუზბედაობას მოეცვა. ისიც კი ვერ მოეხერხებინა, რომ თეატრის ბილეთების სყიდვა გაემხილა, რადგანაც უარისა ეშინოდა.

ისინი ჩავიდნენ ბალის ბოლოს, სადაც ვალერი შეფერხდა და ძალდატანებით, თითქმის ხენეშით, ძლივს გაბედა:

— ერთხელ კიდევ გავიაროთ....

— გვიან ხომ არ იქნება? — იკითხა მარიმ, უფრო იმისთვის რომ ეთქვა რამე.

— შინ რა მიგაჩქარებთ?.. ისეთი ხომ ჭრავინ გელისთ, რომ გაგიჯავრდეთ?

— არა, სულ სწორი ქალები ვდგევართ.

— მეც მაგას ვამბობ... მაშ გავიაროთ?

— გავიაროთ.

ისინი გამობრუნდნენ, მაგრამ ვალერი ისევ შესდგა, მას დაუბრუნდა თავის გაბედულობა — ძნელი იყო მხოლოდ პირველი სიტყვა.

— ან მოდი თეატრში წავიდეთ.

— თეატრში?... ბილეთებს ველარც კი ვიშოვით.

— ორი ბილეთი მაქვს. — სიხარულით უთხრა ვალერიმ.

— ორი ბილეთი რად გინდოდათ? — მოულოდნელად ჰკითხა მარიმ და გაწითლდა, რადგანაც ამგვარის კითხვის უადგილობა იგრძნო.

— გამოვიტყუდებით და სწორეს გეტყვით... იმ აზრით ავიღე
ორი ბილეთი, რომ თქვენ წამეყვანეთ...

— გმადლობთ, მაგრამ რად სწუხდებოდით?

— თქვენ დაგავიწყდათ, რომ ჩვენ მეგობრები ვართ? — იკი-
ტხა ვალტრიმ და დააქქერდა.

— სულაც არა, მაგრამ...

— მაგრამ რა?... განა მეგობრებში მაგგვარს ლაპარაკს ადგი-
ლი აქვს? — თითქოს ყვედრებით უთხრა ყმაწვილმა კაცმა და ცოტა
სიჩუმის შემდეგ დაუმატა: — წავიდეთ... მაგისთანა მომღერლები
ტფილისში ხშირად არ არიან.

— თქვენი ნებაა. — მოისმა მარის ხმა.

— გმადლობთ. — აღტაცებით წამოიძახა ვალტრიმ.

მარიმ გაოცებით შეხედა, რადგანაც არ ეცოდა მადლობას
ჩაწხედ ეუბნებოდა, მაგრამ არა უთხრა-რა.

ორნივე გავიდნენ ბალიდან და, რადგანაც ცოტა დაგვიანე-
ბული იყო, ჩქარის სიარულით გაემართნენ თეატრისკენ.

თეატრი გაჩაღებული იყო, როდესაც ვალტრი და მარი
შევიდნენ. ლოჯა და პარტერი გაქედილი იყო სხვა-და-სხვა
გვარის და ხარისხის საზოგადოებით. მუსიკა უკრავდა „ვილ-
გელმ ტელიდან“ დამატკობელს უვერტიურას. ახლად მოსულე-
ბი წყნარად შევიდნენ, მონანეს თავისი ადგილები და დასხდნენ.

მარის ძალიან უყვარდა მუსიკა და ისეც საკმაოდ მღელ-
ვარება-გამოვლილი სრულიად დაჰბნინდა. ყველა სიმის ჩამო-
კვრა, ყოველი ნოტის ხმა იმის გულში პოულობდა ბინას,
თრთოლით დარბოდა მის სხეულში და რალაც სიტკბოებით
საესე დამასუსტებელ გრძნობით აგრძნობინებდა სიამოვნებას.
სუსტდებოდა, ჰგრძნობდა, რომ იღლებოდა, ერთსა და იმავე
დროს ეს ხმები ხან აწუხებდა და ხან ასიამოვნებდა, მაგრამ
ვერ მოშორებოდა, სურდა, რომ გაგრძელებულიყო.

ერთბაშად მოისმა ძლიერი აკორდები, მუსიკა გაჩუმდა და
ფარდა შრიალით აიწია.

სცენაზედ იღვა ფორტოპიანო, სკამი და ამით თავდებო-
და მდიდრული ოთახის მორთულობა. წუთს შემდეგ ვილაცა

ხანში-შესული, გასუქებული და სქელი ქალი გამოვიდა: თეატრი შეინძრა და გაისმა წყნარი ჩურჩული: „არტო, არტო!“ იძახდა ყველა.

ღიაღ, ეს გახლდათ უწარჩინებულესი მომღერალი არტო, რომელმაც კარგა ხანს ატკბო მთელი ევროპელთა ყურთასმენა და იმდენი ალაპარაკა გაზეთების სხვა-და-სხვა გვარი რეპარტიორები და რეცენზენტები. ოდესღაც სასიამოვნო სახის, ნაზი და წყნარი არტო, ეხლა წარსულის კარიკატურას წარმოადგენდა. სილამაზის მაგიერ სახე დაღმეკოდა, სინაზის მაგიერ სიმსუქნეს უშნოდ დაერგვალეზინა მისი ტანი, სიძარღვე შესცვლოდა ძაღვდატანებულს ჩქარს სიარულად. ეხლა პირველსავე შეხედვით უსიამოვნო შთაბეჭდილების მომხდენი, ოდესღაც პირველსავე გამოსვლით კაცს სიხარულით უვსებდა გულს. იმას გამოჰყვა ფორტობიანოზედ დამკვრელი ვილაცა მოხუცი, გამხდარი კაცი, რომელიც გულადად და ამაყად მივიდა როიალთან, აიღო რამდენიმე აკორდი, გაუტია წარმოუთქმელის სისწრაფით კლავიშებს და მაყურებელი დაარწმუნა, რომ ჯერ იმის თითები არ განებებულიყვნენ და კიდევ შეეძლოთ სიყმაწვილის ძალით კაცის თავდავიწყებამდის გატაცება.

არტო წინ ავან სკენაზედ გამოვიდა, როიალისგან გამოისმა წყნარი და დაბალი აკორდები და ქალმა პირის დაღებასთან ერთად ისეთი ნაზი, ისეთი თავს-ბრუ დამხვევი ხმები აღმოახდინა ყელიდან, რომ ყველას გადაავიწყდა მისი სახე და შეხედულობა, ყველა გარდააქცია სმენად. არტომ დაიწყო ძალიან წყნარად, ბითქოს სიოსავით ოღნავ მფეთქავის ძალით, და ისე გაატარა ეს პარტია ბოლომდინ, რომ ხმას ერთხელ არ უღალატნია, ერთხელ არ დაუკანკალია, ერთხელ ვერ იტყოდით, რომ სიო შესწყდა, ან სიოში ნიავე გაერია. და მშვიდდებული წყნარი რომანსი გათავდა პოეტურის სიტყვებით „განქრა, განქრა!“ და მეორე სიტყვა იმგვარად, რეგოძნობით და ხელოვნებით იყო ნათქვამი, თითქოს თვალით ზედადღით ანთებულს რაღაცას, რომელიც წყნარ-წყნარად ქრებოდა და უკანასკნელ სიტყვებთან თითქმის ყველგან დაბნელდა.

არტომ გაათავა, მაგრამ ამ ხმებით მოხიბლული საზოგადოება ისევ სიამვნებით იყო მოცული, განძრევა ვერ გაეზღა და ყურში კი გაისმოდა: „განქრა, განქრა!“

არტომ დაუკრა თავი და გაბრუნდა, საზოგადოება მხოლოდ მაშინ გამოერკვივა და საერთო ტაშის ცემით გამოუცხადა მომღერალს თავის აღტაცება.

მარიც ტაშის ცემაზედ გამოერკვივა თავდაღიწყებიდან, მიიხედა, ვალერი დაინახა და ერთბაშად უთხრა:

— გთხოვთ წავიდეთ, ეხლავე გავიდეთ თეატრიდან!

— რაღა, რა მოგივიდათ?

— არ შემიძლიან, ქეტად დავსუსტდი... ეს ხმები სულს ამომართმევენ.

ვალერიმ ეს სიტყვები კრძალულობის ნიშნად ჩასთვალა და ამისთვის ღიმილით შეხედა. მაგრამ მარი მთლად გაყვითლებულიყო და მთლად ცახცახებდა.

— რა მოგივიდათ? — ზრუნვით უთხრა ვალერიმ. — ადამიანის ფერი აღარა გაქვთ.

— წავიდეთ, თორემ ეხლავ წავიქცევი.

ვალერი დაეშურა, მისცა ხელი ქალს და ორნივე გამოვიდნენ გარედ, სადაც მარიმ ძლივს თავისუფლად ამოისუნთქა.

— ჩემს სიცოცხლეში არ გამიგონია მაგვარი ხმები. — წარმოსთქვა იმან წყნარად.

— მეტად სუსტი ძარღვები გქონიათ.

— მე თვითონაც არ მინდა, მაგრამ რა ვქნა... ექიმები მარწმუნებენ, რომ გულის ჩქროლა მაქვს და ყოველ გვარს მღელვარებას უნდა ვერიდო.

— რასა ბრძანებთ?! თქვენ ისეთი ელფერი გაქვთ, რომ ყოველად შეუძლებელია ეგ კაცმა წარმოიდგინოს.

— მეც არა მჯერა... მაგრამ რა მიზეზი უნდა იყოს, რომ ყოველ გვარს მღელვარებას ასეთი დამასუსტებელი მოქმედება აქვს ჩემზედ?

— ძარღვების სისუსტე.

— კარგი, მაგრამ ძარღვების სისუსტე რაღად უნდა მქონდეს.

— ო-ო, ეგ ბევრი მიზეზისგან წარმოსდგება, — მრავალ-მნი-
შენელოვანად უთხრა ვალერიმ და ცოტა ხანს ჟუკან დაუმა-
ტა: — მე მგონი ძარღვების სისუსტის მიზეზიც კი არ უნდა
იყვეს.

— მაშა?

— მეტად მგრძნობიარე ბძანდებიფ... სხვა ფრივ არც იქ-
ნებოდა ფქვენი კეთილის გულისგან.

ამაზედ ლაპარაკი შესწყდა. ისინი მიუახლოვდნენ კრუ-
ჟოკის ბაღს, საიდანაც მუსიკის ხმა გამოისმოდა, მარი იქვე
პირდაპირ იდგა და ამისთვის გაჩერდნენ იმათ სახლის კარებ-
თან.

— საშინლად პური მშინან, — სიფრთხილით წარმოსთქვა,
ვალერიმ და დაუმატა: — თქვენც დასუსტებული ხართ, თქვენ-
თვისაც კარგი იქნებოდა ცოტა რამ შეგეკამათ.

— დიაღ, ჩვენ ყოველთვის ვივანშემებთ ხოლმე.

— მოდით კრუჟოკში შევიდეთ და ფითლ კოტლეტკა შეე-
ვკამოთ.

— მაღლობას მოგახსენებთ, ეხლც ჯრ შემიძლიან... კვლავ
რღღისმე.

— ეხლა რატომ არა?

— დავიღალე, დასუსტებული ვარ, ბოიკუნ ცნო —

— წავიდეთ, ღონეს მოიკრეფთ.

— არა, ეხლა არა, არ შემიძლიან.

ვალერი ჩაფიქრდა, თითქო გაიბუტა მაგრამ აღარა უფხე-
რა-რა.

— ამასთან დედას წიგნიც უნდა მივწერო, — დაუმატა ცოლ,
ცოტა სიჩუმის შემდეგ.

— მარტოლა, სრულიად გადამავიწყდა მეკითხა; რასა გწე-
რენ.

— სრულს უარს... ამ დღეებში მამა ჩამოვა.

— რისთვის?

— უნდა წამიყვანოს.

— უნდა წაგიყვანოს?

— დიდალ... —

ვალერი გაჩუმდა და კიდევ ჩაფიქრდა.

— თქვენ რაღას აპირობთ?

— ჯერ არ ვიცი.

— წახვალთ?

— მოვიდეს მამა და ვნახოთ.

ამ დროს ზევით ბალკონიდან ვაჟი ცხამ გახმოხინდა და იკითხა:

— მარი, შენა ხარ?

— ჰო, მე ვარ.

— ჩვენ კი გვეგონა, რომ ამაღამ იულისთან დარჩებოდით... მოიცა, წხლავე კარს გაგიღებ. — უთხრა ქალმა და გაბრუნდა.

ცოტა ხანს შემდეგ კიბეზედ ფეხის ხმა მოისმა, ეტყობოდა, ის ქალი იყო, რომელიც ბალკონიდან ელაპარაკებოდა, რადგანაც ნახევარ ხმად რაღაცა სიმღერას ამბობდა და ხმა სრულიად წელან მოლაპარაკე ხმას მიემსგავსებოდა.

— მარი! — ერთბაშად გაუშვირა ვალერიმ ხელი. მაგრამ ამ დროს კარი გაიღო და მოსაუბრეს სიტყვა პირში გაუწყვიტა.

— ლამე მშვიდობისათ. — დააბოლოვა ვალერიმ და გამობრუნდა.

მეგობრები კი მარის ოჯახში შევიდნენ და იქ გაჩვენეს მუსიკა.

გათენებამ მოაღწია, რომ მარის ჯერ კიდევ არ გაეხანდა ტუნისაშობის და კუშეტკაზედ, მართა ერთს სანებიერო აღვიღებდ, რომელიც იმასა ჰქონდა ამორჩეული, წამოწოლილიყო და რაღაზედაც ფიქრობდა. თვალ-წინ ეხატებოდა ათასი სურათები, რომელნიც ერთმანეთს წარმოუთქმელის სიჩქარით სცვლიდნენ და განსაცვიფრებელის ხელოვნებით და ფერებით შეხამდებოდნენ. შენინგის პავლიონი, თეატრი, არტო, მუსიკა, ყველაფერი ერთმანეთში ირეოდა ქალის ოცნებაში და სხვა-და-სხვა რიგად ცვლილობდა ფერს; ახლა ამას ზედ დაუმატეთ ვალერის

მომლიმარი სახე და მაშინ წარმოიდგენთ რა წაირის სიტკბოებით აეფსო ქალს გული.

მარის თავი გაჰხურებოდა და სიცხის ოცნებას შეეპყრო. ხანდისხან ბოდვამდინაც მიდიოდა და მაშინ წყნარად, ნაზად და ტკბილის ალერსით მისი ნაზი ტუჩები ვალერიის სახელს წარმოსთქვამდნენ ხოლმე. ვალერიც მაშინვე გონებაში უცოცხლდებოდა, ჰხვევდა ხელებს, იკრავდა გულში, ჰკოცნიდა, ეფიცებოდა, რომ მისთვის გაჩენილა და ქვეყანაზედ მის მეტი საგანი აღარა აქვს. მარის ახარებდა ეს სიტყვები, სიხარულით სთხოვდა გაემეორებინა ძვირფასი სიტყვები და, რა ხელ-ახლად გაიგონებდა, თვითონაც მიეკვრობოდა, ძალზე მოეხვევოდა და დაუწყებდა კოცნას.

ბოლოს, დაღალულმა სხეულმა ადგილი დაუთმო ბუნების კანონს, დამორჩილდა მას და წყნარმა, თუმცა მოუსვენებელმა ძილმა მოიცვა.

ვალერი კი ჯერ კიდევ ბაღში დადიოდა და ოხვრით წარბმოსთქვამდა მის სახელსა, ვისაც შეეპყრო მისი სული, გული, მთელი არსება. ის მეთასვედ იძახოდა: „გამაგიჟა იმ გოგონამ, გონება დამაკარგვინა!“ და ამის შემდეგ ისიც დაიწყებდა ოცნებას, თუ როგორ ბედნიერი იქნებოდა მარისთან, რა რიგად ისიამოვნებდა, რა სიხარული მოელოდა იმის ხელში და რა ნეტარებით სავსე ცხოვრება ექნებოდა.

— სწავლა სურს, — ამბობდა ვალერი: — დეე ისწავლოს, ვინ უშლის? — მაგრამ მაშინვე დაუმატებდა: — სამწუხაროდ, მეტად ლამაზია, მეტად მშვენიერი, რომ მარტოს თავი დანებდეს!...

ამ სიტყვებზედ ისევ დაფიქრდებოდა და შემდეგი ფიქრი გაუბრუნდა თავში:

— ვეცდები არ წავიდეს, არ მომაკლოს სიამოვნებას და, თუ მაინც და მაინც არ დაიშალა, რა ვუყოთ; მარი იმდენად პატიოსანია, რომ არ მიღალატებს.

ამ აზრებსა და მოფიქრებაში იყო, როდესაც ალიონის აწევამ მოაგონა, რომ შინ წასვლის დრო იყო და ვალერიც

წყნარად წავიდათ შინისაკენ და წყნარად შევიდა სახლში და მარის სახელის ხსენებით თვალები დაეხუჭა.

VI

მეორე დღეს მარიმ ძალიან გვიან გაიღვიძა. ფერი მთლად დაფეფქვილი ჰქონდა, თითქოს მთელი ღამე უმუშაუნიაო. გაღვიძების უმალ დახედა საათს და გაუკვირდა, რომ პირველს გადასცილებოდა, მაგრამ ისე დასუსტებული და დაზარალებული იყო, რომ მაშინადვე ისევ მიწვა. იმას უკვირდა თავის სისუსტე და პირველში არ იცოდა, რისთვის მოუვიდა ასე. მაგრამ გონება ჩქარა მოიკრიფა და გუშინდელი დღე ნათლად წარმოუდგა თვალ-წინ.

რასაკვირველია, ეს ერთი დღე მარიზედ ასე ვერ იმოქმედებდა და ერთბაშად ასე ძალას ვერ წაართმევდა: ამის მიზეზი წინა დღეებიც იყო, რომელსაც მარი ატარებდა მღელვარებაში. პირველში, რა წამს საქმე ან ფიქრი ვალერის შეეხებოდა, გული ანგარიშ-მიუცემლად ძგერას დაუწყებდა, სისხლი ხან პირისახეში და თავში ასკდებოდა, ხან ისევ გულისკენ გაექანდებოდა და მარის ამ მდგომარეობის მიზეზი ვერ წარმოედგინა, ვერ ეპოვა; შერე გაუელვა აზრმა, რომ ვალერი უყვარს და მღელვარება გაუძნელდა, რადგანაც ამ აზრის მოსპობას, გულიდან ამოგლეჯას ებრძოდა, მაგრამ ამაოდ. იგი მწუხარებით ხედავდა, რომ ძალა არ მოსდევდა გულიდან ამოეფხვრა ის გრძობა, რომელიც იქ ძალიად ჩასჭროდა და ეს ყველაზედ მეტად აჯავრებდა და ასუსტებდა. ახლა ზედ დაერთო ვალერის ჩქარ-ჩქარა ნახვის სურვილი, რომელიც ცხოვრების საჭიროებად განზღოდა და სრულიად საკმარისი იყო მარის გულისთანა გრძობიარე გულისთვის და ნაზი აგებულებისთვის, რომ ქალი სრულიად დაესუსტებინა.

მარი ამ ღამეს თითქო ჩამომდნარეყვ, თვალები ჩასცივიწონოდა და თვალის ძირები ძალზედ ჩაღურჯებოდა. იმან აიღო სურვე და შიგ ჩაიხედა:

— ღმერთო! რა სახე მაქვს?!—წამოიძახა უსიამოვნოდ და მიაწყდა ისევ ბალიშს და წაიღო ღემილიმა.

— სისულელეა, უნდა დავიფიწყო!— კიდევ გაჯავრებობ წამოიძახა იმან და შუბლზედ ხელი გადაისვა.— უნდა დავიფიწყო, უნდა დავიფიწყო, რადგანაც იმას სრულიად არ ვუყვარვარ... ეს მამა-ჩემი რაღას იგვიანებს?... ერთი მოსულიყო, რომ ყველაფერს მოეშორებოდი!

— მარი, ვაიღვიძე?— კარების შემოდგების უმაღლეს იკითხა იმის ამხანაგმა ქალმა, რომელიც ის-იყო სოფლიდან ჩამოსულიყო.

— არა გრცხვენნიან ამდენს ხანს ძილი? — გადახვევასთან ერთად ეუბნებოდა ნადო.— ქალო, რამ გაგხადა აგრე? რა მოგსვლია? ტფილისის ჰაერმა აგრე იცის, რატომ სოფელში არ წახველ?— აძლევდა კითხვებს და პასუხს აღარ ელოდა.

— შენ კი გასტუქებულხარ, გაკეთებულხარ,— ღმილით უპასუხა მარიმ და სიამოვნებით შეხედა ნადოს კარგად მყოფს სახეს და უზრუნველს, მხიარულს ქცევას.

— სოფელმა აგრე იცის!... ახ, მარი, უნდა იცოდე რამდენს ნაღებსა ვქამ?... მერე როგორი ნაღებია-და?... სწორედ დანით საქრელი.

— სხვა რაღას აკეთებ! სულ ხომ ნაღებს ქამში არ იქნები?

— დიღოთ ავდგები, დავლევ ერთს სტაქანს რძეს, ბქვე სახლებთან ტყე გვაქვს და იქ დავდივარ სასეირნოდ... ნეტა იცოდე, მარი, რამდენი მარწყვი იცის?... ერთს წუთში მთელს კალათას გავავსებ ხოლმე.

— საკითხ წიგნებს შოულობ?

— როგორ არა... ჩვენს სოფელთან რაღაცა პოლიცის დგამდა იმათა აქვთ ბიბლიოთეკა... მაგრამ ვერ წარმოიდგენ, მარი, რა წიგნებია?... სულ რაღაცა ბრძოლა, რომელშიაც გმირები შვიდჯერ იხოცებიან, ათჯერ ცოცხლდებიან!... ერთი რაღაც წიგნი მომიტანეს, სახელად „გაუმამღარი“, რომელშიაც ისეთი გმირია შიგ გამოყვანილი, რომელსაც ორასი თუ სამასი ქალი მოეტაცა?

— მერე მაგეებსა კიახულობ?

— რატომ არა?... სოფელში ყველაფერი წაიკითხება...
ეკითხულობ და ვიცინი...

— ნეტავი შენ!...

— აფიცრები როგორები-ლა არიან! ზა, ხა, ხა!—ჩაიცინა
ნადომ.

— როგორი?

— ყველანი არშიყობას ცდილობენ, ყველანი შეყვარებულ
ლის როლს თამაშობენ.

— შენ გეარშიყებიან?

— რასაკვირველია მე.—ისეთის კილოთი უპასუხა ნადომ,
თითქოს ეს კითხვა კიდევ გაუკვირდაო.

— მერე შენ ნებას აძლევ?

— რატომ არა?... დროს მაინც მატარებინებენ.

— კარგი დროს-გატარება გიპოვნია.

— გარწმუნებ, რომ ჩინებული!... მერე უნდა იცოდე არ-
შიყობას რა რიგად დაიწყებენ ხოლმე-და... ყველანი ერთს რიგად,
ერთის სიტყვიდან... ჯერ მოჰყვებიან ოხვრას, მეც ვყვები... მერე
ყოველ საღამოზედ მოვლენ ფანჯარის წინ და რამდენჯერმე მი-
მღერებენ: „Ты куда, мой друг...“ და სხვა, ან კიდევ „Вотъ воз-
шла луна златая“...მეც გავალ ბალკონზედ, დავიდგამ სკამს ჭყურს
ეუგდებ... ამის შემდეგ მესამე-მეოთხე დღეზედ ცდილობენ მარ-
ტოკა საღმე ჩამიგდონ, შემეხვეწებიან, დრო დავუნიშნო სად და
როდის მნახონ მარტოლ-მარტო, მარწმუნებენ, რომ ძალიან
საჭირო რაღაცა აქვსთ სათქმელი და ჩემგან არის დამოკიდე-
ბული ერთი კაცის სიცოცხლე და სხვა... მე ვითომ არა მესმის-
რა, თავსა ვხრი, თვალებს ვლულავ, ვეკეკლუცები, ათჯერ და-
ვუნიშნავ ადგილს და ერთხელაც არ მივალ, ისინი კი იხრუ-
კებიან... ბოლოს, სადაც იქნება, შევხვდებით მარტოები და
პირველსავე შეხვედრაზედ ბოხის ხმით მეტყვიან: „ქალბატონო,
მე თქვენ მიყვარხართ!“ მე შეეკრთები, ვითომც მოულოდნე-
ლობისაგან, დაბლა, დაბლა თავსა ვხრი და პასუხს არ ვაძლევ.
ისინი ისევ დაიდებენ გაპარჰყულ თითებს გულზედ და მი-

მეორებენ: „ქალბატონო, პასუხს ვეღარ... რა მომელხს—ჯოჯონეთი თუ სამოთხე“? მეც ხმას გავიწვრილებ, გავინაზებ და ვეუბნები: „მე უმამოდ არა შემიძლიან—რა, მამასა ჰკითხეთ“... ისინიც გახარებულები გაქანდებიან მამასთან და შენ ხომ იცნობ მამა-ჩემს, სიცოცხლე გაქვს, ის იმათ იფერენს ხოლმე.

— შენ რაღას ვეუბნება.

— ჯავრობს... ამ ზატხულს ათამდინ აფიცერი მიფუტავენე.

— ახ, ნაღო, როგორ შეიძლება?... ვინ იცის, იქნება მართლა შეუყვარდე ვისმე და შენის მიზეზით გაუბედურდეს.

— კაცებზედ ახია, მარი!.. ისინი ყველანი, ყველანი გაუარჩევლად საზიზღრები არიან!.. აბა წარმოიდგინე იმათის მიზეზით რამდენი ქალი გაუბედურებულია?..

— ვთქვათ, რომ ბევრი, მაგრამ ყველა კაცები საზიზღრები რად იქნებიან?

— სუყველანი, განურჩევლად სუყველანი?

— მაგაზედ ვერ დაგეთანხმები.

— აბა მაშ ერთი კაცი მიჩვენე, რომ ცოლის შერთვამდის ათასნაირი სიყვარული და ჯრშიყობა არ გამოველოს? ქალებს კი აფასობით ჩამოგითვლი, რომელნიც თავის ქმარს პირნათლად შეტყუიან...

— საიდან იცი ვგენი?

— საიდან?... რომელი რომანიც უნდა აიღო, ყოველთვის კაცს პირველი იწყებს ხოლმე არშიყობას, პირველი ცდილობს ქალს მახე დაუგროს და ბოლოს თავის გამარჯვება საკვებურადაც მიაჩნია ხოლმე... თავის დღეში ქალი თვითონ არაფერს უპატიოსნოს არ იკადრებს, თუ ისევ კაცისაგან არ არის გარყვნილი!... რას ამბობ მარი... კაცები სწორედ საზიზღრები არიან!

— ეგ ლაპარაკი ძალიან შორს წავგიყვანს, თავის დღეში მაგ აზრზე არ დაგეთანხმები.

— რატომ?

— იმიტომ, რომ შენც ვიღაცა შეგყვარებია!

— სულაც არა... — გავწიფლდა მარი.

— სულაც არა კი არა და ნამდვილად!... ღმერთმა ბძანოს, რომ შენგან ამორჩეული სხვებისგან განირჩეოდეს, იყო ბედნიერი და არ მოსტყუვდე.

მარი ჩააჩუმა სტუმრის სიტყვებმა და რაოდენსავე ხანს სიჩუმე ჩამოვარდა. სტოლის საათი ერთგვარად არაკუნებდა და აწვრილებდა კაცის გულს. სტუმარმა სტოლიდან წიგნი აიღო და დაუწყო ფურცვლა, მარი კი ფერ-მიხდილობა გადაწვა საგებელზედ და დაფიქრდა.

არ გაიარა რამდენიმე წუთმა, როდესაც გოგომ კარები შემოაღო და მარის ისე წასჩურჩულა, რომ ნაღომ ვერ გაიგო.

— ვილაცა ყმაწვილი კაცი მოვიდა და თქვენი ნახვა უნდა.

— ყმაწვილი კაცი? — წამოიწია მარამ და აღელდა.

ნაღომ შეამჩნია მღელვარება.

— მარი, იქნება გიშლი რასმე? პირდაპირ მითხარ, არ მეწყინება.

— სულაც არა.

— მაშ რა აშხავია?

— ვილაცა ყმაწვილი კაცი მოსულა და ჩემს ნახვას ნდომობს. — მემრე მოუბრუნდა გოგოს: — არ უთხარ, რომ შეუძლოდა ვარ და ვწევარ?

— როგორ არა, მაგრამ მაინც არ წავიდა!.. წადი უთხარიო, რომ ვალერი კ—ძეს თქვენი ნახვა უნდა-თქო.

— ვალერი! — ერთბაშად წამოიძახა ნაღომ და გაკვირვებით დააქქერდა შეგობარს. — მაშ ეგა ყოფილა.

მარი კიდევ გაწითლდა.

— არა-მეთქი, არა! არც ეგა და არც სხვა!.. წადი უთხარ, რომ ვწევარ და მათი მიღება არ შემიძლიან.

გოგომ გავიდა, ურთახში ისევ სიჩუმე ჩამოვარდა. მონსმა ისევ კარების ქრიალი, მოსამსახურე ისევ შემობრუნდა, მას რალაცა ქალაღდი ექირი, რომელიც მარის გადასცა. მარამ მოუთმენლად გამოსტაცა პირისფერი მარმარილოს ქალაღდის პატარა კონვერტი, მთრთოლვარე ხელებით გაგლიჯა და ამო-

ილა, ისეთივე ფერის და ღირსების პაწაწა ფურცელი, რომლის ნაპირებსაც ოქროს ვარაყი აშვენებდა.

მარის ჯერ გულზედ თითქოს რაღაცა მოუჭირესო, მერე ერთბაშად მოშორდა და განთავისუფლებულმა გულმა ფართხალი დაუწყო. ის ჩაფიქრდა და ქალაღი ისე დარჩა ხელში, რადგანაც წაკითხვა ვერ გაებედა. მარი ჰგონობდა, რომ ამ ქალაღლში მისი ბედ-იღბლის გადაწყვეტა უნდა ყოფილიყო.

— ღმერთმანი, მარი, გული მომდის, შენ რომ გიყურებ! — ერთბაშად შეუტია ნადომ.

— რაღა, რა დავაშავე? — დაფანტვით წარმოხსენებდა დაფიქრებულმა.

— განა შეიძლება აგრე მღელვარება, თავის დავიწყება?.. მაგით თავს მოიკლავ, სხვა რომ არა იყოს-რა?

— მაშ რა ვქნა, როგორც მოვიქცე?

— წაიკითხე ეგ ბარათი, რომელშიაც, უეჭველია, ვალერი ხელსა გთხოვს და პასუხი მიეც.

მარიმ ინსტიქტიურად დახედა ბარათს და მაშინვე ცრემლები ღაპალუპით გადმოედინა. მაგრამ ეს ცრემლები სიხარულისა იყო და ამისთვის დამამშვიდებლად უნდა ემოქმედნა.

ბარათში ეწერა შემდეგი:

„კნიაჟნავ“

„ნება მომეცით საუკუნოდ ჩემს მართ გიწოდოთ, რადგან უთქვენოდ ჩემი სიცოცხლე შეუძლებელი ხდება. პასუხს ხვალამდინ ველი“.

«ვალერი»

— რა არის, რა მოგივიდა? ახლა ტირილი დაიწყე? — გაჯავრებით შეჭბუხლუნა ნადომ.

— რაღა დავმალო, წაიკითხე. — მიუშვირა ნადოს ბარათი.

სტუმარმა გამოართვა და დიდის ყურადღებით რამდენჯერმე გადაიკითხა. შუბლზედ ოღნავ შესამჩნევმა კმუნვარებამ გაუარბინა, მაგრამ ხელის გადასმამ შეუმჩნევლად გაუქარვა იგი. მარის ჯერ გული ვერ მოებრუნებინა.

— რაღას ფშრუკუნებ? ადექ და ჩქარა მისწერე პასუხი.

— რა მიეწერო? არ შემიძლიან. — გადაეხვია მეგობარს.

— ვითომ არ იცი, რაც უნდა მისწერო, ან რასაც მისწერ!

— გეფიცები, რომ არა.

— მაშ ჩქარა ადექი; პირზედ წყალი შეისხი, ის გონებას გაგინათლებს... თუ სანამ მაინც და მაინც პასუხი ვერ მოახერხე, მე რასაც გეტყვი, ის მისწერე.

მარი წამოდგა და ნადოს რჩევისა მებრ მოიქცა. შარბოლადაც, დამძიმებული თავი ეხლა რალაცა სიმსუბუქესა ჰგრძნობდა.

— ჯერ კიდევ ვერ მოიგონე პასუხი? — ჰკითხა ნადომ, როდესაც მარიმ ჩაიცვა.

— ვერა.

— აბა მაშ მოდი სტოლთან, ამოიღე ქალალღი და დასწერე:

„შე უღმერთო! აქამდინ რად მაწვალედი?.. ნუ თუ ვერ ხედავდი, შენგან გაგიყვებული ვიყავ?“

„სიკედილამდინ შენი“

«ქარია».

სანამ მარი სწერდა, ნადო ჩქარის ნაბიჯით დადიოდა ოთახში, მაგრამ, როდესაც წერა შეაჩერა, მისი მეგობარიც ერთბაშად შესდგა და ჰკითხა.

— დასწერე?

— დაეწერე, — უბასუხა მარიმ და პირდაპირ შეხედა.

ნადოს პირისახეზედ კიდევ რალაცა უსიამოვნობამ გაურბინა და შემდეგი სიტყვების დროს ხმამ ორგან სამგან ულალატა, თითქოს ხრინწი მოედოვო.

— აბა წაიკითხე.

მარიმ აიღო ბარათი, ამოიწმინდა ხმა, ერთი ხელი მიიტანა გულთან, თითქოს მისი მღელვარება მითი უნდა გაუჩერებინა და ბოლოს დაიწყო:

— „კნიაზო! ჩემს თავს სიტყვა მივეც, სწავლა შევასრულო, კურსებზედ წავიდე და შეივიქნე საზოგადოებისათვის სასარგებლო წევრი, ვიდრე მიცემულს სიტყვას არ შევასრულებ, მე ჩემს თავს არ ვეკუთვნი“.

„სიკვდილამდინ თქვენი პატივისმცემელი“

«მარი».

ამ წერილის შემდეგ სრული სიჩუმე ჩამოვარდა, რადგანაც ნადოსთვის სრულიად მოულოდნელი იყო და მარი კომთოლოვარე თითებით ცდილობდა წერილი დაეკეცა და კონვერტში ჩაედო.

— მარი!

— რა გინდა?

— მართლა აპირობ მაგ წერილის გაგზავნას?

— მართლა?

— რისთვის?... ეგ ხომ უბრალოდ ხანის გაგრძელებაა?

— როგორ?

— ისე რომ ხვალ თუ მოილაპარაკებთ და გადასწყვეტავთ, სჯობს ჯვარი დაიწეროთ.

— არა მგონია, — მოკლედ უბასუხა მარიმ და კონვერტი გოგოს გაატანა ფოჩტის კოლოფში ჩასაუღლებად.

— მარი, მოიფიქრე... შენ ვალერი ისე გიყვარს... მასთან მოშორება შენთვის სატანჯველი და ძნელი მოსანელებელი იქნება... მერე შესძლებ ამის ატანას?

— როდისმე ჩვენი ძალა ხომ უნდა გამოვცადოთ?

— რისთვის?

— თუნდა იმისთვის, რომ ჩვენ თავს ვიცნობდეთ!... მაგრამ კმარა მაგ საგანზედ ლაპარაკი... შენთვის არა დამიმალაეს-რა დაეხლა ც გულ-გახსნილი მინდა ვიყო... ვალერი, მართალია, ვაგიყვებით მიყვარს, მასზედ ფიქრი არც დღე და არც ღამე მოსვენებას არ მაძლევს, არ ვატყუებ ჩემს თავს—ბრძოლა ძნელი, სასტიკი იქნება ჩემთვის, მაგრამ, რაღაც უნდა დამიჯდეს

ეს ბრძოლა, რითაც უნდა გათავდეს, სანამ ჩემს ძალ-ლონეს არ გამოეცდნენ, თავს არ დაეანებებ...

ნაღო ამსიტყვებს გატაცებით ყურს უგდებდა და, როდესაც გაათავა, გადაეხვია თავის მეგობარს. გრძობას იქამდინ შეეპყრო, რომ სიტყვა ვეღარ მოეხერხებინა.

— ღმერთმა მოგცეს ძალა, ღონე... მაგრამ მე... მე კი ვერ შევძელ ბრძოლა, ვერ ავიტანე.

ამ სიტყვებთან ერთად ნაღოს მღუღარე ცრემლები გადმოსცივდა, მაგრამ საჩქაროდ შეიკავა თავი, საჩქაროდ მოიწმინდა თვალები და ღიმილით წარმოსთქვა:

— მაგრამ იმას თავი დაუანებოთ, რასაც ალარა ეშველებათ, დაეიწყება სჯობს!

მეგობრები გადავიდნენ სხვა საგანზედ და ცოტა ხანს შემდეგ ერთად-ერთს სახლობაში პურის საჭმელად მიდიოდნენ.

VII

ვალერიმ დილა აღრიან გაიღვიძა და სიამოვნებით გაიზმორა. მემრე ზარმაცად დახუჭა თვალები და პირისახე გაუღიმა.

ამ ზაფხულს, ტფილისში განსაკუთრებითი ჰაერი იყო და ზაფხულის სიცხეები არავის შეუმჩნევია. ამისთვის ვალერიც ჩათუთქული არ იყო და ჩვეულებრივს, სიცხის შედეგს მოღუწებას არ გრძობდა. ყმაწვილ მასწავლებელს ნებიერობა უყვარდა და მისთვის იწვა ისე გაუნძრევლად.

მთელი წინა დღე იმან გაატარა მოლოდინში. ეგონა, რომ ან ეხლა და ან ეხლა მოუვა მარის წიგნი, ან თვითონ მოიქრება, მაგრამ იმედებმა უბრალოდ ჩაუარეს. ის იჯდა და ძილი არ ეკიდებოდა და ღამის ოთხ საათამდინ ვალერსებოდა მარის სიცოცხლით სავსე სახეს, რომელიც თვალწინ ისე ნათლად ეხატებოდა. ჰფიქრობდა მომავალზედ და მომავალი ცხოვრების პროგრამას ჰხატავდა. საკვირველი ეს იყო, რომ ამ პროგრამაში მარტო თავის თავის სიამოვნება შედიოდა, ყოველისფრის

მოწყობა მხოლოდ თავის-თავის მოსასვენებლად იყო შედგენილი და ის, ვისაც ეს კაცი უნდა დაეტკბო, გაგებდნიერებინა უკანა პლანზედ, ჩრდილში რჩებოდა! მაგალითად, ის ჰფიქრობდა იმ წუთებზედ, როდესაც დილით გამოიღვიძებდა, ქვეშაგებში ინებიერებდა და მარი კი ჩაცმული, მომზადებული შემოვიდოდა უალერსებდა, ტიტინს დაუწყებდა. იმას კი აღარა ჰფიქრობდა, შექველად მარი რად უნდა ამდგარიყო იმაზედ წინ, შექველად მარი პირველი რად უნდა შესულიყო ქმართან და სხვა. ერთი სიტყვით, იმის აზრებში მარი იხატებოდა გამანებიერებელ გამზღლად, რომელსაც ზედ ემატებოდა სიყმაწვილე და მიმზიდველობა.

ბოლოს, ბუნებამ თვისი ქნა, ვალერის თვალები დაუხუჭა, მაგრამ ძილშიაც გახურებული გონება არ უსვენებდა და სულ მარის სახე ელანდებოდა.

აი, ხედავდა მარის მორთულს ისე კი არა, როგორც მისთვის სახერხო იყო, არამედ ისე, როგორც ვალერის ესიამოვნებოდა, ხედავდა მარის მუდამ მხიარულს, მუდამ მოცინარს, თითქოს მის გულში სხვაფერ გრძობას ადგილი ვერ ეპოვნა. ასე გაატარა მთელი ღამე და გამოღვიძების შემდეგ ჯერ კრდედ მოცული იყო მომხიბლავი სიზმრებით. იმას არ უნდოდა გამქარალიყო ეს სურათები და თვალებს სწორედ ამისთვის ხუჭავდა.

ერთბაშად ბიჭმა კარები შემოაღო და წყნარად შემოვიდა.

— მაქსიმე, შენა ხარ? — თითქმის შეტყვივ უთხრა ვალერიმ.

— დიად, ბატონო.

— რაო, რა მოგარბენებს? მე ხომ არ დამიძახნისხარ?

— არა, ბატონო, მაგრამ მეტად ბევრი გეძინათ, სამოვარი სამჯერ ჩაქრა და...

— სულელო! — გაჯავრებით დაუძახა ვალერიმ.

მაქსიმემ ხმა არ ამოიღო, თუმცა უსიამოვნობის ნიშნად პირისახე რაოდენადმე დაუგრძელებდა და ქვენა ტუჩი როგორღაც ჩამოუგრძელებდა.

— მაშ ჩაის არ მიირთმევ?—ბოლოს ჰკითხა მაქსიმემ.

— დამეკარგე!—დაუყვირა ბატონმა და მაქსიმე საჩქაროდ გავიდა. ვალერიმ კი დაუმატა:—ახ, როდის იქნება ამ პირუტყვებს მოვრჩე?!... სწორედ სისხლს მიფუჭებენ. შევირთავ მარის და მოსამსახურეებს ახლოს აღარ მოვიკარებ, ჩემს ცოლს ექნება იმათთან საქმე.

არ გაიარა რამდენიმე წუთმა, როდესაც ვალერიმ წამოიძახა:

— მაქსიმე, მაქსიმე!

— გიახლებით.—შემოაღო ბიჭმა კარები.

— რამდენი საათია?

ბიჭი მივიდა ვალერის გვერდით მდგარს სტოლთან, აიღო ოქროს საათი და მოახსენა:

— თორმეტის ნახევარია.

— რაო?—წარმოვარდა ბატონი.

— თორმეტის ნახევარი გახლავს.

— არ შეიძლება, სტყუევი!... მომეცი აქ საათი.

მაქსიმემ საათი მიართვა, ბატონმა ხელიდან გამოჰგლიჯა და დარწმუნდა ბიჭის სიმართლესი. ჩაფიქრდა რაღაზედაც და როდენიმე ხანს რაღაცას ბუტბუტებდა.

— წიგნი არა მოგსვლია-რა?—ერთბაშად ჰკითხა მაქსიმეს.

— რა წიგნი?—მაქსიმე მართლაც ცოტა ატაცებულსავით იყო.

— რა წიგნი?—გაუკირცხლა ბატონმა:—რა წიგნი იქნება, წერილი ხომ არავის მოუტანია?

— მართლა, სულ არ დამავეწყდა!—და უბიდან ამოიღო კონვერტი:—წელან პოქტალიონმა ვადმომცა.

— მომეცი აქ.—გამოსტაცა ხელიდან ბატონმა, გაგლიჯა საჩქაროდ კონვერტი და მარის წიგნი წაიკითხა. ამ წიგნის შინაარსი ვალერისთვის ისე მოულოდნელი იყო, რომ ხელებიც კი ჩამოუტყვიდა. თვალებისა არ სჯეროდა და ამისთვის ხელახლად წაიკითხა. რამდენიც ხანი გადიოდა, იმდენი, გაკვირვების მაგიერად, სიბრაზე ერეოდა, მაგრამ, რადგანაც ჯავრის

ამოსაყრელი ბიჭის მეტი არავინ შეხვდა, მაქსიმეზედ უნდა ეყარა ჯავრი.

— აქამდის წიგნს რატომ არ მაძლევდი?

მაქსიმემ იგრძნო დანაშაული და პასუხის მაგიერად თვალების ფარფატი დაიწყო.

— არ გესმის! რატომ არ მაძლევდი?

— დამავიწყდა.

— დაგავიწყდა, დაგავიწყდა!... მაშ რაღა გახსოვს შე გამოყრუებულო?... დამეკარგე თვალიდან!

მაქსიმე გაქრა, მაგრამ კარებში გასვლა ვერ მოასწრო, რომ ისევ გაიგონა:

— მაქსიმე, მაქსიმე!

ბიჭი ისევ შემობრუნდა, ბატონმა გაუშვირა ფეხი-და დასძახა:

— ჩქარა!

მაქსიმე დაჩვეული იყო და აუხსნელად მიხვდა ბატონის სურვილს. მივიდა, ცალ მუხლზედ დაიჩოქა, მეორეზედ დაიღო ვალერიის ფეხი და წყნარად დაუწყო წინდების ჩაცმა.

ის-იყო ბიჭი ათავებდა თავის საქმეს, როდესაც კარი ვიღამაც დააკაუნა.

— ნახე ვინ არის, ჩქარა!—უბრძანა ბატონმა.

ბიჭმა გასვლა ვერ მოასწრო და კარების გაღებასთანვე ვიღაცა გამხდარმა ყმაწვილმა კაცმა თავი შემოყო.

ახალ-მოსულს პირისახეზედ დალაღვა და ფერ-მკრთალოუბა ეტყობოდა.

— რა ამბავია აქამდის ძილი?—შემოსვლის უმაღლ წამოიძახა სტუმარმა.

— ა-ა, გიორგი! შემოდი... შენა სულა მუშაობ, სწერ. ქე-შმარტიად განსაცვიფრებლად მუშაობ.

— განსაცვიფრებელი არა არის-რა, —ვმუშაობ, რადგანაც ჩემი მოთხოვნილება ეგ არის.

— მართალია, მაგრამ უნდა დაისვენო, ადამიანის ფერი აღარა გაქვს.

— როცა დაეიხოცებით, მოსვენება მაშინაც გვეყოფა... შენა, ვალერი?—დაცქერდა ახალ-მოსული.—შენც საკმაოდ დაგვიკარგავს ფერი. წუხელის არ გძინებია თუ?

— ჰო, არ მეძინა... მეც მინდა ლიტერატურობა დავიწყო.

— ხელი რა ნაწილს გინდა მოჰკიდო?

— კრიტიკას, ძმაო, კრიტიკას.

— კარგია?

— ხუმრობა გაშვებით გეუბნები... სრულიად არა გვყავს კრიტიკოსები და უკრიტიკოდ კი არავითარი მწერლობა წინ არ წაიწევს.

— ეგ მართალია, მაგრამ კრიტიკის მწერალს დიდი ნიჭი და გონების გახსნა უნდა...

— ო-ო, მაგას რა ლაპარაკი უნდა!

ამ ლაპარაკის დროს მაქსიმემ ისევ დაიჩოქა ცალ მუხლზე და მეორეზედ ბატონის ფეხი, რომელიც სტუმრის შემოსვლაზედ ნახევრად წინდა-ჩაუცმელი დარჩა,—დაიდო.

გიორგი რაღაცის თქმას აპირობდა და ისე პირ-ლიო დარჩენილმა. მასპინძელს გაკვირვებით ყურება დაუწყა.

— ნუ ირჯები, ჩემო მაქსიმე!... რას შერები?... მე თვითონ ჩავიცვამ.—ტკბილად და მეგობრულად ეუბნებოდა ვალერი.

— ნუ მიწყრები, შენი ჭირიმე!... ნება მომეც გამსახურო!... — ეღრიჯებოდა მაქსიმე.

— საკვირველი კაცია!—ვალერიმ გიორგის ღიმილით თავი გადმოუბრუნა და მერე ბიქს ფეხი გაუშვირა:—აჰა, შენი ნება იყო.

მაქსიმე ეწვალებოდა, რომ ვიწრო საკობტაო ჩექმები ბატონისთვის ჩაეცვა, მაგრამ როგორღაც უგვიანდებოდა, რადგანაც ქუსლი ხან აქეთ მოუვიდოდა ხან იქით. ბოლოს, როგორც იყო, ბიქმა ბატონს წაღა მოაწყა, მუხლი თავის გულზედ მიიბჯინა და ისე ძალზედ მისწია, რომ მთლად გაწითლდა.

— უჰ! ფეხი, ფეხი, შე მხეცო!—ვალერიმ თავი ველარ შენიმავრა, მაგრამ წურბელისავით მოკიდებული მაქსიმე, სანამ არ ჩააცვა, არ მოეშვა.

ჩააცვა, წამოდგა. შუბლიდან ოფლის წმენდით და საჩქაროდ გავიდა გარედ.

— ეგ სულელი სად გიშოვნია?—ჰკითხა გიორგიმ და ხელი გაიშვირა მიმავლისკენ.

— სულაც არ არის სულელი!... ეგ ჩემი გლებ-კაცია, გადამეკიდა წამიყვანე—გემსახურებო და მეც მეტი ღონე არა მქონდა, უნდა წამომეყვანა... წარმოიდგინე ასე მტანჯავს, მწვალებს და, თუ წალები თვითონ არ ჩამაცვა, არ მომეშვება..

— რად აძლევ მაგის ნებას, ვინცა განხავს, რას იტყვის, რა აზრს შეიდგენს ჩვენს შესახებ?

— რა ვქნა, რომ არ მეშვება?... უარი რომ ვუთხრა, დიდ წყრომად მიიღებს!...

— სწორე გითხრა, სხვის ჩექმების ჩაცმა არა მგონია ვინმე წყალობად მიიღოს...

— შენ არ იცნობ ჩვენს გლებებს!... მეტადრე ჩემსას; ისე უყვარვარ, რომ რაღა გითხრა.

გიორგი გაჩუმდა, პირისახეზედ უსიამოვნობა შეეტყუა და ცოტა ხანს შემდეგ წამოავლო ქუდს ხელი.

— სად მიხვალ, დაიცადე... ეზლავ ყავას მოგვიტანენ.

— არა, გმადლობთ, არა მცალიან.

— სად მიეშურები?

— წარმოდგენას ვაპირობთ და ბილეთები მომანდევს გასასყიდად.

— კიდეც წარმოდგენა!—უსიამოვნოდ დაიძახა ვალერიმ.— გაგვატყავეთ, სწორედ გაგვატყავეთ მაგ წარმოდგენებით.

— მეც შეგამჩნივით გატყავება და სწორედ იმის გამო აღარა ვითხარით-რა.

— არა, მე კი ავიღებ ბილეთს, მაგრამ...

— თუ შეგაწუხებს, რა საჭიროა?

— არა, სულაც არა... მომეცით პირველ რიგში ერთი ბილეთი.

გიორგის უნდოდა ეთქვა, რომ პირველ რიგში აღარ დარჩა ბილეთები და ვალერი ამით მოეშორებინა თავიდან,

მაგრამ მერე იფიქრა, ეს ისეთი საქმისთვის არის, რომ მე გარჩევის ნება არა მაქვსო.

— რამდენი გერგებათ?

— სამი მანეთი.

ვალერიმ მისცა ფული, მაგრამ ისევ გაყვლეფაზედ ჩამოაგდო სიტყვა:

— სწორედ, რომ დიდი ფული გვეხარჯება ამ ქართულს თეატრზედ.

— რა გეხარჯებათ, ნეტა ვიცოდე?... თქვენ თვეში სამას მანეთამდინ იღებთ, იძახით შინიდანაც ორასი მომდისო და ჭვეში თორმეტი მანეთის დახარჯვა გეძნელებათ.

— ეგ ტრუპას და ახლა მოყვარეთ წარმოდგენები?

— ისიც თვეში ორი ვინაგარიშოთ, სულ თხუთმეტი მანეთი... თქვენთვის ლაპარაკადაც არა ღირს... მშვიდობითა ბრძანდებოდეთ.

— არა, როგორ არა ღირს, როგორ...

ისე, რომ სამს მანეთს დახარჯავთ თეატრზედ და ამოდენს კი ჰყვიროთ, თითქოს ქვეყნის უბედურება თავს მოგეხვიათ!... მე მიკვირს, თუ ავრე სამწუხაროდა გაქვსო, რაღას დადიხართ?

— მაშ თავს რითი შეინახდა?... სულ ჩვენით, გარწმუნებ, ჩვენით.

— თქვენით კი არა, ქართული თეატრი შუათანა ხალხით სცხოვრობს და გაზაფხულობით იმერეთი აბრუნებინებს სულს...

ამ სიტყვებთან გიორგიმ გაიხურა კარი და გასვლის უმაღლესად წამოიძახა: „ღმერთო ჩემო! ვინ არის, ან რა არის!“ ვალერი კი შემობრუნდა და გაჯავრებით წამოიძახა:

— ყოველი სულელი, მაწანწალა უნდა შემოგივარდეს და ფული წაგართვას!... ეი, მაქსიმე!... ვინც უნდა მოვიდეს, სანამ არ დამეკითხები, არ მიიღო!...—ამ სიტყვებით დაასკდა ტახტზედ:—კაცს რომ მოსვენება უნდოდეს, ერთს წუთს არ დააცლიან.

მერე წამოდგა ისევ, აიღო მარის წერილი და რამდენჯერმე გადაიკითხა. მასუკან ისევ შესდგა, დაფიქრდა, რამდენჯერმე ხელი გადაისვა კახტა უღოვაშებზედ და მერე წარმოსთქვა:

— უარს მითვლის, თუ მეკეკლოცება?... ამას ხომ ეჭვი არ უნდა, რომ უყვარვარ?...

— ვალერიმ პირი დაიბანა, კბილები რამდენჯერმე ელექსირით გამოირეცხა, თავი დაისველა „ო-დე-სტალით“ და თმების ვარცხნა დაიწყო. ამ დროს მეორე ოთახიდან მოესმა რაღაცა ხმაურობა.

— არ შეიძლება შესვლა, არ შეიძლება!...— იძახდა მაქსიმე:— რომ მომკლათ, მაინც ვერ შევიშვებთ.

— დამეკარგე-მეთქი, შე ბრიყვო, უზრდევლო! — ისმოდა ვილაცის ხმა:— ეხლავ უნდა ვნახო.

— ვინ არის?— დაუგდო ყური ვალერიმ და მერე ერთბაშად გაბრუნდა კრებისკენ:— ღმერთო, რა სულელია ეს ბიჭი!... მობძანდით, კნიაზო, მობძანდით...— კარების გაღებით შემოიწვია ვილაცა კაცი და ბიჭს მიუბრუნდა:— რას შერები, შე სულელიო, გამოყეყეჩებულო?

— შე ვეუბნები, შესვლა არ იქნება-მეთქი და ესენი კი მაინც ძალათი მოდიან.— მოეგება კარებში მაქსიმე.

— სულელიო, ტვინ-დაბნეულო, დაიკარგე იქით!...— ბატონმა ხელი ჰკრა.

— რა ვქნა, თქვენ არ მიბრძანეთ ნურავის...

— დამეკარგე, დამეკარგე-მეთქი!

მაქსიმე გაბრუნდა ბუზლუნით:

— მე რა, შე დავიკარგები... თქვენ მიბძანეთ, თორემ მე რა?...

კარებში გამოჩნდა ვილაცა გასიებული ჩოხიანი კაცი, რომელიც ძლივსლა მოათრევდა მძიმე ტანს დასუსტებულს თუ გასიებულს ფეხებზედ. მისი მოშვებული, შეშუპებული სახე თუმცა აწითლებული იყო, მაგრამ აშკარად ეტყობოდა სიზარმაცის ბეჭედი და სრული აპატია: დიდი მოხეული ლაში და სქელი ტუჩები ამტკიცებდნენ მის სიმსუნაგეს და გაუმადლობას,

თუმცა უკმაყოფილო გამომეტყველება დაგარწმუნებდათ, რომ სურვილს კუჭი აღარ ემორჩილებოდა და არა იშვიათად გულის ამსუყებელ საქმლებს შემდეგ აკენესებდა. ეს კაცი იყო თავადი გორჯასპ ძროხა-მჭამლის შვილი, ხანში შესული, როდესაც სახელ-გავარდნილის ცოლის პატრონი, რომლის მოწყალებითაც ყველას სახლში კარი გაღებული ჰქონდა. გორჯასპს თუმცა ყველანი სულელად სთელიდნენ, მაგრამ სავალალო ტფილისში ისე საქმეს ვერაფერს გაარიგებდა, როგორც ეს ბატონი; ამაზედ აღრე ვერაფერს გაიგებდა ვერც ნამდვილს ახალ ამბავს და ვერც ქორს. ერთი სიტყვით, გორჯასპ სასარგებლო კაცი იყო და კეთილის თუ ავის სიტყვის დაძვრა შეეძლო, სადაც საქირო იყო.

გორჯასპ ვალერისთვის ყველაზედ საქირო იყო, ის აფასებდა ამ თავადს, რომელსაც იმაზედ არა ერთხელ მიექცია კეთილი თვალი.

— მობრძანდით, კნიაზო... სწორედ დათვია ეგ ჩემი ბიჭი! ვერაფერი გამიგონებია.

— არა, საკვირველია, შენმა მზემ!... მოვდივარ და არ მიშვებს!?

— ნუ გეწყინებათ, ბრიყვია, გაუზღელი გლეხი...— მოიხადა სახლის პატრონმა ბოდიში.— დაბძანდით.

— ზიფ!...— ჩამოჯდა რბილს კუშეტკაზედ სტუმარი.— გააგდე ე ბიჭი, თორემ შეგარცხვენს საღმე.

— მეტი ღონე არ არის... ღარიბი გახლდათ, მინდოდა ლუკმა პური შეეჭამა, მაგრამ ეხლა დავრწმუნდი, რომ შეუძლებელია მაგის შენახვა.

— ღარიბი?... გლეხი რა ღარიბია?... საკვირველები ხართ ეს ახალი ხალხი, მამი შენის მზემ!... გლეხები კი არა, ჩვენს ვართ ღარიბები, ჩვენა!... გლეხებს რა უჭირსთ, ისინი საცუ იქნება მოჯამაგირედ დადგებიან, იმათთვის სულ ერთია, რაც უნდა ჭამონ, როგორც უნდა იყვნენ... იმათ არც ჩვენოდენა ღოთხოვნისება აქვსთ, არც ჩვენოდენა გრძნობა.

— ეგ კი რასაკვირველია, სწორესა ბრძანებთ. პაპიროსს ხომ არ მიირთმევთ? აი, ჩინებული თამბაქოა.— მიუწია პაპიროზები.

— გმადლობთ... ჩვენ სულ სხვა სისხლი გვაქვს...

— ჭეშმარიტება გახლავსთ.

— გონებაც რომ ჩვენისთანა არა აქვსთ?

— რასაკვირველია... აი თუნდა ავიღოთ ჩემი ბიჭი... მე ვუთხარ, თუ ისეთი ვინმე მოვიდეს, არ მიიღო-მეთქი, ხომ მოგეხსენებათ... ეხლა ყოველ გვარი ხალხი დაწანწალებს, ზოგი თეატრის ბილეთით, ზოგი ისე ითხოვს მოწყალებას... გაგვატყავეს სწორედ!

— ოჰ, თეატრს კი ნულარა ბრძანებთ!... სწორედ რომ გაგვატყავეს!... ბატონო! ვის შეუძლიან ყოველთვის სამი მანეთის ძლევა?... მოსვენება კი აღარ არის-და!... ეს მეორე წელიწადია, რაც უარი ვსთქვი, ქართულ წარმოდგენაზედ სრულიად აღარ დავდივარ!...

— ძალიან კარგი გინებებიათ.— მოუწონა ვალერიმ.— თქვენს ხარჯთან რალა ეს გინდათ?

— ხარჯისას კი ნულარ იტყვი!— ჩაიქნია ხელი გორჯასპმა და ცოტა სიჩუმის შემდეგ დაუმატა:— ხვალ პიკნიკსა ვმართავთ და შრომა შენ უნდა მიიღო.

— ბატონი ბძანდებით, დიდი სიამოვნებით.

— კარგი სადილი კი გააკეთებინე... ქართული საქმელები. ხომ იცი?... ახალი თევზი, ჩიხირთმა, ფლოვი, ტოლმა, სუკები... მხოლოდ ერბო რიგიანი იყოს.

— ძალიან კარგი, მაგრამ სად?

— კრწანისში.

— კარგი იქნება, მაგრამ ცოტა ძვირად ხომ არ დაჯდება?

— ძვირად კი არა. მომეტებული კაცის თავზედ თუნდა ხუთი მანეთი დაგვეხარჯოს, მეტი ხომ არ წავა?

— არა, მეტი არ წავა.

— ხუთი მანეთი რა ბევრია?

- ვინ მოგახსენებს? არაფერი.
- მხოლოდ მუზიკაც უნდა იყოს, აო.
- მუზიკა რაღად გვინდა? აბლულა გვეყოლება, ის იმღერებს.
- ქალებს ტანცაობა უნდათ.
- კაცის თავზედ რა დაუწინებოთ?
- ოც და ხუთი მანეთი და, თუ გადასჭარბდა, მერე მოვაგროვებთ კიდევ.
- რუსები ხომ არაინ იქნებიან?
- როგორ არა? მართლა, სულ დამავიწყდა, უეჭველად შამფანსკი და ყინული იყოს... მხოლოდ კარგი შამფანსკი კი იყოს, შენ თვითონ იყიდე.
- ბატონი ბძანდებით.
- მაროენაც არ დაგავიწყდეს.
- რას მიბრძანებთ!— თითქოს ითაკილა მოგონება. — სადაც ქალები არიან, იქ უმაროენოდ, როგორ იქნება!
- მაშ, აი სია და დღესვე შეუდექე მაგ საქმეს.
- ამ წუთშივე, — გამოართვა სია და დაიწყო ნახევარ ხმად კითხვა: — „თავადი ბ., კენინა დ., კენინა მ., კნიაენა ბ., კნიაზი ხ., გრაფი ჩ., ბატონი ვარდიაშვილი“... ამაზედ შესდგა ვალერი და უკმაყოფილება დაეტყო სახეზედ: — ვარდიაშვილი რაღად გვინდა?
- არ ვიცო, შენ ნუ მომიკვდე, ქალებმა ჩასწერეს.
- რა ჩვენი საზოგადოების კაცია?
- მართლა... ამოშალე.
- ვალერიმ წაუსვა ყარანდაში და წამოიძახა:
- სწორე გითხრათ, ბატონი ვარდიაშვილებისა და კიდევ სხვა ბატონებისა მე არა მწამს-რა... არ იქნება, რომ გვარიშვილობამ არ წამოჰკრას!
- სწორეს ამბობ, მამი-შენის მზემ!... სწორედ რომ როცა იქნება გვარიშვილობა წამოჰკრავს.
- ვალერიმ ისევ კითხვა გააგძელა და რამდენიმე ბატონი ვარდიაშვილებისთანა, ვისაც გვარი გაბრწყინებულად არა ჰქონდა, ამოშალა.

თავადი გორჯასპე შეინძრა სკამზედ და როგორც ლემით გამომძლარს ორბს, რამდენჯერმე წამოწევა მოუნდა, სანამ აი-მართებოდა.

— მიბძანდებით, კნიაზო? რას მიეჩქარებით?—მიაშურა ვალერიმ, თუმცა გუნებაში ღმერთს ევედრებოდა, რომ გორჯასპე თავიდან მაშორებოდა.

— ჰო, ცოტას გავივლი... მაშ ზეგ ჩინებულად გავატარებთ დროს.

— რასაკვირველია.

— რა კარგი იქნებოდა, რომ ჩვენი წრე შეგვედგინა და კვირაში ერთხელ გავემართა ამისთანა პიკნიკები.

— ჩინებული, თქვენმა მზემ, ჩინებული. არც ბევრი და გვეხარჯებოდა.

— რასა ბრძანებთ, კაცის თავს ოც და ხუთი მანეთი თავს გადაგვედინებოდა.

— გაემართოთ რა?

— ჰი, ვუთხრა ჩემს ცოლს, ის მოახერხებს... ნახვამდს.— გავიდა გორჯასპე, ვალერი კი კარებამდის მიცილების შემდეგ გამობრუნდა და ძლივს თავისუფლად ამოიხუნთქა.

— მადლობა ღმერთს, წავიდა!... მაქსიმე, მაქსიმე!... მოვიდა ბიჭი.

— ეხლა კი ვინც უნდა მოვიდეს, აღარ მიიღო, უთხარა რომ შინ არა ვარ.

— წელანაც ვგრე მიბრძანეთ და მერე კი თქვენვე გამიწყვრით.

— წადი, გაეთრიე! რასაც გეუბნები, ის აღასრულე.

— მე წავალ, მე განა რა, მაგრამ წელანაც გამიწყვრით:

— გადი, გადი-მეთქი.

— აი მივდივარ, მაგრამ წელანაც... დანარჩენი სიტყვების გაგონება კარების მოხურვამ შესწყვიტა.

ვალერი ჩქარის ნაბიჯით დადიოდა თავის ოთახში, იფუნტდა ხელებს, ისრესდა შუბლს, იგრებდა უღვაშებს და ღმერთმა იცის რას არ ჩადიოდა... ხანდისხან შესდგებოდა წაითუტუ-

ნებდა: „იქნება მართლა უარს მეუბნება?... არა, ეგ არ შეიძლება, ეშმაკობს, კეკლუტობს“. — მერე ერთბაშად წამოიძახა:

— არა, ასეთს მდგომარეობაში ყოფნა არ შემიძლიან! — დაიყვირა: — მაქსიმე, მაქსიმე!

მაქსიმე ის-იყო სკამზედ ჯდებოდა და გუნებაში ფიქრობდა: „მადლობა ღმერთს, ახლა კი დავისვენებ.“ მაგრამ ბატონის ძახილმა ერთბაშად ზეზე წამოაგდო.

— პალტო ჩქარა! — უბძანა ბატონმა.

— პალტო? რომელი პალტო?

— რაღა რომელი, რომელსაც ვიცვამ ხოლმე! — მივარდა ვალერი.

— რა ვიცი, შენი ჭირიმე, ხან თეთრს პალტოს იცვამთ. ხან შავსა.

— თეთრი, თეთრი.

— ეგრე მიბძანეთ, შენი ჭირიმე, თორემ მე რა ვიცი.

— ოჰ, ჩქარა-მეთქი! — მოუთმენლად შეუტია ბატონმა, რომელიც რამდენიმე წუთს შემდეგ ფაიტონში ჯდებოდა.

— კუკიაში, მიხაილოვის ქუჩა! — უბძანა მეფაიტონეს და ცხენები მარდად გაქანდნენ.

მარის სადგურთან, კარების ზარის ჩამოკვრავზედ, გამოვიდა გოგო და შეატყობინა ვალერიის, რომ ქალბატონი დიდინანია, რაც შინიდან გაბძანდაო.

— სად წაბძანდა?

— რა მოგახსენო... ვილაცა ქალი გიახლათ და იმასთან ერთად წავიდნენ.

— ვინ ქალი იყო?

— არ ვიცი.

— სტყუი... გეცოდინება... მითხარ, ჩემო მაშო, სად წავიდნენ? — თითქმის ხვეწნით გაათავა ვალერიმ.

— არ ვიცი, თორემ მოგახსენებდით.

ვალერი დაფიქრდა და თავში ისევ იმ ფიქრმა გაუელა, რომ მარი მართლა უარს ეუბნებოდა, და დაიბნა.

— უნდა ვნახო, უეჭველად ეხლავე უნდა ვნახო!— წამოი-
ძახა იმან და მიუბრუნდა გოგოს:— შენ მიმაღავე, ქალბატონი
შინ არის... უთხარ, ძალიან საჭირო საქმე მაქვს.

— რად დავმაღავედი, შინ რომ იყვეს? არ გახლავსდ, თქვენ-
მა მზემ.

ვალერი ისევ ჩაფიქრდა და გადაიგრიხა უღვაშები.

— არც ის უთქვამს, როდის დაბრუნდება?

— არა.

— საღამოობით რა დროსა ბრუნდება ხოლმე?

— ხან აღრე და ხან გვიან.

ვალერიმ აღარ იცოდა, რა ეკითხა, თუმცა საკითხავი იმო-
დენი ჰქონდა, რომ გონება ერეოდა. საზოგადოდ, უარი ყო-
ველ გვარ თხოვნაზედ ყველასთვის უსიამოვნოა და ვალერის-
თანა თავ-მოყვარე კაცისათვის ხომ თითქმის გასაგიჟებელი იყო.
მარის წიგნმა პირველში შეაშინა; ცოტა დაფიქრების შემდეგ,
კაცთ მინიჭებულ საერთო ჩვეულებით თავის სასარგებლოდ,
აღსნა და წერილში უფრო თანხმობა დაინახა, სანამ უარი. ეხ-
ლა კი ისევ დარწმუნდა, რომ ნამდვილად უარს ეუბნებიან და
თავ-მოყვარეობა სულს ართმევდა.

„არ უყვარვარ?“ მეთვალთვალებს კითხვამ თავში: „მაშ,
თუ არ უყვარვარ, გუშინ რა იყო, რა მოუვიდა?.. მაშ რას მივა-
წერო იმისი საქციელი?... ერთბაშად გაწითლება, როდესაც;
ჩემთან ლაპარაკობს, თვალების გაბრწყინება და სხვა!“

ვალერი კიდევ დადგა რაოდენიმე ხანს, რაღაცა წაიღუ-
დუნა, რამდენჯერმე ჩაახველა და მერე უთხრა გოგოს:

— საღამოზედ კიდევ მოვალ. მოახსენე ქალბატონს, რომ
ძალიან საჭირო საქმე მაქვს.

ამ სიტყვებით ვალერი გაბრუნდა, ჩაჯდა ფაიტონში და
გასწია მუშტიადისკენ, იმ ტფილისის მარტო ერთად-ერთს აღ-
გილისკენ, სადაც კაცს კოტაოდნად თავისუფლად ამოსუნთ-
ქვა შეუძლიან.

VIII

არც ამ დღეს, არც ამ კვირია, ვალერის მარი არ უნახავს, რადგანაც, როდესაც მივიღოდა, ქალი ან შინ არ დაუხვდებოდა და ან ეძინა.

ვალერი ჩაფიქრდა, ჩამოდნა და, რამდენიც დღე მიდიოდა, იმდენად მეტად უნდებოდა მარის ნახვა, იმდენად უცოცხლდებოდა მასთან შეკავშირების წადილი.

მარიც არ დარჩა უგრძობლად; იმისთვისაც ძნელი იყო საყვარლის ასე საჩქაროდ დაშორების ატანა, მაგრამ გადასწყვიტა, რომ მტკივანს ადგილს ერთბაშად უნდა მოჭრაო და იმანაც ერთბაშად გადაუსო დანა:

ნაღო თითქმის თავიდან არა შორდებოდა თავის მეგობარს და ყოველის ღონისძიებით ცდილობდა გაერთო როგორმე და დრო არ მიეცა, რომ სანატრელს საგანს დაჰკვირვებოდა. მაგრამ რა ძალას შეუძლიან შეაყენოს იმ საგანზედ ფიქრი, რომელიც კაცს გულში ჩასახია, ჩამდგარა და მთელი არსების პატრონად შექნილა... მთელი ღამეები ძილ-გამფრთხალი მარი ფიქრობდა განუწყვეტლივ, და მისვე უნებურად, მისთვის მოულოდნელად ერთბაშად თვალ-წინ ვალერის სურათი განუცხოვლდებოდა მის აზრს და ანგარიშ-მიუტევლად ვინ იცის რას არ აოცნებინებდა.

მარის ყველაზედ მოშეტებულად ვალერისთან შეხვედრისა ეშინოდა, რადგანაც მის ლაპარაკს, თვალებს, შეხედვას, რაღაცა განსაკუთრებითი მოქმედება ჰქონდა მარიზედ და ამისთვის ნატრულობდა, რომ მამა ჩქარა ჩამოსულიყო და სოფელში წასულიყვნენ.

მარი აღარსად გამოდიოდა, აღარავისთან დადიოდა და პირველში ყველას უკვირდა მისი მოქმედება, მაგრამ შემდეგში გავრცელდა ხმა, რომ მარი კურსებზედ მიდის და ეძხადება, სწავლობსო. ამისთვის გასაკვირველად არავის მიაჩნდა მარის შინ ყოფნა და არც არავის საჭიროად გაუხდა.

ამ დროს მარი და ნადო მთელს საღამოებს შინ ისხდნენ ზრღმე, ერთად მუშაობდნენ და სწავლობდნენ, რადგანაც ნადომაც გადასწყვიტა, უეჭველად კურსებზედ წასულიყო.

ერთს ამგვარ საღამოს, ამ ორი მეგობრის ლაპარაკი შეეზო მათ მომავალს ცხოვრებას; შეეხო პეტერბურგს, გატაცებით ოცნებობდნენ სიცოცხლით სავსე ყმაწვილ-კაცთ ყრილობებზედ, მათ ცხოვრებაზე, — ერთს იმგვარ ცხოვრებაზე, როდესაც ყველას გული ერთის საგნით არის გატაცებული, რომელსაც ცხოვრების ჟანგი ჯერ არ შეხებოდა, უმანკო გრძობა გაუმძღარ სვავად არ გადაჰქცეოდათ. ორნივე ნატრობდნენ ამ გახურებულს, სიცოცხლით სავსე მღელვარე ცხოვრებაში მალე ჩარევას და მონაწილეობის მიღებას.

ლამეს კარგად გაეელო, მაგრამ ოცნებას ისინი ისე გაეტაცა, რომ ძილიც კი გადავიწყებოდათ. ამ დროს მოისმა ზარის წკრიალი და ორივე ქალი შეკრთა.

— ვინ იქნება ასე გვიან? — წამოიძახეს ორთავე თითქმის ერთად.

მოსამსახურეს ეძინა და შარი კი იმას კაცობრიულად ეპყრობოდა; ამის მიზეზით იმან გადასწყვიტა თვითონ გაელო კარზე მაგრამ, სანამ ამას ასრულებდა, უნდოდა ბალკონიდან დაენახა და გაეგო, თუ ვინ მოვიდა. გარედ ძალიან ბნელოდა, რადგანაც ცა მოღრუბლული იყო და ის თითო-ოროლა ფარანი, რომელიც აქა-იქ აებუჯუტებინათ თავიანთ დანიშნულებას ვეღარ ასრულებდნენ. ბნელაში ძლივს გაარჩია ვიღაცა ნაბადში გახვეული კაცი, რომელიც მეფაიტონეს უსწორდებოდა. უცნობმა ზევით აიხედა, ბალკონზედ მდგარი ქალი შეამჩნივა და დაუძახა:

— თუ უკაცრავად არ ვიქნები, მიბძანეთ, გალევაშვილის სახლები ეს გახლავს?

— მამა! — დაიძახა მარიმ და სიხარულით გაექანა კიბისკენ. მარი ისეთი სიჩქარით ჩარბოდა კიბეზედ, რომ სამ-სამ საფეხურს ერთად ჩახტოდა და როდესაც ჩაათავა, კედელი რომ არ დახვედროდა, რომელსაც ძალზედ მიაწყდა; უეჭველად წაიქცეოდა.

ქალმა საჩქაროდ გააღო კარები და ყელზედ ჩამოეკიდა მოხუს. გორჯასპს, დიდი ხანი იყო, რაც თავის ქალი არ ენახა და ეხლა ხედავდა კურს-შესრულებულს, გაზრდილს და მამის გული სიხარულით თრთოდა! თავისი თავი მიაჩნდა უბედნიერეს კაცად და ცხოვრების მიზანს მიხწეულს.

მართლაც, მეტი რაღა უნდოდა? თავ-მოყვარეობის, მხოლოდ თავმოყვარეობის დასაკმაყოფილებლად ჰყოფნიდა მისის ნაშობისგან გემნაზიის გათავება, სხვა არაეითარს სარგებელს სწავლაში არ ხედავდა. და დანარჩენი წადილი კი იყო თავისი ქალის გაზღა და კარგად მყოფობა, რომ ამის გათხოვებაზედ ზრუნვის შემთხვევა მისცემოდა. ყველა ეს აუსრულდა გორჯასპს, ყველაფერი მოეწყო, ის იყო სრული ბედნიერი. მართალია, კიდევ ერთი სურვილი ჰქონდა, მას უნდოდა ენახა თავის ტომობის გაგრძელება, რომ მათი ხსენები ქვეყანაზედ არ გაწყვეტილიყო და ენახა მარის შვილები, მაგრამ ეს წადილი თავის-თავად უნდა ასრულებულიყო, რადგანაც მარი კარგად მყოფი იყო და მიზეზი არ ჰქონდა უშვილოდ დარჩენილიყო.

მამა და ქალი ავიდნენ ოთახებში, სადაც მარიმ თავის მეგობარი გააცნო.

— დარწმუნებული ვარ, ნაღო, რომ მამას დაუმეგობრდები. ეს სხვა მამებს კი არა ჰგავს, იმ მამებს, რომელთაც უეჭველად თავის სიტყვის გაყვანა სურთ და მთელს სახლობას თავის მონად ხდიან... ეს ყოველ თხოვნას გვისრულებს, ყველაფერში გვეთანხმება! — ამ სიტყვებით მიეაღერსა მამას, რომელსაც ამ ქებით პირი უფრო მეტად გაუბრწყინდა.

— ეგ სიტყვები თქვენი ქალისგან პირველად არ მესმის და გულით მოხარული ვარ, რომ თქვენის გაცნობის შემთხვევა მომეცა.

— მეც მოხარული ვარ, თქვენმა მზემ... ჩემი ქალის მეგობრები მეც შვილსავით მიყვარს.

— ჰური გეშიება, მამავ?... ბევრი კი არა გვაქვს-რა, მაგრამ გიშოვით რასმე.

— არა, მარიკო, არა მშიან, ნუ შესწუხდები.

— უეჭველია გეშიება, ჯერ ჩვენც არა გვიქამია—რა, — უთხრა მამას და მიუბრუნდა გოგოს, რომელსაც ხმაურობაზედ გამოღვიძებოდა და იქვე შემოსულიყო. — გვაქვს რამე?

— ყველი, ძეხვი და პური გახლავს.

— მაშ თუ აგრეა, ე ხურჯინი გაახსნევენე, დედა-შენმა რალაცეები გამოგიგზავნა.

მოხსნეს ხურჯინს პირი და ამოალაგეს ნაზუქები, ქადა, ფალუსტაკი, რომელმაც ისე გაახარა ყმაწვილი ქალები. მეორე თელიდანაც ამოალაგეს ნაზუქი, ინდოურები, ქათმები, კვერცხები და პატარა კოკობი კარაქით გავსებული. ერთს სალფეთკში გამოკრული იყო გორჯასპის საგზალი და პატარა ტიკქორით ღვინო, რომელიც უწინდელ დროში აუცილებელი იყო ყველა მგზავრი მებატონისთვის და ესლაკი მარტო რამდენიმე კაცის საჭიროებად და დარჩენილა.

გაშალეს სუფრა და გამართეს ვახშამი.

— ხილი კი არ ჩამოგვიტანე? — ჰკითხა ქალმა.

— დედა შენი ძალიან კი გამომიშვებდა, რომ ხილი არ გამოეტანებინა? ორი გოდორი გამომატანა, რკინის გზის სტანციაზედ არის.

სამნივ დასხდნენ და შეექცნენ ვახშამს. ყველანი მხარულად იყვნენ, ყველამ იმოდენი დალია ღვინო, რომ ქეიფზედ მოსულიყო და უფრო მომეტებულად გამხიარულებულიყო. ვახშამის დროს სწრაფი ლაპარაკი ყოველგვარ საგანს ეხებოდა და ყველა წრფელის გულით ხარხარებდა. ერთბაშად გორჯასპ შეეხო ქალის პეტერბურგში გასტუმრებას და საერთო სიჩუმე ჩამოვარდა. ყველანი გაინაზნენ.

— მართლა, მარიკო! შენ რომ გვწერდი პეტერბურგში უნდა წავიდეო?

— მერე რა, რომ გწერდიო? — ცოტა სიჩუმის შემდეგ უბასუხა ქალმა.

— კიდევ ფიქრობ? — მამამ პირდაპირ ჰკითხა.

მარი გაჩუმდა და თვალები დახარა. ნაღოც კი, რომელიც ყველაზედ მეტს ლაპარაკობდა, დაწყნარდა და სიტყვა ვეღარ

მოეხერხებინა. მამამ უსიამოვნოდ შეიკმუხვნა წარბები და კითხვა გაიმეორა.

— ვფიქრობ, — წყნარად უპასუხა ქალმა.

გორჯასპმა, როგორღაც ყრულ ჩაიცინა და ეს ხმა ზარივით გაისმა ქალების ყურებში. წელან ტკბილი და სასიამოვნო სახე, ახლა უსიამოვნო ხაზებით დაისახა.

— რას იცინით? — შეხედა მარიმ.

— რას ვიცინი? იმას, რომ ჯერ კიდევ ბავშვი ხარ.

— რად ვიქნები ბავშვი? — იწყინა მარიმ.

— იმიტომ, რომ ბავშვურად დაგჩემებია... რაო, ბებიად უნდა გამოხვიდე?... იუფ-ფიუ, ფიუ!... დამხედეთ თავადისშვილის ქალს, რომელსაც საბებიოდ აქეთ-იქით დაათრევენ... რად მინდა შენი ბებობა... რა შენი საქმეა?... განა მატუშკა ხარ?

მოხუცის ხმა და კილო სრულიად შეიცვალა. აღმოჩნდა, რომ ის სულაც ისეთი გულჩვილი არ ყოფილა, როგორღაც მარიმ წარმოადგინა.

— მე ბებობის სასწავლებლად არ მივლივარ.

— სულ ერთია, რისთვისაც უნდა მიდიოდე! — ერთბაშად გააწყვეტინა მამამ, რომელსაც ნასვამობაც დაეტყო.

— როგორ სულ ერთია... — დაიწყო მარიმ, მაგრამ მამამ გააწყვეტინა.

— სულ ერთია-მეთქი!... რისთვისაც უნდა მიდიოდე, მე გვარს არ შეგარცხენინებ, არ გაგიშვებ.

ჩამოვარდა უსიამოვნო სიჩუმე. ქაღაც კი გდღავიწყდათ.

— გესმის, არ გაგიშვებ-მეთქი!

მარიმ შეხედა მამას და შეამჩნია, რომ ღვინო მოჰკიდებოდა და გაჩუმდა.

— გესმის, არ გაგიშვებ-მეთქი!...

— კარგი, მამე, კარგი!... ხვალ ვილაპარაკოთ.

— ხვალ რაღა გგონია?... იქნება დამთვრალი გგონივარ?... ყველაფერს აღვისრულებ, ყველაფერს, რასაც კი მეტყევი, მაგრამ იმას კი არავის ვათქმევინებ — შვილი რუსეთში გაეჭრაო... გესმის, არ ვათქმევინებ-მეთქი, მტერს არ გავაცინებ ჩემზედ.

— ვინ გეუბნება!— აიმაღლა მარიმაც ხმა, მაგრამ მაშინვე თავი შეიკავა.— რა დროს ეგ არის, მამავ, განა მაგაზედ ლაპარაკს ველარ მოვესწრობით.

— მოსწრობით კი მოვესწრობით, მაგრამ მინდოდა დღესვე გცოდნოდა, რომ არ გაგიშვებ...— არა, მამიშენის მზეს!— მიუბრუნდა ნადოს.— მართალს არ ვეუბნები?... რიგიანი გასათხოვარი ქალი ვინ გაიქრება რუსეთში?

— რატომ, ბატონო...

— იმიტომ, რომ არ შეპყვრის... თქვენ რატომ არ მიღიხართ?

— მე... მე... მეც ვიახლებით!— უბასუხა ნადომ, რომელსაც ეშინოდა, რომ ნასვამს მეტად არ გაელანძლა.

— თქვენცა?— გაიკვირვა მოხუცმა.

— დიად.

— ცუდსა შვრებით!— ერთბაშად მოუქრა მოხუცმა. ნადომ შეხედა და აინთო.

— მე რჩევას არა გკითხავთ,— ველარ მოითმინა ქალმა.

— რადა ჯავრობ, ქალო... მართალს გეუბნები... არ გეკადრებათ, არა!— წარმოსთქვა გორჯასპა და ხმაში მოღობობა დაეტყო.

დიდმა ხანმა აღარ გაიარა, როდესაც გორჯასპ თავის ოთახში ხერინავდა და ნადო კი თავის მეგობარს ეუბნებოდა:

— ძალიან რბილი ხასიათის მამა გყოლია, სწორე გითხრა! რაზედ გამლანძლა?

— სულაც არ გაუღლანძლავხარ, შენმა გაზდამ... თუ ორიოდე სიტყვა მეტი სთქვა, ნასვამობით მიუვიდა, — თავს მართა ლულობდა მარი და სთხოვდა მეგობარს არა სწყენოდა.

— მე არა მწყინს, მარი, არც ვჯავრობ, მაგრამ ის მაწუხებს, რომ მგონი შენს წასვლაზედ ვერ დავიყაბულოთ.

— მაგასა ვნახავთ,— დარწმუნებით წარმოსთქვა მარიმ და დახუჭა თვალები.

IX

მეორე დღეს გორჯასპმა მარის გამოუცხდა, რომ მოზადებულიყო, რადგანაც ამ სამის დღის შემდეგ სოფელში უნდა წაეყვანა. მისცა რაოდენიმე ფული და თვითონ ნათესავების სანახავად წავიდა.

ქალებმა გადაწყვიტეს, რომ გორჯასპთან აქ ლაპარაკი ამოიქნებოდა და ამისათვის მარი სოფელში უნდა წასულიყო, ენახა დედა და ის მოემბრო; იმის დაყაბულება უფრო ევაღვილებოდა, რადგანაც დედაცავე ჭეშმარიტებას გრძნობით უფრო ხშირად მიაღწევს ხოლმე, სანამ კაცი თავისის ჭკუით და მოაზრებით. მაგის გარედ მარის დედას ქმარზედ ისეთი გავლენა ჰქონდა, რასაც მოიწადინებდა, იმას აქნევინებდა.

ამ ხნის განმავლობაში, მეგობართ შუა, ვალერიზედ ლაპარაკი სრულიად არ ჰქონიათ და რაწამს, ლაპარაკის საგანი იმას მიაღწევდა, ორნივე სიფთხილით ცდილობდნენ თავიდან აეცლინათ.

მარის თითქმის გადაავიწყდა იმ კაცის სახელი, რომელზედაც ლაპარაკი ისე ასიამოვნებდა და რომლის ხსენებაც ტანში ჟრიაშულს გაუტარებდა ხოლმე.

მეგობრები სავაჭროდ წავიდნენ და გზაში ლაპარაკი ისევ მამის თანხმობას შეეხო.

— მარი, დედა-შენიც რომ ვერ დააჯერო, მერე რაღასა იქ?

— იმედი მაქვს, რომ ეგ არ მოხდება. მაინც და მაინც თუ ვერ დავიყაბულო, სადმე მასწავლებლად დავდგები, ვიმუშავებ იქამდინ, სანამ საჭირო ფულებს ვიშოვნე, და წამოვალ რუსეთში.

ნადომ სიამოვნებით შეხედა, რადგანაც ასეთმა თავგანწირულმა გადაწყვეტილებამ აღტაცებაში მოიყვანა.

— მარი... მე ბევრი არ მექნება... სულ ოთხი თუმნის მეტს ვერ დავხარჯავ თვეში, თუ წამოსვლა მოახერხე, შუაზედ გავიყოთ.

მარი თავის მეგობარზედ ბევრით მძიდარი იყო და ნაღოს სიტყვები კიდევ უმა და ლახვრადაც მოხვდა გულში. იმაზედ ლა-
რიბი უკანასკნელ ლუკმას შუაზედ უყოფდა, მაშინ, როდესაც მა-
რისთავის საცხოვრებელი თავის სწავლაზედაც ვერ დაეხარჯა.

— გმადლობ, — მოკლედ უპასუხა იმან. — ან ჩემი დედ-მამა
მომცემს საშუალებას სწავლა შევასრულო და ან მე თვითონ
ვიშოვნო ამ საშუალებას. ჩემის შრომით...

— ჩემი სიტყვები გეწყინა?

— არა... კი არ მეწყინა, უპატიოსნებადა ვსთვლი მეტ-
ბარგად აგეკიდო, გაგძარცვო.

ესენი ამ ლაპარაკში იყვნენ, როდესაც გორჯასპ მივიდა
სწორედ იმ სახლთან, სადაც ვალერი იდგა და მისავალ კარებ-
თან ჩამოჰკრა ზარი.

— ვინ გნებავთ? — იკითხა და აათვალიერ-ჩაათვალიერა
გორჯასპი ბიჭმა, რადგანაც ამგვარ სტუმრების ნახვას ჩვეული
არ იყო.

— აქ ჩემი მამიდა-შვილი დგას.

— თქვენი მამიდა-შვილი ვინ არის?... ეზოში თუ დგას.

— რას მიჰქარავ, ეს სახლები იმათი არ არის?

— აქ თავადი ხელგძელაძე დგას, იმის სახლია.

— გოჟია ეს ვილაცა ოხერია? — წამოიძახა გაჯავრებით
გორჯასპმა. — მეც მაგათა ვკითხულობ!

როცა იქნა, მოხუცებულს საშუალება მიეცა შესულიყო,
პირველსავე ფეხის შედგმაზედ თავადისშვილს გალაქულს და გა-
კრიალბულს პარკეტზედ ფეხი მოუხსლტა და ძლივს-ლა შეი-
მაგრა თავი.

— დასწყევლოს ღმერთმა! ყინულსავით არ გალიზულა! —
წამოიძახა იმან და გაფრთხილდა.

გაიარა დიდი და განიერი ზალა, შევიდა მოწყობილს ოთახ-
ში და იქ რბილს კუშმეტკაზედ მიწოლილი თავისი ნათესავი
მაიკო დაინახა.

კენინა მაიკო თუმცა ხანში შესული იყო და თავის ძვე-
ლი სილამაზე დაეკარგა, მაგრამ მაინც კეკლუცობდა, მანქია-
პრანქიაობდა და ყმაწვილობდა.

— კნენა მაიკო! — დაიძახა გორჯასპმა და მოჰხვია ხელე-
ბი თეთრს, სუფთად გარეცხილს და ცოტათი გახამებულს ყუ-
კონეთის ჰენურს.

მაიკო უსიამოვნობის ნიშნად დაიღმიჯა, მაგრამ ვერ
მოახერხა ნათესავის გულწრფელს მისალმებაზედ ჰასუხი არ
მიეცა.

ისინი დასხდნენ და დაიწყეს ლაპარაკი უწინდელ დრო-
ზედ, როდესაც მაიკო და გორჯასპ სოფელში ერთად დარბო-
დნენ, დროებას ატარებდნენ და უერთმანეთოდ ლობიოსაც
კი არა სჭამდნენ.

გორჯასპმა ამ ლაპარაკში საკვირველი მახსოვრობის ნიჭი
გამოიჩინა და ყოველ წვრილმანს შემთხვევასაც კი იგონებდა,
მაიკოს კი დავიწყებოდა და კმაწვილობის მოგონებით წამ და
უწუმ წითლდებოდა და წამოიძახებდა: „როდის, კმაწვილო?
სადა?... უცნაური ხარ!“ და სხე.

— შენმა ქალმა გაათავა გიმნაზია; მითხრეს, ჩინებულად
სწავლობდაო. — დაიწყა მაიკომ.

— დიაღ, — გაათავა.

— ჩემთან ხომ არ გაივლის, — თითქოს უსაყვედურა სახ-
ლის პატრონმა. — მაგრამ რა ვუყოთ, ეს ახალი ხალხი სულ
ეგრე არიან.

— ძალიან დაუშავებია, შენმა მზემ, ჩემო დაო! თქვენთანაც
რომ არ იაროს, მაშ ვისთან-ღა უნდა წავიდეს!

— რა ვიცი, გენაცვალე, სხვების შეილები დადიან და ეგ
უფრო ჩემი სისხლი და ხორცი არ არის?

— უთუოდ თქვენს შეწუხებას ვერა ბედავდა, — სცადა მამამ
გაემართლებინა მარი.

— არა, შენმა სიცოცხლემ, — გააწყვეტინა მაიკომ. — ეხ-
ლანდელი ხალხი სულ ეგრეა, სულ თავის ჭკუით უნდათ იცნ
ხოვრონ.

— არა, მაიკო, ჩემი ქალი მაგას როგორ გაბედავს.

— ამას წინად, ჯერ გიმნაზია არ გაეთავებინა, აქ მოვიდა...
მე მითხრეს, რუსეთში ბებიობის სასწავლებლად აპირობს წა-

სვლანსაო... რასაკვირველია, მეწყინა და საყვედური ვუთხარ... მას აქეთ, ყმაწვილო, აღარ მოუხედნია ჩვენკენ.

— რასა ბძანებთ!... მერე ვინ გაუშვებს?

— მე ასე მითხრეს, ვითომც თქვენ ნება კიდევ მიგრიციათ.

— შენც არ მომიკვდე!... ჩემს შვილს ჩემი ხელით გამოვქრიდი ყელსა?... მაგის ნებას როგორ მივცემდი.

— შეც არ გამიკვირდა!—წარმოსთქვა კნენამ და დაუმატა:—მაინც წასვლას აპირობს თურმე და ხუმრობა არ არის, არ დასთანხმდე.

— აი, შენ არ მომიკვდე!... მაგაზედ როგორ დავსთანხმდები?

— მერე უნდა იცოდე, რა რიგად ირყვნებიან თურმე...

— მა რა იქნება, შენი ჭირიმე, უპატრონოდ ყმიწვილი ლაპაჭი ქალი...

— იმდენს ყმაწვილ-კაცებში!... მემრე ვინ გინდა რომ ვისი შვილი იქ არ იყოს?... აღია და მუსია სულ შიგ თურმე ირევიან... ქალები და კაცები ერთჟდა სცხოვრობენ, ერთადა სწვებიან და ღვებიან.

— ფუ, მაგათ განათლებას!—გადაფურთხა მოხუცმა.

ამ დროს გაიღო კარები და ოთახში ვალერი შემოვიდა, მივიდა კნენასთან მარდად, აკოცა ხელზედ და სტუმარსაც თავი დაუკრა.

— ძალიან კაი დროს მოხველ, ვალერი... ეს კნიაზი გორჯასპ ბძანდება, თქვენი მოწათის მამა...

— ახ, კნიაჟნა მარის მამა?!—ჩამოართვა ხელი.—ძალიან სასიამოვნო გახლავს თქვენი გაცნობა.

— ესენი თქვენი ქალის მასწავლებელი იყო, —გააცნო ვალერი გორჯასპს.

— ჩემთვისაც ძალიან სასიამოვნოა თქვენი გაცნობა,

— აი, კნიაზო ვალერი, —დაიწყო კნენამ:—ჩვენა ვლახა-რაკობლით ჰეტერბურგზედ, თქვენ იქ ნამყოფი ბძანდებით; ერთი დქაური ამბავი გვიამბეთ... შეიძლება რიგიანი ქალის გაგზავნა?

— უთუოდ კნიაჟნა მარის გამზადებამ აღძრა ეგ ლაპარაკი, — ღიმილით წარმოსთქვა ვალერიმ.

— როგორ თუ გამზადებამ? — შერცხვა გორჯასპს. — ჩემი ქალი არსად მიდის.

— ესე იგი ემზადებოდა, — გაასწორა მასწავლებელმა.

— ჰო, ძსე... ისე, როგორც ბავშვი, ლაპარაკობდა, თორემ....

— ნეტა ვიცოდე, ეგ სისულელე თავში ვინ ჩაუღრა? — წარმოსთქვა კნენამ.

— ეხლა, ბატონო, ყოველი გვარი ხალხი იპოვება... ისეთებიც იპოვებიან, რომელთაც ქალის და კაცის გასწორება უნდათ, — ღიმილით დაუმატა ვალერიმ.

— რასა ბძანებთ!... ჯერ მთა და ბარი არ გასწორებულა და ხალხი როგორ გათანასწორდება?

— ქალს ქალობა უნდა ეტყობოდეს და კაცს კაცობა, — დაუმატა კნენამ და გადალულა თვალები. — ქალს კაცის ოღონობა საიდან შეუძლიან?

— მართალსა ბძანებთ... თვით ბუნებისგანვე ქალი ისეთი სუსტი აგებულებაა, რომ მისი კეთილდღეობა უეჭველად კაცის მზრუნველობაზედ უნდა იყვეს მივარდნილი, — უპასუხა მასწავლებელმა და გადავიდა პეტერბურგის სტუდენტების ცხოვრებაზედ.

ჯერ ყველაზედ უწინ დაიწყო იმათ გარყვნილებით და ხასიათის გაფუჭებით, მემრე გადავიდა საზოგადოდ ქალის დანიშნულებაზედ და ამტკიცებდა, რომ საზოგადოდ იმათთვის ყოველი სწავლა მეტი არის, რადგანაც ამგვარი შრომა ასუსტებს, ავადა ხდის და ართმევს იმათ ქალის დანიშნულებას... ვალერის სიტყვით, სწავლით ქალი არამც თუ თავის დანიშნულებას ცხოვრებაში ჰკარგავდა, არამედ კარგა მყოფი შვილების დაბადება და აღზრდაც ვეღარ შეეძლო. იმან ხმა არ ამოიღო იმ შემთხვევაზედ, თუ ქალებს სწავლაში რა აბრკოლებდა, რა უშლიდა ხელს და პირდაპირ მოჰყვანდა სწავლის შედეგი. მთელს ისტორიაში ვერ პოულობდა ვერც ერთს გამოჩენილს ქალს,

რომელსაც შექსპირის სახელი ჯდაეგდო და ამის მიზეზს კი აღარ უყურებდა. აქედან, იმის სიტყვით, აშკარა შედეგი გამოდიოდა, რომ თვით ბუნებას ქალი ისე გაუჩენია, რომ ის მამაკაცისთვის მისაწდომს განათლებას ვერ მიალწევდა.

მერე გადავიდა ქალის იდეალის დახატვაზე და, გორჯას-პის სასიამოვნოდ, წინ გადუშალა პრუდონის მთელი თეორია, სადაც ქალი ყოველს უფლებას უნდა იყოს მოკლებული და სამზარეულოს იქით აღარა. ეკითხებოდეს-რა. დანარჩენი კაცის მზრუნველობაზედ უნდა ყოფილიყო, რადგანაც, ვალერის სიტყვებით, მამა-კაცი სახლის უფალი უნდა იყვეს.

ვალერის კარგად ესმოდა, რომ თუ მარი რუსეთში წავი-და, მიიღო განათლება, გამოიცადა, ხალხი ნახა, მაშინ ვალე-რი სამუდამოდ უნდა გამოსალმებოდა მის შერთვის იმედს და ამისთვის ყოველის ღონისძიებით ცდილობდა გორჯასპ ისე მოე-მართა, რომ მარი არ გაეშვა.

სრულიად სხვა მიზეზების ხელმძღვანელობით კნენაც ვა-ლერის ხელს უწყობდა და მამა კი უიმართადაც დარწმუნებუ-ლი იყო, რომ მარის რუსეთში წასვლა მთელი გვარეულობის-თვის თავ-მოსაქრელი შემთხვევა იქნებოდა.

ვალერიმ ლაპარაკი დააბოლოოვა თხოვნით, რომ გორჯასპს ქალისთვის არ შეეტყობინა მისგან წარმოთქმული აზრი, რად-განაც ამ ხმის გავრცელებით მოსწავლეთ მასწავლებლის რწმუ-ნება და ნდობა აღარ ექნებოდათ.

ამით გათავდა იმათი შეყრა და ყველანი განშორდნენ. მხოლოდ, როდესაც ვალერი ტანთ იცვამდა, ბიჭი წამოეწია და უთხრა, რომ კნენა ერთის წუთით გეძახისო, და ვალერი ისევე შებრუნდა.

— დღეს თეატრში არ წამოხვალ? — ჰკითხა კნენამ.

— რომელ თეატრში?

— რაღა რომელ თეატრში, რუსულში.

— დღეს ქართული წარმოდგენაც გახლავთ და იქი მაქვს ბილეთი.

— გააჭირა საქმე ამ ქართულმა წარმოდგენებმა! — უკმაყოფილოდ დაიძახა კნენინამ.

— სწორედ, რომ გააჭირა, — დაემოწმა ვალერი.

— მაგის გარედ, გაგვატყავეს, ბატონო.

— ოჰ, მაგას კი ნულარა ბძანებ! — წარმოსთქვა ვალერიმ და დაუმატა: — მოდით, თქვენც ქართულ წარმოდგენაზედ წამობრძანდით.

— მე მაგ სისულელეზედ არ დავდივარ... ჩვენთან წამოდით.

ვალერი ჩაფიქრდა, იმას იმედი ჰქონდა, რომ მარი დღეს ქართულ წარმოდგენაზედ იქნებოდა და იმის ნახვა კი უეჭველად უნდოდა. მაგრამ არც კნენინას წყენინება უნდოდა, რადგანაც იმის სახლში თითქმის მუქთად იღვა და ბევრს რამეში გამოდგომაც შეეძლო.

— რამდენასმე წარმოდგენაზედ არ გხლებივართ და, აუ, დღესაც არ წაველ, შემქამენ სწორედ.

— ფული ხომ მიეცით, სხვა რაღა უნდათ?

— ფული კი მივეცი, მაგრამ დღეს უთუოდ უნდა წავივადე, დავენახვო ჩვენს ყმაწვილ-კაცებს.

— უთუოდ რომელსამე აქტრისას ეარშიყები!... მიფთხილდი, თორემ... — აღარ გაათავა კნენინამ და მუქარის ნიშნად თიბი დაუქნია.

— რას მიბრძანებთ!.. მაშ აი რა გქნათ: თქვენ მიგიყვანთ რუსულ თეატრში და მე ქართულ წარმოდგენაზედ წავალ.

— არა, ეგ რა საჭიროა... ხვალ წამოდი ჩემთან, მე ხომ აბონიმენტი მაქვს?

— ვიცი, ბატონო... მაშ ხვალამდის?

— ხვალამდის.

ამ სიტყვებით ისინიც გაშორდნენ; ვალერი შევიდა თავის ოთახში, რომ კარგა მოეაზრა, თუ რა ეთქვა მარისთვის და კნენინა კი ზარმაცად ისევ კუშმეტკაზედ მიწვა, რომ რამდენჯერმე დაეწყევლა „უსარგებლო და საზიზღარი“ ქართული:

წარმოდგენები, რომელიც ამ საღამოს სასიამოვნო ვალერიის სტაცებდა.

იქნებოდა ღამის ცხრა საათი, როდესაც არწრუნის თეატრი მთლად გაჩაღებული იყო. კასაში ბილეთები ცოტა-ღა რჩებოდა, რადგანაც რაღაც ახალ პიესას თამაშობდნენ. უკანასკნელის რიგების და ვალერიის ბილეთები დილიდანვე აღარ იყო, რადგანაც ქართული თეატრის არსებობის ბურჯი, წვრილი ჩინოვნიკობა, ვაჭრები და დაბალი ხალხი, — ერთმანეთის შორის ყიდულობდნენ ბილეთებს.

იქვე კასასთან რამდენიმე კინტო იდგა და კასირს ეხვეწებოდნენ ფეხზედ დგომით მაინც შეეშოთ, მაგრამ, რადგანაც კასირმა ნება არ მისცა, იმათ ოროლ-მანეთიანი ბილეთები აიღეს.

ეს ხალხი, გროშის მოანგარიშე ხალხი, ყოველ წარმოდგენაზედ დადიოდა, გულით სიამოვნებდა, მაგრამ მათგან თავის დღეში ვერ გაიგონებდით კნენა მაიკოსაგან წარმ.ათქმულს სიტყვებს, რომელიც არც დადიოდა და საქვეყნოდ კი ყვიროდა: „გაგვყვლიფეს, გაგვატყავესო!“

წარმოდგენა ჯერ არ დაწყებულიყო და ამისთვის ხალხი ვალერიისაში გაფანტულიყო. ერთბაშად მოისმა ზარის ხმა, რომელიც ძაღვზედ დაწკრიალდა და წუთში ხალხი შეიკრიბა თეატრში.

გაათავა მუსიკამ და აიხალა ფარდა. ყველას თვალები სცენამ მიიპყრო. ყველაზედ უმეტესის; გატაცებით ერთი მოხუცი უყურებდა და პირზედ რაღაცა გაოცება დაჰხატოდა. ხედავდნამდვილს გლესს; ჩინოვნიკს, დიანბეგს და ცხოვრების წარსული სურათები თვალ-წინ ეხატებოდა. ეს გახლდათ გორჯასპ, რომელიც პირველად იყო ქართულს წარმოდგენაზედ და რომელსაც თავის ცხოვრებებს სურათი, ყოველივე წვრილმანის ხაზით და ფერით სცენაზე გადაეტანა. ყველა, ვინც კი სცენაზედ გაუ

მოდიოდა, ნაცნობად ეჩვენებოდა, რადგანაც ყოველივე მოძრაობა, ყოველივე მიმოხვერა იმას ათასჯერ სადღაც ენახა.

ვალერი არ მოტყუვდა, მარიც აქ იყო. მაგრამ ის თვითონ არსადა სჩანდა. საკვირველია, ასე მოუთმენლად მოელოდა ამ საღამოს და რაღად იგვიანებდა?.. უეტველია, რომელიმე მალა მდგომ კაცთან ლაპარაკს გაება და იმან დააბრკოლა?... ან იქნება, როგორც დიდი კაცი, თავის მოვალეობად სთვლიდა უეტველად ცოტა მაინც არის დაეგვიანა. ასე იყო თუ ისე, პირველი მოქმედება რომ ბოლოვდებოდა, კარები გაიღო და ვალერი გამოჩნდა. ვალერი კარებში შესდგა, ქორებლივ თვალი გადააგლო საზოგადოებას და მყისვე თვალი მოჰკრა მარის, რომელიც იმისკენ იყურებოდა.

ქალი გაწითლდა და საჩქაროდ თავი ჩაღუნა, ვალერიმ სიამოვნებით ჩაიღიმა და გულში გაურბინა ფიქრმა, რომ საქმე ჯერ კარგად არის. მასწავლებელი წავიდა თავის ადგილზე და სცენას დაუწყო ყურება. მაგრამ ეს ჯაფა დიდს ხანს არ დასჭირდა, რადგანაც ფარდა დაეშვა და ტაშის ცემა აქტიორებს გამოსასვლელად იწვევდა.

ვალერი გაეშურა იმ კარებს, საიდანაც მარი უნდა გამოსულიყო, მაგრამ ის დიდ ხანს არ გამოდიოდა. უეტველია აქტიორებს უყურებდა, რომელთაც განუწყვეტლივის ტაშის ცემით საზოგადოება მრავალჯერ იწვევდა. შესწყდა აპლოდისმენტის და ხალხმა ჯგუფ-ჯგუფად დაიწყო გამოდენა. ვალერი მოუთმენლად ელოდა მარის და წუთები მთელს საათებად ეჩვენებოდა. ძლივს! აგერ მარიც გამოჩნდა. მოდიოდა დაღონებულნი, ფერ-მკრთალი, მაგრამ რაღაცა მღელვარება ეტყობოდა.

—საღამო მშვიდობისა, კნიაჟნავ!—გამოსვლის უმაღლესი მისალამა ვალერი.

მარი თუმცა ამას მოელოდა, მაგრამ ძარღვები ისეთს მღელვარებას ჰგონებდნენ, რომ ძალზედ შეკრთა, თითქმის შეეშინდა და რაოდენიმე ხანი დასჭირდა, სანამ პასუხს მისცემდა.

გორჯასპ ვიღაცა ნაცნობებთან მივიდა, ვალერი და მარი კი მარტონი დარჩნენ.

— კნიაჟნა, თქვენ ჩემზედა ჯავრობთ?.. რა დაგიშავით, რისთვის?... — მუდართ და ხმის კანკალით დაიწყო ვალერიმ.

— ვინ გითხრათ!... სულაც არა ვჯავრობ.

— მაშ რას მივაწერო, რომ ერთხელ ველარ გნახეთ?

— შემთხვევა არა მქონდა, — თავ-დანხრით უპასუხა.

— კნიაჟნა!... თქვენ მეგობარს მეძახდით... — ყვედრებით და ნაღვლიანად წარმოსთქვა ვალერიმ.

ისინი განშორდნენ დანარჩენ ხალხს.

— მართალი ხართ!... — საჩქაროდ და მღელღარებით დაიწყო მარიმ. — ამ გვარი პასუხი საკადრისი არ არის... პირდაპირ გეტყვით... მეშინოდა თქვენთვისაც და ჩემი თავისთვისაც.

— მაშ გიყვარვართ! — აღტაცებით წამოიძახა ყმაწვილმა კაცმა.

მარიმ დაინახა, რომ თავისეე უნებურად გულის პასუხი გამოაშკარავა და უკან დახევა გვიან-ლა იყო.

— არ მოგატყუებთ, მართალი ხართ და... სწორედ მაგისთვის უნდა დავშორდეთ ერთმანეთს.

— სულაც არა, კნიაჟნავ!... თუ ოდესმე უნდა დავახლოვდეთ, ის დროც ახლა არის... რისთვის გავექცეთ ბედნიერებას, როდესაც ისე ძნელად საშოვია?.. რად მივეცეთ რალაცა გამოცდას, წვალებას, როდესაც სიხარული, სიამოვნება ხელში თვითონ გვეძლევა?

უწინ, სანამ მარი ვალერის დაშორებულნი იყო, იმას ეგონა, რომ ყმაწვილ-კაცს ადვილად დაივიწყებს, აღძრულ გრძნობას დაიმორჩილებს, შეიქნება გულის მძძანებელი, მაგრამ ენლა ვაგლახად ხედავდა, რომ ვალერის თვალები სწავდა მის თვალებს, სიტყვები ქურდულად გულში ეპარებოდა, ათრობდა, ჰზანგავდა, ჰხიბლავდა მას.

— მართალს ამბობთ, მაგრამ სიტყვა მივეც ჩემს თავს, სწავლა შევასრულო, ისეთი შევიქნე, რომ არავისგან დამოკიდებული არ ვიყო.

— კარგი, მაგრამ განა ჩემზედ გათხოვება მაგას დაგიშლისთ. მე მგონი ხელსაც კი უფრო მოგიმართავსთ.

მარიმ გაკვირვებით შეხედა.

— როგორ?

— განა თქვენი სურვილის წინააღმდეგობა შემიძლიან?... დავიწეროთ ჯვარი და ისე წადით სასწავლებლად... მაშინ ველარც მამა დავიშლით... პირველ წელიწადში მეც წამოვალ თქვენთან, შემდეგში ზაფხულობით მოხვალთ ხოლმე...

მარი ჩუმად იყო და ყურს უგდებდა, ისეთი საბედნიერო და საოცნებო სურათები ეხატებოდა, რომ ნება-უნებლივ გაეტაცა ქალის წრფელი გონება. მართლაც, რა ბედნიერება იქნება!... სწავლა, განათლება, ყმაწვილი ხალხი, იმათში ცხოვრება და გვერდით, ამხანაგად ისეთი ქმარი, როგორც ვალერი იყო! ყველაფერს აუხსნის, ყველაფერს ასწავლის და სიცოცხლეს სიტკბოებით აუესებს!

ამ ოცნებაში იყო მარი, მაგრამ დრო არ ჰქონდა კარგად დაჰკვირებოდა ამ საგანს.

— მარი!— წყნარად მოჰკიდა ხელი ვალერიმ და თვალეში შეხედა.— რას მეტყვი?

— არ ვიცი, არა... ხელამდის დამაცადე!— ერთბაშად გამოსტაცა ხელი და გამობრუნდა, მაგრამ ვალერიმ ისევ დაიჭირა.

— მარი, მაშ ერთი კოცნა, მხოლოდ ერთი კოცნა.

— არა, არ შეიძლება, არა...— წარმოსთქვა მარიმ, მაგრამ გვიანდა იყო, რადგანაც ვალერიმ მოხვია ხელები და გატაცებით ჩაეკონა.

პირველში მარის ზაფხურუ დაეხევა, პირველსავე მიკარებაზედ მიიღოშა, მიენდო, მაგრამ ერთს წუთს შემდეგ საჩქაროდ გაეშვებინა და მთლად აღგზნებული, აღგზნებულის თვალეებით გაემართა თეატრისკენ, სადაც წარმოდგენა დაწყებული იყო.

ვალერი წამოეწივა და წყნარად ჩასჩურჩულა:

— მიჯავრდები, მარი?

მარი მობრუნდა, უნდოდა მკაცრად ეპასუხნა, მაგრამ, რა შეხედა, რა იმათი თვალეები ერთმანერთს შეხვდნენ, რალაცა დამმორჩილებელმა ძალამ შეიპყრო და მთლად აკანკალდა.

— კიდეც ეგ არის ჩემი უბედურება, რომ არ შემძლიან.

— ჩემო ღმერთავ, ჩემო სიცოცხლე. — დაუჭირა ხელი.

ეხლა მარი დანებდა და მოდუნებულს ხელზედ ვალერიმ კიდეც აკოცა.

— მაშ ხვალამდის? — ჰკითხა ვალერომ.

— ხვალამდის, სალამოს შვიდ საათზედ, ალექსანდრეს ბაღში.

ამ სიტყვებით ისინი სხვა-და-სხვა კარებით შევიდნენ თეატრში, მაგრამ რამდენიმე ბოროტმა გულმა მოჰკრა თვალი და იმათი ერთს ღროს შესვლა ეუცხოვათ.

— შეხედე, შეხედე, — წაჰკრა მხარი ერთმა გძელ-ცხვირა ყმაწვილმა ქალმა შავ-ტრუხა ყმაწვილს. — აგერ მარი და ვალერი ერთს ღროს შემოვიდნენ.

— ოჰ, მაშ ეგენიც?! — გაიღიმა ყმაწვილმა-კაცმა, რომელიც ამ შემთხვევას ანტრაქტებში სხვა-და-სხვა ვარიანტებით უამბობდა დანარჩენებს.

ეს სრულიად საკმარისი იყო, რომ მთელ ქალაქში მარის სახელი გასაკიცხად გაეხადათ.

XI

წარმოდგენის შემდეგ, გორჯასპ ქალს არ უსვენებდა თეატრზედ ლაპარაკით, რადგანაც ისე რიგად მოეწონა, რომ აღრე დაწოლას დაჩვეულს მოხუცს ძილიც კი გადაავიწყდა.

მარის კი მარტოდ დარჩენა ეჭირებოდა და ხან თავის ტკივილის მოგონებით, ხან ძილით თავიდან იშორებდა მამას.

ბოლოს, როგორც იყო, გორჯასპმაც მოისვენა, რადგანაც ძილმა დაუხუჭა თვალები; მარი ძლივს მარტო დარჩა და თავისუფლად შეეძლო მისცემოდა თავის ოცნებას. ის ისე ბედნიური იყო, იმდენი სასიხარულო შემთხვევა მოხდა ამ სალამოს, იმოდენი სურვილები ერთად უსრულდებოდა, რომ მეტის გრძნობით ერთს საგანს ვერ დასდგომოდა. სწავლა, სტუდენტ-

კობა, სხვა გვარი ცხოვრება შეხამებულს, განათებულ სურათებად ეხატებოდა და ამათ დასაშვენებლად შიგ ერეოდა ვალერის სახე, რომელიც ეკუთნებოდა მარტო მას, რომელიც განუშორებლივ მასთან იქნებოდა და შრომის შემდეგ სიტკბოების განსვენებას აგრძნობინებდა. მართლაც, ეს ისეთი ძნელად მისაწდომი და მოსაფიქრებელი ბედნიერება იყო, რომ ვის არ გააბრუებდა?

მარის ექირებოდა მოლაპარაკე ვინმე ჰყოლოდა, რადგანაც მეტის-მეტად ბევრი ეგრძნო და უნდოდა თავის სიხარული გაეწილადა. მაგრამ ვისთვის მიენდო თავის გული, ვინ თანაუგრძნობდა? ნაღო ღღეს დილით სოფელში წასულიყო და სხვა კი არავინ ეგულებოდა. მამა? იმას მთლად ვერ გაუშლიდა თავის გულს, რადგანაც შვილის კურსებზედ წასვლა უბედურებაზედ მეტად მიაჩნდა. ისიც კი საეჭვო იყო, რომ ვალერის სიძეობისთვის თანაეგრძნო, რადგანაც სიძედ იმას სხვა კაცი ჰყვანდა გამორჩეული და ხასიათიკი ისეთი ჰქონდა, რომ თავის გამორჩეულს სხვას აგრე ადვილად არ ამჯობინებდა. მარი ნატრობდა, ჩქარა გათენებულებოდა, ღღეს მალე გაერბინა, რადგანაც გული ითხოვდა ვალერისთან მალე შეყრას.

მარის მთელი ღამე არ სძინებია, არ სძინებია მეორე ღღესაც და ასეთს წვალეზასა და მღელვარებაში გაატარა ღღე და ღამე.

რამდენადაც შეყრისთვის დანიშნული საათი ახლოვდებოდა, იმდენად მარი მეტს მღელვარებაში შედიოდა; ხან წითლდებოდა, ხან ფერსა ჰკარგავდა და მამა ზრუნვითა ჰკითხავდა— ავად ხომ არა ხარო?

მოალწივა სალამომაც და მარიმ დაიხურა შლიაპა.
— საღ მიხვალ?— ჰკითხა მამამ.

მარი გაწითლდა და პასუხი ვერ მოახერხა.

— თუ სასეირნოდ მიხვალ, მეც შენთან წამოვალ.

მარის შეეშინდა. ამ შემთხვევას სრულიად არ მოელოდა და ამისთვის აჩქარებით უპასუხა:

— არა, სასეირნოდ არ მივდივარ.

— მაშ ამ ღროს სად მიხვალ?

— ნაცნობთან... ამ დღეებში წავალ და მინდა გამოვე-
თხოვო.

— მაშ მეც მაიკოსთან ავალ.

— შენ იცი.

— ფაიტონი მოვაცანინოთ, მიგიყვან, სადაც მილიხარ, და
მემრე ისევ ჩამოგივლი.

— მაიკო მზაწმინდაში დგას და მე კი მუშტაიდის მხარეს
მივდივარ. — ასე გაბედვით პირველად იმტყუნა მარიმ.

— მარტოკა?

— ფაიტონით წავალ, რა მიშავს?

— იქიდან.

— ბიქს გამოვიყოლებ... ნახვამდინ, მამავ. — მიეაღერსა ქა-
ლი და აკოცა, თითქოს ბოდის იხდიდა რალაშიაც.

მარი გავიდა, გაემართა ალექსანდრეს ბალისკენ, სადაც
გულის ძგერით ვალერი ელოდა.

ლამე იყო ჩინებული, წვიმის შემდეგ ღრუბელს გადაეყა-
რა და მოკაშკაშე მთვარისთვის ადგილი დაეთმო. ისიც ნაზად
სიერცეში ციმციმებდა, თითქოს მეტი სიამოვნება ათრთოლებ-
და. ამაყად გადმოსცქეროდა ბნელს დედა-მიწას, რომლიდანაც
ხალხი ისე შესტრფოდა. ნათელს სხივებს მშვენნიერად დაეფე-
რათ ხის წვერები, რომელზედაც წვიმას მტვერი გადაერეცხა
და სანოვაგე მიეცა.

ვალერი გამოვიდა ბალის ქვეით კარებიდან და იმედ-გადა-
წყვეტილმა მოუთმენლად საათს დახედა. შეიდი ჯერ არ შეს-
რულებულიყო და ამისთვის იმას წარმოუდგა, რომ იმის საა-
თი უკან რჩებოდა. ის-იყო შემობრუნდა ბაღში, როდესაც კა-
რებთან ფაიტონი გაჩერდა, გადმოვიდა ქალი და ფული მის-
ცა, რომელიც ხელში მომზადებული ეჭირა. ვალერი ისევე ვა-
რისკენ მიბრუნდა და გატაცებულმა წამოიძახა:

— ძლივს! — და გაუშვირა ხელი.

პირველსავე მისალმების შემდეგ, კაცმა წასჩურჩულა?

— მთელი ბაღი მოსვირნეებით გაქედლილია, ადგილს ვერ გიპოვით. მოსალაპარაკებლად... წავიდეთ, ფაიტონით გავიაროთ.

— სადა? — ჰკითხა მარიმ.

— სადაც უნდა იყოს, მხოლოდ აქ არა... წავიდეთ, წავიდეთ, — აღარ დააცალა ვალერიმ და დაუძახა ფაიტონს.

რამდენიმე წუთს შემდეგ ისინი მუშტაიდის დაბურვილს ხეივანში შედიოდნენ.

— წყნარა, — უთხრა ვალერიმ მეეტლეს და ხელი მოჰხვია მარის წელში. — რას მეტყვი? კიდევ უარს?

იმან მიიკრა ქალი ახლოს და აღფხვნილების თვალებით ჩახედა პირისახეში. თუმცა მთვარის შუქს ძნელად უშვებდა ერთმანეთში გადახლართული ფოთლები, მაგრამ ვალერის ისე ახლო მიეტანა სახე, რომ სუნთქვასაც კი ჰგრძნობდა. ვალერი აშკარად ხედავდა ნახევრად გაღებულს მარჯნის ტუჩებს, რომლებიც თრთოდნენ, როგორც ვერხვის ფურცელი ნიავის შიკარებაზედ.

ვალერიმ სრულიად ახლო მიიტანა სახე და კიდევ ჩახურჩულა:

— არ გესმის, მარი?... ზუ ის გინდა, რომ მომეტებულად გამტანჯო?

ფაიტონი სწორედ ამ დროს შეუბრუნდა მოსახვევს და იმათ მიაღვათ მთვარის შუქი, რომელსაც ფურცლების მწვანე ფარდა გაეგლიჯა, თითქოს უმოწმოდ არ უნდოდა დაეგღო შეყვარებულთ სიამოვნება.

სწორედ ამ წუთებში მარიმ თავი აიღო, შეხედა და ბედნიერმა ვალერიმ მთვარისგან განათებულს, მიბნედილს თვალებში ამოიკითხა სანატრელი წადილის პასუხი.

აქამდის თავ-შეკავებული, გაჩუმებული და გაყუჩებული ქალი, როგორც გრიგალის წინა წუთები, ერთბაშად აენტო, აღელდა და ცრემლებ-მორეულმა გულში ჩაიკონა.

ორთავესათვის დადგა სანატრელი წამი, წამი გაჩუმებულის, მაგრამ ძლიერის ალერსისა, როდესაც კაცს ყველაფერი, ყველანი, თავის თავიკი ავიწყდება და ეძლევა ბუნების ძალას,

რომელიც აფრობს, აცახცახებს, თავბრუს ჰხვევს და მოუსვენარ თავდავიწყებაში შეჰყავს.

რა დაუშლიდათ ბედნიერებს: სიყმაწვილე, გრძნობა, ჰაერი, მოალერსე მთვარის შუქი თუ? ყველაფერი ისე ხელს უწყობდა, ისე უძლიერებდა სიყვარულს ძალას.

იმათაც უნდოდათ, ერთს საგნად გადაქცეულიყვნენ, ერთად დარჩენილიყვნენ სამუდამოდ, რომ იმათი გაყრა ველარავის შესძლებოდა.

ისინი მიახლოდნენ იმ ადგილს, სადაც პატარა ჩარდახი წყალს გადაჰყურებს.

— აქ გადავიდეთ, მარი, ცოტა ხანს დავსხდეთ.

მარი დასთანხმდა, რადგანაც მთვარისაგან გაშუქებული მტკვრის ზენაპირი მიმზიდავად ლაპლაპებდა და რალაც წყნარი ჰყავუნია და მდინარის ხმა ალერსით დუღუნებდა.

შევიდნენ ჩარდახში და ახლოს დასხდნენ ერთმანერთთან. ვალერის ერთი ხელი გადახვეული ჰქონდა და მეორით კი თევზებზედ უჩვენებდა, რომლებიც შუქს შესთამამებდნენ და მთელს საყენზედ წყალზედ მალლა ხტებოდნენ.

— ეგენიც მთვარის შუქს ეარშიყებიან, — ჩუმად ეუბნებოდა მარის. — მაგრამ ჩემსავით ბედნიერები კი ვერ არიან.

ამ სიტყვებით ის ძალზედ მიიკრავდა მარის და ხანგრძლივის კოცნით გულს იჯერებდა.

მარი, როგორც ცეცხლში ჩადებული, ისე გახურებულიყო და კოცნაზედ კოცნითავე აძლევდა პასუხს.

— მაშ გიყვარვარ, გიყვარვარ?... — მეთასედ ჰკითხავდა ვალერი და მეთასედ ევლებოდა თავს.

— მიყვარხარ.... ყოველისფერი მოგეცა, რაც მებადა, შენ ითხოვდი მაგას... ახლა შენც გიყვარდე, ვალერი, თორემ ნახევრად სიყვარული არ მინდა, არ ვიცი...

— ჩემო ანგელოზო! — ჰკოცნიდა ვალერი. — განა შეიძლება კაცს მარტო ნახევრად უყვარდე?

— აბა, შენ იცი.

რამდენსამე წუთს შემდეგ, ისინი ჩასხდნენ ფაიტონში და ორნივე ბედნიერნი, ორნივე დამტკბარნი შინისკენ მიდიოდნენ.

შხოლოდ მარის გადაჰკრავდა ხოლმე რალაცა მწარე ფიქრები, უნებლიედ ჩაფიქრდებოდა, რადგანაც ჰგრძნობდა, რომ დღეიდან ის ისე თავისუფალი აღარ არის, მაგრამ, რა ვალერის შეხედავდა, ყოველისფერი ავიწყდებოდა, პირი უღიმოდა და სიხარულით გული ეცხებოდა.

მარის სახლოან ახლოს შეაყენეს ფაიტონი და რამდენიმე კოცნის შემდეგ ვალერიმ უთხრა:

— ხვალ შვიდ საათზედ ამ ადგილს დამხვდები.

— მიბძანებ?

— ჰო, გიბძანებ.— გაიცინა ვალერიმ და კიდევ მოეხვია.— განა შენ ჩემი ცოლი არა ხარ?... ცოლი ქმრის ბძანების აღმასრულებელი უნდა იყოს.... თვით საღმრთო წერილიც მაგას ამბობს.

— აღვასრულებ, ჩემო ბატონო.— უბასუხა მარიმ და თითონვე მოეხვია.

— მამა-შენს ზეგ გაისტუმრებ, შენ, რასაკვირველია; არ გაჰყვები.... შემოდგომაზედ ჯვარს გადავიწერთ, გავუვლით შენს დედ-მამას, დავგლოცვენ და ერთად წაველთ რუსეთში.

— კარგი, მაგრამ არ ემჯობინებოდა მამასთვის გვეთქვა, რომ შენ ჩემი საქმრო ხარ.

— არა... ეგ დრომდის საიდუმლო უნდა იყოს.

— კარგი.— დაჰყაბულდა მარი, რადგანაც ვალერიმ უთხრა გაჩუმებულიყო.

XII

ქალი მოვიდა შინ დაღალული, დაწყვეტილი და პირ-და-პირ თავის ოთახში შევიდა; მაშინვე ჩაწვა ქვეშსაგებში, რადგანაც მამასთან შეხვედრა და ლაპარაკი არ უნდოდა და გორჯასპ კი ჯერ არ დაბრუნებულიყო.

მარის თითქოს ყველასგან რცხვენოდა, ყველასი ერიდებოდა, მაგრამ ეს ფიქრები ჯერ კიდევ არ გამოაშკარავებოდნენ, რადგანაც წარსული სიამოვნების მოქმედების ქვეშ იყო და სიტკბოებიდან ჯერ ვერ გამოორკვეულიყო.

ცოტა ოცნების შემდეგ ის წავიდა ბურანში და წყნარად დაეძინა. რადენიმე ხანს შემდეგ სახე გაუბრწყინდა ტუჩები მოძრაობაში მოვიდნენ და წყნარადვე, მაგრამ წარმოუდგენელის აღერსით ვალერის სახელს წარმოსთქვამდნენ.

მარიმ ღამე გაატარა ამ მდგომარეობაში, მხოლოდ მეორე დღეს ნახა თავისი მამა და გადაწყვეტით უთხრა, რომ რუსეთში წაუსვლელი არ დავდგებოდა.

მამა ბევრს ეჩხუბა, ბევრს ეწინააღმდეგა, მაგრამ ქალი მაინც თავისას არ იშლიდა და დაჟინებით ითხოვდა წასვლის ნებას. გორჯასპმა, ლაპარაკით რომ აღარა გაუვიდა-რა, გადაწყვეტით უთხრა, რომ წასასვლელს საშუალებას არ მოგცემო. ქალი გაიბუტა და სოფელში გაყოლის უარი უთხრა.

დიდის ლაპარაკის, ბაასის და ხეწწნის შემდეგ, მამა დასთანხმდა ტფილისში საცხოვრებელი ფული ეგზავნა, ოღონდაც მარის რუსეთში წასვლაზედ უარი ეთქვა.

ამით გაათავეს ლაპარაკი; მამას ეს ამბავი თუმცა სწყინდა, მაგრამ აღარას ეუბნებოდა.

სალამოზე ვალერი და მარი შეიყარნენ დანიშნულს დროს, წავიდნენ ისევ მუშტაიდის იმ ჩარდანში, რომელიც მარისთვის ისე სამახსოვრო იყო.

ყმაწვილ კაცს ძალიან უამა, როდესაც შეიტყო, რომ მარი სოფელში აღარ მიდის და ყოველ ჟამს შეეძლო მასთან დროს-გატარებით დამტკბარიყო.

მარტო ერთად-ერთი ხელის შემზღელი, რომელსაც ვალერი ერიდებოდა, მამა იყო და ისიც რამდენიმე დღის შემდეგ წავიდა. მაშინ ყმაწვილი-კაცი მთელს დღეებს მარისთან ატარებდა. იმან დააჭერინა ჩუღურეთში გაცალკევებით პატარა ოთახები და ყოველ საღამოს უზიდავდა სხვა-და-სხვა წიგნებს; ერთად კითხულობდნენ, ერთად იცინოდნენ, ხარობდნენ და

მათი ხუმრობა მხოლოდ გატაცებულის კოცნით შეიცვლებოდა.

მარი არ აკვირდებოდა თავის მდგომარეობას; იმას არც ეცალა ამისათვის, რადგანაც ბუნება თავის ხარკს იღებდა და ყმაწვილი გული მთლად გრძნობას შეეპყრო. ან რა უნდა ეფიქრა?... ვალერის უყვარდა, ვალერი იმისი იყო, ვალერიზედ დაიწერდა ჯვარს, ვალერი საუკუნოდ იმისი იქნებოდა!.. სხვა რაზედ-ლა უნდა დაფიქრებულყო?... თავის განზრახვაზედ?... კარგი, მაგრამ აკი ვალერი დაჰპირდა, რომ ჯვარის-წერის შემდეგ ერთად წავალთო?... ვალერი ხომ არ მოატყუებდა?

ამ საგანზედ მასწავლებელი ხმას არ იღებდა, მარი კი იქამდის ენდობოდა, რომ ერთხელ არ უკითხავს, ერთხელ აღარ შეუმჩნევინებია, რომ ამ საგანზედ დაფიქრებულა ოდესმე. ქალიშვილი მიანდო თავისი გული და მასზედ მზრუნველობაც ვალერის საქმე იყო. თუ ვალერის ჯერ არა ეთქვა-რა, აღბად დრო არ მოსულა, თორემ ვალერი იმას როგორ დაივიწყებს?!

ასე ჰფიქრობდა მარი, ასე სწამდა თავისი საყვარელი და ასე იმიტომ ენდობოდა, რომ ჯერედ გაურყვენელი ქალი იყო, კაცს პირველად შეხვედროდა და ნახევრად, ანგარიშით სიყვარული არ იცოდა. მარის ვინც უყვარდა, იმას ეძლეოდა სულით, გულით და გრძნობით.

ერთს საღამოს, ეს პირველი შემთხვევა იყო, მარი დაღონებული იჯდა და დაფიქრებულიყო. წინა საღამოს ვალერი არ მოსულიყო და შეყვარებული გულისათვის ეს საკმარისი საბუთი იყო, რომ ყოველი გვარი ჯოჯოხეთის ცეცხლი გამოეყარა, ყოველ გვარს შავ ფიქრებს თავში გაერბინა.

„რატომ არ მოვიდა?... იქნება დამივიწყა?... იქნება ავად არის?“ ერთი მეორის შემდეგ ებადებოდა კითხვა და ვერც ერთხელ პასუხს ვერ აძლევდა. ყოველ ახალ კითხვაზედ მას უხუტდებოდა გული, რომელსაც თითქოს რკინის თაღები შემოსჭეროდა და მწარედ კენესოდა.

მე არა მგონია ისეთი ქალი იყოს, რომელსაც მხოლოდრინის მწუხარება, გულის ძგერა და ამ მდგომარეობაში ხან და ხან

იმედის გაელვება; როგორც. მოღრუბლოულ ცაზედ მზის შუქის გამოკრთობა, რომელიც ისევ ახლად წამოწეულს ღრუბელს შეუბრალებლად ჩაუნთქავს,—არ გამოეცადოს.

ისინი გაიგებენ, ისინი მიხვდებიან, რამდენ სხვა-და-სხვა გვარის ლახვრებით იხეოდა მარის გული, რამდენ რიგად ინთებოდა; მისი აღგზნებული ფიქრები, რა ტკივილებს შეეპყრო მთელი მისი აგებულება. სიცხე, ჟრუანტელი, აღუღებელი სისხლი, რომელიც სიძლიერით მოჩუხჩუხებდა ძარღვებში, ერთბაშად შესდგებოდა და უყინულებდა ყოველ ძარღვს, ყოველ ასოს. ძალზედ მოფართხალე გული ერთბაშად შესდგებოდა და მწარედ, უსიამოვნოდ კვნესოდა; გახურებულს, იმედით სავსე გონებაში ერთბაშად გაიელვებდა შავი ფიქრი და ცივი ოფლი გადმოედინებოდა პირისახეზედ. სიწითლე შეეცვლებოდა ფერის წასვლით, ღიმილი—სახის დამპრანქავის მწუხარებით.

— აღარ შემძლიან!—წამოიძახა იმან და წამოდგა.—უნდა ენახო, სად არის, რატომ არ მოდის?!

ამ სიტყვებით წამოსასხამი წამოიგდო, საჩქაროდ დაიხურა შლაპა და კარებთან მისული გაჩერდა.

— სად მივდივარ?—ხმა-მაღლა წარმოსთქვა იმან.—იქნება აღარ უყვარვარ?... აღარ უყვარვარ!...—უფრო წყნარად განიმეორა და მობრუნდა.—აღარ უყვარვარ!—თითქმის ჩურჩულით გაათავა და ფერ-მიხდილი, ტუჩებ-მოკუმული ჩამოჯდა დივანზედ.

ის შევიდა რაღაცა გვარ თავდავიწყებაში. მეტის-მეტად ბევრ გრძნობა მოწოლილმა აზროვნობის ძალა დაკარგა და რაოდენსამე ხანს ისე დარჩა.

ცოტა ხანს შემდეგ გონებამ ისევ ძალ-ღონე მოიკრიბა და აზრმა წყობილად დაიწყო მომდინარეობა.

მარის თვალ-წინ წამოუდგა გიმნაზია, პირველად ვალერის ნახვა, კურსის შესრულება, ვალერის სიტყვები.

მხოლოდ ეხლა, პირველად გაუელვა თავში: „რატომ არ აღასრულებს თავის დაპირებას, რატომ ჯვარს არ იწერს?“

ეს აზრი ჯერ არ დაბოლოვებულიყო, როდესაც კარები გაიღო და მარი შეკრთა. იმან დახარა თავი და ახედვისა ეშინოდა.

— მარი, განა მეგობარს ეგრე მიიღებენ!— მოესმა ქალს მისი დამბანგავი ხმა და წუთზე დაიმორჩილა.

მარიმ აიხედა, მის წინ იდგა ვალერი, მოლიმარე, თვალეზგაბრწყინებული, მომხიბლავის სახით.

— ვალერი!...— სიტყვა გაუწყდა მარის, გადაეხვია კისერზედ და თავდავიწყებით დაუწყო კოცნა.

პირველი გატაცების შემდეგ ისინი დასხდნენ და მარი ექვეყულად, მოუსვენრად ჰკითხავდა მოუსვლელობის მიზეზს.

ვალერიმ რაღაც ისტორია მოიგონა და ბოლოს მარი დაარწმუნა, რომ მოსვლა შეუძლებელი იყო.

— შე უღმერთო, ბარათით მაინც შემატყობინებდი!— საყვედურით უთხრა მარიმ.

— ვეღარ მოვახერხე, შენმა გაზრდამ... ახლა ჯვარს რომ დავიწვრთ, სულ გვერდით უნდა გყვანდე?

— არა, ვინ ამბობს...

— უნდა შეეჩვიო... კაცი ვარ, ვინ იცის რა საქმემ დამაბრკოლოს.

— მართალია, მაგრამ...

— მაგრამ, შენ კი იწუხებ, თავს მოიკლავ!

— შენ კი არ შეგამჩნევინებ და სხვა რა გინდა?

— ეგ ცოტაა... მე არ შეგამჩნევინებ კი არა, უნდა რომ აზრს შეეჩვიო, რომ შეიძლება ბევრჯელ მთელი კვირეები ვერა ვნახოთ ერთმანერთი.

— მთელი კვირეები!— წამოიძახა მარიმ და დაუმატა:— ეგ მეთად ბევრია!— თითქოს ამის ნებას იმასა სთხოვდნენ.

— მეთად ბევრია?— გაიცინა ვალერიმ.— იქნება როდისმე მეთს ხანსაც მოგვინდეს დაშორება.

— რისთვის შეუბნები მაგას, ჯერ ხომ ეგ უბედურება არ შეგვმთხვევია?— წყენით წარმოსთქვა მარიმ.

— არა, მაგრამ მოსალოდნელია...

— მაგახედ მაშინ ვილაპარაკოთ, როცა მოვა.

— მაშინ გვიან-ლა იქნება, კაცი წინადვე უნდა მოემზადოს.

— ისე ლაპარაკობ, თითქოს აუცილებელი უბედურება მომელოდეს?... მითხარ, რაღას უყურებ?... აღარ გიყვარვარ?...

— რა ყმაწვილი ხარ! — აკოცა ვალერიმ. — რამდენიც დღე გამოდის იმდენად მეტად მიყვარხარ, მაგრამ კაცი ყველაფრისთვის უნდა მოემზადოს.

— რისთვის?

— თუნდა იმისთვის, რომ შენ პეტერბურგში მიდიხარ!

— და მერე?.. შენც ხომ მოხვალ.

— ჰო... მაგრამ... მერე ხომ დაბრუნება მინდა? ჩემს საქმეს ხომ სულ თავს ვერ დაფანებებ?

მარი დასთანხმდა ვალერის და წამოიძახა:

— მართალი ხარ, მართალი, მაგრამ რა ვქნა, რომ ასე მიყვარხარ!

ამ სიტყვების პასუხად ხანგრძლივი კოცნა იყო.

XIII

ამ საღამოს ვალერიმ რაღაცა მოიმიზეზა და ადრე წავიდა. მარი თუმცა დაალონა ამ შემთხვევამ, მაგრამ მაინც ცდილობდა არ შეემჩნია და თავისი თავი დაერწმუნებინა, რომ ვალერი, როგორც კაცი, უეჭველად უნდა გავიდ-გამოვიდეს.

თუმცა ქალს ასე სურდა ეფიქრა, მაგრამ წამდაუწუმ რაღაც გაჰკენწლიდა და მწარედ დააკვნესებდა.

ასე გაიარა ამ საღამომ, ამავე მღვდმარეობაში იყო მეორე დღეს, მეორე ღამეს.

ქალი ისევ მღელვარებაში შევიდა და იმისი გონება ისევ შავმა ფიქრებმა მოიცვეს.

გაიარა რამდენიმე დღემ, მაგრამ ვალერი არსადა სჩანდა და მარის კი ყოველ ჟამს მღელვარება ემატებოდა.

— რა იქნა, რატომ აღარ მოდის? — ვინ იცის მერამდნე-
და ჰფიქრობდა მარი, მაგრამ პასუხი ვერ მიეცა თავის-
თვის, რადგანაც ვალერი მეტად უყვარდა და სიყვარული კი
წინებს არ აძლევდა ამ კაცის მოქმედება წესიერის თვალთ დაე-
ნახა.

მარი გულის კენესით აღამებდა და ათენებდა. ბოლოს, ერთს
სალამოს მარის მეტად გული გადაელია და გადასწყვიტა ცოტა
გაეარნა

სიხსლითა და მახვილითა

ტომანი

გენრად სენკევიჩისა

ნაწილი მეორე

VII*).

ვახშობა იქნებოდა, როცა მთვარიან ღამეში თავადის ჯარი მივიდა რაზლოგს და მოულოდნელად თავს კი წაადგა პან სქშეტუსკის, რომელიც ქვაზედ იჯდა გაშეშებულივითა. ჩვენ უკვე ვიცით, რომ ამ რაინდს ტანჯვისა და მწუხარებისაგან ცნობა დაჰკარგოდა და გონს მოვიდა მხოლოდ ქსენდ მუხოვეცკის წყალობითა. აფიცრები გულ-მხურვალედ მიესალამნენ და ანუგეშებდნენ ძველს მეგობარს, მეტადრე პან ლონგინუს პოდბიპენტა, რომელიც აგერ უკვე სამი თვე იყო რაც პან სქშეტუსკის სადროშოს რაზმში მსახურობდა. პან ლონგინუსი, ნზად იყო დაუსრულებელად ეტირნა და ექუხნა თავის ამხანაგთან ერთად და მაშინვე აღტქმაც დასდო ჩემი დღენი სამუშაოთობით მარხვა შევინახო ხოლმე, ოღონდ კი ღმერთმა. ინებოს და შეუქმნებუქოს დესპანს თვისი მწუხარებაო. პან სქშეტუსკი წაიყვანეს თავადთან, რომელიც იქვე ერთ-ერთის გლეხკაცის ქოხში ჩამომხდარიყო. თავადმა ხმა არ ამოიღო თავის სასურველის კაცის დანახვაზედ და მხოლოდ მკლავები გაშალა ფართოდ მისაგებებლად. პან სქშეტუსკი ქვითინით მივარდა თავის მფარველს, თავადმა გულში ჩაიკრა და დაუწყო კოცნა.

*) მოამბე, № VI.

თავზედა. ბევრმა შეჰნიშნა, რომ იმის სასტიკს თვალებში ცრემლმა დაიწყო ბრწყინვა.

ქეშმარიტად მიხარიან, რომ კვლავ გნახე,—წარმოსთქვა ბოლოს თავაღმა,—მიხარიან იმიტომ რომ მეგონა კვალ-წმინდად დაეკარგე-მეთქი. ვაჟკაცურად ატარე შენი ტვირთი და გახსოვდეს, რომ ათასნი და ათი-ათასნი ჰგრძნობენ იმასვე, რაც შენაგტანჯავს; ათასმა და ათი-ათასმა დაჰკარგეს თვისნი ცოლნი, შეილნი, მშობელნი და მეგობარნი. და, როგორც ერთი წვეთი ჰქრება ზღვაში, დეე ისე გაჰქრეს შენი მწუხარებაცა საყოველთაო უბედურების თვალ-გაღუწვდენელს ზღვაშია.

— ამინ!—დასძინა ქსენძმა მუხოვეცკიმ.

— ოჰ, თავადო, თავადო! ბევრად მერჩივნა, რომ ძკვდარხ მენახა ის ქალი,—ქვითინებდა რაინდი.

— იტირე, იტირე... დიდი დასაკარგი დაჰკარგე, ჩვენც შენთან ერთად ვიტირებთ, მაგრამ ეს კი უნდა უთხრა შენს თავს: დღეს ჩემს თავსა ვსტირი, გარნა ხვალინდელი დღე ჩემი არ არის-თქო. იცოდე, რომ ხვალ ომში მივდივართ.

— საცა გნებაეთ, იქ წამოვალ მეც თქვენთანა, ხოლო ნუგეშს კი ვერაფრით ვერა ვსცემ ჩემს თავსა... გული მიწუხებს უიმისოდ... არა, არა, ნუგეში აღარ არის ჩემთვის...

და საცოდავი რაინდი ჰკბენდა თავის ხელებს, რომ ეგებ გულში ჩავიკლა კენესაო, რომელიც მზად იყო აღმოჰხდომოდა გაწამებული მკერდიდანა.

— შენა სთქვი: იყავნ ნება შენო!—სასტიკის ხმით წარმოსთქვა ქსენძმა.

— ამინ, ამინ! ვემორჩილები მისს ნებას... ეს არის მხოლოდ, რომ ველარ ამიტანია სიმწვავე გულს მოდებულის ცეცხლისა... არ ვიცი, რა წყალში გადავვარდე!—სთქვა პასუხად სქემეტუსკიმ და თან ხმა უწყდებოდა წამ-და-უწუმ.

ეტყობოდა, რა დიდს ბრძოლაში იყო მისი სული, რა გვარ მუხლთ ეკვეთებოდა თვისის ტანჯვის მძიმე ტვირთ ქვეშე. ყველას ცრემლები მოერია თვალებში, ხოლო ვინც გულ-ჩვილი იყო, როგორც მაგალითებრ, პან პოლოდიევსკი და პან

პოდბიპენტა, ისინი ხომ სულ მღულარებას აპნევდნენ. პანლონგინუსმა დაიკრიფა გულ-ხელი და საუკვა ნაზის, გულ-ჩამწვდენის ხმით:

— ინუგეშე როგორმე, ძმაო... და გაუძელ როგორმე შენს ქირსა.

— გამიგონეთ,—სთქვა უცებ თავადმა,—მე ნამდვილად ვიცი, რომ ბოგუნი აქედან ლუბნს წავიდა; ასე რომ არ ყოფილიყო, ჩემს ხალხს ვერ დაჰხოცავდა ვასილიოვკას ახლო. წინდაწინვე სასოება არ უნდა დავკარგოთ; უნდა ვიფიქროთ, რომ ბოგუნს არ გაუტაცნია ის ქალი, თორემ ლუბნს რილასთვის წავიდოდა?

— მართლა-და, ადვილად შესაძლებელია, სწორედ აგრე იყოს!

— სწორედ აგრე უნდა იყოს!—წამოიძახეს აფიცრებმა.—ღმერთი მოწყალეა.

პან სქშეტუსკიმ თავლები ისე დააჭყიტა, თითქო არ ეყურება, ამას რას ამბობენო. იმის თვალ-წინ გაიელვა სხივმა იმედისამა და ეს კაცი უცებ ფეხ-ქვეშ ჩაუვარდა თავადსა:

— ოჰ, თავადო, მთელი ჩემი სიცოცხლე, ჩემი სისხლი....

პან სქშეტუსკიმ ველარ შესძლო ლაპარაკი, ისე გაფითრდა, რომ სულ სიკვდილის ფერი დაედო. პანლონგინუსი იძულებული იყო აეყენებინა და იქვე ტახტზედ ჩამოესვა.

მეორე დღით დაბრუნდა რაზმი, რომელიც თავადმა ჩერკასს გაჰზავანა. რაზმმა, რასაკვირველია, ვერ შეიპყრა ბოგუნი, მაგრამ სამაგიეროდ საყურადღებო ამბავი მოიტანა. ვინც გზაში შეხვედროდათ, ეთქვათ, რომ ბოგუნი ვილასაც დაჰსდევს, ყველას ჰკითხავს, სქელ-სქელი შლიახტიში ხომ არ გინახავთ პატარა ყმაწვილი ბიჭითაო. ატამანი ამასთანავე სადღაც ეშურებოდა და თავ-პირის მტვრევით დაჭყენებდა ცხენსაო. ბოგუნთან ქალი არავინ გვინახავს, მარტო ჯარის-კაცი ჰყვანდა და ისინიც ცოტაოდენიო. ახალი იმედი და თან ახალი მოუსვენრობა მიეცა პან სქშეტუსკის გულსა.

სრულიად არა ეყურებოდა-რა და ვერ მიმხვდარიყო, როგორ უნდა ყოფილიყო საქმე; არ ესმოდა, რად მიზნობდა ბოგუნი ჯერ ლუბნის მხარესა, რად ამოსწყვიტა ვასილიოვკის მეციხვანეთა რაზმი და მერე რად გაუხვია უცხად ჩერკასისაკენა. ელენე რომ არა ჰყვანდა გატაცებული, ეს საკმაოდ ცხადი იყო, მაგრამ ამის გაგება სწყუროდა, სად იქნება ის ქალი, სად უნდა დამალულიყო? გაიქცა ვითომ? ხოლო თუ გაიქცა, საითა და რა მხარესა? ან რად გაიქცა არა ლუბნსა, არამედ ჩერკასსა და ზოლოტონოშის? მაგრამ, ეს ბოგუნის ჯარის-კაცნი რომ ეძებდნენ ვილასაც ჩერკასსა და პროხოროვკას ახლოს. მერე რას უნდა ჰნიშნავდეს ის გარემოება, რომ ბოგუნი და მისნი კაცნი კითხულობდნენ, შლიახტიჩი და ყმაწვილი ბიჭი ხომ არ გინახავთო? საწყალს დესპანს სულ თავ-გზა ეკარგებოდა.

— ერთი ამიხსენით, ღვთის გულისათვის, რას ჰნიშნავს ყოველივე ესე? გონება დამიბნელდეს ლამისა, — ეკითხებოდა წამ-და-უწუმ გარშემოხვეულ აფიცრებსა.

— მე მგონია, რომ ის ქალი ლუბინშია ახლა, — სთქვა პან მიგურსკიმ.

— ეგ შეუძლებელია, — უპასუხა ზაცვილიხოვსკიმ. — ელენე რომ ლუბინში იყოს, ბოგუნი ეცდებოდა საჩქაროზედ დამალულიყო ჩიგირინსა და გეტმანებისკენ აღარ წავიდოდა; იმათკენ წასვლა საშიში უნდა ყოფილიყო მისთვის, იმიტომ რომ იმ დროს ბოგუნს ჯერ არ ეცოდინებოდა, გეტმანები უკვე დამარცხებულნი არიანო. თუ თავისი რაზმი ორ ნაწილად გაჰყო და გაჰგზავნა ვისმე შესაპყრობად, თქმა არ უნდა, სწორედ ელენეს შესაპყრობად გაჰგზავნიდა.

— ამ ხნიერს შლიახტიჩსა და ყმაწვილს კაცს რაღასა კითხულობდა?

— მე მგონია, ეგ ადვილი მისახვედრია, რომ თუ ელენემ თავს უშველა, ქალურად კი აღარ იქნებოდა ჩაცმული, კაცურად ჩაიცვამდა. აი ეს კაცურად ჩაცმული უნდა იყოს სწორედ ელენე.

— ეგ მართლა ჭკუას ახლოა!—წამოიძახეს ერთად აფიცრებმა.

— კარგი, მაგრამ ის შლიახტიჩი ვილაა ახლო?

— ეგ არ ვიცი, მაგრამ მგონია, რომ მაგასაც მივიკვლიევ. აქაურმა გლებ-კაცებმა ყოველივე ჰნახეს უთუოდ და უნდა იცოდნენ რამე. აბა, მოიყვანეთ აქ ამ ქობის პატრონი.

აფიცრები გაცვინდნენ და რამდენისამე წუთის შემდეგ მოიყვანეს სახლის პატრონი.

— გამიგონე, მოხუცო, — ჰკითხა ზაცვილიხოვსკიმ, — შენ აქ იყავ, როცა ბოგუნი დაესხა თავს ბატონის სახლსა?

გლებ-კაცმა, ჩვეულებისამებრ, დაიწყო ფიცი, რომ არა ვიცი-რა, არა მინახავს-რაო, მაგრამ ზაცვილიხოვსკიმ კარგად იცოდა, როგორც უნდა მოჰქცეოდა გლებ-კაცსა.

— ჰაი, შე წუწკო! — შეუტია იმანა. — მე ვიცი, რომ შენ აქ იყავი სწორედ მაშინ, როცა აიკლეს სახლი ბატონისა. სხვასთან იტყუე ვისთანმე და ჩემთან კი ნუ სტყუი, თორემ ფონს ვერ გახვალ; აგერა, ოქრო, გარედ კი ჯარის-კაცი ხდვას ხმალ-ამოწვდილი. მერე სოფელსაც ცეცხლს წავუკიდებთ და საწყალი ხალხი შენის მიზეზით დაიღუპება.

ახლა კი ამოიდგა ენა გლებ-კაცმა. როცა ყაზახებმა სმა დაიწყეს ეზოში სახლის წინა, სხვებთან ერთად მეც იქ წავედი, რომ დამენახა, რა ამბავია-მეთქი. ყური მოვკართ, რომ კნენინა და თავადნი მოჰკლესო და რომ ნიკოლოზმა დასქრა ატამანიო; ატამანი ამის გამო გულ-შეწუხებული წევს ლოგინშიო. რა მოუვიდა ჰანნას, ეგ კარგად ვერ გაიგეთ, მხოლოდ იმას ამბობდნენ, რომ ქალი გაიქცა იმ შლიახტიჩთან ერთად, რომელიც ბოგუნს მოჰყვარ.

— ვერ უყურებთ, როგორა ყოფილა საქმე! — ამბობდა ზაცვილიხოვსკი. — აჰა, აი დაპირებული ოქრო; ხომ ჰხედავ, უსაჩუქროდ არ დაგტოვეთ, ახლა ეს გვითხარი, შენ ის შლიახტიჩი არ დაგინახავს? აქაური იყო?

— დავინახე, ჰანე, მაგრამ აქაური არ იყო.

— როგორი იყო ან თვალად, ან ტანად?

— სქელ-სქელი იყო, პანე, და ჭალარა წვერი ჰქონდა. სულ იგინებოდა. ცალი თვალი ამოკეცილი ჰქონდა.

— ოჰ, შესძახა პან ლონგინუსმა, — ზაგლობა ყოფილა.

— ზაგლობაო? მოითმინეთ... ზაგლობა. რატომ, შეიძლება. ჩიგირინში ძალიან დოსტი იყო ბოგუნისა, იმასთან ერთად ქეფობდა, კამათლებს ამღერებდა. შეიძლება!

— ერთი ეს მითხარ, ჩემო კარგო, ის შლიახტიჩი გაჰყვა პანას?

— სწორედ ისა.. აგრე გავიგონეთ და და ნამდვილად არ ვიცი.

— კარგად კი იცნობთ მერე ბოგუნისა?

— კარგად როგორ არ ვიცნობთ, ბატონო! თვის-თვეობამდე აქ იყო ხოლმე.

— იქნება იმ შლიახტიჩმა პანა იმის ბრძანებით წაიყვანა?

— არა, ბატონო. შლიახტიჩმა შეჰკრა ბოგუნი და მისივე დაშლული ჩამოაცვა თავზე; პანაც მასუკან აღარავის უნახავს. ატამანი სულ მგელივითა ჰღმუოდა. განთიადისას უბრძანა ყაზახებს, საკაცეზე დამაკარითო. გამოეკიდა გაქცეულებს ლუბნისაკენ, ხოლო როცა იქით ვერაფერ იპოვნა, სხვა მხარეს გაჰქანდა.

— მადლობა ღმერთსა! — სთქვა მიგურსკიმ, — მაშ, ელენჯესლა ლუბნში იქნება. პან სქშეტუსკი დაჩოქილი იყო და გულ-მხურვალედა ლოცულობდა.

— დახე დახე! — ბუტბუტებდა მოხუცი მედროშე, — სწორედ არ ველოდი ასეთ ვაჟკაცობასა ზაგლობასაგან; არ მეგონა, რომ გაჰბედავდა და ბოგუნს გაუმკლავდებოდა. მართალია, პან სქშეტუსკიმ ძალიან მოუგო გული იმ ლუბნურის სამნახადითა, რომელიც ერთადა ესვით ჩიგირინში, მაგრამ ამ ბოგუნის ფულითაც რომ ცოტას არ სვამდა. არ ველოდი, ღვთის წინაშე, იმისაგან იმისთანა საქმეს, სწორედ არ ველოდი, იმიტომ რომ მუდამ მხდალი და ტრაბახა მეგონა.

— ასეა თუ ისე, — ჩაუბრა სიტყვა ვოლდივესკიმ, — ისიც საკმაოა, რომ კნიაჟა, ავაზაკთა ხელიდან გაანთავისუფლა. ხო-

ლო, რადგან ცბიერება და მოხერხება არ აკლია, დარწმუნებული ვარ, მტერს ადვილად გაუსხლტება ხელიდან. პან სქშეტუსკი, გესმის? მაშ, გიხაროდეს!

— თუ გაღმა-მხარს გავიდა და შეიტყო კორსუნის ამბავი, — სთქვა ზაცვილიხოვსკიმ, — უნდა ვიფიქროთ, რომ უსათუოდ ჩიგირინისაკენ წავიდოდა. გზაში შეხვდებით... ახლა კი მოლით და დავლით სადღეგრძელო შორიდან მოსულის ამხანაგისა.

აფიცრები დიდის სიამოვნებით დაეთანხმნენ ზაცვილიხოვსკის. დალიეს სადღეგრძელო პან სქშეტუსკისა, კნიაჟნასი, მათის მომავლის შთამომავლობისა, პან ზაგლობასი და სხვათა. ღამე შეუმჩნევლად გავიდა. განთიადისას დაჰკრეს ნაღარა ჯარის თავმოსაყრელად და ლაშქარი გაემართა ლუბნი-საკენ. თავადის რაზმნი სწრაფად მიდიოდნენ წინ; ურმები კი ბარგი-ბარხანით უკან დარჩა. პან სქშეტუსკის უნდოდა წინ წასულიყო თათართა სადროშო ჯარითა, მაგრამ ძალიან სუსტადა ჰგრძნობდა თავსა; ამასთანავე არც თავადი იშორებდა და დაწვრილებითა ჰკითხავდა, რა ყოფაშია საქმე სეჩისაო. რაინდმა უამბო, როგორ იმგზავრა, როგორ დაესხნენ თავს ხორტიცის ახლოს თათარ-ყაზახნი და როგორ წაიყვანეს სეჩს. სქშეტუსკიმ არა სთქვა-რა მხოლოდ იმ შელაპარაკებასა და შეხირებაზედ, რომელიც იმასა და ხმელნიცკის მოუვიდათ: ვაი თუ თავადმა ტრაბახობაში ჩამომართვასო. თავადს ძალიან გაუკვირდა და გაუოცდა ის ამბავი, რომ მოხუცს გროძიციკის თოფის წამალი შემოჰკლებოდა.

— ახირებული უბედურება დაჰმართნია, — სთქვა მან, — ეგ შემთხვევა რომ არა ყოფილიყო, კიდევ ძლიერ შეუშლიდა ხელს ამმოხების გაძლიერებას. პან გროძიციკი მამაცი ჯარის-კაცია, ერთგული შვილი რესპუბლიკისა. რატომ ჩემთან არ გამოგზავნა კაცები ტყვია-წამლისათვის.

— ალბად, იმასა ჰფიქრობდა, რომ დიდმა გეტმანმა თვითონვე უნდა იცოდეს, თვისის მოვალეობისამებრ, თავისი საქმეო, — უპასუხა პან სქშეტუსკიმ.

— მართალია, მართალი, — სთქვა თავადმა და პატარა ხანს გაჩუმდა.

— დიდი გეტმანი ხნიერი ზედა მოცდილი მხედართ-მთავარია, მაგრამ მეტის-მეტად ზეგია და დიდი იმედი აქავს თავისა. ამან დაჰლუპა კიდეც სწორედა. ძალიან მცირე მნიშვნელობას აღლევდა აჯანყებას და, როცა გავეშურე შემწეობის აღმოსაჩენად, არაფრად ვეპიტნავე. არ უნდოდა, რომ დიდება რომელსაც ვითომ მოიხეჟდა, საზიარო ყოფილიყო ვისიმე.

— მეც აგრე მგონია, — სთქვა პასუხად სქმეტუსკიმ.

— იმას ვგონა, კეტებით დავამშვიდებ იმიერ-ქორომეთსაო, გარნა ხომ ჰედავ, რაც ამბავია? ღმერთმა დასაჯა გულ-ზვეგობისათვის. გულ-ზვაობა სწყინს შემოქმედსა; ეგ ზნე ჰლუპავს რესპუბლიკას და, ვგონებ, არავინ არ არის ისეთი, ეგ ზნე არა სჭირდეს.

თავადი მართალს ამბობდა, თვით იმასაც სჭირდა ეგ ზნე. აითუნდ მაშინ, დავა რომ ჩამოუვარდა ალექსანდრე კონეცპოლსკისთან გაღიარისათვის, თავადი გაუძღვა ორი ათას კაცს და შევიდა პირდაპირ ვარშავში. ეს ჯარი, თუ ვინიცობა თავადს ძალას დაატანდნენ, ფიცი მიიღეო, უნდა შევარდნილიყო სენატორთა დარბაზში. ყოველისავე ამის მიზეზი სხვა არა იყორა, გულ-ზვეგობისა და თავ-მოყვარეობის მეტი. განა შეიძლება, რომ არ ენდნენ ვისნევეცკის სიტყვასა და ძალა დამატანონ, გინდა თუ არა იფიცეო?!

ნაშუადღევის შემდეგ სულის მალალ ნაპირიდან გამოჩნდა გუმბათები ლუბნის ეკლესიებისა, ბჭყვრიალა სახურავი და პატარ-პატარა გუმბათები წმ. მიხეილის ეკლესიისა. საღამომდე მოუნდა ჯარი ქალაქში შესვლასა. თვით თავადმა მიჰმართა თავის ციხე დარბაზსა, საცა უკვე ყოველივე მზად იყო ლაშქრობის განსაგრძობად; ჯარები დაბანაკდნენ ქალაქში, რაც აგრე აღვილი არ იყო. რადგან ამბოხების ხმა გავრცელდა, მთლად დნებრის გამოღმა-მხარის თავად-აზნაურობას ლუბნში მოეყარა თავი; დიდ-ძალი ხალხი მოგროვილიყო ქალაქში. ქალაქში კიდევე მოდიოდნენ თავადის კომისარები, მოურაენი, უფროსნი ამა თუ იმ

თემისა, ეკონომები, იჯარაदारნი, ურიანი, — ერთის სიტყვით, ყველანი, ვისაც კი საბუთი ჰქონდა მოჰრიდებოდა ამბოხებასა. კაცს ეგონებოდა, რომ ბაზრობაა ლუბნში დანიშნულიო. მოსკოვის ვაჭარნი და ამტერონის თათარნიც კი ბლომად იყვნენ. მომწყვედულოყვენ ქალაქში და ვერა ჰბედადნენ გზად წასვლასა. ბაზარ ადგილას ათასობით იდგნენ ურმები, რომელნიც სხვა-და-სხვა საქონლით იყო დატვირთული. უფრო საპატიო სტუმარნი ციხე-დარბაზში ჩამომხდარიყვენ, ხოლო მღაბიონი და მხლებელნი საყდრების გალავნებში მოთავსებულნიყვენ, საცა მრავლად იყო დაცემული კარვები. ყოველგან ხმაურობა იყო, მჭიდრობა და სხვა-და-სხვა გვარისა და ფერის ტანსაცმელი მოსჩანდა; აქ თავადის ჯარის-კაცნი სხვა-და-სხვა დროშისა და რაზმისა, იქ ჰაიდუკნი, აქეთ ურიანი შაეის პაიჭებითა, სომეხნი იის-ფერი ტანისამოსითა, თათარნი ტუღუფითა. ბრბო სიხარულით ეგებოდა ჯარის-კაცთა, რადგან ისინი იყვნენ ერთად-ერთი თავდებნი საყოველთაო მშვიდობისა. ათას-გვარი ხმები ისმოდა აქეთ-იქიდან. ზოგნი ამბობდნენ, რომ თავადი ლუბნში რჩებაო, ზოგნი ამტკიცებდნენ, რომ ლიტვას მიდისო; ვილსაც ხმა დაეყარა, რომ თავადმა დაამარცხა ხმელნიცკიო. გარნა თავადი, რომელმაც უკვე ინახულა თვისი სახლობა, უკმაყოფილებით შეჰყურებდა დატვირთულ ურმებისა და ხალხის სიმრავლეს, რადგან ყოველივე ესე ჯარს გამოჰყვება უკან ბოლო-თრისავით და გაგვიძნელებს სისწრაფით სიარულსაო. ერთად-ერთი ნუგეში მისი ის იყო, რომ ბრავიგოს იქიდან, მშვიდობიანს ქვეყანაში, ეს ხალხი შემომეფანტება და აღარ გამიძნელებს ლაშქრობასაო. თვით კნენა და სეფე-ქალნი უნდა ვისინევეს წასულიყვნენ, რათა თავადს, რომელსაც სახლობის დარდი აღარ ექნებოდა, თავისუფლად ემოქმედნა. ციხე დარბაზში ყოველივე მზად იყო; მაშინვე შეიძლებოდა, ჯარი გზას გასდგომოდა; ყოველივე ესე კნენა გრიზლედას წყალობით იყო, რადგან კნენა თავადს არ ჩამოუფარდებოდა არც მხნეობითა და არც ხასიათის სიმტკიცითა. თავადს სასიამოვნოდა ჰქონდა, რომ ასეთს

ყოფასა ჰხედავდა, თუმცა გული უკვდებოდა იმის გამო, რომ იძულებული ვარ დავტოვო მშობლიური კერა, საცა ამდენი ბედნიერი დღე გავატარე და საცა მოვიხვეჭე ასეთი სახელი და დიდებაო. იმის მწუხარებას იზიარებდნენ ყველანი: ჯარისკაცა, მსლებელნიცა და მთლად მისის სასახლის მცხოვრებთა კრებულიცა; ყველანი დარწმუნებულნი იყვნენ, რომ ვიდრე თავადი ილაშქრებს და იბრძოლებს შორეულს ქვეყნებში, მტერი ლუბნს არ დასტოვებს თავის ქერქში და მის სასურველ ზღუდეებზედ ამოიყრის თავის ჯავრსაო. მეტი ღონე კი არ იყო, ყოველივე უნდა დაეტოვებინათ, ყოველივე უნდა გაეწირნათ.

VIII

პან სქშეტუსკიმ, რასაკვირველია, ვერც კნიაჟნა ჰნახა ციხე-დარბაზში და ვერც ზაგლობა; ლუბნში არავინ არა იცოდა-რა არც იმათი ასავალი და არც დასავალი. და რაინდმაც ჩაიკეტა კარი თვისის სახლისა, ცეიხაუზში და იყო ისე თვისის გაცრუებულის იმედებითა და მოუსვენრობითა. ეხვევოდა სხვადა-სხვა გულ-საკლავი ფიქრი და ისე იგერიებდა, თითქო დაქრილი ჯარის-კაცი იგერიებს ყვაე-ყორანსა, რომელიც ეტანება თბილს სისხლსა და ახალის ხორცის წიწკანსა. თავს იმითი ინუგეშებდა, რომ ზაგლობა თვისის დაუსრულებელის ხერხიანობით როგორმე მიაღწევს ჩიგირინსაო. პან სქშეტუსკის მოაგონდა მოხუცი მეფანტურე, რომელიც რაზლოგის გზაზედ შეხვდა. ეს მეფანტურე, რომელიც ვილასაც გაეძარცვა და დელიშობილა გაეშვა თვისის წინამძღოლითურთ, სამს დღეს იჯდა ლელიანებში და ვერ ჰხედავდა გზაზედ გამოსვლას. ვინ იცის, იქნება ზაგლობამ მოიქმედა ეს საქმე და ამ სახით იშოვა ტანი-სამოსი თვისთვისა და ელენესათვის.

„დიად, დიად, სხვაფრივ არ მოხერხდებოდა ეს საქმე!“ — იმეორებდა დესპანი და ჰგრძნობდა, რომ გულს ეფონებოდა.

ნუ თუ ყოვლად მოწყალე ღმერთი არ დაიფარავს ელენეს უმანკოებას? ზან სქშეტუსკიმ იგრძნო საჭიროება მოსვენებისა და მამა მუხოვეცკისთან წავიდა აღსარების სათქმელად. ქსენდმა წაიყვანა სააღსარებოში და დიდ ხანს ემუსაიფა. მღვდელმა უთხრა, რომ ეჭვი არ უნდა გვქონდეს ღვთის მოწყალებაზედა, რომ მოქალაქე მოვალეა ყოველივე გასწიროს სამშობლოს კეთილ-დღეობისათვისო. მამა მუხოვეცკიმ ისეთი ცხოველი სურათი გაუთვალისწინა ქვეყნის დაცემისა და მწუხარებისა, რომ რაინდმა იგრძნო, როგორ იმსკვალებოდა კვლავ მისი დამწვარი გული მშობლის ქვეყნის სიყვარულითა.

ქსენდმა ათქმევინა აღსარება, დაჰლოცა დესპანი და უბრძანა დილაშე პირქვე იწეჭი უძრავად იატაკზედ ჯვარის სახედ განთხმულიო.

სამლოცველო ნიში ცარიელი იყო და ბნელოდა შიგ. მხოლოდ ორი სანთელი ციმციმებდა ოდნავ საკუროთხველის წინაშე და ყვითელის შუქით ანათებდა მშვიდობიანსა და სიყვარულით სავსე სახეს ჯვარცმულისას. გადიოდა დრო და ჟამი, ხოლო დესპანი იწვა უძრავად, თითქო მკვიდრიაო და უფრო ცხადად ჰგრძნობდა, რომ მწუხარება, განწირულება, სიძულვილი და ვაება ნელ-ნელა სტოვებს მის გულს და იმალება საღდაც სიბნელეში. დესპანი ჰგრძნობდა, რომ უფრო უადვილდებოდა სუნთქვა და რაღაც საოცარი მშვიდობა სულისა ეფინებოდა მის არსებას; აქ, ამ ჯვარცმის წინაშე მან ჰპოვა ყოველივე, რის მოპოვებაც კი შეეძლო იმ საუკუნის კაცს, ისეთს კაცს, რომლის სარწმუნოება შეურყეველია და რომლის გულშიაც იოტის ოდენი ეჭვი არ იბადება ღვთის არსებობის შესახებ.

დილით უნდა გასულიყო ლაშქარი ლუბნიდან. აფიცრები გათენებისასვე ათვლიერებდნენ თავიანთ რაზმებს, ხომ ყველაფერი რიგზეაო, მერე გადიოდნენ ქალაქ გარედ და იქ მინდვრად ეწყობოდნენ სალაშქროდ მზად-მყოფნი. თავადმა მოისმინა წირვა წმ. მიხელის საყდარში, დაბრუნდა სასახლეში და ახლა ინახულო დეპუტაცია ზერძენთა სამღვდლოებისა და ლუბ-

ნისა და ხოროლის მოქალაქეთა. იერემია იჯდა სვე-კვარცხლობეკზედ, ვარ-შემორტყმული რჩეულის რაინდებითა და ისმენდა ლუბნის ბურგომისტრის სიტყვასა. ეს ბურგომისტრი, გვარად გრუბი, რუსულად ლაპარაკობდა და ეთხოვებოდა თავადს დნებრის გამოღმა-მხრის ქალაქების სახელითა. თავადმა უპასუხა, რომ ვცდილობდი მამობა გამეწია და ბატონობას არა ვჩემობდიო, გაფიცვებთ, იყოთ ერთგულნი რესპუბლიკისა, რომლის ძლიერ ფრთეთა ქვეშე სცხოვრობდით მშვიდობითა და კეთილდღეობითაო.

დადგა წამი ქალაქიდან გასვლისა. სასახლეში გაისმა ხმა ტირილისა და ქუხილისა. სეფე-ქალთ გული უწუხდებოდათ, ხოლო პანა ანა ბოჯობლატაია ძლივს მოიყვანეს გონსა. მარტო ერთი კნიაჟნა ჩაჯდა ეტლში ცრემლ-ჩამოუგდებელი და მალლა თავ-აღებული; არ უნდოდა საყოველთაოდ გაემჟღავნებინა თვისი მწუხარება. სასახლესთან იდგა აღურიცხველი ბრბო ხალხისა, ზარბას გამწარებითა ჰრეკავდნენ ყველა ეკლესიებში. ბოლოს თვით თავადიც შეჯდა ცხენზედა. რაზმთა დროშანი წინ დაიხარა იმის წინაშე, ზღუდეებზედ ზარბაზნებმა დაიწყეს გრიალი; ხმა ტირილისა, ჟღავი-ჟღუვისა და ყვირილ-ტკრციალისა შეერია ზარების რეკას, თოფ-ზარბაზნის სროლასა და საყვირთა ხმასა. მიმავალნი გზას გაემართნენ.

წინ მიდიოდა თათართა ორის სადროშოს ჯარი რაზტვოროესკისა და ვერშულისა, მერე ჯარი თოფჩებისა, ანუ არტილერია პან ვურცელისა, ქვეითი ჯარი მახნიცკისა, შემდეგ კნენინა და მთლად სასახლის კრებული, ურმები ბარგი-ბარხანითა, მერე ვლახელთა სადროშო პან ბიხოვეცისა და ბოლოს თვალი ლაშქრისა მძიმედ დარაზმული ცხენოსანთა ჯარი ჯავშინოსანთა და გუსართა სადროშოსი. სულ ბოლოს დრაგუნები იყვნენ.

ჯარებს მიჰყვებოდა უკან დაუსრულებელი აქრელბული კუდ-ბაწარა შლიახტის ეტლთა, რომელთაც მიჰყავდათ სახლობა იმათი, ვისაც აღარ უნდოდა დნებრ-გამოღმა მხარეს დარჩენა თავადის წასვლის შემდეგ.

საომარნი ბუკ-საყვირნი მხიარულს ხმებს უკრავდა, მაგრამ ყველას გული უნებურად უწუხდა. თვითეული შეჰყურებდა ქალაქის ზღუდეთა და გულში ჰფიქრობდა: ვინ იცის, გნახეთ-ლა კიდევ ჩვენს სიცოცხლეშიო? ოჰ, წასვლა ადვილია, ხოლო დაბრუნებაა ძნელი! თვითეულს ეს ზღუდენი აგონებდა წარსულ ბედნიერებას, თვითეულმა იცოდა, რასაც სტოვებდა აქ, ხოლო იქ... რა მოგველის იქ, რა მოგველის მომავალშიო?

ქალაქი აცილებდა წამსვლელთ თვისთა ზართა რეკითა, თითქო სთხოვს და ემუდარება, ნუ გვტოვებთ, ნუ გვიშვებთ ბედის ანაბარად, თითქო ეთხოვებოდა სამუდამოდ, საუკუნოდ. ნუ თუ საუკუნოდ?

ღიად! მთლად იმ ჯარიდანა და იმ ათი-ათას ხალხიდან, რომელიც ეხლა მიდიოდა თავად ვისნევეცკისთან ერთად, აღარც თვით თავადსა და აღარც სხვას ვისმე ბედმა აღარ არგუნა ხვედრად კვლავ დაენახა თვისი მშობელი ქალაქი.

ბუკ-საყვირნი კვლავ უკრავდნენ, სიმრავლე წამსვლელთა, თუმცა ნელ-ნელა, მაგრამ მაინც წინ მიიწევედა, და მალე ქალაქის ყველა შენობას გადაეფარა ცის ლაქვარდი და გააერთიან-გააერთფერა. თავადმა ჰკრა ქუსლი ცხენსა, ავიდა მაღალ სერზედ და დიდ ხანს იდგა იქ გაუნძრევლად. მთლად ეს ქალაქი, რომელიც ბრწყინავდა ცხრა თვალის მზის შუქზედა, მთლად ეს მხარე, რაც ამ მაღალ სერიდან მოსჩანდა, მისი და მისთა წინაპართა ქმნილება იყო. ვისნევეცკებმა გარდაჰქმნეს ეს ყრუ უღაბრო აღყვავებულ ქვეყანა და ყველაზედ მეტი ამ ქვეყნისათვის თვით თავადმა იერემიამ გააკეთა. ის აგებდა ტაძრებს, რომელთა გუმბათნი ისე მოსჩანდა ახლა, თითქო ცაში ჰკიდიაო, მან გაამაგრა ქალაქი, მან შეუერთა გზებით ეს მხარე უკრაინას, ისა სჩეხავდა ტყეებსა, აშრობდა ჭაობებსა, აშენებდა ციხე-დარბაზებს, სდევნიდა ავაზაკებს, იცავდა მშვიდობიანობას, რომელიც ასე საჭიროა ვაჭრისა და მხველ-მთესველისათვის, მისის შეოხებით დამყარდა წესიერება და სამართლიანობა. იმის წყალობა იყო, რომ ეს ქვეყანა სიცოცხლობდა, წარმატებასა

და აღყვავებას ეძლეოდა. ის იყო მისი სული და გული, ახლა კი იძულებული იყო მიეტოვებინა ესე ყოველივე.

თავადს არც დიდი სიმდიდრე ენანებოდა, არც თავალგაღწევდენელი სამფლობელო, რომელიც რამდენსამე სამთავროს უდრიდა ნემენცებისას; იმას ის ენანებოდა, რომ სტოვებდა საქმეს, მისის ხელით შექმნილს, რომელსაც შეეჩვია და შეეტკბო სიყრმითვე. ერემიამ კარგად იცოდა, რომ უიმისოდ აქ ყოველივე დაიღუპებოდა, რომ მრავალთა წელთა სამძიმოდ ვაწლი ტყუილ-უბრალოდ დაიკარგებოდა, თავ-დაუჭერელი გულის-თქმა და ვნებათა დელვა აზვავდებოდა, ცეცხლი მოედებოდა ქალაქებსა და სოფლებს, თათარი ჩაიყვანდა თავის ცხენს აქაურ წმინდა წყალზედ წყლის დასალევინებლად და, თუ ღმერთმა ინება და კვლავ დამაბრუნა მე ამ ქვეყანაში, ყოველისავე ხელ-ახლად დაწყება მომიხდება, ხოლო შესაძლოა, რომ ის ძალ-ღონე აღარა მქონდეს, დროც აღარ მეყოს და აღარც ის იმედი მქონდეს ჩემის თავისა, რაც აქამდე მქონდაო. აქ განვლო ჩემის სიცოცხლის უკეთესმა დრომ, აქ დამედგა თავს გვირგვინი დიდებისა და ახლაკი იგი დიდება უნდა განიფანტოს ვითარცა კვამლიო.

და ორმა დიდმა, ტყვიასავით მძიმე ცრემლმა ნელ-ნელა ჩამოსერა მისნი ლაწვნი.

ეგ ორი ცრემლი იყო უკანასკნელი ცრემლი, რომელიც გამოიწურა იმის თვალთაგან; მას უკან მხოლოდ ელვა გამოჰქრთოდა.

თავადის ცხენმა კისერი წინ გაიწვდინა და დაიჭიხინა; იმის პასუხად მოისმა ჭიხინი ახლო მომავალ ცხენოსანთა რაზმის ტაიჭთა. ამან გამოაფხიზლა თავადი და მის გულს მიჰფინა სხივი იმედისა. ჯერ კიდევ ექესი ათასი ერთგული ამხანაგი შემორჩენიაო, ექესი ათასი ხმალია ჩემკენაო და ამ ხმალთა სიმრავლეს ელის, როგორც ერთად-ერთს ხსნას ჭირში მყოფი სამშობლოვო. დნებრ გამოლმა მხარის ტკბილი მშვიდობა განჰქრა მაგრამ იქ, საცა გრგვინავეს ზარბაზნები, საცა იწვის ქალაქ-სოფლები, საცა ღამ-ღამობით თათართა ცხენების ჭიხინს

უერთდება ტირილი ტყვეთა, კენესა მამაკაცთა, დედაკაცთა და ყმაწვილთა, — იქ ასპარეზი მოქმედებისა ვრცელია, იქ შესაძლოა მოხვევა სამშობლოს მამის სახელისა და დიდებისა: ვინ გაიწვდენს ხელს ამ გვირგვინისათვის, ვინ დაიფარავს შებლა-ლულს, დათრგუნვილს და მტრის ფეხით გათელილს სამშობლოს, თუ არ მე, იერემია ვისნევეცკი, თუ არ ის ჯარნი, აგერ აიქ, ამ სერის ძირას რომ ასე აელვარებს თვისთა შუბთა ფოლადის წვერებსაო?

ჯარები ახლა სწორედ სერის ძირობაზედ მოდიოდნენ. ჯარებმა რომ შეჰხედეს თავადს, რომელიც მალლობზედ იდგა და ხელთ ეპყრა კვერთხი, ველარ მოითმინეს და ყველას ერთბაშად აღმოხდა გულიდან ხმა-მაღალი ძახილი:

— გაუმარჯოს თავადს! გაუმარჯოს ჩვენს წინამძღოლსა და გეტმანს ერემია ვისნევეცკის!

და ასობით დროშანი კვლავ დაბლა დაიხარა მის წინაშე. თავადმა ამოიწოდა მახვილი, აღაპყრა თვალნი ცად და წარმოსთქვა ლაღადებით:

— მე, ერემია ვისნევეცკი, დიდებული მოურავი რუსეთისა, თავადი ლუბნისა, ვფიცავ შენს სახელს, ყოვლის შემძლებლო ღმერთო, რომ ვიწედი რა ამ მახვილს ამბოხისა და ძლემომრეობის წინაღმდეგ, აღარ ჩავაგო ქარქაშში იმ დრომდე, ვიდრე ძალღონე და სიცოცხლე არ წამერთმევა, ვიდრე არ მოვბან ჩემს სამშობლოს სირცხვილსა, ვიდრე რესპუბლიკის ფეხ-ქვეშ არ განირთხმის მისი უკანასკნელი მტერი. ამინ!

თავადი ნელ-ნელა ჩამოვიდა სერიდან და შეუერთდა თვისს რაზმებს. იმ ღამეს მივიდნენ ბასანამდე, პანი კრინიციკის მამულზეამდე. პანიმ თვალ-კრემლიანმა შესტირა თავადს, რომ ჩემმა გლეხ-კაცებმა დაიწყეს მღელვარება და მხოლოდ შენის ჯარების მოახლოების ხმამ გადამარჩინა აუცილებელს სიკვდილსაო.

თავადმა ბრძანა, შეიპყრით მოთავენიო, ხოლო თვითონ პან პონიატოვსკი გაჰგზავნა კანეფს, იქაური მიდამონი დაათვალიერეო. პონიატოვსკი მალე დაბრუნდა და თან მოიყვანა ხუთი კაცი

იმეორ-ქორომელი, რომელთაც წამების ქვეშ ყოველივე მართალი უთხრეს თავადს კორსუნის ომის შესახებ. იმათა სიტყვეს, რომ ხმელნიცკი ჯერ ისევ კორსუნშია, ხოლო ტულაი-ბეი ტყვეებითა, დავლითა და ორის გეტმანით ყირიმს აპირობს წასვლასაო. ხმელნიცკი ძალიან ეხვეწებოდა ტულაი-ბეის, ნუ დამტოვებ მარტოსაო, მაგრამ თათარი თავისას არ იშლიდა და ამბობდა, რომ რაკი სახასო ჯარები იძლივნენ, ყაზახთათვის სხვების შემწეობა. საჭირო აღარ არისო. იმეორ-ქორომელთა სიტყვით, ხმელნიცკის უნდა ჰყავდეს ორასი ათასი კაციო. ამათში მხოლოდ ორმოც და ათი ათასი იქნება ნამდვილი გაწვრთვნილი ჯარი, დანარჩენი კი სხვა-და-სხვა მიღეთის ხალხია, აბრანძული, იარალ-აუსხმელიო. თავადს გული მიეცა. ამასაც იმედი ჰქონდა, რომ მეც გამიბევრდება ჯარიო. გაღმა მხარში მე უნდა შემომიერთდნენ ნაშთნი ძლეულ სახასო ჯარებისა, იქაური შლიახტა და პატარ-პატარა რაზმნი ჰანებისაო.

პერეიასლაველს შემდეგ ჯარები შევიდნენ უზარმაზარს ტყეში, რომელიც ატეხილი იყო ტრუბეჯის ნაპირებად კოზელციდან თვით ჩერნიგოვამდე. მაისი იყო, საშინლად ცხელოდა. ტყეში სიგრილის მაგიერ ისეთი ლული იდგა, რომ კაცსა და საქონელს ჰაერი არა. ჰყოფნიდა სულის მოსაბრუნებლად; საქონელი, რომელიც ბარგის ურმებს მისდევდა, ისიცხებოდა, ან არა-და, იგრძნობდა თუ არა, აქ წყალიაო, გაექანებოდა დასალევად და იყო ერთი უწესოება. ცხენებსაც აწყინა სიცხემ, მეტადრე მძიმედ შეიარაღებულ ცხენოსანთა ჯარში. ღამე უამრავი კოლო-ქინქლა მოსვენებას არ აძლევდა არავისა.

ასე გაიარა ოთხმა დღემა. მეხუთე დღეს სიცხემ უფრო უმატა. როცა დასალამოყამდა, ცხენებმა ხრიალი დაიწყეს, ხოლო საქონელი საცოდავად ზმუოდა, რაკი წინ-და-წინვე ჰგრძნობდა მოსალოდნელს განსაცდელსა.

— ჰგრძნობენ, რომ სისხლი უნდა დაიქცესო! — ამბობდნენ ბანაკში.

— ყაზახნი მოგვდევენ! ომი შეგვემთხვევა!

დედაკაცებმა ასტეხეს ტირილი და თავში-ცემა, ეტლნი ცდილობდნენ ერთმანერთისათვის გაესწროთ, უხვევდნენ გზიდან და ხეებ შორის ვეღარ ატანდნენ ტევებსა.

გარნა თავადის კაცებმა მალე დაამყარეს წესიერება. თავადმა გაჰგზავნა სხვა-და-სხვა მხარეს პატარ-პატარა რაზმნი, წადით და შეიტყუეთ, ხომ არა მომხდარა-რა საიმისოვო.

პან სქმეტუსკი, რომელმაც გამოუცხადა—მეც წავალო, დაბრუნდა პირველი განთიადისას და პირდაპირ ერემიასთან მივიდა.

— რა გაიგე?—ჰკითხა თავადმა.

— ბატონო, ტყეები იწვის.

— ცეცხლი წაუკიდებიათ?

— დიად; რამდენიმე კაცი შევიპყარ; გამოტყდნენ და შიამბეს, რომ ხმელნიცკიმ გამოგვატანა ყაზახი და გვიბრძანა, ცეცხლი წაუკიდეთ ტყეებს, თუ ქარმა ხელი შეგიწყოთო.

— ვერ უყურებთ? ცოცხლები უნდა დავეწვიოთ და ისე დავეხოცეთ, რომ ხელიც არ შემოემართან, უბრძოლველად!

მოიყვანეს სამი ჩოდარი, განადირებულნი, ტუტუცნი, შიშით თავზარ დაცემულნი. მაშინვე გამოტყდნენ, რომ ჩვენ მოგვანდეს ტყეებისთვის ცეცხლი გვეკიდებინაო.

იმათვე სთქვეს, რომ თავადის საწინააღმდეგოდ ჯარებიც არის გამოგზავნილიო, მაგრამ ისინი სხვა გზით წავიდნენ ჩერნიგოვისაკენ, უფრო დნებრის ნაპირ-ნაპირაო. ამ დროს მოვიდნენ სხვა გაგზავნილი კაცები და იგივე ამბავი მოიტანეს, რომ ტყეები იწვისო.

ხოლო თავადი ამან ძლიერ არ შეაწუხა.

— ეგ ბარბაროსთა წესია,—სთქვა მან,—მაგრამ ეგ ჩვენ ვნებას არ მოგვცემს. ცეცხლი ვერ ვადმოსცილდება იმ ხევსა და წყლებს, რომელიც ტრუბეეს ერთვის.

მართლაც, ტრუბეეს იმდენი პატარ-პატარა მდინარენი ერთვოდა და მდინარეთა შორის იმდენი ქაობი და ქანჭრობი იყო, რომ საიმისო შიშს ადგილი არ უნდა ჰქონოდა. საშიში მაშინ თუ იქნებოდა, რომ ყოველ მდინარესა და ქაობს შემდეგ ეკ-

დებინათ ცეცხლი თვითეულის ტყისათვის, ხოლო ამას ვინ მოახერხებდა.

აქეთ-იქით გაგზავნილნი რაზმნი დარწმუნდნენ, რომ სწორედ ასეც იქცეოდნენ თურმე ტყეების ცეცხლ-წამკიდებელნი. ყოველ-დღე რამდენსამე ცეცხლის წამკიდებელს ჰპოულობდნენ.

ცეცხლი საშინელის სისწრაფითა ძლიერდებოდა და ედებოდა ტყეებს, გარნა ვრცელდებოდა უფრო დასავლეთად და აღმოსავლეთად, ვიდრე ჩრდილად კერძო. ღამ-ღამობით დიდი წითელი შუქი იღვა და ანათებდა მთელს ცას. დედაკაცი დილით საღამომდე სულ სასულიერო საგალობლებს ამბობდნენ გალობითა. თავზარდაცემული ტყის ნადირი გამოარბოდა თავის ბუნაგიდან, ტყის დაბურულ ტევრიდან გზაზედ და უერთდებოდა ბარგის ურმების საქონელსა. ჰაერში იღვა სუნი კვამლისა და ნახშირისა; ჯარი ნელ-ნელა მიიწვედა წინ ხშირ, უკუჴნეთ წყვილია შიდა და სიბნელეში. კაცს ველარაფრით ამოესუნთქა, ხოლო მწარე კვამლი სწვავდა თვალებს და ქარს უფრო ბლომად მოჰქონდა კვამლი. ღამე უფრო ნათელოდა, ვიდრე დღისით. გარნა ტყეს ბოლო არ უჩანდა, თითქო დაუსრულებელიაო.

აი ამ გარემოებათა შორის მოუხდა თავად ერემიას სიარული თვისის ჯარითა. ამასთანავე, მოვიდა კიდევ ამბავი, რომ მტერი ტრუბეჟის მეორე მხრიდანაც მოდისო.

ერთხელ ღამე თავადის ბანაკში მოვიდა ჰან სუხოლოლსკი დესნის გაღმა მხრიდან. მოსვლის უმაღლვე ითხოვა, რომ დაუყოვნებლივ წამიყვანეთ თავადის კარავშიო. ჰანმა დიდ ხანს ითათბირა რაღაცა თავადთან. შემდეგ თავადმა ბრძანა, რომ შეგროვდნენ ყველა ჩემი აფიცერნიო და გამოუცხადა სამწუხარო ამბავი, რომ მეფე ვლადისლავლი გარდაიცვალაო.

აფიცრებმა, თითქო ბრძანება გაიცაო, ქულები მოიხადეს მაშინვე. ყველას სახე დაეღვრიმა და დაუდინჯ-დაუმგლოვიარდა.

ქსენქმა მუხრვეცკიმ დაიწყო გალობა „dies irae“ და ამ დაბურულ ტყეში, ამ კომლსა და ნახშირის სუნში ყველა უნებურად მოიკვა რაღაც გრძობამ ობლობისამა. ყველას ცხადად წარმოუდგა თვალ-წინ, რომ უკანასკნელი იმედიც გაჰქრა, რომ ახლა მარტოდ-მარტონი-ღა დავრჩით პირის-პირ საშინელის მტრისა და თავადის მეტი აღარაეინ აღარა გვყავს ქვეყნაღაო.

იმავე დღეს თავადმა უთხრა ზაცვილიხოვსკის და უთხრა განგებ ხმა-მალღა, რათა ყველას გაეგონა:

— ჩვენ გვინდა ახლა მეფე-მეომარი და, თუ ღმერთმა ინება, არჩევანებში მონაწილეობა მივიღებთ, კენჭი მივცეო მეფის ძეს კარლოსს, რომელსაც რაინდობის უნარი უფრო მეტი აქვს, ვიდრე ბატონიშვილს კაზიმირსა.

— Vivat Carolus rex!—შესძახეს აფიცრებმა.

— Aivat!—განიმეორეს გუსარებმა, ხოლო მათ შემდეგ მთლად ჯარებმაცა.

თავადმა-დიდებულმან არ იცოღა, რომ ეს ძახილი დნებრის გამოღმა ყრუ-ტყეებში ვარშავამდე მივიღოღა და ხელიდან წაართმევღა დიდს სახასო კვერთხს.

IX

ასე იარეს ცხრა დღეს ჯარებმა. სამს დღეს მერე დესნაში გავიდნენ და მივიდნენ ჩერნიგოვსა. თავადმა პან სქშეტუსკი წინ გაჰზაენა, იქნება შეიტყო რაჲე კნიაჲენასა და ზაგლობას ამზავიო. მაგრამ აქაც, როგორც ლუბნში, არც ციხე დარბაზში, არც ქაღაქში, იმათი ამზავი არაეინ არა იცოღა-რა. კვალ-წმინდღად დაიკარგნენ, თითქო ქვა ჩავარღა წყალში და დაიმაღაო; რაინდმა აღარ იცოღა, რა ეფიქრა. საღ უნღა წასულიყვნენ ნეტავიო? მოსკოვს ხომ არ წავიდნენ, ან ყირიმსაო? ერთი ის-ღაა საფიქრებელი, რომ დნებრში თუ გავიდნენ, მაგრამ მაშინ ხომ თვით ამზოხების შუა-გულ ადგიღას მოჰყვებოღდნენო. იქ ხომ ხალხის ჩეხა-ჟღეტაა, ცეცხლის კიდებაა;

იქაურობა ხომ მოდებულა გაღეშებულ მდაბიოთა ბრბოთი, იმიერ-ჭორომღებითა და თათრებითა, რომელთა ხელიდან ელენეს თვით მისი ტანისამოსიც ვერ დაიფარავსო. პან სქშეტუსკის ის საშინელი აზრიც კი მოსდიოდა ფიქრად, რომ შესაძლოა ზაგლობამ განგებ წაიყვანა ელენე დნებრ-გაღმა, ავიყვან და ტულაი-ბეის მივყიდო, ბევრად მეტს მომცემს ბოგუნზედაო. ეს აზრი სულ ცოფებსა ჰგვრიდა. საბედნიეროდ, პან ლონგინუს პოდბიპენტა უკედ იცნობდა ზაგლობასა, ვიდრე სქშეტუსკი.

— ეგ აზრი თავიდან განიშორე, საყვარელო მეგობარო, — ეუბნებოდა ლონგინუსი. — პან ზაგლობა მაგას არ მოიქმედებს. კურცვეიჩებსაც დიდი ქონება ჰქონდათ, ხოლო ბოგუნიც არას არ დაიშურებდა. თუ იმ ქალის დაღუპვა ნდომებოდა, თავის თავს ასეთს ხათაბალაშიაც არ გააბამდა.

— კარგი, ვსთქვათ, აგრეა, — ამბობდა დესპანი, — მაგრამ მაშ დნებრ-გაღმა რაღა უნდოდა, რატომ ლუბნს არ მიჰმართა თავ-შესაფარებლად, ან კიდევ ჩერინგოვს?

— შენ არხეინად იყავ, ჩემო ძვირფასო. მე კარგად ვიცნობ მაგ ზაგლობას. ჩემთან ცოტა არ უქეიფნია და ფულიც ბევრჯელ უსესხნია ჩემგანა. ფულისათვის არასდროს არა ჰზრუნავს, თავისია თუ სხვისა. თუ თავისი აქვს, ჰზარჯავს, ვალს თავის დღეში არ იხდის, ხოლო მაგისთანა საქციელი იკადროს, მაგას იმისაგან არ მოველი.

— თავქარიანი კაცია!

— იქნება თავქარიანიც იყოს, მაგრამ სამაგიეროდ, მოხერხებულია; ვინც უნდა იყოს, გააცურებს, წყალზედ ჩაიყვანს და წყალს არ დააღვეინებს. შენ კი, როგორც ქსენძმა გიწინასწარმეტყველა, ღმერთი ისევ დაგიბრუნებს შენს საუნჯესაო, ისეც იქნება. იმედი გქონდეს ისევე, როგორც მე მაქვს იმედი.

პან ლონგინუსმა ღრმად ამოიოხრა და ერთს წუთს შემდეგ დაუმატა:

— გამოვიკითხოთ კიდევ ციხე-დარბაზშიაც: იქნება იყვნენ იქა.

მაგრამ ვაი, რომ გამოკითხვა-გამოწვლილებამაც სანუგე-
შო არა მოიტანა-რა.

ციხე-დარბაზი სავეს იყო შლიახტიჩებითა, რომელნიც აქ შემოხიზნულიყვნენ ცოლ-შვილითა, ისე შემწინებოდათ ყაზახე-
ბისა. თავადმა ბევრი ურჩია, წამოდით ჩემთან ერთად, მე გა-
მომყევით, ყაზახნი უკან მომდევნენ ფეხ-და-ფეხაო. ისინი ვერა
ჰბედავდნენ ჯარს დასხმოდნენ თავს, ხოლო ძალიან ადვილად
შეიძლებოდა, თავადის წასვლის შემდეგ, ქალაქს და მის ციხეს
დასცემოდნენ.

შლიახტიჩები გაჯიქდნენ და მინც თავისას არ იშლიდა-
ნენ, ისე იყვნენ დაბრმავებულნი.

— ჩვენ აქ უშიშრადა ვართ ამ ტყეებით დაცულნიო; —
გაიძახდნენ თავისას. — აქ ვერავინ მოვა.

— აგერ მე ხომ გამოვლე ვე ტყეები, — ამბობდა თავადი.

— თქვენ შეგეძლოთ და ავაზაკთა ურდონი კი მაგას ვერ
შესძლებენ. არა, ის ტყეები არ არის ეს ტყეები!

ძვირად დაუჯდათ შლიახტიჩებს ეს ახირება და გაჯიქება.
თავადის წასვლის შემდეგ, დიდ ხანს აღარ გაუვლია, რომ გაჩნ-
დნენ ყაზახნი. ციხე-დარბაზს გმირულად იცავდნენ შიგ მყოფ-
ნი სამის კვირის განმავლობაში; შემდეგ კი ციხე მალე დასცეს
და ისე ამოსწყვიტეს ყველანი, რომ ერთი აღარ გადარჩათ ცო-
ცხალი. ყაზახნი კადრულობდნენ საშინელს სიმხეცესა და ბარ-
ბაროსობას: შუა ჰხლეჩავდნენ ბავშვებს, სწვავდნენ დედა-კა-
ცებს ნელ ცეცხლზედ; არავინ იყო პატრონი, რომ გამოსარ-
ჩლებოდა საცოდავებს, სამაგიერო გადაეხაღნა მათთვის.

თავადი ამასობაში ლიუბეჩს მივიდა, დასტოვა იქ ჯარი
დასასვენებლად და კენინითურთ წავიდა ბრაგისს, რომელიც
გაუვალ ტყეებსა და ჭაობებ-შორის მდებარეობდა. ერთის კვი-
რის შემდეგ ჯარიც გაემართა იქითკენ. მალე დადგა დრო გან-
შორებისა თავადსა და მის მეუღლეს შორის. კენინა უნდა ტუ-
როეს წასულიყო თავის მამიდასთან, ხოლო თავადს ცეცხლი
და მახვილი უნდა შეეტანა უკრაინის შუა-გულს.

უკანასკნელ გამოთხოვების სადილზედ ერთად იყვნენ თავადი და კნენა, სეფე-ქალნი და რჩეულნი რაინდნი. მაგრამ ქალებსა და კავალრებს წინანდელს მხიარულების ნიშან-წყალიც აღარ ეტყობოდათ; არა ერთი და ორი რაინდული გული იწვოდა და იდაგებოდა იმ ფიქრით, რომ ერთის წუთის შემდეგ უნდა განშორებოდა თავის საუნჯეს; არა ერთისა და ორის მიბნედილი ან ყუყუნა ლურჯი თვალები იმდულდებოდა იმ ფიქრით, რომ აგერ ას ომში მიდის და, ვინ იცის, დაბრუნდება-ლა თუ არა ცოცხალიო. როცა თავადმა დაათვა თვის გამოთხოვების სიტყვა, ქალებმა ქეთინი დაიწყეს, ხოლო რაინდებმა, როგორც უფრო გულ-მაგრებმა, უფრო ძლიერებმა სულითა, წამოიწიეს ზეზე, იტაცეს ხელი ხმალსა და დაიძახეს ერაობილის ხმით:

— გავიმარჯვებთ და ისევ უკან დავბრუნდებით!

— ღმერთმა ხელი მოგიმართოთ! — სთქვა პასუხად კნენამ.

ღარბაზში ისეთი გრიალი გაისმა რაინდებისა, რომ კედლებმა ზანზარი დაიწყეს:

— გაუმარჯოს კნენას! გაუმარჯოს ჩვენს დედას!

— ურა, ურა!

კნენა უყვარდა ყველა ჯარის-კაცს, იმიტომ რომ გულმტკივნეულობით ეპყრობოდა რაინდობას, იმიტომ რომ დიდებულის სულის პატრონი იყო, იმიტომ რომ უხვი იყო და ჰზრუნავდა რაინდთა ცოლშვილისათვის. მაგრამ ყველაზედ მეტად კნენა უყვარდა თავად ერემიას. ეს ორნი ისეთნი არსებანი იყვნენ, რომელთაც ბუნება ერთმანეთისათვის ჰბადავს, რომელნიც ერთ ყალიბზედ იყვნენ ჩამოსხმულნი ფოლადისა და ოქროსაგან.

რაინდნი სათითაოდ მიდიოდნენ რიგ-რიგით და მუხლს იღრეკდნენ იმის საგარძლის წინაშე და იმანაც გულს არავის დააკლო, თითო ტკბილი და თბილი სიტყვა უთხრა ყველას. სქშეტუსკის, ამას გარდა, ესეც უბრძანა:

— აქ არა ერთმა და ორმა რაინდმა მიიღო გამოთხოვების ლენტი, ან რაიმე სანუკარი, ხოლო რადგან ის აქ არ არის,

ვისგანაც თქვენთვის სასურველი იქნებოდა მიგელოთ რამე სახსოვრად, ამიტომ მიიღეთ ჩემგან.

კნენამ მოიხსნა პატარა ჯვარი ოქროსი, ძვირფასის თვალმარგალიტით მოქედილი და ჩამოჰკიდა რაინდს.

ყველანი წამოიშალნენ. ქალებმა მიჰბაძეს კნენას მავალითს და დაუწყეს ბოძება საჩუქრებისა თავთავიანთ კავალრებს. მხოლოდ ერთი ანნა ბოჟობოლატაია, უულამაზესი ყველა იქ მყოფ ქალთა შორის, იდგა ფანჯარასთან მარტოდ-მარტო, ყველასაგან მიტოვებული: არც ერთი რაინდი არავითარს ყურადღებას არ აქცევდა. სახე აჰარხლებოდა, თვალები უბრწყინავდა განრისხებისაგან; ჯერ არას ღროს არ გამოეცაღნა ასეთი შეურაცხყოფა. მერე სწორედ ამ ღროს, თითქო ჯიბრზედ, მივიდა იმასთან მოღალატე ვოლოდიევსკი.

— მიწლოდა მეთხოვნა რამე თქვენთვის სახსოვრად, — სთქვა მან, — მაგრამ წინდაწინვე უარ-ვუყავ ეს აზრი, რადგან ვიფიქრე, რომ სულ ერთია, ვერ გავატან იმ რაინდთა შორის, რომელნიც მრავლადა ჰყავს გარშემორტყმულნი-მეთქი.

ანნა სულ ცეცხლივით აენთო და დაწვნი უფრო გაუქარხალდა.

— ალბად ჩემის ხელით არ გინდოდათ მიგელოთ საჩუქარი, — ნართაულის სიტყვით უპასუხა მაშინვე ყმაწვილმა ქალმა, — და კარგადაც გიფიქრიათ სწორედ, რომ იმედი გადაგიწყვეტიათ. იქ თუ მჭიდროობა არ არის, ძნელად შესაწლომი მაინცაა თქვენთვის.

ასეთი პასუხი შიგ გულში მოხვდა ვოლოდიევსკის და ქალმა ორი კურდღელი დაიჭირა ერთის ხელით. ამ პასუხით ჯერ სიტყვა იმაზედ გადუქრა, რომ დაბალის ტანისა ხარო და მერე იმაზედ, რომ კნიაჟნა ბარბარე ზბარასკის გაუმიჯნურდა. პან ვოლოდიევსკის პირველში მისი უფროსი და ანნა უყვარდა, ხოლო შემდეგ, როცა ის სხვამ დანიშნა, იწუხა, იწუხა და ახლა უმცროს დას ბარბარეს დაუწყო არშიყობა იმ იმედით, რომ ვერავინ ვერას მიმიხვდებოა. საწყალს ვოლოდიევსკის საშინლად შერცხვა და რაღაც სისულელე წამოროშა:

— დიდაც, ყველა ხომ ისეთი აყლაყულდა არ იქნება, როგორც პან პოდბივენტაა, მაგალითად...

— სწორედ ის უფრო. თქვენზედ მაღალია, მაგრამ არა მარტო ტანით, არამედ ცოტა სხვა რამითაც. გმადლობთ, რომ გამახსენეთ ის რაინდი. ეგეც კარგია თქვენგანა.

ანა გაცქრიალდა და მივიდა ლიტველთანა...

— პან პოდბივენტა, აქ მობრძანდით. მეცა მსურს ჩემი რაინდი მყადეს და არ ვიცი, იქნება კიდევ სადმე თქვენსაზედ უფრო მამაცი მკერდი, რომელზედაც შემეძლოს ეს ჩემი შარფი დავამაგრო.

პან პოდბივენტამ ისე დააქყიტა თვალები, თითქო არა სჯერა, რაც ესმის ჩემს ყურებასაო, მერე მოიდრიკა მუხლები და ისე დაიჩოქა ქალის წინაშე, რომ იატაკმა ზანზარი დაიწყა:

— ოჰ, პანა! განა უნდა მჯეროდეს...

ანამ გადუხვია მკერდი შარფითა; პან ლონგინუსმა აღტაცებით გამოართვა პაწაწა ხელები და მხურვალედ დაუწყა კოცნა.

პან ვოლოდიევსკი განზე გადგა და გულში ჩაიკლა თვისი გაბრაზება... იყო ხომ დრო, როცა მიყვარდა ეგ ქალიო.

თავადიც გამოეთხოვა კნენას და ერთს საათს შემდეგ ერემიას სახლობა გაემგზავრა ტუროვს, ხოლო ჯარმა გასწია პრიპეტისაკენ.

იმ ღამეს, პრიპეტის ნაპირად, როცა დურგლები კატარღებს აკეთებდნენ, ხოლო გუსარნი თვალ-ყურს უგდებდნენ მუშაობას, პან ლონგინუსმა ცალკე გაიხმო სქშეტუსკი.

— ოჰ, რომ იცოდე, რა მწუხარება შემომაწვა გულსა!

— რა იყო განა? — შეეკითხა პორუჩიკი.

— გაიგონე, რა ამბავი მოვიდა უკრაინიდან?

— რა ამბავი?

— იმაერ-კორომელებმა სთქვეს, რომ ტულაი-ბეი თვისის ურდოთი ყირიმს წავიდაო.

— რაო. მერე? შენ რუს სწუხარ მაგისათვის?

— მაშ, ვიღამ უნდა იწუხოს თუ არ მე? შენვე არ მითხარი, რომ ყაზახთა თავნი სათვალავში არ ჩაიგდებო? ახლარაკი თათრები წავიდნენ; სადღა უნდა შეგხვდენ სამის წარმართის თავსა, სადღა უნდა ვსძებნო? ის სამი თავი კი, იცი, რა ნაირ მიჰქირს!

სქშეტუსკიმ, თუმცა თავისი დარდი ძალიან აწუხებდა, ვეღარ მოითმინა და გაელიმა:

— მესმის, მესმის... დავინახე, დღეს რომ შარტი შემოგახვიეს.

პან ლონგინუსმა გულ-ხელი დაიკრიფა.

— რალა დავმალო და არცა ჰღირს. შემეყვარდა ის ქალი, ჩემო ძვირფასო, შემეყვარდა... ღმერთო, რა უბედურებაა!

— ნუ სწუხარ, არა მჯერა, რომ ტულაი-ბეი წასულიყოს, ხოლო თუნდ აგრეც იყოს, მაინც იმდენს წარმართს იპოვი იქა, რამდენიც შენ სულსა და გულს უნდა. წარმართნი იქ იმდენნი არიან, რამდენიც აქ მუმლი და კოლო.

მართლაც, რაინდებს უამრავი კოლო და მუმლი დაჰბზუოდა თავზედ. ჯარები ისეთ ქვეყანაში იყვნენ ახლა, რომელიც საესე იყო ჭაობებ-ჭანჭრომებითა, ტყე-ღრეებითა, მდინარე-წყლებითა და ხევებითა, ერთის სიტყვით, ყრუსა, უსიერსა და მიუვალ უდაბნოში.

გარნა საკვირველი ეს იყო, რომ ამ ჭაობებ შორის, ალაგ-ალაგ ლამაზად გამოიკვირებოდა მდიდრული სახლ-კარი პანე-ბისა. თავადის რაინდნი, აღზრდილნი ღნებრის გაღმა-მხრის მალ-ლობ, მშრალ მინდვრებ შორის, თავიანთ თვალებს არ უჯერებდნენ. იმათ სამშობლოშიაც იყო ალაგ-ალაგ ტყეები და ჭაობები, ხოლო აქ მთლად ეს ქვეყანა ერთი განუწყვეტელი ჭაობი იყო. დამე კარგი იყო, მოწმენდილი, მთვარეს კაშკაში გაჰქონდა და საცა კი მიიხედავდი, ერთს ფეხის დადგმა მშრალს ადგილს ვერ დაინახავდი. ასე გეგონებოდა, ტყეები პირდაპირ წყალში ატეხილაო, წყალი წყაროსავით ამოჩუხჩუხებდა, საცა კი კაცი ფეხს დაადგამდა, ან ეტლი გაივლიდა. დინჯი, აღუ-შფოთებული ვურცელიც კი განწირულებაში ჩავარდა.

— უცნაური ქვეყანაა! — ამბობდა წამ-და-უწუმ ვურცელი. — ჩერნიგოვს ახლო ცეცხლი გვემუქრებოდა, აქ ლამის წყალბა დაგვარჩოს!

მარჯლაძე, აქ დედა-მიწა იმის მაგიერ რომ თვისის დანიშნულებსამებრ ფეხის მოსამაგრებელი ყოფილიყო, თითქო აპირობდა გასკდომას და იმათ შთანთქმას, ვინც ზედ ფეხს დააკარებდა.

ჯარები გავიდნენ პრიპეტში; შემდეგ სიარული უფრო გაძნელდა, რადგან თითქმის ყოველ დღე ახალ-ახალი მდინარე ჩნდებოდა და ახლა იმაში უნდა გასულიყვნენ. რაღა თქმა უნდა, რომ ხიდების ნასახიცი არსად იყო. ახლა წვიმამაც მოიდგა ძირი და დაიწყო ცრა. ხალხს ილაჯი გაუწყდა და ყოვლის ღონითა ცდილობდა დაედწია როგორმე თავი ამ წყეულის ქვეყნიდანა. თავადი სულ აშურებდა ჯარს და ჩქარა სიარულსა თხოულებდა. ბრძანებდა, რომ ეჩეხათ ტყე, ეფინათ გზა ხეებითა და ამ სახით დაულალავად მიჰყავდა თვისი ლაშქარი ამ საშინელის გზით. ჯარის-კაცნი ჰხედავდნენ, რომ თვით ისიც არა ჰზოგავდა ძალ-ღონეს, მთელის დღეობით იჯდა ცხენზედ და ჩნდებოდა ყველგან, საცა მცირეოდენი რამ გაჭირვება იყო. ამიტომ ვედარავინ ჰხედავდა ჩვილსა და დრტვინვას, თუმცა კი საშინლად მოიქანცნენ და ილაჯი გაუწყდათ. ან კი როგორ არ უნდა გასწყვეტოდათ ილაჯი, როცა დილით საღამომდე და საღამოდან დილამდე შეუწყვეტლად ასველებდა წვიმა და მუხლებამდე ლაფებში ურევდნენ ფეხებს. მოდი და ნუ დაჰკარგავ სასოებას ამისთანა ყოფაში! ცხენებს ჩლიქები წაუცვდათ და ძლივს მიათრევდნენ ფეხებსა. ქვეითა ჯარი და დრაგუნები ვოლოდიევსკისა იძულებულნი იყვნენ თვით ეთრიათ ზარბაზნები. უკეთესმა რაზმებმა, სქშეტუსკისა და ზაცვილიხოვსკისამ, ცულებს წააფლეს ხელი და ხერგითა და ფიცრითა ჰფენდნენ გზას. საშინელი ლაშქრობა იყო ის ლაშქრობა და მხოლოდ წინამძღოლის შეუდრეკელმა ხასიათმა და ჯარის-კაცთა მხნეობამ სძლია იმ ლაშქრობაში ყოველსავე დაბრკოლებას. მანამდე ჯერ არავის გაებედნა ჯარით გაველო გაზაფხულ-

ზედ ამისთანა ადგილები. საბედნიეროდ, ამ ლაშქრობის დროს არც ერთხელ თავადის ჯარს მტერი არ დასხმია თავს. იქაურ ხალხს, წყნარსა და მშვიდობიანს, თქვადაც არ მოსდიოდა აჯანყება-ამბოხი და შემდეგაც კი იქა-ურნი მკვიდრნი არ მიემხრნენ ყაზახთა. ამ უმაღლეს მშვიდობიანად ეგებებოდა და აცილებდა მათ ქვეყანაში მიმავალ რაინდებს და მორჩილებით ასრულებდა ყოველსავე, რასაც კი უბრძანებდნენ.

ამის შესაფერად, თავადმა უფრო სასტიკი, წესი და რიგი შემოიღო ჯარში, რათა მკვიდრნი არ შეწყუბუღებულიყვნენ და ამიტომ იმის ჯარს უკან არ სდევდა, როგორც ჩვეულებრივ მოსდის ხოლმე სხვის ჯარებს, კენესა და წყვეა-კრულვა.

ბოლოს, ოცის დღის აუტანელ გაჭირვებისა და ჭაბან-წყვეტის შემდეგ, თავადის ჯარი შევიდა აჯანყების ცეცხლით მოღებულს ქვეყანაში. „ერიომა მოდის! ერიომა მოდის!“ — გაისმოდა მგრგინავი ბანივით ხმა მთელს უკრაინაში თვით ყრუ მინდვრებამდე, ჩიგირინამდე, ეგორლიკამდე. „ერიომა მოდის!“ — გაისმოდა ყველა ქალაქსა, სოფელსა და დაბა-მოსახლობაში, ხოლო ამ ხმის გაგონებაზედ ცელები, რკინის ფოცხ-ფიწლები და ორთითები თავის-თავად უცვივოდან ხელიდან გლახ-კაცებსა, პირისახე უფითრდებოდან, ბრბონი აბეზართა გარბოდნენ სენს, თითქო მგლის ხრონი არიან და მონადირის საყვირის ხმა გაიგონესო; თათარი, რომელიც ძარცვა-რბვის-თვის შემოსულიყო ამ ქვეყანაში, ჰხდებოდა ცხენიდან და დედა-მიწას ადებდა ყურს, ხოლო დაუნგრეველად გადარჩენილ ციხე-დარბაზებში ჰრეკდნენ ზარებსა და ჰგალობდნენ „Te Deum“.

გარნა მრისხანე ლომი დაწვა აჯანყებულ ქვეყნის სამზღვრად და ისვენებდა.

ლომს უნდოდა ძალ-ლონე მოეკრიბნა.

ხმელნიცკი-პატარა ხანს იყო კორსუნსა და მერე ისევ თეთრ ეკლესიისაკენ დიწია; აქ დაარსა მან თვისი სამეფო

ქალაქი. თათრებმა დასცეს თვისი კარვები მდინარე წყალის გაღმა ნაპირს და კალიასავით მოედნენ მთლად კიევის სამოურავოს. პან ლონგინუს პოლბიპენტა ტყუილადა სწუხდა, ვაი თუ თათრის თავები აღარ იყოს მოსაკვეთადაო. დესპანი მიხვდა, რომ იმ იმიერ-ჭორომელებმა, რომელნიც პან პონიატოვსკიმ შეიპყრო კანეეს ახლოს, ტყუილად სთქვეს ჩვენების ჩამორთმევაზედ: ტულაიბის ფიქრადაც არ მოსდიოდა: ჩიგირინიდან ფეხი მოეცვალა; ეს კიდევ არაფერი: ყოველ-დღე ახალ-ახალი ჯარები თათართა ემატებოდა მისს ჯარს. მოვიდნენ, მაგალითად, აზოველნი და აშტარხნელნი, რომელნიც მანამდე არაღმოსაღარო არ ყოფილიყვნენ პოლონიაში, მოვიდა ნოღაველთა ურდო 12 ათას კაცამდე, აკკერმანელნი და ბუჯაკნი 20 ათასამდე; ეს ბუჯაკნი ოდესმე მოსისხლე მტერნი იყვნენ ყაზახთა და იმიერ-ჭორომეთისა. ბოლოს მოვიდა თვით ხანი ასლანგირეი 12 ათასის პერეკოპელითა. ამ ახალ სტუმართაგან დიდადა ჰკენესოდა მთლად უკრაინა; დიდი ჭირი და ვაგლახი დაადგა არა პარტო შლიახტას, არამედ თვით რუსთა ტომის მკვიდრ ხალხსაცა; თათარნი ცეცხლს უკიდებდნენ იმათ სოფლებს, სძარცვავდნენ ქონებას, ხოლო თვით მკვიდრნი მათის ცოლშვილითა ტყვედ მიჰყავდათ. ამ დროსა სიკვდილისა და სისხლის-ღერისასას გლეხ-კაცს ერთად-ერთი საღსარი-და ჰქონდა ხსნიისა; ეს საღსარი ხმელნიცკისთან გაქცევა იყო, იმის ბანაკში მისვლა იყო. თუ მანამდე გლეხ-კაცი განწირულებასა ჰგრძნობდა და მსხვერპლი იყო, იქ მისვლის შემდეგ ჯალათად გადიქცეოდა ხოლმე და თვითონვე ამტუტებდა თავის ქვეყანას; ამ სახით, თუ სხვა სიკეთეს არასა ჰპოევებდა, თვისის არსებობისა და სიცოცხლისათვის მაინც აღარა შიშობდა. საცოდავი ქვეყანა! ამბოხის დაწყებისას ამტუტა ნიკოლოზ პოტოცკიმ, მერე თათრებმა და იმიერ-ჭორომელებმა, რომლებიც ვითომ მის გასათავისუფლებლად მოვიდნენ, ხოლო ახლა ემუქრებოდა საშინელი ლანდი ერემია ვისნევეცკისა.

და აი მირზოდნენ ხმელნიცკისთან ყველანი, ვისაც კი შეეძლო გაქცევა, მირზოდა შლიახტაც კი, იმიტომ რომ სხვა

ლონე ირ იყო ხსნისა: ამ გარემოების წყალობით, ხმელნიცკის ჯარი თან და თან მატულობდა, და თუ ჯერ რესპუბლიკის შუა-გულ არ შესულიყო, თუ ასე დიდ ხანს იღვა თეთრ-ეკლესიასთან, ამის მიზეზი მხოლოდ ის იყო, რომ უნდოდა, იქნება როგორმე წესსა და რიგში ჩავაყენო ეს ამოდენა განადირებული ბრბო ჩემთა მომხრეთა და თანამემართაო.

იმისმა მძლავრმა ხელმა სწრაფად გასწუროთნა ეს ათასის მილეთის ხალხი და საომარ ლაშქრად გადააქცია. ჯარები მზად იყო, რადგან გამოცდილნი იმიერ-ქორომელნი მზა-მზარეულნი აფიცრები იყვნენ. ბრბო განაწილებულ იქმნა პოლკებად, რომელთაც პოლკოვნიკებად დაენიშნათ კაშვევი ატამანები. თვითვეული რაზმი ყოველ-დღე იგზავნებოდა სათარეშოდა და ციხე-დარბაზთა შესამუსრავად და თან ომში გამოსაცდელად. ახალნი ჯარის-კაცნი მალე შეეჩვივნენ თავიანთ ახალს ყოფას; წინადაც კი ენახათ თათართა თავ-დასხმა, წინადაც კი უდგნენ პირის-პირ აუცილებელს დაღუპვას, საშინელს სიკვდილს.

ორმა პოლკოვნიკმა, განჯამა და ოსტაპმა, დაიპყრეს ნესტერვარი და სულ ერთიანად ამჟლიტეს თავად-აზნაურობა და ებრაელნი. თავადს ჩეტვერტინსკის მისმავე მეწისქვილემ მოპკვეთა თავი ციხე-დარბაზის კარის ზღრუბლზედა, ხოლო კენინა ტყვედ შეიპყრო ოსტაპმა. სხვა ბელადნი ყაზახთა სხვა მზარეს მიდიონენ და ყველგან ასევე გამარჯვებულნი იყვნენ, „ლიახთა“ გული „შიშმა შეიპყრო, მაშინ როდესაც ამ ერმა არ იცის, შიში რა არის“. ახლა კი ისეთი თავზარი დაეცათ, რომ იარაღი სცვივოდათ ხელიდან და ხელები უკანკალბდათ სისუსტითა.

პოლკოვნიკები არა ერთხელ აქეზებდნენ ხმელნიცკის: „რას უყურებ, რომ ვარშავზედ არ მიიტან იერიშს, ითვრები არაყითა და დროს აძლევ ლიახებს, რომ გონზედ მოვიდნენ და ლაშქარი შეტკრიბონო? არა ერთხელ დაუწყვია ჟრიაპული ღამ-ღამობით ბრბოს, შემოპრტყმია გარშემო ხმელნიცკის სადგურს და მოუთხოვნია ქვეა-ქუხილით: „ლიახთა ამოჟლეტა გვწყურია, წაგვიყვანეო“. ხმელნიცკიმ გააზვიადა საქმე ამბოხებისა

და დიდი, საშინელი ძალა მისცა, ხოლო ახლა თვითონვე დაინახა, ეს ძალა სადღაც განურკვეველ მომავალისაკენ მიმაქანებსო, ცდილობდა შთაეხენა იმ უფსკრულში, რომელსაც უშველვბელი პირი დაელო მის წინაშე და გული აჩქარებულის მოუსვენრობით უცემდა უნებურად.

თვის პოლკოვნიკ-ატამანებ შორის მხოლოდ იმან იცოდა, რაოდენ საშინელი ძალა იფარვოდა რესპუბლიკაში, რომელიც დღეს დასუსტებული და დაუძლურებული ეგონებოდა კაცს. მან აღმართა დროშა ამბოხებისა, გაიმარჯვა ყვითელ-წყლებთან, გაიმარჯვა კორსუნთან; გაჰფანტა და ამოჰკელიტა სახასო ჯარები... მაგრამ მერე?

შეპკრებდა სათათბიროდ პოლკოვნიკებს, ბრიალით მოაგვლებდა თავის დასისხლიანებულს თვალებსა, რომლის წინაშე ყველანი თრთოდნენ, და დაღვრემილი ეკითხებოდა ერთსა და იმავეს:

— ახლა რაღაი? რაღა გინდათ? ვარშავაზედ მივიტანოთ იერიში? მოვა მერე თავადი ვისნევეცკი, ამოსწყვეტავს ჩვენს ცოლშვილს და გრიგალივით ამტუტებს ქვეყანას, მერე შემოიკრებს შლიახტას და შემოგვიტევეს. ჩავეარდებით ორ ცეცხლ შუა და, თუ ომში არ დავიხოცენით, მარგილებზე ჩამოგვაცემს... თათრების მეგობრობის იმედი ტყუილია. ისინი დღეს ჩვენთან არიან, ხვალ ჩვენ წინააღმდეგ იმოქმედებენ; გაბრუნდებიან და წავლენ ყირიმს, ან ახლა პანებს მიჰყიდნიან ჩვენს თავს... რაღა იქნება შემდეგ? სთქვით!... მივეტენეთ ვისნევეცკის? მარტო ის შეგვაყენებს კარგა ხანს, ამასობაში რესპუბლიკის ჯარი თავს მოიყრის და ერემიას მიეშველება... ირჩიეთ, როგორც გინდათ!

და შეშფოთებული პოლკოვნიკები მდუმარებდნენ, ხოლო ხმელნიცკი განაგრძობდა:

— რას გაჩუმდით უცბად? რატომ არ ითხოვთ კვლავ ვარშავას წავიდეთო? როცა არ იცით, რა მოიქმედოთ, მე მომენდეთ, ხოლო მე, თუ ღმერთი შემეწიხ, გადავარჩენ ჩემს თავ-

საცა და თქვენსაცა, უზრუნველ-ვჰყოფ ყაზახთა მომავალსა-
ცა და მთლად იმიერ-ქორომეთის ჯარსაცა.

ერთი რამ ღონე კიდეც იყო: მშვიდობიანი მორიგება. ხმელნიცკიმ კარგად იცოდა, რამდენს გამოსცინცლავდა ამ გზით რესპუბლიკას. დარწმუნებული იყო, რომ სეიმები უფრო ბევრის დათმობას იტვირთებდნენ, ვიდრე ხანგრძლივს ომს, რომელსაც აუარებელი ხარჯი მოუხდებოდა. მერე ვარშავაში ძლიერი დასია თვით მეფის მოთავეობით *), რომელსაც გულით უნდა შეაკვეცოს ფრთა უკრაინის მაგნატების ძლიერებას და თავისკენ მიიმხროს ყაზახნიო. ამ გარემოებათა შორის ხმელნიცკის შეეძლო იმედი ჰქონოდა, რომ იქნება საგეტმანო კვერთხი თვით მეფემ ჩამაბაროსო.

აი მიზეზი იმისი, რომ ხმელნიცკი ისე დიდ ხანს იყო გაჩერებული თეთრ-ეკლესიაში. ამასობაში თვისს ჯარს აძლიერებდა, თოფ-იარაღში სვამდა, ბრძანებას ბრძანებაზედ ჰგზავნიდა აქეთ-იქით, დიდს ლაშქარს ამზადებდა, ციხე-დმრბაზებს ალყას არტყამდა. ხმელნიცკიმ იცოდა, რომ რესპუბლიკა მხოლოდ ყოვლად ძლიერს მტერს დაუწყებს მოლაპარაკება-მორიგებასაო.

ოჰ, ეგ სურვილი რომ შემისრულდეს! მაშინ მახვილი თავის-თავად დაუფარდება ხელიდან თავად ვისნევეცკის, ხოლო თუ ასე არ მოჰხდა, იმ შემთხვევაში მე კი აღარ ვიქნები მემამბოხე, წინააღმდეგი მეფისა და სეიმებისა, არამედ თავადი ვისნევეცკიო.

მაშინ ვეკვეთები ვისნევეცკის, მაგრამ უკვე მეფისა და რესპუბლიკის ბრძანებით და მაშინ დადგება უკანასკნელი ეამი არა მარტო თავადისათვის, არამედ უკრაინის ყველა დიდებულ მოურაე-გეტმანებისათვის.

ასე ოცნებობდა არა-მკითხე იმიერ-ქორომელი გეტმანი; ასეთს ტკბილს ზმანებაში იყო გართული. მაგრამ ამ ზმანებათა მწვერვალებზედ ხშირად მოიკრიბებოდა ხოლმე შავ-ბნელი გუნ-

*) 12 ივლისს თეთრ-ეკლესიაში ჯერ არ იცოდნენ მეფის სიკვდილის ამბავი.

დი მწუხარებისა, ეჭვისა, შიშისა და ბოროტის ხმით თავს დასჩხაოდა.

ვითომ საკმაოდ ძლიერი კია ვარშავაში დასი მშვიდობიანობისა? დამიწყებენ კი ვითომ მორიგებასა? რას იტყვის სეიმი და სენატი? ვითომ ბამბას დაიცობენ ყურებში და არაფრად ჩაადგებენ უკრაინის კენესასა და ძახილს, გვიშველეთო! ვითომ თვალებს დაიბრმავებენ და არ დაინახავენ ამ ცეცხლ-წაკიდებულ ქვეყნის ვაებას? ვითომ იმ დასს არ აჯობოს პანების დასმა, რომელსაც აქ აუარებელი ქონება აქვთ, ვითომ არ წამოვიდნენ ამ ქონების დასაცველად? დაფიჯგრო რესპუბლიკა ისეა შეშინებული, რომ თათრებთან დაამხანაგებასა და დაკავშირებასაც კი დამითმობს?

მეორეს მხრით ხმელნიცკის გულს სწვავდა ის ეჭვი, მეტის-მეტად ხომ არ აღვაგზნე ცეცხლი ამბოხებისაო? ნებას-ლა მომცემს, ეს განადირებული სიმრავლე ათასის მილეთის ხალხისა, რომ მისთვის ასეთი თუ ისეთი წესი და რიგი იქნას დადგენილი? კარგი, ვსთქვათ, მე ზავი დაედე, ყაზახნი მაინც თავისს ავკაცობასა და თარეშობას არ დაიშლიან, ან არა-და ჩემზედ ამოიყრიან ჯავრს, თუ იმედები გაუმტყუნდათ. ეს ამოდენა ბრბო ხომ აღიდებული მდინარეა, ზღვაა, გრიგალია! საშინელებაა ჩემი ყოფა! ამაზედ სუსტი რომ ყოფილიყო ეს აფეთქება, ჩემთან, როგორც უძლურთან, არავითარს მორიგებასაც არ მოინდომებდნენ; ახლა კი, როცა აჯანყებამ მიაღწია უმწვერვალესობამდე, მოლაპარაკებაც სიკეთეს აღარას მოიტანს.

მერე... რა იქნება მერე?

როცა ასეთი ფიქრი ტყვიასავით შემოაწვებოდა გეტმანის გულს, ჩაიკეტავდა კარს თავისს სადგურში და სეამდა დღე და ღამ. მაშინ პოლკოვნიკებსა და მიდამოთა შორის ვავარდებოდა ხმა: „გეტმანი სვამსო“ და იმის წახედვით დაიწყებდნენ სმას ყველანი, წესი და რიგი სუსტდებოდა, ტყვეებს ჰხოცავდნენ, საშინელს ჩარბუხანას აბამდნენ. თეთრი ეკლესია ჯოჯოხეთად გადიქცეოდა ხოლმე.

ერთხელ შევიდა მთვრალ გეტმანთან ვიგოვსკი, შლიახტიჩი, კორსუნში დატყვევებული და ახლა გეტმანის მდივნად მყოფი. შევიდა და დაუწყაო კანდიერად ბანჯღალი გეტმანსა, ბოლოს დასვა ნაბადზედ და, როგორც იყო, გონებაზედ მოიყვანა.

— რა ამბავია, რა მოჰხდა? — ჰკითხა ხმელნიცკიმ.

— აბძანდით, პან გეტმანო, და მოდით გონსა, — უბასუხა ვიგოვსკიმ. — ელჩები გეახლნენ.

ხმელნიცკი უცბად წამოხტა ფეხზედ და იმ წამსვე გამოფხიზლდა.

— ეი! — შეუძახა ყაზახს, რომელიც იქვე კარებში იჯდა, — მომიტა მანტია, ქული და კვერთხი!... ვინ მოვიდნენ? ვისი გამოგზავნილები არიან?

— გუშჩელი ქსენძი, პატრონიი ლასკო, ბრაცლავის პან მოურავისაგან არის გამოგზავნილი.

— პან კისელისაგან?

— დიად.

— დიდება მამასა და ძესა, დიდება სულსა წმიდასა და ყოვლად-წმიდასა! — იწერდა პირჯვარს ხმელნიცკი: და სახე გაუბრწყინდა... მოლაპარაკება უნდათ აღზად, ძლიერს!

მაგრამ, ვაი, რომ იმ დღესვე სულ სხვა ამბავი მოვიდა, მოიტანეს ამბავი, რომ თავადმა დაასვენა თავისი ჯარები, რომელიც დაღალულიყო ტყეებსა და ქაობებში სიარულითა, შემოესია ახლა აჯანყებულ ქვეყანას და სულ ნაცარ-ტუტას აღდენსო; რომ ერთმა რაზმმა, სქშეტუსკის მოთავეობით გაგზავნილმა, სძლია, ორი ათასი ყაზახთა ჯარი და სულ ამოსწყვიტა ერთიანადო, რომ თვით თავადმა იერიშით აიღო პოგრებიში, თავად ზბარასკების საკუთრება და არავინ აღარ დაინდოვო. საშინელს ამბებს ამბობდნენ პოგრებიშიის აღების თაობაზედ, ხოლო ეს ადგილი ბუდე იყო თავზედ ხელ-აღებულ მძარცველთა და კაცის მკვლელთა. თავადმა უთხრა ჯარისკაცთა: «დაჰხოცეთ ეგენი ისე, რომ ჰგრძნობდნენ, ვკვდები-

თო*,*) და მისთა ჯარის-კაცთაც, არ გაგონილა, რა საშინელი სიმხეცე გამოიჩინესო. მთელი ქალაქი ისე აიკლეს, რომ ერთი აღარ გადაჩინილა. ცოცხალი. შვიდასი ტყვე ჩამოარჩეს, ორასი მარგილებზე ჩამოაცვეს. ხმა დადიოდა, რომ ზოგს თვალეზი დაუხვრიტეს შამფურებით, ზოგს კიდევ ნელ ცეცხლზედ სწვადნენო, ამბობება უცებ დასცხრა იმ ადგილის არე-მარე-ზეო. მცხოვრებნი ან ხმელნიცკისთან ივლტოდნენ, ან მუხლმოდრეკილნი ეგებებოდნენ ლუბნის ბატონს და ვევედრებოდნენ შეწყალებას. წვრილ-წვრილი ბრბონი ყაზახთა სულ განადგურებულ იქმნენ, ხოლო ტყვეებში, როგორც ამბობდნენ ლტოლვილნი სამგაოროდკისა, სპიჩინისა, პლესკოვისა და ვახნოვსკისა, ერთი ხე აღარ იყო დაჩინილი, რომ ზედ ყაზახი არა ყოფილიყო ჩამორჩობილიო.

და ყოველსავე ამს ითმენდა ხმელნიცკი, რომელიც იქვე ახლო იდგა ბანაკად თვისის რიცხვ-მრავალის მხედრობითა.

ხმელნიცკიმ რომ ეს გაიგო პირველად, საშინლად განრისხდა და დაჭრილი მხეცივით დაიწყო ღრიალი. ერთის მხრით მოლაპარაკება უნდოდათ და ზავის ჩამოგდება, მეორეს მხრით მახვილი მოციქულობდა. წავიდე და ვეკვეთო თავადს, იფიქრებენ, რომ არ მინდა მივიღო ის პირობა, რასაც პან კისელის ელჩნი მეუბნებიანო.

ერთად-ერთი იმედი-თათრებზედ-ღააო. ხმელნიცკი ტულაიბეისთან გაიქცა.

— ტულაი-ბეი, ჩემო მეგობარო! — დაიწყო ხმელნიცკიმ ჩვეულებრივის სალამ-ქალამის შემდეგ, — ერთხელ უკვე დამიხსენი ყვითელ წყლებთანა და კორსუნში, დამიხსენი ახლაცა. ეს არის ეხლა მოვიდა ელჩი ბრაცლავის მოურავისა და მომიტანა წვრილი. მწერენ, რომ თუ სისხლის-ღვრას შესწყვეტავ, შეგიწყალებენ და დაგაჯილდოვებენო, ხოლო იმიერ-ქორომელთ ძველებურ თავისუფლებას დაუბრუნებენო. უნდა ასე მოვიქცე და დავანახვო, რომ მშვიდობის წინააღმდეგი არა ვარ.

*) რუდოვსკი ამტკიცებს, რომ ეს სიტყვები ნემიროვში იქნა თქმულიო.

მაგრამ ამასობაში ჩემმა მტერმა, თავადმა ვისნევეცკიმ აიკლო პოგრებიში და ცოცხალი აღარავინ დასტოვა; ჩემს ყაზახებს ჰხოცავს, თვალებსა სთხრის, მარგილზედ აცვამს. მე დრო არა მაქვს, რომ იმას გავუმკლავდე, ამიტომ მოვედი შენთან და გთხოვეყვეთო ჩვენს საერთო მტერს, თორემ მალე თვით ის დაესხმის თავს ჩვენს ბანაკსა და ბარგი-ბარხანის ურმებსა.

მურზა იჯდა ხალიჩების გროვაზედ, რომელიც კორსუნში წაერთმია დაძლეულთათვის, ან თავად-აზნაურთა სახლებიდან დაეტაცნა და ქანაობდა თვალეზ-დახუჭული, თითქო რაღასაცა ჰფიქრობსო.

— ალლაჰ! — სთქვა მან ბოლოს. — მე მაგ, საქმეს ვერ ვიტვირთებ.

— რატომა?

— უიმისოდაც ბევრი ბეი და ჩაუში გავწირე შენის გულისათვის თეთრ წყლებთანა და კორსუნში, ახლა სხვები რაღაღ უნდა გავწირო? ერიომა დიდებული მეომარია! მეც მაშინ წამოვალ იმასთან საომრად, როცა შენც წამოხვალ, მარტო კი არას დროს. არც ისე ტუტუცი ვარ, რომ ერთს ომში დავკარგო ყოველივე, რაც მოვიპოვე დღემდე. ისა სჯობიან, რომ ჩემი ხალხი გავგზავნო დავლისა და ტყვეების საშოვრად. ისიცა კმარა, რაც მე თქვენთვის, თქვენისთანა უმაღურ ძალღებისათვის, მოვიქმედე. არც მე წავალ თავადთან საომრად და არც ხანს ვურჩევ. ესთქვი და გავათავე.

— ფიცი გაქვს მოცემული, შემწეობა მაძლიო.

— დიად, ფიცი მაქვს მოცემული, რომ ვიომო შენთან ერთად და არა შენ მაგიერ. გამეცალე აქედან!

— ნება რომ დაგრთე და ტყვეები მოჰკრიბე ჩემს ხალხში? ეს დავლა ხომ მოგეცა, გეტმანები?

— შენ რომ არ მოგეცა, მე თვითონ მიეცემდი ჩემს თავს:

— ყენთან წავალ, მაშ.

— ნუ სულელობ, ემანდა, აქედან დამეკარგე-მეთქი! — და მურზას წვეტიანმა კბილებმა თეთრად გამოაწათა იმის თხელ ულვაშებ ქვეშიდან.

ხმელნიცკი მიხვდა, მე აქ ვერას გავარიგებ, მეტს ხანს დარჩენა საშიშიც არისო, ადგა და გასწია ყეენთან.

მაგრამ ყეენმაც იგივე უპასუხა. თათრებს თავისებური ქუჩა არ აკლდათ და ყველგან ხეირს ეძებდნენ. იმის მაგიერ, რომ ძნელად გასაბედი ომი დაეწყათ უძლეველ გამირთან, ისე იმასა რჩეობდნენ, რომ სისხლ-დაუღვრელად შეეძინათ ქონება და სიმდიდრე.

გაცეცხლებული ხმელნიცკი დაბრუნდა სახლში და ის-იყო წაავლო კიდევ ხელი არაყით სავსე ბოთლს, მაგრამ ვიგოვსკიმ ძალით წაართვა.

— მაგის დაღვევა არ იქნება, ბრწყინვალეო ატამანო,— უთხრა მდივანმა.— ელჩი აქ არის, ჯერ ის უნდა გაისტუმროთ.

ხმელნიცკის სულ დორბლები სცვიოდა სიბრაზითა.

— შენცა და იმ შენს ელჩსაც ვუბრძანებ, რომ მარგილზედ ჩამოგაცვან, გესმის თუ არა?

— არაყს მაინც არ დაგანებებთ. სირცხვილი არ არის, რომ ბედმა ასე აღგამაღლათ, და თქვენ კი ისე გინდათ გასკდეთ და გატყვერეთ, თითქო უბირი ყაზახიაო? ფუ, ფუ, ბატონო გეტმანო, ეგ შეუძლებელია. ელჩის მოსვლის ხმა ყველგან გავარდა უკვე ჯარი და პოლკოვნიკები თხოულობენ, რომ სათათბიროდ შეიკრიბნენ თავნი კაცნი. თქვენ ეხლა სმას კი არ უნდა ეტანებოდეთ, საქმეს უნდა აშურებდეთ, რომ დრო ხელიდან არ წაგივიდეთ. ახლა შეგიძლიან ზავი ჩამოაგდოთ და იმას მიადწიოთ, რაც თქვენი სურვილია. მერე კი გვიან-ლა იქნება... ხოლო დღეს ამაზედ არის დამოკიდებული ჩემი სიცოცხლეცა და თქვენიცა. თქვენ ეხლა იმას უნდა ცდილობდეთ, რომ ელჩნი გაჰკზავენოთ ვარშაეას და სთხოვოთ შეწყალება, პატივება...

— ქვეიანი გოგრის პატრონი ხარ, როგორც გატყობ,— მოტება ახლა კი ხმელნიცკი.— უბრძანე დაჰრეკონ ზარი და შემოჰკრბენ სათათბიროდ; პოლკოვნიკებსაც გამოუცხადე მოედანზედ, რომ მეც ეხლავე მოვალ.

ვიგოვსკი წავიდა. ერთს წუთს შემდეგ გაისმა რეკა სათათბირო ზარისა და იმიერ-ქორომეთის ჯარმა იწყო შემოკრება.

მოვიდნენ სპასპეტნი და პოლკოვნიკები: საშინელი კრივანოსი, მარჯვენა ხელი ხმელნიცკისა, ქუჩოვსკი, ყაზახთა მხველი, ხნიერი და გამოცდილებით დაბრძენებული ფილონ ძეძიალა, კრაპინიციის პოლკოვნიკი, თეოდორე ლობოდა პერეიასლაველი, მძვინვარე თედორენკო კალნიცკი, ნადირი პუშკარენკო პოლტაველი, შულეიკო, გულ-სწრაფი გადიაჩელი ჩარნოტა, ჩიგირინელი იაკუბოვიჩი, ნოსაჩი, გლადკი, ადამოვიჩი, გლუხი, პულიანი, პანჩი,— არა ყველანი, რადგან აქეთ-იქით იყვნენ წასულნი, ხოლო ზოგნი თავადმა ერემიამ გაპგზავნა საიქიოს.

თათრები არ მიიწვიეს სათათბიროდ. „ამხანაგობა“ შეიკრიბა მოედანზედ; მოჯარებულს ბრბოს ჯოხებითა ჰრეკავდნენ, ხან რკინის კომბლებითაც და ამასობაში რამდენიმე კაციც კი შემოაკვდათ.

ბოლოს, გამოჩნდა თვით ხმელნიცკიცა, მდიდრულად ჩაცმული, კვერთხით ხელში, ქუდ-დახურული. მასთან ერთად მოდიოდა თოვლივით გათეთრებული პატრონი ლასკო, მართლმადიდებელი მოძღვარი და ვიგოვსკი, რომელსაც ქაღალდები ეჭირა ხელში.

ხმელნიცკი ხმა-ამოუღებლივ დაჯდა პოლკოვნიკებ შორის. მერე მოიხადა ქუდი ნიშნად იმისა, რომ კრება დაიწყავო, წამოდგა და ასე დაიწყო:

— ბატონო პოლკოვნიკებო და ატამანებო! თქვენ უწყით, რომ ჩვენის აუტანელის შევიწროებისა და დაჩაგვრის გამო, იძულებულნი ვიყავით იარაღისათვის მოგვეკიდნა ხელი და მისის უდიდებულესობის და ყირიმის მეფის შეწვევით დაგვებრუნებინა ჩვენის ყოვლად-მოწყალე მეფის უდასტუროდ პანების მიერ წართმეული თავისუფლება და უპირატესობანი ჩვენი. ღმერთმა მოგვხედა და შიში მისცა ჩვენს მტარვალებს, დასაჯა უსამართლობისა და გულ-ქვაობისათვის, ხოლო ჩვენ მოგვანიჭა გამარჯვება, რისთვისაც მხურვალე მადლობას აღვავლენთ მის ტახტისადმი. როცა ქედ-მადლობა ღირსეულად დასჯილია, ჩვენი ვალია ვიზრუნოთ, როგორ შესწყდეს ქრისტიანთა სისხლის ღვრა; ამას გვიბრძანებს თვით მოწყალე ღმერთი და წმინ-

ღს ეკლესია; გარნა ნუ განუტევებთ მახვილს ჩვენთა ხელთაგან იმ დრომდე, ვიდრე მის უდიდებულესობისა, მეფისა ჩვენისა ნებითა არ დაგვიბრუნდება ჩვენი წინანდელი თავისუფლება და უპირატესობანი. ახლა მწერს პან მოურავი. ბრატლავისა, — და თვით მეც ასე ვფიქრობ, — რომ თქვენ კი არა, ბატონი პოტოცკები, კალინოვსკები, ვისნევეცკები და კონცეპოლსკები გარდახდნენ მეფის ბრძანებასა და არ ემორჩილებიან რესპუბლიკასაო. და რადგან ჩვენ დაესაჯეთ ისინი, ამიტომ გველის პატივება და ჯილდო სამშობლოსგან. გთხოვთ, მეგობარო და ჩემნო კეთილის-მყოფნო, წაიკითხოთ წერილი, რომელიც მომიტანა ბრატლავის დიდებულ მოურავისაგან მამა პატრონიი ლასკომ, მართლ-მადიდებლის სარწმუნოების შლიანტიჩმა. ბრძნულად განსაჯეთ, როგორ შევწყვიტოთ ქრისტიანეთა სისხლის ღვრა და ღირს ვიქმნეთ შეწყალებისა და ჯილდოსი ჩვენის ერთგულებისა და მორჩილებისათვის წინაშე რესპუბლიკისა.

ხმელნიცკი იმას კი არა ჰკითხავდა კრებას, განვაგრძოთ ომი, თუ არაო, არამედ პირდაპირ თხოულობდა, მის გათავებას. მაშინვე ვაისმა ხმა წინააღმდეგობისა, რომელიც ბოლოს საშიშ მუქარა-დრტვინვად გადაიქცა. უფრო მეტად ცხარობდა ჩარნოტა.

ხმელნიცკი სდუმდა და მხოლოდ მოწინააღმდეგეთა სახელებს იხსომებდა.

ვიგოვსკი წამოდგა და წერილის წაკითხვა დააპირა. ზორკომ მისი პირი წაიღო, რომ „ამხანაგობისათვის“ წაეკითხა. აქაც დიდი მღუმარება ჩამოვარდა.

დიდებული მოურავი ასე იწყებდა თვის წერილს:

„პან უფროსო რესპუბლიკის საიმიერ-ქორომეთის ჯაროსაო, ძველო ჩემო მეგობარო და ამხანაგო!

„თუმცა ბევრნი რესპუბლიკის მტრადა გსახავენ, მე, პირიქით, არა თუ მტკიცედა ვარ დარწმუნებული, რომ შეურყვევლი ერთგულება გაქვთ სამშობლოსი, არამედ ბატონ სენატორებსაც და ჩემს ამხანაგებსაც ვარწმუნებ ამ აზრზედა. პირველად იმიტომ, რომ ღნებრის ჯარი ათანან-ბაბადან იცავს თვისთა

უფლებათა და თავისუფლებას და ამასთანავე ერთგულებას მუდამ მეფესა და რესპუბლიკას. მეორედ, ჩვენის რუსეთის ერი იმდენად თავდადებულია მართლ-მადიდებლის სარწმუნოებისათვის, როგორ შხაა სიცოცხლე გასწიროს მისთვის. მესამედ, გრიგალი სხვადა-სხვა ხოლმე (როგორც ეხლა, მაგალითად, ღვთისა ნებითა მოვლენილი), სისხლი ძმათა იღვრება, გარნა სამშობლო ერთი და იგივეა ყველასათვის. ამ სამშობლოში დავიბადეთ, გვაქვს ჩვენი უფლებანი და არც არის დედა-მიწის ზურგზედ ისეთი ქვეყანა, სადაც უფრო მეტი თავისუფლება იყოს, ვიდრე ჩვენში. ამიტომა გვაქვს ჩვეულებად დაცვა ჩვენის სამშობლოსი და თუმცა ხანდახან ამ გზას გადვუხვევთ ხოლმე ასე თუ ისე, ტონება მიანც ამცნევს ყველას, რომ ისევ თავის თავისუფალ სამშობლოში იცხოვროს კაცმა, ვიდრე სხვის მონობაში ჩაადლოს თვისი ქვეყანაცა და ჩავარდეს თვითონაცა“

ლობოდამ გააწყვეტინა მღვიანს კითხვა წერილისა.

— მართალს ამბობს, — სთქვა მან ხმა-მალლა.

— მართალს ამბობს, — განიმეორეს სხვა პოლკოვნიკებმაცა.

— ტყუილია, სტრუობს ეგ ძაღლი, ეგა! — დაიგრიალა ჩარნოტამ.

— ხმა გაიწყვიტე! შენ თვითონ ძაღლო!

— თქვენ მოლაღატენი ხართ, გასწით, დაილუპენით!

— მოვისმინოთ, მოვისმინოთ! წაიკითხეთ! ის ჩვენი კაცია! წაიკითხეთ!

არეულობა დიდი ატყდა და სახუმარო საქმე აღარ იყო, მაგრამ ვიგოვსკიმ კვლავ დაიწყო კითხვა და ყოველივე დადუმდა.

პან მოურავი სწერდა შემდეგ, რომ იმიერ-ჭორომეთის ჯარი უნდა მერწმუნებოდეს, უნდა მენდობოდესო; მეც მაგათისავე სარწმუნოებისა და გვარტომობის კაცი ვარ და ამიტომ მეც მოვალე ვარ კეთილის გულით ვეკიდებოდე მაგათაო. სწერდა აგრედვე, რომ მე მონაწილე არა ვყოფილვარ სრულიად იმ საუბედურო სისხლის-ღვრისა, რომელიც მოჰხდა

კუმეიკთან და სტარტთანა; ბოლოს ევედრებოდა ხმელნიცკის, შესწყვიტე ომი, განუტევე თათარნი, ანა და მიაქციე მათზედ იარაღი და იყავ მტკიცე რესპუბლიკის ერთგულებაზედაო. წერილი თავდებოდა შემდეგის სიტყვებითა:

„აღვითქვამთ, ვითარცა ძე მართლ-მადიდებლის ეკლესიისა და რუსეთის ერისა, რომ თვითვე ვეცდები ყოველსავე კეთილს თქვენთვის. კარგად იცით, რომ, ღვთის მადლით, ცოტა-რამ ჩემზედაც არის დამოკიდებული რესპუბლიკის საქმეთა მართვაში; უჩემოდ არ შეიძლება გადაწყდეს ომი თუ მშვიდობა, ხოლო მე პირველს არა მსურს შინაური შფოთი და ამბობი“ ect.

დამსწრენი ორ დასად განიყვნენ, თუმცა საზოგადოდ წერილი მოეწონათ პოლკოვნიკებსაცა და „ამხანაგობასაც“ კი. თუმცა ასე იყო, პირველში მინც კაცი ვერას გაიგებდა, ისეთი ზრიალი ატყდა. „ამხანაგობა“, შორიდან რომ შეეხებინა კაცს, ისე ეჩვენებოდა, თითქო ქოჩქოჩანაა, რომელშიც ღურღუმლაობდა ბრბო და გაჰქონდა ყრიაშული. საითაც გაიხედავდა ადამიანი, ყველგან დასისხლიანებულსა და დაბრაწულს თვალებს დაინახავდა; ზოგი სულ დორბლებსა ჰყრიდა პირიდან. ყველა იმათი წინამძღოლი, ვინც ომის განგრძობასა თხოულობდნენ, იყო ერაზმ ჩარნოტა, რომელიც ისე იყო ატაცებული აღესილი, რომ აღარა ეყურებოდა-რა. ხმელნიცკი ამას რომ ჰხედავდა, აღარა დაუკლდა-რა და კინაღამ იფეთქა ომისმა გაონავრებულმა სიბრაზემ, რომლის წინაშე ყოველივე დადუმდებოდა ხოლმე, როგორც წინაშე ლომის გრგვინვისა. მაგრამ ქშეჩოვსკიმ იმას აღარ დააცადა, თვით შენტა ტახტზედ, გაიქნია ხმალი შხივილითა და შესძახა ქუხილისა სიტყვებითა:

— თქვენ უნდა მენახირებოდ იდგეთ და საქონელსა მწყემსვიდეთ და არა სათათბირო კრებაზედ ესწრებოდეთ, თქვე მზაკვარნო მონანო!

— ჩუთ! ქშეჩოვსკის უნდა ლაპარაკი! — დაიძახა პირველადვე ჩარნოტამ.

იმას ეგონა, რომ ქებული პოლკოვნიკი ომის სასარგებლოდ ილაპარაკებდა.

— ჩუთ, ჩუთ!

ქშეჩოვსკის დიდს პატივსა სცემდნენ ყაზახნი, პირველად, იმიტომ რომ დამსახურება მიუძღოდა და სამხედრო ნიჭი ჰქონდა, ხოლო მეორედ,—საკვირველი ამბავია!—იმიტომ რომ შლიახტიჩი იყო. ყველამ ხმა გაკმინდა და ელოდნენ, ვნახოთ, რას იტყვისო. თვით ხმელნიცკი მოუსვენრობაში ჩავარდა და თვალს არ აშორებდა.

მაგრამ ჩარნოტა შემცდარი იყო. ქშეჩოვსკი თვისის სწრაფის ჰკუთით მალე მიხვდა, რომ ახლა შეუძლიან, ან სულ არასოდეს, მიიღოს რესპუბლიკისაგან ის უფროსობა და პატივი, რომლისათვისაც ოცნებობდა. მან მოისაზრა, რომ რაკი ყაზახნი დამშვიდდებიან, უპირველეს ყოვლისა ეცდებიან ჩემის გულის მოგებასაო. პან კრაკოვსკი ტყვედ არის წაყვანილი და ის ხელს ვერ შეუშლისო. აი რა სთქვა ქშეჩოვსკიმ:

— ჩემი საქმე ომია და ცემა ხმლისა და არა სჯა და პეტრობა, მაგრამ რაკი საქმე სათათბიროდ ვახდა, ვგრძნობ, რომ შემძლიან მეცა ვსთქვა ჩემი აზრი, რადგან, თუ მეტად არა, სხვაზედ ნაკლებ არ დამიმსახურებია თქვენი ნდობა. იმიტომ დავიწყეთ ომი, რომ დაგვებრუნებინა ჩვენი წინანდელი თავისუფლება და უპირატესობანი, ხოლო პან მოურავი ბრაცლავისა იწერება, სწორედ აგრეც არისო. მაშ, ან დავებრუნებთ, ან არა. თუ არ დავებრუნებთ, ომი უნდა იყოს, თუ დავებრუნებთ-და—ზავი! უბრალოდ რადა ვღვაროთ სისხლი? დეე, კმაყოფილება მოგვცენ, დავამშვიდებთ მდაბრო ხალხს და ომიც გათავდება; ჩვენმა მამად-მიჩნეულმა ხმელნიცკიმ ყოველივე ბრძნულად მოისაზრა და გვიჩვენებს დავიჭიროთ მხარე მისის უდიდებულესობისა, რომელიც დაგვაჯილდოვებს ამისათვის, ხოლო თუ პანები წინააღმდეგობას დაიწყებენ, ნებას მოგვცემს ხმა ჩავაკმინდინოთ. აი მაშინ შევეუტიოთ ჩვენცა და სულ ზურგზედ ბოლი ავადინოთ. მარტო ერთს რასმე ვერ გირჩევთ, თა-

თრების განტეევბას: დეე, ყრუ მინდვრებში დადგნენ, ვიდრე საქმე საბოლოოდ გათავდებოდეს.

ხმელნიცკის სულ გაუბრწყინდა სახე ამ სიტყვებზედა, ხოლო პოლკოვნიკების დიდი უმრავლესობა ჰყვიროდა, ომი უნდა გავათავოთ, დეპუტაცია გავგზავნოთ ვარშავაში, ხოლო პანკისელსა ვთხოვოთ, თვით მოვიდეს ზავის ჩამოსაგდებად. ჩარნოტა მაინც კიდევ ჰყვიროდა და წინააღმდეგობდა, მაგრამ ქშეჩოვსკიმ მრისხანებით დააბღვირა თვალები და სთქვა:

— შენ, ჩარნოტა, პოლკოვნიკო მაღიაჩისავ, თხოულობ ომი, ომიო და როცა კორსუნთან გეკვეთა გვარდია დმოხუცკისა, მაშინ კი გოჭივითა ჰყიტინებდი: „არიქა, ძმანო, გვიშველეთ, დაგვიხსენით სიკვდილისაგანაო“! და გარბოდი მთელის პოლკის წინაშე.

— სტყუი! — დაიღრიალა ჩარნოტამ. — მე არც შენი მეშინიან და არც ლიხებვისა.

ქშეჩოვსკიმ მოუჭირა ხელი ხმლის ვადასა და გაექანა ჩარნოტასაკენ, მაგრამ წინ გადებლობნენ და დაიფარეს მაღიაჩელი პოლკოვნიკი. კვლავ საშინელი უწყესობა ატყდა. „მოედანზედ“ „ამხანაგობა“ ისე გვრგინაედა, თითქო ჯოგია გარეულის ზუბრებისაო. მაშინ წამოდგა თვით ხმელნიცკი.

— ბატონო პოლკოვნიკებო! — დაიწყო მან, — თქვენ გადასწყვიტეთ გაჭვავნოთ ელჩნი ვარშავას და დაამოწმოთ ერთგულება ჩვენი მისის უდიდებულესობის მეფისა და რესპუბლიკის წინაშე და სთხოვოთ დაჯილდოვება. გარნა ვისაც უნდა ომი, იხილავს კიდევ ომს არა მეფესა და რესპუბლიკასთან, — ჩვენ არც ვომობდით იმათ წინააღმდეგ, — არამედ ყოველად დიდს ჩვენს მტერთან, რომელმაც სისხლით შესვარა მთლად ყაზახთა მხარე, რომელმაც ჯერ ისევ სტარცს ახლოს იბანავა უბრალოდ დაღვრილ სისხლში და დღესაც არ ანებებს თავს ამისთანა საქმეს. მივწერე წერილი და ვთხოვ, ნუ გარჩისხდები, დამშვიდდი-მეთქი, ხოლო მან უღვთოდ მოჰკლა ჩემი ელჩები და არავითარი პასუხი არ მომცა ჩემის წერილისა; ამით, რა თქმა უნდა, დიდი შეურაცხყოფა მოაყენა მთლად იმიერ-ქო-

რომეთის მხედრობას. ახლა გამოვიდა დნეპრის გაღმამხრიდან, აიკლო პოგრებიში, ამოსწყვიტა უდანაშაულო ხალხი, რომლის მწარე ბედისათვის სულ გული მოვიკალ და მღულარება ვაბნიე. შემდეგ, როგორც დღეს დილით მომიტანეს ამბავი, ესეთივე ბედი ხვდა წილად ნემიროვსაც. თათრებს ერიდებათ იმასთან შებრძოლებისა; იქნება ამასობაში ჩვენც დაგვეხსას თავს, რათა ამოველიტო ერთიანად, წინააღმდეგ ჩვენის მოყვარულის მისის უდიდებულესობისა და მთლად რესპუბლიკის სურვილისა, იმიტომ რომ ის კაცი ჯოჯოხეთის ქედ-მალლობით არის ავად და მუდამ მზაა ვისმეს ეჩანაროს, ეღერძ-ეჯავახოს...

გარშემო საშინულა დაყუდება და ღუმილი ჩამოვარდა; ხმელნიცკიმ ჩაახველა და განაგრძო:

— ღმერთმა მოგვივლინა ძლიევი გეტმანთა ზედა, ხოლო ის ძე ჯოჯოხეთისა, რომელიც სკოცხლობს მარტო ოდენ უსამართლობითა, უფრო ავი და შავია ყველა გეტმანსა და დიდ მოურავზედა. მე თვითონ რომ გავილაშქრო იმის წინააღმდეგ, უთუოდ ეცდება თვისის ნათესავების შემწეობით მანოს და უბრალოებასა ჩემს ჩრდილი მიაყენოს მეფისა წინაშე. რადაც უნდა დაგვიჯდეს, საჭიროა, მეფემა და რესპუბლიკამ იცოდნენ, რომ მე არა მსურს ომი და ჩემთვისაც ვარ დამშვიდებული, ხოლო ის პირველი გვესხმის თავსა. იმიტომ მე ვერ გავილაშქრებ და უნდა დავრჩე აქ და მოველაპარაკო პან მოურავს ბრაცლავისასა, ხოლო რათა იმ ჯოჯოხეთის შვილმა არ დაგვთრგუნოს, ჩვენ უნდა შევმუსროთ მისი ძალ-ღონე, როგორც ჩვენ შევმუსრეთ ჩვენი მტერნი, პან გეტმანები. არავინ ისურვებს ვითომ თქვენ შორის, რომ იტვირთოს ეს საქმე? ხოლო მე მივწერ მეფეს, ჩემს აქ არ ყოფნაში მოჰხდა მაგისთანა ამბავი-მეთქი, რადგან იძულებულნი ვიყავით თავი დაგვეცვა იმის თავდასხმისაგანა-მეთქი.

ყველანი მღუშარებდნენ.

— ვინც გაჰბედავს და იტვირთებს ამ დიდს საგმირო საქმესა, იმას საკმაოდ ჯარს მივცემ, ზარბაზნებსაც გავატან, რომ

ეგებ ღვთის შეწევნით სძლიოს ჩვენდა მძულღვარებით აღსავსე მტერსა.

არც ერთი პოლკოვნიკი არ გამოვიდა წინ და არ იტვირთა ეს საქმე.

— სამოც ათას რჩეულს ჯარს ჩავაბარებ! — ერთხელ კიდევ სთქვა ხმელნიცკიმ.

კვლავ ღუმილი იყო პასუხად.

მერე ის ჯარის-კაცნი ხომ, რომლის გატანებასაც ჰპირდებოდა ხმელნიცკი, ფრიალ მამაცნი მეომარნი იყვნენ და კონსტანტივპოლის ზღუდეთა არა ერთხელ შესმენოდა იმათი საომარი ყიყინი. იქნება ეშინოდათ, ვაი თუ შევრცხვეთ საშინელ თავად ერემიას რომ შევებრძოლოთო?

— მე ვიცი ერთი კაცი, — განაგრძო წარბშერქმით დაღვრემილმა ხმელნიცკიმ, — რომელიც უარს არ იტყოდა და იტვირთებდა ამ საქმეს, მაგრამ, სამწუხაროდ, ის ახლა აქ არ არის.

— ბოგუნი! — გაისმა ვილასიც ხმა ბრბოშია.

— დიად, ბოგუნი. იმან ამოსწყვიტა უკვე მთელი პოლკი ერემიასი ვასილიოვკაში, მაგრამ ისიც დასჭრეს და ეხლა ჩერკასში წევს ავადმყოფი, ებრძვის სიკვდილსა. ის არ არის და ვხედავ, რომ სხვაც აღარავინ არის იმის მეტი! სად გაჰქრა ნეტავ ყაზახთა სახელ-დიდება, სად არიან პავლიუკები, ნალივიკები, ლობოდები და ოსტრანიცები?! ამ დროს წამოდგა ერთი დაბალ-დაბალი, სქელ-სქელი კაცი გალურჯებული სახისა, ცეცხლის ფერ უღვაშებაი, დაბრეცილ ტუჩება და მწვანე თვალებიანი, წამოდგა და მივიდა ხმელნიცკისთან.

— მე წავალ, — სთქვა მან.

ის იყო მაქსიმე კრივანოსი.

გაისმა ხმა მოწონებისა და ქებისა, ხოლო იმას შემოეყარა დონიჯი და განაგრძობდა ლაპარაკს ხრინწიანის, მკვეთრ-მკვეთრის ხმით:

— არ იფიქრო, გეტმანო, რომ მეშინოდეს. პირველადვე არ წამოვდექი, იმიტომ რომ ესთქვი გულში, ჩემზედ უკეთესნი

მოიპოვებთან-მეთქი. ხოლო რაკი არავინ არა კისრულობს, მე წავალ. თქვენ რა ხართ? თქვენ თავი ხართ და ხელები, ხოლო მე თავი არა მაქვს, მე მხოლოდ ხელნი მასხია და ხმალი მიჭირავს. ერთხელ დავბადებულვარ, ერთხელვე უნდა მოვკვდე! ომი ჩემი დედა და და არის. ვისწვევსკი სჩებავს,—მეც ჩებას დავუწყებ; ის არჩობს ხალხს,—მეც ჩამოვარჩობ. შენ მხოლოდ, გეტმანო, ყოჩაღნი ყაზახნი მომეცი; უბრალო ბრბო ვისწვევსკის თავს ვერ დაესხმის. წავალ და დავუწყებ ჩება-ქლექას, წვასა და დავვას! სიკვდილი იმათ, იმ ნაზ ხელების პატრონთა!

მეორე ატამანიც გამოვიდა წინ.

— მეც შენთან ვიქნები, მაქსიმე.

ის იყო პულიანი.

— ჩარნოტაცა, გლადკიცა, ნოსაჩიც შენ წამოგყვებიან,— სთქვა ხმელნიცკიმ.

— წამოვალთ ჩვენცა,— დაიძახეს იმათაც პასუხად.

კრივანოსის მაგალითმა ფრთები შეასხა იმათაცა.

— ერიომას უნდა დავეცნეთ, ერიომას! — გაისმა ძახილი ხალხში.

— სჩებეთ, სჩებეთ! — განიმორა „ამხანაგობამ“ და მალე თათბირიც დამთავრდა სმითა. ის რაზმნი, რომელნიც უნდა წასულიყვნენ ლაშქრად კრივანოსის მეთაურობით, სიკვდილის პირამდე სვამდნენ, სვამდნენ იმიტომ რომ სასიკვდილოდ მიდიოდნენ. ყაზახებმა კარგად იცოდნენ ესა, მაგრამ იმათმა გულმა არ იცოდა, რა არის შიში. „ერთს დღესა ვართ დაბადებულნი, ერთს დღესვე უნდა დავიხოცნეთ“! — იმეორებდნენ ისინიც თვისის წინამძღოლის წახედულობით და, რაკი წინაღვე გამოიგლოვეს თავი, აღარც ენანებოდათ სიცოცხლე. ხმელნიცკი აგულანებდა, რაც შეეძლო; ასი-ათასმა კაცმა ერთბაშად შემოსძახა სიმღერა. უნაგირ - მოხდილი ცხენები შეშინებულნი გარბოდ-გამორბოდნენ მეიდანზედ და იყო ერთი საშინელი უწყსოება. ცხენებს დასდევდნენ დასაჭერად ყვირილითა და ხარხარ-ყიჟინით; ძალზედ-ნასვამნი გუნდ-გუნდად დადიოდნენ წყალის პირად, ისროდნენ თოფებს და ეჯახებოდნენ გეტმანის სახლს,

ისე რომ მან უბრძანა იაკუბოვიჩს, გაპრეკეთ აქედანაო. ბოლოს, წამოვიდა შხაპუნა წვიმა და ყველანი გაჰფანტა: ზოგი ურმებს შეეფარა, ზოგმა კიდევე კარვებს მიჰმართა.

სალამოზედ დიდი ქარი ამოვარდა. ქუხილი გრიალებდა და ხან ერთს მხარეს გაჰქონდა რუხრუხი, ხან მეორესა; ელვა ანათებდა მთლად გარემოს ხან ყვითლადა და ხან წითლადა.

ამისთანა ამინდში, ამისთანა ელვასა და ქექაში გაემართა კრივანოსი თვისის სამოცდე ათასის რჩეულის ჯვართა და მღაბიო ბრბო ხალხითა.

გრ. ე—ქე

(შემდეგი იქნება)

ფაქტობრივად უკანონო და უსაფუძვლო — ეს არის მთელი საქმის მნიშვნელობა. ამიტომაც, როდესაც საქმის მნიშვნელობა უკანონო და უსაფუძვლოა, მაშინვე უნდა აღიაროთ, რომ ეს არის უკანონო და უსაფუძვლო საქმე. ამიტომაც, როდესაც საქმის მნიშვნელობა უკანონო და უსაფუძვლოა, მაშინვე უნდა აღიაროთ, რომ ეს არის უკანონო და უსაფუძვლო საქმე. ამიტომაც, როდესაც საქმის მნიშვნელობა უკანონო და უსაფუძვლოა, მაშინვე უნდა აღიაროთ, რომ ეს არის უკანონო და უსაფუძვლო საქმე.

აღწერილობა

სიმღერა

ღამეა. ოცობრც ღრუბელი
 სედა მაწება ბნელადა,
 ვანათან ბრძოლით დაღლილი
 გულიც სულს ითქვამს მსელადა.

—

მაგრამ აზრს ნათელს, მადლსა,
 აწმენას მტკიცეს და დიადსა,
 ღანძრად ან დაკუმოწინებ
 ნადეულსა, ღამის წყვდიადსა.

—

ვერ ანა ჭებება იმედი,
 გულს ანთებული ცსოკული...
 მთების იქიდან საცაა
 მთვარის ამოსვლას მოკული.

—

ამოვა, — სედას უგუგური
 მე სიმღერითა სულითა,
 ნათელით მოიფინება,
 რაც მოცულია ბნელითა.

—

შენც თან გაჭყეუები ნადკუელსა
 ღამისა ნისლო, ტიალო,
 ყიყინას დატყემს მთა-ზაწი
 და სალი კლდისა ფრიალო.

შინ მღვიმელო

გ ა ნ თ ი ა ლ ი

მოთხრობა ეყისა

XI*)

ზემორე-აწერილ ამბების შემდეგ რამდენმამე დღემ გაიარა, რუშჩუკის ვალი (გუბერნატორი) ჩვეულებრივ დიდ-კაცურად და გულდამშვიდებით იღებდა სტუმრებსა. სხვებზე წინად მოწვეული იყო ელჩი იმ „მეგობარ სახელმწიფოსი“, რომელსაც ყველაზე მეტად ეინტერესებოდა ბოლგარეთში დაწყებული მდელვარება. ფაშა ძაან გულმხურვალედ დაუხვდა. ჩვეულებრივის მისაღმება-მოკითხვის შემდეგ ლაპარაკი იმ საგნის შესახებ დაიწყო, რომელზედაც ამ ერთის კვირის წინად ელჩმა ჩამოუგდო სიტყვა; მაგრამ ახლა ელჩის მაგივრად ფაშა აღლევდა სხვა-და-სხვა ცნობებს.

— იცით, ახლა იმდენი მასალა შეგვიგროვდა, რომ თამამად შეგვიძლია საქმის გარჩევა დავიწყოთ, — სთქვა ვალიმ.

— კამიტეტის წევრები რამდენი დაიჭირეთ? — ჰკითხა ელჩმა.

— არცერთი.

— მა რა მასალა გაქვს?

— ჩვენ სხვები გვყავს დაჭერილი, — უპასუხა ფაშამ. — კამიტეტის წევრთა მაგივრად სხვებს ჩამოვებრძობთ, თუ გამოძიების დროს უფრო მსხვილ-ფეხობა არ დაასახელეს... როგორცა ჰხედავთ, განათლებაში ფეხსა ვდგამთ და მართლ-მსაჯულებაში საეგებო კანონი შეგვაქვს.

— ჩემის ფიქრით, მართლმსაჯულებაში საეგებო კანონის შეტანა საფრთხილო უნდა იყოს.—სთქვა ელჩმა.

— რაკი განაჩენს ევროპულს წესზედ დავადგენტ, შიში არაფრისა იქმნება.

ელჩმა ამ საგანზე ლაპარაკს თავი დაანება და სხვაზე გადავიდა:

— რამდენი კაცია დაპატიმრებული?

— სამი.

— ცოტაა.

ფაშამ ტაში დაჰკრა და შემოსულ აღიუტანტსა ჰკითხა:—კონაკში არისტარხი-ბეგ ხომ არ მოსულა?

— გეახლათ, ფაშა ეფენდიმ.

— უთხარით, შემოვიდეს.

ცოტას ხანს შემდეგ შემოვიდა არისტარხი-ბეგ, თავი დაუკრა, მოწიწებით გაჩერდა და ფაშას ბძანებას ლოღინი დაუწყა.

— იქმნება სამზე მეტი დააპატიმროთ?—ჰკითხა ფაშამ.

— რატომ, შეიძლება,—მოსმა პასუხად.

— იმისთანები კი უნდა შევარჩიოთ, რომ საქმის გარჩევის დროს სხვებს გვერდით მოვუყენოთ.

— სამაგისოდ ყველა ბოლგარელი გამოდგება.

— მართალია, მაგრამ ბრალდებას ცოტაოდენი სიმართლის ნიშანწყალიც უნდა ეტყობოდეს.

— საბუთები არ გვაკლია.

— ვის წინააღმდეგ?

არისტარხი-ბეგამ რამდენიმე კაცს ჩამოთვალა და, სხვათაშორის, ჰაჯი ქრისტოც დაასახელა.

— როგორ?...—გაიკვირვა ფაშამ.

— ერთ საეჭვო კაცის-კვალს მის სახლამდე მიჰყვენენ...

— ძალიან კარგი...—მერე ელჩს მიუბრუნდა და უთხრა:—ეს კაი მსხვილი თევზია!

— ვიცნობ,—უპასუხა ელჩმა.—საეჭვოა, კანონის საწინააღმდეგო საქმეში ის არ გაერეოდა.

— პროცესში მინც მისი გარევა სასარგებლო იქნება.

მერე რა მოჰხდა ისეთი? ადვილად მიხედვებით, რომ საქმის დაწყების საბაზად მილიაზიმის მოკვლა უნდა გამხდარიყო.

სტოიანი, გროუდანის ქცხილგან გასვლისათანავე, მეტად უკიდურეს მდგომარეობაში ჩავარდა. სახლში დაბრუნების აზრი გულიდან ამოიღო, სოფელში დარჩენაც საშიშო იყო. თავის თავს ყვედრება დაუწყო, ასე როგორ გავბრაზდიო. მერე ვის მივექომაგე? იმისთანებს, რომელნიც არც კი ჰგრძნობენ, კაცი შეუტრაცყოფას აყენებს თუ არა. მათთვის თავის გაფუჭება ღირდეს მაინცაო?... თავის თანამემამულეებისადმი გულში სიძულვილი აღეძრა. მათი ხსენება ბრახსა ჰგვრიდა. ცოტა ფიქრის შემდეგ დამშვიდდა და თავის საქციელს სულ სხვა თვლით დაუწყო სინჯვა.

„ამათი რა ბრალია?—იფიქრა სტოიანმა.—ხუთის საუკუნის განმავლობაში მონად ყოფნა უეჭველად ღრმა კვალს დაამჩნევდა, მით უფრო, რომ ამ ხუთ საუკუნეში ხალხს გონებრივად ეძინა, არას აკეთებდა. ოსმალოებს უდრტივნველად ემონებოდა და თავისი თავი არცკი ახსოვდა; მაგრამ ოსმალებმა ბოლგარელნი ძალღებსავით გაჰგეშეს, ცხენების მსგავსად გაჰხედნეს, და მონების ყოველსავე შედეგს იმგვარად შეაჩვიეს, რომ ესენიც, რაც უნდა ყოფილიყო, ყოველსავე სრულიად კანონიერ და აუცილებელ საქმედა სთვლიდნენ. ცოდოც იქმნება, კაცმა უსაყვედუროს—თქვენის უხეირობის ბრალია“.

სტოიანი თავის თავს დაეკითხა: ისე რად გავბრაზდი, მილიაზიმის საქციელმა ისე რად წამართვა გონებაო? პასუხი თავისთავად დაებადა: ფიქრი პატიოსნებისა შედეგია განათლებისაო.

მაგრამ ყველა ეს მოსაზრებანი მოსაზრებებადვე რჩებოდა, და ის კი მაინც გაქირვებისაგან ხსნას ვერა ჰხედავდა. გარშემო ერთყა მინდვრები, ქალები, ტყე, რომელიც რუშჩუკის მთავორიან გარემოს ჰფარავდა; ზედ გაშენებული იყო ბოლგარების, ოსმალოების და ჩერქეზების სოფლები. ეკვი აღარა ჰქონდა, რომ ყველგან ძებნას დაუწყებდნენ, ყველგან დარაჯებს დააყენებდნენ. სტოიანმა გამოიხანგარიშა: სანამ ჩემის დაქერის

ბრძანებას ყველანი შეიტყობდნენ, 24 საათი გაივლის, მაშასადამე, მარელი დღე ჩემს ხელთ არის და მანამდე თუ დუნაიაში გასვლა მოვახერხებ, აღარაფრის შიში აღარ მექმნებაო. ამ აზრის ასრულება ძალიან ადვილად შეიძლებოდა, თუ მამის მექანეში მივიდოდა, ამიტომ რომ პეტო მეთევზეებს ბევრს იცნობდა და მათთან ხშირად ჰქონდა ხოლმე საქმე. მაგრამ მექანეში დაბრუნების ფიქრიც კი მეტი იყო: თავის თავს ხომ ჩააგდებდა და ჩააგდებდა საფრთხეში, — მამასაც ცუდს საქმეს დაჰმართებდა. 1867 და 1868 წლებში მომხდარ ამბების დროს ოსმალეთის მთავრობა ჩამორჩობით სჯიდა და კატორღაში გზავნიდა არა მარტო იმათ, რომელნიც აჯანყებაში პირდაპირ მონაწილეობას იღებდნენ, იმათაც კი, ვინც მეთამბოხეთ სახლში შეუშვებდა ან პურს აქმევდა. მექანეში სტოიანი გარეშე კაცს არავის უნახავს, მაშასადამე, მისს მამას თავის გამართლება შეეძლო და იმის მოხერხებულობის იმედიც ღიძი ჰქონდა: ისევე სჯობს არ მივეკაროვო. ამ მოსაზრების შემდეგ ჩვენი ავაზაკი დუნაიას ნაპირისაკენ გაემართა, შეძვრა ლელიანებში და მარჯვე დროს უცდიდა, მაგრამ ეს მარჯვე დრო ხელთ ვერ იგდო. ჰხედავდა — მდინარეზე მიცურავდა ხან ორთქლმავალი გემები, ხან აფრებიანი ხომალდები, სანდლები, ხან ბარჩები, ხან მეთევზეთა ნაგები, მაგრამ ყველა ძალიან დაშორებული იყო. რამდენიმე დღე მაინც უნდა ეცადნა, სანამ სამშვიდობოს გავიდოდა როგორმე. შეიძლება კიდევ დაეცადნა, მაგრამ პირველ დღესვე, საღამოს ხანს, სამზღვარზე მდგარ დარაჯების რაზმში რალაც ფაცი-ფუცი ატყდა. ექვი არ იყო, სტოიანს დაეძებდნენ. დაღამდა თუ არა, უფრო დარწმუნდა, სამშველი გზა შემეკარა: დარაჯების რაზმს ერთი-ორად მოუმატეს ხალხი. სტოიანი ლელიანიდან გამოძვრა და გზისაკენ გაემართა, მაგრამ, სანამ გზამდე მიაღწევდა, იძულებული შეიქმნა პირველ შეხვედრილ თხრილშივე დასაშლავად ჩაწოლილიყო, — გზაზე ჩერქეზების გუნდი დაინახა. შეიძლება ეს გუნდი იმის საძებრად არც კი მიდიოდა, მაგრამ შიშს ღიძი ქარი აქვს. როდესაც ჩერქეზებმა გაიარეს, საჩქაროვნედ გადირბინა გზა, შე-

ვიდა ტყეში, აირჩია მოხერხებული ადგილი და დასაძინებლად მიწვა.

„La nuit porte conseil“*)—ინუგეშებდა თავს. მაგრამ ძილი არ მოჰკიდებია: იფიქრა, იფიქრა და ბოლოს იმ გადაწყვეტილებას დაადგა, ისევ ხალხში უფრო ადვილად დაიძალევა კაციო. ხალხის გროვაში ერთი კაცი ადვილად დაიკარგება, ხოლო გროვაც არის და გროვაცა. საჭიროა, გროვა და ის ერთი კაცი ერთის გვარისანი იყვნენ. სოფელში სტოიანი სხეებში არაფრით ირჩევოდა მანამდე, სანამ გლახურს ტანისამოსში დადიოდა.

— ახია ჩემხედა, ტყაპუჭი, კაბა, ბოხონი რად გადავაგდე!— წაღვლობდა სტოიანი. მაგრამ გვიან-ლა იყო. როგორც ვნახეთ, დილით, რაკი შიში არაფრისა ჰქონდა, გადასწყვიტა რუშჩუკში დაბრუნებულიყო, ახლაც მეტი გზა არ ჰქონდა. საჭირო იყო რუშჩუკში დაბრუნდება, იქ ხალხში გაერევოდა და თავს დაიძალავდა, მერე მარჯვე დროს შეურჩევდა და ეურყევაში ჩავიდოდა. იმ ყოფაში, რა ყოფაშიც ის ჩავარდა, ჰხედავდა, რომ ასე სჯობდა ემოქმედნა. ყველაზე საძნელო საქმე იყო რუშჩუკში ჩასვლა,—ქალაქს გარშემო ბევრი თხრილები და საფრები ჰქონდა; სადაც ზარბაზნები დაეწყოთ და ყველა გასასვლელ-შემოსასვლელთან მცველები ეყენათ. „მაგრამ,—იფიქრა,—ეს სიძნელე უძლეველი არ არისო“. ამ ფიქრებში სტოიანს ჩაეძინა. ტყეში რაღაც უცნაური ხმა გაისმა და ამ ხმაზე იმასაც გამოეღვიძა. ქარი ხომ არ იყო? არა, ქარი არ იყო.

ყური დაუგდო და კარგად გაარჩია: ტყეში ხის ტოტებს ლაწა-ლუწი გაჰქონდა, მოისმოდა ფეხისა და ლაპარაკის ხმა, დრო-გამოშვებით ბრძანების კილოზედ ვაცემულ განკარგულების სიტყვა-პასუხი.

— რა უნდა იყოს?

უცბად წამოხტა, კიდევ ყური დაუგდო და სრულიად დარწმუნდა, ტყე ხალხით გავსებულია და ეს ხმაურობაც იმი-

*) ლამეს მშვილობა მოაქვს. მანვიოლენი მხოლოდამ ფანტოლი

ტომ არის ატეხილიო. ვინც სტოიანსაგით იცოდა ფილოზოფ ტომის, პანაფეტა ხიტოვის, სტეფანე ყარაჯის და ჰაჯი-დიმიტრის ისტორია, ადვილად მიხვდებოდა, რომ ეს ამბავი ალყის შემორტყმას მოასწავებს.

სტოიანი გააჟრჟოლა. გული შიშით აევსო; მაგრამ ამ პირველმა შიშმა ჩქარა გაუარა. იფიქრა—თუნდაც ალყა იყოს, მომკლავენ, მეტს ხომ ვერაფერს მიზამენ, ჩემი სიცოცხლე მაინც ბეწვზედ ჰკიდიაო. ერთბაშად ღონე და სიამაცე მოემატა. გასინჯა რევოლვერი, ცოტას ხანს დაფიქრდა, მოისაზრა ეს ნაცნობი ადგილი და გასწია ხევისაკენ, რომლის წყალიც ლოშს მიმდინარეობდა. დიდის სიფრთხილით მიდიოდა: აქეთ-იქით იხედებოდა, განსაკუთრებით ყურადღებას იმას აქცევდა—გზა არ დამეკარგოსო. მალე დარწმუნდა, ხალხი ყველა მხრით მახვევიაო. ამისთანა დროს, საეალი რაც უფრო დიდია, ჩასაფრებულნი მით უფრო შორის შორსა სდგანან ერთმანეთზედა, და, მაშასადამე, მათ შორის შეუმჩნეველად გაელა მით უფრო ადვილიაო. სტოიანი მიხვდა, დახანება არ შეიძლებაო და სისწრაფით წინ გასწია. რამდენიმე ათი ნაბიჯი გადასდგა თუ არა, ბოლგარელ გლეხს წააწყდა. გლეხმა უცხო კაცის დანახვაზე, ჯოხი ამართა და, ის-იყო, უნდა დაეყვირა; ამ დროს სტოიანმა რევოლვერი უჩვენა, და გლეხმაც ჯოხი ძირს დაუშვა და ხმა გაკმინდა.

— რა ამბავია?—ჰკითხა სტოიანმა ჩუმად და რევოლვერი დაუმიზნა.

— სტოიან კრივენოვის საძებრად გამოგვრეკეს,—უპასუხა გლეხმა.

— ჰო, მაშ ღმერთმა ხელი მოგიმართოს,—უთხრა სტოიანმა გლეხს და თავის გზაზე გასწია.

— ღმერთმა გადღეგრძელოს,—ჩუმად უპასუხა გლეხმა.

სანდალს თავი მშვიდობით დააღწია თუ არა, სტოიანი მარტად წავიდა ხევისკენ. ახლა ბილიკ-ბილიკ მიდიოდა და ერთბაშად სისტოვის ზაფთიების აღას წაადგა.

— ღუჭ (გაჩერდი)!— შეუყვარა აღამ, და მარცხენა ხელი სტოიანისაკენ გაიწოდა, მარჯვენა კი ქამარზე დაკიდებულ რევოლვერს იტაცა.

რევოლვერი გავარდა... აღამ დაიყვარა, ხელები გაიწოდა, თითქოს რაღაცას გეპოტინებაო, და პირქვე გაიშხლართა.

სტოიანმა მოჰკურცხლა, ახლა სულ უარესს დღეში ჩავარდა: ერთს კაცის-კვალს მეორეც დაუმატა. ისევ გაქცევით თულა უშველიდა თავს და, რაც შეეძლო, მირბოდა. ერთბაშად მოიფიქრა, კვალ-და-კვალ გამომიდგებიან და ჩემი დაჭერა არც ისე გაუჭირდებათ, რადგან იციან, საით გავიქეციო. ამ აზრმა თავში გაუელვია თუ არა, გზას გაღუხვია, შეძერა ხშირს ტყეში და ცდილობდა სულ სხვა გზით ევლო. წინანდელ გზით სიარული არ შეიძლება, უეჭველია, მდევარი გამომეკიდებოდაო. ამასობაში კრივენასაც მიუახლოვდა.

აქ კი სიარულს უკლო, მაგრამ მაინც წინ მიდიოდა; დროს გამოშვებით უკან მოიხედავდა, შეჩერდებოდა, ყურს დაუგდებდა და ხელახლა გასწევდა. ბოლოს, რაკი კარგად დარწმუნდა— მდევარი სხვა მხარეს წავიდაო, ცოტა შეისვენა და ისევ გაუღვა გზას, მაგრამ ახლა კი ნება-ნება მიდიოდა. სოფელთან რო მივიდა, ჯერ ისევ შორიდან გარს შემოუარა, მონახა ხშირ-ტოტებიანი და ფოთლებით დაფარული ქორაფი, ზედ გავიდა და კენწეროზე ხშირს ტოტებში დაიმალა. თვალ-წინ მიდამო გადაეშალა. უყურებდა მზის სხივებისაგან ალაპლაპებულ დუნაიას, მის იქით— ამწვანებულ ვაკეს, უყურებდა მინდვრებს, ბორცვებს, ტყეს, რამლებსაც ზედ დაჰყურებდა სისტოვის მიწარეთები; შესცქეროდა აქა-იქ გაფანტულ სოფლებს, იანტრის პირს, და, ბოლოს, შორიდან — კრივენას, მამის მექაანეც გაარჩია.

„ვინ იცის, რა მოუვიდათ მამას, დედას, დიდედას, დას!“ — იფიქრა სტოიანმა. მშობლების დარდი ძალიან აწუხებდა. მამას აქამდე დაიჭერდნენო; ისიც ეჭვს გარეშე არის, რომ ჩემს დასაჭერად გაგზავნილი ჩერქეზები და ბაშიბუზუყები, ამდენის ცუდად ჩავლილის მეცადინეობით გაჯავრებულები, მიჭვარდებოდნენ

დელას, დასა და დიდელას და უღმერთოდ აწვალეზდნენო. განსაკუთრებით ახალგაზდა, მშვენიერ დის ჯავრი ჰკლავდა: ოსმალები ისეთს გემრიელს ლუქმას ხელიდან აბა რას გაუშვებდნენო! მუშტრის თვალით დააცქერდა მექანეს, — იმედი ჰქონდა ეგებ ისეთი-რამ ენახა, რომ იქიდან შინაურების ამბავი რამ გაეგო; მაგრამ ვერაფერი გაარჩია. მექანე თავის ადგილას იდგა; ეზოში ქათმები დადიოდნენ; მექანეს გვეოდით შარა-გზაზე მგზავრები მიდიოდნენ — ზოგი ცხენით, ზოგი ქვეითი. სტოიანი შამის სახლს უკანიდან უყურებდა, ამიტომ, დარაჯი იდგა თუ არა, ვერა ჰხედავდა. რომ სცოდნოდა — ნიზამები წასულანო, ღამით შეეძლო მექანესთან მიპარულიყო და, რაც შინაურებს გადახდა, ყველაფერი შეეტყო. აი, კიდევ ამიტომ უნდოდა ყველაზე უწინ ის შეეტყო — დარაჯი იქ არის თუ არაო? ტოტებს გასწია, თვალებს ძალა დაატანა და ბოლოს ხიშტის ლაპლავს მოჰკრა თვალი. ნიზამები ჯერ ისევ არიანო. ცოტას ხანს შემდეგ დაინახა ქალის ტანისამოსით მორთული ადამიანი, უკანა კარებიდან გამოსული. „დიდელაა!“ ჩურჩულითა სთქვა გულში. ამგვარად სტოიანმა შეიტყო, რომ დარაჯი ისევე სდგას და დედაც სახლშიაო. რა კი დიდელა დაინახა, ცოტა არ იყოს, გულს ეფონა: სახლიპატრონი თუნდ იქ არ იყოს, მის მაგივრად სახლს ბებერი უგდებს ყურს, მაშასადამე, ჩვენი ქონება აოხრებულნი არ არისო. დედ-მამას რაღა დამართათ?

შეიძლება მამა დაიჭირესო, — ფიქრობდა სტოიანი, — შეიძლება, არც კი დაუჭერიათო; ყოველსავე შემთხვევაში, ალბად, მოულოდნელად თავს არ დასხმიან, მაშასადამე, დელასა და დასაც ისე ოხრად არ დააგდებდა და დრო ექმნებოდა მათთვის ეზო-რუნა რამეო.. ისიც შეჰნიშნა, რომ მექანეში ვაჭრობა წინანდებურად იყო. დაინახა რამდენიმე ცხენიანი ჩერქეზი; ჩერქეზნი გაჩერდნენ, ცხენებიდან ჩამოხდნენ, რამდენიმე ხანი მექანეში დაჰყვეს და მერე ისევ გზას გაუდგნენ. გარდა ამისა, დაინახა, რომ სხვა ჩერქეზნი მინდორ-ველად დატრიალდნენ ყურებდაცქვეტილნი.

„მე დამეძებენ, აი,“ — გაიფიქრა სტოიანმა.

რა კი ცოტა გული დაიმშვიდა და იმედი მოეცა—ჩემს მშობლებს საიმისო არა უჭირდათ-რაო, უფრო დალაგებით დაიწყო ფიქრი თავის მღვდმარეობის შესახებ. მტრისა ხომ ეშინოდა და ეშინოდა, ამას ისიც დაურთეთ, რომ ეს ორი დღე იყო არაფერი ექამა. შიმშილი მეტად კუდს გუნებაზედ აყენებდა. მექანეში, რა თქმა უნდა, საჭმელს იშოვნინდა, მაგრამ იქ მისვლა მეტად საშიშო იყო.

ისევ სოფელს დაუწყო თვლიერება. კრივენაში, როგორც სჩანს, არაჩვეულებრივი არა მომხდარა-რაო. გლებები მიდიოდ-მოდიოდნენ, საქმობდნენ, თითქოს აქ არაფერი ამბავიო. სტოიანი ყველას სათითაოდ იცნობდა... გადასწყვიტა—საღამომდე დავიცი და მერე კი პრდაპირ ჩორბაჯისთან წავალო.

თქმა და ნათქვამის შესრულება ერთი იყო. დაბნელდა თუ არა, ხიდან ძირს ჩამოვიდა და სოფლისაკენ გასწია. იმის დანახვაზე ჩორბაჯის ოჯახობას შიშით გული გაუსკდა: ბავშვები და ახალგაზდები დაიქსაქსნენ, ქობში მხოლოდ დედაბერი დარჩა. ბოლგარეთში შიშინაობის დროს დედაბერია სულ მუდამ ოჯახის ერთად-ერთი წარმომადგენელი ხოლმე. პირველში, რაც კი იკითხა, სტოიანს პასუხად მხოლოდ ესმოდა: „არ ვიცი... არ ვიცი“...

— სად არი ჩორბაჯი, ან მექანჯი, სოფელში რა ამბავია?—ეკითხებოდა ახალგაზდა კაცი.

— არ ვიცი.

სტოიანი ცდილობდა დაემშვიდებინა, დაყვავებით ელაპარაკნა და, რის წვალებით, ზოგიერთი ცნობა გამოსტყუა.

— ჩემი ნუგეშინია, დედი, — ეუბნებოდა ახალგაზდა კაცი: — როგორც მოვსულვარ, ისევე წავალ.

— თუ ღმერთი გწამთ, წადით, მოგვმორდით, — ეხვეწებოდა ბებერი.

— მარტო ის მითხარ, ჩორბაჯი სად არის?

— სისტოვოშია.

— მამა-ჩემი?

— მამა-შენი? — კითხვა დედაბერმა.

— ჰო, მამა-ჩემი, პეტო მექმანჯი.

— სისტოვოშია.

— დედა-ჩემი და ჩემი და?

— სისტოვოში არიან.

— რისთვის წასულან, დაჭერილები ხომ არ არიან?

— სისტოვოში არიან.

სტოიანი ჰხედავდა, რომ დედაბერმა ჩასკიდა ამ სიტყვას ხელი და არაფრის თქმა არ უნდაო, გამოსაცდელად ჰკითხა:

— თქვენი პური სად არის?

— სისტოვოში!

სტოიანმა შეუტია:

— გესმის, ჩქარა მომიტა პური და სხვა რამ საკმელი!

დედაბერი, სამსახურს დაჩვეული, მაშინაღვე წამოდგა და მოუტანა მჭადი, რამდენიმე თავი ხახვი, ერთი ნაჭერი ყველი და რალაცა სხვა სანთავგე კიდევ. სტოიანმა ხელსახოცში გამოახვია ყოველივე და წავიდა. სოფელში სხვა საქმე აღარა ჰქონდა-რა და რალად უნდა დარჩენილიყო. გაუარა გროჟდანის ქოხს, მაგრამ შიგ არავინ იყო. ისევ მინდორს მიაშურა; ღამეც იქ უნდა გეეთია და თავიც დაეფარა.

წინაღამის ამბავმა სიფრთხილე ასწავლა; ამასთან, ამდენს სიფრთხილესაც ძლივას უძლებდა.

მთელი ღამე მუხლი არ ჩაუდრეკნია და, ბოლოს, ციხის თხრილებს წააწყდა. ჯერ არ გათენებულებოდა; აღმოსავლეთი მხაროდ წითლად იღებებოდა; სტოიანმა დაკვირვებით დაიწყო ყურება აქეთ-იქით. ჯერ ვერაფერს არჩევდა, მაგრამ მალე საქარაულო ფარდულს მოჰკრა თვალი, ახლოს მივიდა და დაინახა, რომ შიგ ჯარის-კაცი ზის.

„ვერ უყურებ, უნდა დადიოდეს, და ამას კი საყარაულოში მოუკალათნია, — სთქვა თავის გულში სტოიანმა. — ვინ იცის, ვგებ კიდევცა სძინავს.“

უფრო დაუახლოვდა და დარწმუნდა, დარაჯს მართლა სძინავსო. განთიადის პირველ შუქზე სტოიანმა რამდენიმე ფარდულს დაინახა, მაგრამ დარაჯი არსად იდგა. „მოდი ვცადო“,

—სთქვა თავის გულში, ჩაეშვა თხრილში და მოხერხებულს ადგილს დაუწყა ძებნა, რომ თხრილს იქით გადასულიყო.

მშვიდობიანობის დროს ოსმალოები ციხესიმაგრეებს მეტის-მეტ უყურადღებოდ სტოვებენ; მათი შეკეთება მხოლოდ მაშინ მოაგონდებათ, როცა ომია ატეხილი და მტერი კარზე მისადგომად ემზადება. და აი კიდევ ამიტომ ჩაეშვა სტოიანი ასე გაუჭირებლად თხრილში, ადვილად მოსძებნა აგურებ-ჩამოცვივებული ადგილი, ზედ აცოცდა და სწორედ იქ ამოჰყო თავი, სადაც საყარაულო იღვა. სტოიანმა თავი ცოტა მაღლა აიღო და დარაჯს შეჰხედა, დარაჯს თოფი კარებთან მიეყუდებინა, თვითონ კი არხეინად ხვრინავდა. მერე ახლო მიცოცდა და ერთს წაშს შეჩერდა. თავში აზრმა გაუელვა—მოდი, სადაც ორი მოვკალ, იქ მესამეც იყოსო. რაკი ასე დატრიალდა მისი აზრი, სტოიანისათვის ახლა ძრიელ ძნელი იყო თავი შეემაგრებინა. მე ხომ ოსმალოებს ომი გამოვუცხადე და, მაშასადამე, მე მაგათი მტერი ვარ და ეგენი ჩემიო და სრული უფლება მაქვს ჩემს მტერს, რითაც კი შემიძლია, ვაგნოვო, მით უფრო რომ ოსმალოები მსაჯულად სთვლიან თავიანთს თავს, და, უეჭველია, მეც არ დამზოგავდნენ, და არც ახლა დამზოგავენ, თუ ხელში ჩამიგდეს. „მტერი ახლა ხელში მყავს,—ჰფიქრობდა ახალგაზდა კაცი:—შემიძლია მისივე ხიშტით გული გავუგმირო; ან რა საბუთით უნდა შევიბრალო“... მძინარე ჯარის-კაცი მაინც არ მოჰკლა. მხოლოდ თოფი ააცალა, მერე მოუარა ფარდულს, ჩამოხტა და უნდოდა თოფი გაეტეხნა და გადაეგდო; მაგრამ პატრულმა ხელი შეუშალა. როცა სტოიანი ფარდულიდან ჩამოდიოდა, მოულოდნელად გაშეშდა,—ვიღამაც ხელი შეახო.

— დურ!

თვალის დახამხამებაზე თოფი ხელიდან გააგდო და ელვის სისწრაფით მოჰკურცხლა შენობისაკენ, შენობის უკან ქალაქის შუაგულში მიმავალი ქუჩა იწყებოდა. იმედი ჰქონდა, შენობას რომ მოვეფარები, მღევრებს ხელიდან ადვილად გავუსხლტებიო. მაგრამ მღევრები ახლოს იყვნენ, ასე რომ, რო-

ცა სტოიანი შენობას გასცილდა, საშველი გზა შერთო ორგანა ჰქონდა: ან კედელთან მდგარ კასრში უნდა ჩამძვრალიყო, ან მახლობლად დაბანაკებულ ბოშების კარავს შეჰფარებიყო. კარავიდან მოსჩანდა მძინარე ხალხის ტიტველა ფეხები, ლობესთან კიდევ დაბმული იყო სახედარი. კარავი—თუ კასრი? დიდ ხანს არ უფიქრნია, კასრში ჩახტა და სული განაბა. ჯარის-კაცებმა მოირბინეს, გაჰხედეს ქუჩას და გინებასა და ბუზღუნს მოჰყენენ.

— ჯაშუში... საძაგელი... გავვექცა! როცა იქნება, ხელიდან ვერ წაგვიხვალ!

ბოშებმაც გაიღვიძეს; ერთი მათგანი გამოძვრა კარავიდან და დაიწყო აქეთ-იქით გაკვირვებით ყურება.

— ხომ არ დაგინახავს?—ჰკითხა ერთმა ნიზამმა.

— ვინა?

— ვინა? ვინა და ჯაშუში, ან კომიტაჯი.

— არა, არ მინახავს,—უპასუხა ბოშამ.

წამოდგა დედაბერი და ნიზამებს ქვეშ-ქვეშ დაუწყო ყურება, ნიზამები იგინებოდნენ, იფურთხებოდნენ, სწყევლიდნენ და ბოლოს თხრილებთან დაბრუნდნენ.

ცოტა ხანი რო გავიდა, სტოიანი კასრიდან გამოვიდა და გაცლებულ ბოშებს ჩქარის ნაბიჯით გაუარა წინა. შეიძლება კიდევ გაჩერებულიყო ბოშებს ახლო, მაგრამ ესენი სწორედ ის ბოშები იყვნენ, რომელნიც ამ სამის დღის წინად კრივენაში ოსმალების წინაშე თამაშობდნენ და რომელთა შორის სტოიანი დათვის როლს ასრულებდა. ახალგაზდა კაცმა იცნო ისინი და ამიტომ არ შეჩერებულა. ასე, ორმოც და ათი ნაბიჯიც ძლივას ექმნებოდა გადადგმული, ბებერი ბოშა დედაკაცი უკან დაედევნა; აშხანაგებისათვის არა უთქვამს-რა. წინ სტოიანი მიდიოდა—უკან ბოშა დედაბერი. ჯერ კიდევ კარგად არ გათენებულიყო; ცარიელს ქუჩაზე ამ ორის ადამიანის მეტი არაინა სჩანდა, როგორც საბედისწერო ლანდი, ისე მისდევდა მოშორებით, თითქო განგებ არ უნდა დაეწიოსო. სტოიანი ვერა ჰხედავდა, და ეჭვიც კი არა ჰქონდა, თუ ფეხ დაფეხ

ბოშა დედაბერი მისდევდა. დედაბერი ფეხშიშველა იყო; ამიტომ ერთი ბეწვა ხმაურობდა, ერთი ბეწვა შრიალი რა არი, არ ისმოდა, ხელში ჯოხი ეჭირა, ზედ კი არ ეყარდობოდა: აღბად ეშინოდა, ჯოხის ხმაზე არ შემნიშნოს გაქცეულმა კაცმაო.

სტოიანმა გაიარა რამდენიმე ქუჩა და ბოლგარელთა უბანს მიატანა. ეგონა, აქ არავინ მიყურებსო და ჰაჯი ქრისტოს ალაცაფის კარებთან გაჩერდა. იმედი ჰქონდა, ამ სახლში უშიშარ თავშესაფარს იპოვიდა, მით უფრო, რომ იქ დარჩენა დიდ ხანს არ უნდოდა. მისთვის აუცილებლად საჭირო იყო რაიმე ღონისძიებით დუნაში გასულიყო. აბა თუ კი ჰაჯი ქრისტოსთან მივიდოდა, ხელკარიელი როგორ დაბრუნდებოდა! დიდი იმედი ჰქონდა აგრედვე ქრისტოს ცოლისა და ილენკასი, მეტადრე ილენკასი, რომელიც ახალს აზრებს ადვილად ითვისებდა და რომლის გული სამშობლოს სიყვარულით იყო სავსე. ამგვარად, იმედოვნებდა — გულ-მხურვალედ მომეკიდებიან და დახმარებას აღმომიჩინენ, თუ არა-და, მოყვრულოდ მინც დამიხვდებიანო.

რადგან ჯერ კარგად აღრე იყო, ალაცაფის კარები დაკეტილი დაუხვდა. სტოიანმა დააკაკუნა, ცოტა დაუტყადა და უნდოდა ხელახლა დაეკაკუნებინა, რამ ამ დროს ფეხის ხმა მოესმა და შიგნიდან რაზას გადასწიეს. კარები გაიღო.

— ბატონი აღდგეძეღა ღმერთმა, — მხიარულად მისალამა შეჯინიბე და კარები ისევ მიხურა.

— ხომ კარგად არიან? — ჰკითხა სტოიანმა.

— მადლობა უფალსა, ყველანი მშვიდობით მბრძანდებიან.

— ალა აღგა?

— ამდგარი იქნება.

რადგან ბოლგარელთ ჩვეულებად არა ჰქონდათ; როცა ვისმეს იმათი ნახვა უნდოდა, მოეხსენებინათ, ამიტომ სტოიანი პირდაპირ პირველ სართულისაკენ წავიდა და თავის წინანდელ ოთახს მიაშურა. ფიქრობდა, ჯერ აქ დაეისვენებო. იმედიცა ჰქონდა — არავინ დამიშლისო, რადგან როცა მიდიოდა,

ქრისტოს დროებით დაეთხოვა და არა სრულიად. ამიტომ, როცა ოთახში შევიდა, განგებ ხმაურობა დაიწყო ოღნავ,—ვიც თომ გაიგეთ, მოვედიო.

„თუ ჰაჯი ქრისტომ გაიღვიძა კიდეცა,—ჰფიქრობდა ახალგაზდა კაცი,—ჯერ მიინც ისევ ლოგინში იწვებაო, მე კი იმის ნახვა ძალიან მეჩქარება.“ სტოიანმა სიარული დაიწყო, რამდენჯერმე ჩაახველა... და, ბოლოს, ჰაჯი ქრისტოს ცოლმა გაიგო,—სტოიანი მოსულაო. კარი შემოაღო, შემოიქცია, დაიკვილა და გაიქცა. იმ წამსვე ჰაჯი ქრისტოც შემოიქრა,—ეტყობოდა ახალი ამდგარი იყო, ხალათში გახვეულიყო და საჩქაროზე შემოვარდა. სახეზე ბრაზი და შიში ეხატებოდა.

— შე უბედურის დღის გაჩენილო! აქ რა გინდა?—დაიყვირა ჰაჯი ქრისტომ.

სტოიანი აირია.

— აქ რა გინდოდა, რა?—ეკითხებოდა გაათფრებულნი სახლიპატრონი.

— მოვედი... მივდივარ...—ბუტბუტებდა ახალგაზდა კაცი.

— მართლა ოსმალო მოჰკალი?

— დიად, მოვკალი.

— კაცი მოჰკალი და კიდეც აქ მოსვლასა ჰბედავ? არა, ძმაო, სიცოცხლე შენ თუ მოგძულებია, თორემ მე თავის გაწირვა ფიქრადაც არა მაქვს... არა!... მე... მე...—ქრისტო გაფთვრდა და აკანკალებულის ხმით წარმოსთქვა:—ახლავ ჟანდარმებს დავუძახებ და დავაჭერინებ.

სტოიანმა პასუხის გაცემაც ვერ მოასწრო, რომ შემოიქრა ქრისტოს ცოლი და კარის ზღურბლზე ყვირილი დაიწყო:

— შე უბედურო! შე უბედურო! როგორც დღიძლი შეიღლი, ისე შეგივრდომეთ და შენ კი...

— ჟანდარმებს უნდა დავაჭერინო! ჟანდარმებსა!—გააწყვეტინა სიტყვა ჰაჯი ქრისტომა:—ჟანდარმებსა! ახლავე წავალ და დავუძახებ...—და კარებისაკენ გაემართა.

— ვერა, ვერ წახვალ.—შესძახა ქალმა ისეთის რიხით, რომ ჰაჯი ქრისტო შეჩერდა და გოაცებით დააშტერა თვალები.

— არა, მამილო, ვერ წახვალ!—გაიმეორა ილენკამა:—მაგისთანა სისაძაგლეს არ მოიქმედებ.

— რომ არ წავიდე, ხომ დავილუპე მაგის წყალობით,—უპასუხა სახლიპატრონმა.—თუ გაიგეს, რომ ჩემს სახლში შემოვუშვი, სახრჩობელას ვერ ავსცდები.

— მერე იმათ ვინ ეტყვის, რო სტოიანი აქ იყო?—ჰკითხა ახალგაზდა ქალმა.

— ვინ დაგინახა, როცა შემოხვედი?—ჰკითხა დიასახლისმა.

— სტეფანეს გარდა არავის ვუნახვივარ,—უპასუხა სტოიანმა.

— სტეფანე არავის ეტყვის,—სთქვა ილენკამა.

— რა კი აგრეა, ახლავე წავიდეს!—დაიძახა ჰაჯი ქრისტომ:—ახლავე, წუთსავე წავიდეს.—წადი!... გაგვეცალები... დავიწყებ, რომ ჩემთან შემოხვედი... გასწი!...

სტოიანი დარწმუნდა, ამ სახლში დარჩენა არ შეიძლებაო. საჭირო იყო ჩქარა წასულიყო, სანამ ქუჩები ჯერ ისევ ცარიელი იყო. ხმის ამოუღებლად გაშორდა იქაურობას.

— მშვიდობით იყავი!—მოაძახა ილენკამ.

ილენკას სიტყვები გულში ჩასწვდა.

— მშვიდობით იყავი!—განიმეორეს ილენკას მშობლებმაც თვისის ქალის სიტყვები.

სტოიანმა კიბეზე ჩაირბინა, ალყაფის კარებიდან მარჯვნივ გადუხვია და ისევ წავიდა, რომ ერთხელ უკან აღარ მოუხედნია. ორმოც და აფს ნაბიჯზე ისევ ის ბებერი ბოშა დედაკაცი მოსდევდა.

ისევ საფთხეში ჩავარდა, ახლა მხოლოდ ორი სახლი ეგულებოდა: მოკრას სახლი და სტანკოს ბინა. სტანკოს ბინა უფრო მოხერხებულიაო—ფიქრა—ჯერ ერთი იმიტომ, რომ ახლოს არის, და მეორედ ჩუმი, გაფრთხილებული სტანკო ყველას სანდო კაცად მიაჩნიაო. სტოიანს ქუჩაში არავინ შეხვედრია. მივიდა სკოლაში, და იმის ბედზე კარი ღია დახვდა; შევიდა პირველს ოთახში და სტანკოც წინ იქ დახვდა.

— თითქმის გელოდი, — უთხრა მასწავლებელმა მისალმების შემდეგ.

— მინდა დავიმალო სადმე.

— ვიცი, ვიცი... ოსმალეები დაგეძებენ ყველგან; საშის დღის წინად ჰაჯი ქრისტოს სახლი გაუჩხრიკეს და ჩვენება ჩამოართვეს. პეტრეც აქ არ არის, თორემ რუმინიაში გადაგიყვანდა... საღამომდე ჩემთან დარჩი, მანამდე კიდევ რასმე მოგიფიქრებთ... წავიდეთ.

მასწავლებელმა სტოიანი ხულაში წაიყვანა, და, ყოველ შემთხვევისათვის, საიდუმლო კარი უჩვენა და უთხრა, თუ გაგჭირდეს, აქედან გადი და დაიპალო.

— ეს გასასვლელი ოსმალეებმა არ იციან... იქიდან იცი სად გახვალ?... მოკრას ბაღში... ჩუმად იჯექ, მე კი მოკრასთან წავალ და ამბავს მივუტან. თუ ვინიცობაა, ამასთან დგვირდა დამალვა, ალყათის კარებთან ეზოში კი ნუ შეხვალ, — ლობეზე გადახტი. პირდაპირ ბაღში.

სტანკომ სტოიანს კიდევ რაღაცები უთხრა და წავიდა; სტოიანი კი ხულაში დარჩა დასაძინებლად.

ბოშა დედაკაცი სახლ წინ იდგა დიდ ხანს — უცდიდა, ბოლოს, თავი დაანება იქაურობას და პირდაპირ კონაკისაკენ გასწია.

XII

განათლებულს ქვეყანებში გაუნათლებელ ქვეყნების ზოგიერთი უზნეო ჩვეულება არის ხოლმე დარჩენილი. ამგვარ ჩვეულებად უნდა ჩაითვალოს ჯილდოს აღთქმა დამნაშავეს აღმოჩენისა ან დაქერისათვის. ამგვარ შემთხვევაში სასყიდელს ადგილი სრულიად არ უნდა ჰქონდეს. და რა კი უამსასყიდლოდ საქმე არა რიგდება, ეტყობა, მთავრობასა და საზოგადოებას შორის უთანხმოებასა აქვს ფეხი მოკიდებული. როცა ინგლისელებს ირლანდიელთ წინააღმდეგ სამოსამართლო საქმე აქვთ დაწყებული, ამ ჩვეულებას მიჰმჯრთავენ ხოლმე და ამგვარად

ჰბადვენ ოსმალოების მმართველთა, რომლებთაც დაქირავებული ჰყავთ არამც თუ ქვეყნის ჯაშუშები და ოფიციალური ენათნოები, არამედ კერძო მახეზღარებსაც კი აქეზებენ. როცა სტოიანმა ალა მოჰკლა და თვითონაც თავს უშველა, რუშჩუკის ვალიმ დაფითა და ნალარით, საყოველთაოდ, გამოაცხადა, ვინც კრივენაში მილიაზიმის და ტყეში აღის მკვლელ სტოიან კრივენოს ცოცხალს დაიჭერს და ან მისს ბინას მთავრობას ასწავლის, საჩუქრად ათას ყურუმს მიიღებსო. ეს ამბავი მთელს მხარეს მოეფინა, და ბოშამ კიდევ გამოჩხრიკა სტოიანი.

ბოშა დედაკაცი სტოიანს არ იცნობდა, მაგრამ მიხვდა, რომ როცა ის მექანეს წინ დათვურად თამაშობდა, ზედვე ეტყობოდა—გლახურ ტანისამოსის ტარებას ჩვეული არ იყო. უბრალო ხალხს, განსაკუთრებით იმათ, ვინც იძულებულნი არიან ლუკმა-პური სხვა-და-სხვა გაიძვერობით მოიპოვონ, მოსაზრების ნიჭი ძალიან უფითარდებათ ხოლმე. ბოშა დედაკაცმა გაიგო თუ არა—მილიაზიში მოჰკლესო, მაშინაღვე შეეცადა კარგად გაეთვალისწინებინა გლახურად ჩაცმულ კაცის თვალების და მთელის სახის მუტყველება, ასე რომ, როცა შეიტყურ მკვლელის პოვნისათვის ჯილდო ჰრის დანიშნულიო, ამ კაცის სახე მთლად კარკვევით წარმოუდგა. დილას კასრიდან გამომხტარ ახალგაზდა კაცის სახის ნახვაზე ბოშა-დედაკაცი სახტად დარჩა და უკან დაედევნა. ჯერ იყო, ჰაჯი ქრისტოს სახლის წინ უცადა, მერე—სკოლის წინ; ბოლოს გადასწყვიტა, უთუოდ აქ დარჩებოდა, და პირდაპირ კონაკში წავიდა. ფაშას ჯერ ისევ ეძინა; გარედ კი, ის-ის იყო, მოძრაობა იწყებოდა. ძირს, სადაც პოლიციის კანცელარიის გვერდით შენდარების გაუბტკახტა იყო, ზაფთიები ყავასა სვამდნენ და ნარგილეს ეწვეოდნენ. ბოშა-დედაკაცი მათ მიჰმართა.

— რა გინდა? — ჰკითხა ერთმა შენდარმა.

— ფაშასთან საქმე მაქვს.

— ფაშასა სძინავს.

— სძინავს? — ჰკითხა ბოშამ და მაშინაღვე მღერით განაგრძო: — ეი, ჯანემ, ადუ გაიქე, გაიქე ჩქარა და ფაშა გააღვი-

ძე... გაიღვიძოს, ლოგინიდან წამოხტეს და მომისმინოს, რაც სათქმელი მაქვს.

— ხა... ხა... ხა!... გაღიხარხარეს ზაფთიებმა.

— გაემურე, ჯანემ! — ეუბნებოდა ბოშა. — ნარგილეს მოჭრევას მერეც მოასწრებ.

— არ იტყვი, რა გინდა ფაშასაგან?

— ყურში ისეთს სიტყუას ჩაფიურჩილებ, მსგავსი სიტყვაცი კვეშ ვერავინ უთხრას.

— რა არის ისეთი, რომ შენ იცი და ჩვენ კი არა?

— ისეთია, ჩემო კარგო, რომ ერთ კალთა ფულს მომცემს.

— ვაი თუ ყურუშიც არ მოგცეს!

— თქვენ ისე გგონიათ... ათასსაც არ დაიშურებს.

— ბიჭოს? — გაიკვირვა ზაფთიამ.

— მართალი სთქვი, სტოიანი კრივენოვი ხომ არ დაგიჭერია?

— ის მე ვიცი, თვითონ ფაშას მინდა ვუთხრა, — უპასუხა ბოშამ, ცოტა არ იყოს, გულნატკენად, საიდუმლო გამიგესო.

— ფაშას ნახვა საჭირო არ არის... მოდი, ჩვენ გვაჩვენე... სად არის?

— ეჰო, მერე ათასი ყურუში ვინ უნდა მომცეს!

— გეტყობა, ჯერ ათასი ყურუში გინდა ჩაგითვალონ? — შენიშნა ზაფთიმ. — ჯერ გვიჩვენე, ან გვითხარი, სად არის, ისე რომ დაჭერა შეგვეძლოს.

ბოშამ თვითონაც არ იცოდა, რა ექმნა.

— ყველაფერს ვეტყვი... ფაშა ეფენდის.

— არა უშავს-რა, ალასაც ეტყვი... უთხრა ერთმა ზაფთიმ. — და თუ არ გითქვამს, შენ თვითონ შემოგვხვეწები მათქმევენეთო.

ზაფთი ადგა, შევიდა კანტორაში; ისევ ჩქარა გამოვიდა და თავის ალაგას დაჯდა.

დედაკაცი თავჩალუნული იდგა. ამ დროს ჩასუქებული, ხარისხოვანი კაცი გამოვიდა და სიარულში თან მუნდირის ღი-

ლებს იკრავდა. წარმოსთქვა რამდენიმე სიტყვა და მაშინაღვე ოცი რჩეული ბიჭი, თესაკებითა და რევოლვერებით შეიარაღებულები, რაზმად დაეწყვენ. რაზმი რომ მოემზად, ხარისხიდანმა კაცმა სერთუქი შეიკრა, ხელში იარაღი აიღო და ბოფას ბძანების კილოთი მიჰმართა:—გაგვიძელ!

— კარგი, ჯანემ...—უბასუხა ბოზამ ტირილით.—მაგრამ, ერთი ეს მითხარით, ფაშა რატომ ვერა ვნახე?

— მერეც მოასწრობ იმის ნახვას, ახლა კი წავიდეთ.

დელაკაცმა ჩაახველა, წელში მოიკაკვა და გრძელის ჯოხის ბჯენით რაზმს წინ გაუძღვა; უკან ალა მისდევდა. ბოზა არა ჩქარობდა, ხშირად შეჩერდებოდა კიდევცა, თითქო გზა კარგად არ იცისო; სულ ახველებდა, ოხრავდა. ბოლოს, ვითომ გზა გაიკვლია, ფეხს აუჩქარა და გაჩერდა.

— აი აქ არის...—უთხრა და ერთი საცოდავი სახლი ანიშნა.

— აქა?...—ჰკითხა ალამ.—ეს ხომ სკოლაა.—მერე გაკვირვებით ზაფთიებს დააშტერდა.

— სტანკო ხომ არაფერშია შენიშნული?

— აქამდე არაფერშია...—უბასუხა ერთმა ზაფთიმ.

— მაშ, როგორა ვქმნათ?—განმეორებითუ იკითხა ალამ.

— ის მაინც რააა.

— მერე ისეთი ჩუმი და უწყინარი კაცი!...

— სულ ასეთები არიან.

— ნამდვილად იცი, რომ სტოიანი კრივენოვი აქაა?—ჰკითხა ალამ ბოზა დელაკაცს.

— ჩემის თვალითა ვნახე,—აქ შემოვიდა. ჰაჯი ქრისტოს სახლიდან უკანვე გამოვიდა, აქედან კი აღარ გამოსულა.

— ჰაჯი ქრისტოსთან იყო?

— ჯერ პირველად ჰაჯი ქრისტოსას იყო, იქიდან აქ მოვიდა.

— რაკი აგრეა, შევიდეთ,—უთხრა ალამ ზაფთიებს და სკოლის კარები შეაღო.

აღისა და ზაფთიების შემოსვლაზე კლასში ახლად-დაწყებული სწავლება შეგირდებისა შესწყვიტეს. ბავშვები მიწაზე იყვნენ გამწყარიებელი, ხელში ასპიდის დაფები ეჭირათ, სტანკო კი საკლასო დაფაზე ცარცითა სწერდა და მარცვლებით ხმამაღლა ბავშვებს უკითხავდა. ორისავე სქესის ბავშვები თვითელ ასოს სახელს იმეორებდნენ, და, ამგვარად, კლასში მწყობრი ხმაურობა იყო. სტანკომ სიტყვა „ბებია“-ს წერა დაიწყო.

— ბან-ან-ბა, ბან-ენ-ბე... — სთქვა სტანკომ.

— ბა, ბე... — განიმეორეს ბავშვებმა და უცბად შეჩერდნენ, სიჩუმე ჩამოვარდა. ბავშვები ყველანი ერთად აღას დააკერდნენ. ალამ, შემოსვლისათანავე, ბავშვებს შეჰხედა, მერე მიუბრუნდა სტანკოს და მკაცრის ხმით დაიძახა:

— ეი, კომიტეტის წევრო, როგორც დამალე სტოიან კრივენოვი, ისე გამოაჩინე!

სტანკოს გონება არ დაუკარგავს. მივიდა მეორე ოთახში გასასვლელ კარებთან, შეაღო და დაუძახა:

— სტოიან, თავს უშეეღე!

მერე კარი ისევ შემოხურა და დამშვიდებული იქვე გაჩერდა.

— გააღე ეს კარი! — უთხრა ალამ.

— დაიცა, ჯანემ... — უბასუხა სტანკომ ხელის წინ გაშვებითა. — დაიცა ცოტა.

ალა გაკვირვებული დარჩა, სტანკოს დამშვიდებულ სახეს რომ უყურებდა, და გაჩერდა; მაგრამ ისევ მალე მოიკრიბა გონება და ერთი ნაბიჯი გადასდგა წინ.

— დაიცა! — უმეორებდა სტანკო ისეთის კილოთი, თითქო აქ არაფერი ამბავიაო.

— რადა? — ჰკითხა ალამ.

— იმ კაცს ნუ შეაწუხებ... მთელი ღამე არა სძინებია.

— რასა ჰბოდავ?... — მოუთმენლად შეუტია ალამ და ერთი ნაბიჯი კიდევ წასდგა წინა, ალა ისევ შესდგა და ზაფთიებს ანიშნა — კარები გააღეთო.

— ცოტა მოითმინეთ!—ეხვეწებოდა სტანკო.

— არ გვეტყვი, რისთვის მოვითმინოთ?—ხელახლა ჰკითხა ალამ.

— მე თქვენ გეუბნებით: დაიცადეთ, თქვენთვისვე იქმნება უკეთესი,—აიხირა გულ-დამშვიდებულმა სტანკომ; ეტყობოდა, მისი სურვილი იყო, რაც შეიძლება მეტს ხანს შეეჩერებინა ჟანდარმები.

— რად იქმნება უკეთესი?—ჰკითხა გაბრაზებულმა ალამ.

— ტყუილად თავებს გაიფუჭებთ. ამ კომიტაჯს შვილზედ მეტი რევოლვერი აქვს.

ზაფთიები ერთბაშად შეჩერდნენ.

— არ დამითვლია,—განაგრძო სტანკომ,—მაგრამ დავიწინახე ერთი აქ ჰქონდა, მეორე აქ, მესამე კიდევ აქ...—და თითქმის ქამარში იყრიდა, ვითომ სტოიანს აქა ჰქონდა რევოლვერები ვაკეთებულისა. ოსმალები თვალეში შეჰყურებდნენ, სმენად გადაქცეულები, ადგილიდან არაუინ იძვროდა; სტანკო კი მიანც თავისას არ იშლიდა:—აქ მეოთხე, აქ მცხუთე, აქ მეექვსე, აქ მეშვიდე, აქ მეცხრე, აქ...

— ტსსს... დურ!—დაუყვირა ალამ.

— ცოტა მოითმინე, ალა ეფენდიმ! დავთვალა! აქ ერთი აქ მეორე, აქ მესამე...

— გასწით!—შესძახა ალამ ზაფთიებს.

მაგრამ ზაფთიები არა სჩქარობდნენ; ყველამ სათითაოდ ბუდიდან რევოლვერი ამოიღო და სინჯვა დაუწყობ.

გასინჯეს რევოლვერები, თესაკები ქარქაშებიდან ამოიღეს; წინ მდგარმა მარჯვენა ხელში რევოლვერი დაიჭირა, ხოლო მარცხენაში თესაკი, მაგრამ მერე თესაკი მარჯვენაში დაიჭირა, რევოლვერი—მარცხენაში და სხვებს წინ გაუძღვა. სტანკომ იმდენი უხერხა, ერთის წუთით ისიც შეაჩერა.

— კომიტაჯს შენ ვერ დაიჭერ, მოგკლავს.—უთხრა სტანკომ ჟანდარმს.

ზაფთია გაჩერდა, მაგრამ მხოლოდ ერთის წუთით. მერე თამამად კართან მივიდა, სტანკო მოაშორა, გააღო კარე და

მეორე ოთახში შევიდა. აქ ბუხართან დედა-კაცი იჯდა, ზურგი შემოსულებისაკენ ჰქონდა შემოქცეული და ხუთი ბაეში, ერთად შექუქკულები, ზედ ეკვროდნენ. დედაკაცს არ მიუხედნია, ოთახში კი ზაფთიები თითო-თითოდ შემოდრიოდნენ, სანამ ოთახი მთლად არ გააესეს. ჟანდარმები აქეთ-იქით იხედებოდნენ, ყველაფერს აკვირდებოდნენ. ერთმა ზავთიამ საკუქნაოში გასასვლელს კარს მოჰკრა თვალი, გაალო და ზღურბლს გადააბიჯა. უკან დაეღევნენ მეორე, მესამე, მეხუთე და ასე დანარჩენები..

ეზოში გასასვლელი კარი ღია იყო; გარშემო ყველაფერს ათვალიერებდნენ და სულ წინ მიდიოდნენ, რეოვოლვერები და თესაკები ხელში მაგრად ჰქონდათ ჩაბლუჯული; ეზოში იპოვეს: გადმოპირქვავებული გეგა, რამდენიმე დამტვრეული ქილა, ცოცხი და ერთს ალაგას შექუჩებული ნაგავი. ერთმა ზავთიამ გეგა გადმოაბრუნა, მაგრამ სტოიანი მის ქვეშ არ აღმოჩნდა. ჟანდარმებმა ეზოს ქვითკირის გალავანი დაათვალიერეს. გალავანი დაძველებული გამოდგა და რამდენსაშე ალაგას ჩამოქცეულა კიდეცა. გალავანს იქით მოსჩანდა, ერთის მხრით, ბაღი, მეორეს მხრით მეზობლის სახლი, მესამე მხარეს—ეზო. ზაფთიებმა უცქირეს, ათვალიერეს, იფიქრეს და, ბოლოს, ერთი მათგანი ალასთან წავიდა მოსახსენებლად:

აღამ, რომელმაც თავისთვის რამდენიმე კაცი დაიტოვა, მოისმინა მოხსენება, ბრძანება გასცა სტანკოზე თვალ-ყური დაეჭირათ, თვითონ გარედ გავიდა, გასინჯა ყველაფერი, ხელი გაიქნია და ბრძანება გასცა, მოშორდით აქაურობასაო.

— აი ეს წუწვი ესა, — სთქვა და სტანკოზე ანიშნა; — შე-ჰკარით და ციხეში ჩასვით.

ბრძანება მაშინაღვე აასრულეს.

გათოკილი სტანკო ჟანდარმებმა სკოლიდან გამოიყვანეს. ბოშა დედაბერი, რომელიც ამასობაში ქუჩაში იცდიდა, მაშინაღვე ალასთან მივიდა.

— ალა ეფენდიმ, — დაიწყა ბოშამ: — აქ ხომ მე მოგიყვან-ნეტ?

— მერე რა გინდა?

— საჩუქარი მერგება, სამსახური ვაგიწიეთ.

— სტროიანი კრივენოვი ვერ დავიჭირეთ.

— რა ვუყვით, იმის მაგიერად ხომ სხვა დავიჭირეთ.

— ათასი ყურუში მეორისთვის როდია დანიშნული.

— მაშ, რამდენია?

— არაფერი.

— მე საცოდავმა კი ამდენი ვიარე, ამდენ ალაგას მიგი-
ცვანეთ, ფეხები სულ დაოსებული მაქვს... იმის ფიქრში-ლა ვი-
ყავ, თქვენთვის დახმარება აღმომეჩინა. ვაი ჩემს დღეს!...—
სტიროდა დედაბერი.—რომ არავინ დაგეჭირათ, კიდევ ჰო...
თუ ერთი არა, მეორე ხომ არის. შეგიძლიანთ რაც გინდათ ის
უყვით, გინდ ჩამოარჩოთ, აწამოთ, ლურსმებითა ჩხვლიტოთ.
თუ ერთისათვის ათას ყურუშს იძლევით, მეორე ასად მაინც
უნდა ღირდეს.

ალამ გააფურთხა.

— შეიძლება ასი ძალიან ბევრი იყოს?—დაუმატა ბოშამ.
ორმოც და ათი მაინც მომეცით, თუ ორმოც და ათი არა, ათი
მაინც, ათი თუ არა, ხუთი იყოს, თუ ხუთიც არ გემეტებათ...
მაშ რამდენს მიბოძებთ?

ალამ ხმა არ გასცა. მოვიდნენ კონაკში. სტანკო სატუსა-
ლოში წაიყვანეს; ალა პოლიციის კანტორაში შევიდა, სადაც
ახლად მოსული არისტარხი-ბეა დახვდა,—ტახტზედ ჩამჯდა-
რიყო და რაღაც ქალღმერთსა ჰფურცლავდა.

არისტარხი-ბეა საქმის გამოსაძიებლად იყო გამოგზავნი-
ლი, მაგრამ ჯერ თვითონაც არ იცოდა, რა ექმნა. ალა გვერდთ
მოუჯდა და ყველაფერი უამბო.

— ააა!... გაეხარდა გამომძიებელს.—სად არი ი ბოშა?

— გარედ დარჩა.

— უნდა დავუძახოთ.

ალის ბრძანებით ბოშა დედაბერი მაშინადვე შემოიყვანეს.

— კომიტაჯი სად ან როდის, შეგხვდა?—ჰკითხა პირვე-
ლად გამომძიებელმა.

— კასრიდან გამოძვრა, — უპასუხა დედაბერმა.

— რომელ კასრიდან?

ბოშამ ყველაფერი უამბო და ბოლოს საჩუქარი ითხოვა.

— ბაქალამ (ვნახოთ), — უპასუხა არისტარხი-ბემი.

— ხუთ ყურუშსა თხოულობს, — უთხრა აღამ.

— ვნახოთ, — განიმეორა გამომძიებელმა.

— თუ ერთი ვერ გაჩვენეთ, მეორესთან ხომ შიგიყვანეთ.

— ბაქალიმ, მანამდე კი წადი.

— რას ამბობ, ჯანემ, ხელ-ცარიელს მისტუმრებ?

ბემი ჯიბიდან ქისა ამოიღო და ბოშას ყურუში მისცა. ბებერმა არ იცოდა, როგორ გადაეხანდა მადლობა ასეთ სიუხვისათვის...

— ჰა, თუ რამ ნახო, შემდეგ შიაც შეგვატყობინე ხოლმე, დედაბერი წავიდა.

— კრივენელი მექმანჯე ხომ არ მოგიყვანიათ? — იკითხა არისტარხი-ბემი.

— დღეს დილით მოიყვანეს.

— ჰაჯი ქრისტოც უნდა დავიჭიროთ.

— მეტი არავინაა დასაჭერი?

— მერე ვნახავთ.

— კარგი იქმნება ერთბაშად ბევრს მოეყურიდეთ თავს, მერე ზოგიერთის განთავისუფლებაც შეიძლებოდა.

— მართალია, აი ახლა კომიტეტის ძებნას შევეუდგებით; მგონი ბევრი საეჭვო მოხვდეს ბადეში.

— ვინ საეჭვონი? — ჰკითხა აღამ.

— აი ვინა: ვინც ქვეშ-ქვეშ იყურებიან, ვნა ებმით, ფერი მისდით, წითლდებიან, ბევრს ლაპარაკობენ, და ისინიცა, ვინც ჩუმად არიან, ვინც... — ბემი სათქმელი სიტყვა ვერ მოიყვანა. აღა მიეშველა:

— იმ ნაირები, რომელთაც ფული აქვს.

— ჰო... მაშ... ისეთებიც საშიშონი არიან.

— აფსუს, რომ პეტრეს შარს ვერ მოვსდებთ.

— რა ექმნათ!

— ნეტავი რად მიანიჭეს ისეთი უპირატესობა, რომ კაცი ხელს ვერ ახლებს?

— პოლიტიკაა, — უპასუხა არისტარხი-ბემემ, ქალღმერთების კითხვაში გართულმა.

ნახევარმა საათმა გაიარა.

— კრივენელი მექანჯი აქ შემოიყვანონ, — სთქვა არისტარხი-ბემემ.

ალამ ბრძანება გასცა. ჩქარა ბორკილების ჩხარა-ჩხური გაისმა და კანტორაში პეტო შემოიყვანეს. სახეზე არც სასოწარკვეთილება ეტყობოდა, არც შიში. გვერდით ჟანდარმი მოჰყვებოდა. არისტარხი-ბემემ ანიშნა და პეტოც ოთახის შუაგულ ალაგას გაჩერდა.

— სახელად რა გქვიან?

— რა მქვიან-და—პეტო; ყველა ამ სახელს მეძახის.

— მამა-შენს რაღა ერქვა?

— ეგ რა საჭიროა? მამა-ჩემი, ოც და ათი წელიწადი მეტია, რაც შავს სამარეშია.

— კარგი-და, უსახელო ხომ არ იყო?—უთხრა კვლავ არისტარხი-ბემემ, არისტარხი-ბემეს გვერდით ქვათბეჯი უჯდა და პეტოს ნათქვამსა სწერდა.

— თუ მაინცა და მაინც გინდა გვიგო, დასამალი არა მაქვს-ზა. მამა-ჩემს კირ-გოცას ეძახდნენ.

— სად დაიბადა?

— არ ვიცი. ის კი ვიცი, აქაური არ იყო, ცოლი კი აქ შეირთო და მექანეც ააშენა.

— ცინცარი იყო, არა?

— ცინცარი იყო. მაშ... ეგ ხომ სამარცხვინო საქმე არ არის.

— ეგ სამარცხვინო არ არის; მაგრამ ის არის სამარცხვინო—შენ ცინცარი ხარ და ბოლგარულ რადასთან კი საქმეს იჭერ, ხალხის ამჯანყებელთან.

— საქმე სხვასთან არავისთან დამიჭერია, მე მხოლოდ ჩემი ესნაფი ვიცი, მეტი არაფერი.

— საქმეც იმაშია, რომ ესნაფს გარდა სხვა საქმეშიაც ერევი; შენმა შეიღმა აფიცერი მოჰკლა, როცა ის თავისს თანამდგომას ასრულებდა.

— ვიცი, აფიცერი მოჰკლეს, მაგრამ არც მისს მკვლელს ვიცნობ, და არც ის ვიცი, რისთვის მოჰკლეს.

— შენმა შეიღმა, სტოიანმა, მოჰკლა.

— ის რომ მოჰკლეს, იმ დღეს ჩემი შეილი თვალითაც არ მინახავს.

— სულ ერთია, წინაღლითა ჰხედავდი.

— არც წინაღლით მინახავს.

— მაშ გროყდანის ქოხში საიდან გაჩნდა?

— მითხარი საიდან გაჩნდა, და მაშინ მეც მეცოდინება.

— არა, შენ უნდა მითხრა.

— მე მხოლოდ ერთს მოგახსენებთ: არ ვიცი.

— გირჩევნია მიკიბ-მოკიბვას თავი დაანებო და სწორედა სთქვა.

— უმჯობესია შენ აიღო ხელი მიკიბ-მოკიბვაზე.

— შენი შეილი უკანასკნელად როდისა ჰნახე?

— ექვსი თვეა მას აქეთ, — ვილდინში მიემგზავრებოდა.

— იქ რა უნდოდა?

— არ მიკითხავს. ჩემი სტოიანი სავაჭრო საქმეში იყო, და ვაჭრობაში არა ჰკითხავენ ხოლმე — სად მიდიხარო.

— თუ არ იტყვი-და, გროყდანს პირის-პირ დაგიყენებ და იმას ვათქმევინებ, რომ შენი შეილი დილით მისულა. იმასთან და მილიაზიმი მოუკლავს.

— თუ იმაზე მივარდა, ექვსი ასკერი პირში დაუდგება იმავე გროყდანს და ეტყვიან, რომ, მათს გარდა, მთელი დღე მექმანეში არავინ შემოსულა. გროყდანი ქრისტეანე ერთია და იმის მოპირდაპირე მუსლემანები ექვსი... ვისს ნათქვამს უფრო დაეჯერება?

— საქმე როგორღაც არეულ-დარეულია, — სთქვა არისტარხი-ბეგმა, — მაგრამ თავს მოვეუნახავ როგორმე.

— მოუნახე, ჯანემ, მოუნახე, — უთხრა პეტომ. — მაშინ, შეიძლება, ისიც აღმოჩნდეს, რომ ვინმე სალახანას ეთქვას — პეტოს შვილი ვარო.

— ტსს... — დაიყვირა ბემი. — ტყუილად ნუ მიჰქარავ: თვალებს ვერ ამიხვევ.

სრულებითაც არ მივქარავ.

— მე და შენ კიდევ მოვილაპარაკებთ.

— მოვილაპარაკებთ და მოვილაპარაკოთ, მეც მინდა.

მექანჯი სატუსალოში წაიყვანეს და მის მაგივრად ჰაჯი-ქრისტო შემოიყვანეს. ორსავე ტუსალებს სულ სხვა-და-სხვა ნაირად ეჭირათ თავი, რამდენადაც პირველი დამშვიდებული და გამბედავი იყო, იმდენად შიში და წუხილი მეორეს ეტყობოდა. ფეხებზე ხუნდები არ ჰქონდა, სატუსალოშიაც სულ ორის საათის მეტი არა მჯდარა, მაგრამ მაინც რომ შეგეხებდნათ, თითქო გამხდარო, იტყოდით. შემოვიდა, გაჩერდა და მწარედ ამოიოხრა. არისტარხი-ბემი ჩვეულებრივ გამოკითხვა დაუწყო. რა გქვიან სახელად, სად და როდის დაიბადე, რა ხელობის ხარ და სხვ. ჰაჯი-ქრისტო ტირილის კილოზედ აძლევდა პასუხს, რაცა სრულებით არ უხდებოდა იმისთანა პატივცემულს, მდიდარს გვამს; ერთთავად კვნესოდა და ტირილსაც ბევრი არა უკლდა-რა. სამწუხაროდ ისა ჰქონდა — ე რა ხათაბალას გადავეკიდეთ.

— სტოიან კრივენოვი შენთან მსახურობდა?

— დიად, მსახურობდა... რაღაც ჭირად ავიყვანე, ნეტავ, ვიცოდე მაინც, რას დავეხარბე იმისასა?

— რა შეგიძლია იმაზედა სთქვა?

— რაი-და, ღმერთმა ნუ იცის იმისი თავი და ტანი, მუხლ-მოღრეკითაც რომ მთხოვოს, მაინც აღარ დავიყენებ ჩემთან.

— აკი მადლობელი იყავ მისი?

— ვინ მოგახსენათ, ბატონო!...

— რა შეგიძლია დააბრალო?

— რა შემიძლია დაეაბრალო? — ყველაფერი. თუ არ ისა, მაშ ვისი ბრალია ყველა ეს უბედურება.

— დღეს დილით სახლში რაღად შეუშვი?

ამ მოულოდნელ კითხვის გაგონება საბრალო ჰაჯი-ქრისტოს თავზე მეხივით დაეცა: დიად, ამ სიტყვებმა ღონე წაართვა, მუხლები მოუკვეთა, მაგრამ, ამასთან, მხნეობა და ვაჟაკობაც მისცა.

— მერე როდის შემოვუშვი ჩემს სახლში? ცეცხლშიაღც დავმწვარვარ, წყალსამც დავუხჩივარ, მიწასაც პირი უქმნია და შიგ ჩავუტანივარ, თუ ის მე სახლში შემომეშვას. ეს თვალლებიც დამბრმავებია, თუ მენახოს!

— მაშ არ გინახავს?

— არა, არ მინახავს.

— მაშ კარგი, იმასაც გავიგებთ, — შენიშნა არისტარხიბემ, და ბრალდებულის გამჭრიახის თვლით შეჰხედა. — მე კი გეტყვი, რომ ჰნახევი და ჰმაღავ. ამაზე კიდევ მოვილაპარაკებთ; იცოდე კი, შენი საქმე კარგად არ წავა, თუ ეს საქმე ჩვენ თვითონ, უშენოდ, გავათავეთ. იფიქრე, გირჩევნია, დრო არ დაჰკარგო.

ბეგ აღას მიუბრუნდა და უბრძანა ჰაჯი-ქრისტოსათვის ხუნდი გაეყარათ და სატუსალოში წაეყვანათ. — მის სანახავად არავინ შეუშვათ, — დაუმატა ბემმა. ჰაჯი კვნესოდა, ჰფიცავდა — უღანაშაულო ვარო, ოხრავდა, მაგრამ მაინც წაიყვანეს.

ამის ადგილი სტანკომ დაიჭირა; ამას კი სახეზე გულდინჯობა და მორჩილება ეხატებოდა.

— რა გქვიან?

სტანკომ, რაცა ჰკითხეს, ყველაფერზედ გაბედული და დალაგებული პასუხი მისცა; და ამ ნაირისავე კილოთი უპასუხა მაშინაც, როცა უფრო სხვანაირ საგნების შესახებ დაუწყეს გამოკითხვა.

— შენ სტოიანსა ჰმაღაედი?

— არა, — უპასუხა სტანკომ.

— სტყუი!

— მე მხოლოდ ჩემს თავს ვიცავ, ეფენდიმ.

— ამ ნაირად შენ თავს ვერ დაიცვამ, — ყველაფერი ჭიცო.

— თუ კი ყველაფერი იცი, რაღას მეკითხები?

— იმიტომა გკითხავ, რომ შენი სიკეთე მინდა. თუ ყველაფერს გულ-ანდით იტყვი, რაც სასჯელი ავაზაკის დაფარვისათვის უნდა გადაგხდეს, შეგიმსუბუქდება, ამიტომ რომ სიმართლის მთქმელს ჯილდო ერგება.

— რა სიმართლე უნდა გითხრა? — ჰკითხა სტანკომ დაცინვით.

— მინდა, სთქვა, სტოიანი სად წავიდა შენის სახლიდან?

— რომელი სტოიანი?

— სტოიან კრივენოვი; შენ კარგად იცნობ.

— მართალია, ვიცნობ, მაგრამ სად არის, ის კი არ ვიცი.

— შენს სახლში რო იყო დამალული?

— არა.

— შენ არ იყავი, კარებში რო გასძახე: „სტოიანოვო“, — ზათუიებს გაუგონიათ.

— სტოიანი ჩემს უფროსს შეიღსა ჰქვიან.

— მაშ, შენ ამბობ, რომ სტოიან კრივენოვი შენთან არა ყოფილა?

— არა, არა ყოფილა.

სტანკომ ოსტატური ჩვენება მისცა. როცა არისტარხიბეა ეკითხებოდა — სტოიანს შენს სახლში შენა ჰმალაფდიო, ის ეუბნებოდა „არაო“, იმიტომ რომ სტოიანი თვითონ იმაღებოდა იმასთან. სხვანაირად რომ ეკითხნა, ე. ი. რომ ეკითხნათ: სტოიანი შენთან იმაღებოდა თუ არაო, „არასვე“ უპასუხებდა, ამიტომ რომ სტოიანს ისა ჰმალაფდა. ესეც რომ არ ყოფილიყო, სტანკოს სავალდებულოდ არ მიაჩნდა სიმართლე ეთქვა იმ მთავრობისათვის, რომელსაც მოქმედების საფუძვლად სიკრუვე და უსამართლოება მიაჩნდა.

აძულეს ეპასუხნა რამე — ისიც პასუხს აძლევდა, მაგრამ სიმართლის თქმას შეუძლებელ საქმეთა სთვლიდა, რადგან იცოდა მისს გულ-ანდილობას სამწუხარო შედეგი მოჰყვებოდა. იცოდა მისი სიცოცხლე ბეწვზედ ეკიდა; ისიც იცოდა, სასჯელს

შეუმსუბუქებდნენ. მაგრამ რა თავში იხლიდა იმისთანა შემსუბუქებას, რომლისათვისაც მის პატრიოტულს ზნეობას შებღალავა უნდა მოჰყოლოდა. დიად, გარემოებათა წყალობით, ორგვარმა ზნეობამ დაისადგურა ბოლგარელის ბუნებაში. ეს ორგვარი ზნეობა ერთმანერთს შორის იშვიათად ეთანხმებოდა ერთმანერთს. აი ასეთი ყოფა დაჰბადა ოსმალთა ბატონობამ.

— მაშ ამტკიცებ, სტოიანი შენ არ დაგიმაღლავს? — უთხრა ხელახლა არისტარხი-ბეგმ.

— არა, — გადაწყვეტით უპასუხა მასწავლებელმა.

ამ გადაწყვეტილმა კილომ გამომძიებელი ექვში შეიყვანა. ვინ იცის, ეგებ ბოშამ იცრუვაო? შეიძლება კასრის ამბავი მოგონილიც იყოსო? ბოშა დედაბერის სიტყვებს სიმართლის ფერი ეცლებოდა განსაკუთრებით იმიტომ, რომ ორივე ბრალდებული უარზე იდგნენ. საჭირო იყო ამოდენა ჩვენებაში ერთი მინც ცოტაოდნად სიმართლის მინაგვარი ჩვენება ჰქონოდა ხელში.

სტანკოს შემდეგ გროჟდანი შემოიყვანეს. გამომძიებელი უზრდელად ექცეოდა. გლებმა, როგორც სისტოვოში, ისე აქაც არაფერი დაჰმალა და ყველაფერი უმეტ-ნაკლებოდ და გულ-ახდითა სთქვა. მაგრამ არისტარხი-ბეგმ საჭიროდ დაინახა ბრალდებულის ჩვენება ცოტაოდნად შეეცვალა და ოქმში ისე ჩაეწერა.

— ჯარის-კაცთა საკმელი შენს ცოლს უნდა მოეხარუა? — ჰკითხა გამომძიებელმა.

— დიად, — უპასუხა გლებმა.

— თქვენი რიგი იყო, არა?

— დიად, ჩვენი რიგი იყო.

— ამიტომ მილიაზიმიც თქვენთან მოვიდა, არა?

— რა მოგახსენო, ამისთვის მოვიდა თუ არა?

— რიგი ხომ თქვენი იყო?

— კი, ბატონო.

— თუ კი იცით, რომ რიგი თქვენი იყო, ისიც გეცოდინება, მილიაზიმი შენთან რისთვის მოვიდა. ამას ყველა მიხვდება, ხომ აგერა?

— მართალსა ბრძანებთ.

— მაშასადამე, მილიაზიმი სამსახურისა გამო მოსულა შენთან, განა?

— დიად.

ეს ჩვენება ქათიბჩიმ ოქმში ჩასწერა.

— შენ ბატკანს ატყავებდი?

გროუდანი ყველაფერზე ჰო-ს ეუბნებოდა.

— შენის ქოხის კარებიდან რა მანძილზედა სდგას ის ბოძი, რომელზედაც დაკლული ბატკანი გეკიდა.

— ათი ნაბიჯი იქმნება.

— მაშ, უეჭველია, გაიგონებდი, მილიაზიმს რომ ჰკლავდნენ.

— არა, არ გამიგონია.

— როგორ? იქ იყავი და არ გაგიგონია?— შეუტია ბეჟმ.

— გა... გა... გავიგონე, — უპასუხა შეშინებულმა გლეხმა.

— მაშასადამე, შენ და მკვლელს წინდაწინ მოგილაპარაკნიათ?

— არა, არა, არა...

— როგორ თუ არა?— შეუტია ისევ გამომძიებელმა:— სტოიანს შენ არ ელაპარაკებოდი ბოლგარეთისა და ოსმალეთის ამბავსა?... ტანისამოსის უკან შენ არ დაჰმალე?

— დიად, — გაუბედავად აძლევდა პასუხს გლეხი.

— თუ კი ასე იყო, როგორ-ღა ჰბედავს და უარს ამბობ— მოლაპარაკება არა გექონიაო! გამოტყდი!— მრისხანედ შესძახა გამომძიებელმა:— ხომ გქონდათ მოლაპარაკება?

— გვ... გვ... გექონდა.

— ესეც კარგია, რომ მართალს მაინც ამბობ. ავიღებთ ჩვენც და ჩავწერთ, რომ შენ შენის ნება-ყოფლობით გამოატყდი.

აი, არისტარხი-ბეა ამ ნაირად ჰკრეფდა მასალას მომავალ სასამართლო საქმისათვის და იყენებდა რუზიუკის ეაღეთის განათლებულ ვალის დარიგებას, რომ საქმე ევროპულს წესზე გამოეძია. დიად, ოსმალეთი ამ დროს განათლებაში სდგამდა ფეხსა.

თ. სახტვა

(შემდეგი იქნება)

რ ძ მ

IV*)

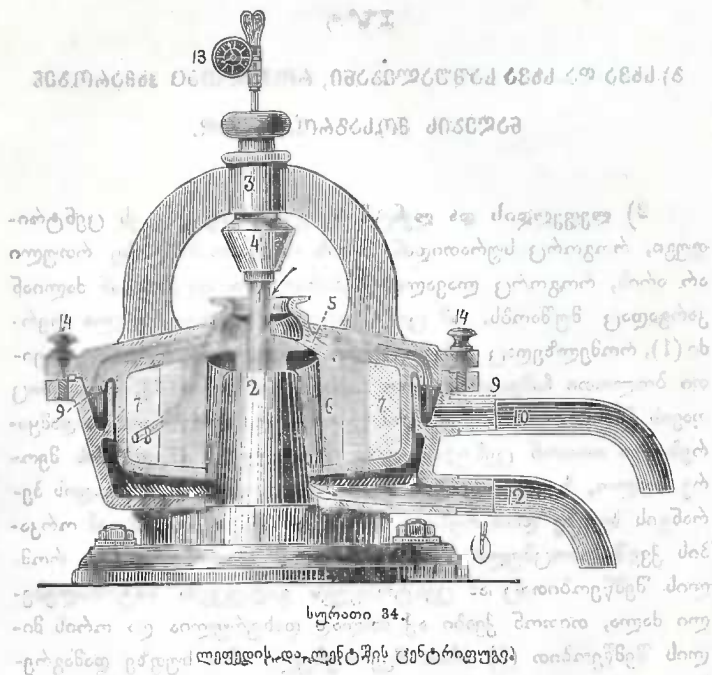
ბ) სხვა-და-სხვა საშუალებანი, რომელთაც ჰხმარობენ ნაღების მოსაზროვებლად.

2) ლეფელდის და ლენტშის ცენტრიფუგი. ეს ცენტრიფუგი, როგორც სურათიდანა სჩანს (სურათი 34), ისე რთული არ არის, როგორც ლავალის სეპარატორი და ამასთან ძალიან კარგადაც მუშაობს. ამ ცენტრიფუგში სატრიალებელი ლერძი (1), რომელზედაც დამაგრებულია ქვაბი, ერთი ბელოთი, ქვეითი ბოლოთი ჩამდგარია ერთ მაღალ კონუსში (2), რომელიც თავის მხრით ქვაბის პერანგის ძირშია დამაგრებული და დამყარებული თითონ ცენტრიფუგის საფუძველზე. ამ ლერძის მეორე ბოლო, ზევითი ბოლო ქვაბს ზევით ამოდის და გადის პერანგის ხუფზე დამაგრებულ ორკაპში (3). ამ ლერძს ამ ორკაპის ქვეშ ჩამოცმული აქვს კონიკური ცილინდრი (4), რომლის შემწვობითაც ამ ცენტრიფუგს გადაეცემა სატრიალებელი ძალა, თითონ ქვაბი აქ მთლად დახურულია და ორის მილის შემწვობით (5) არის შეერთებული ამის ხუფზე დამაგრებულ თასის ძირთან (სურათზე მარტო ერთი მილი სჩანს). აი როგორ ჰმოქმედობს ეს ცენტრიფუგი:

ჯერ დაატრიალებენ ქვაბს და, როცა მისი ტრიალი აიწვეს წუთში 6000—6500 შემოტრიალებამდე, მოუშვებენ აუზი

*) ჰმოაბეუ № VI. (1916) ბიულეტენი (5) ნაკვეთი 1-2 ს. 288-289

დან რძის გამოსაშვებ ონკანს (სურათზე არც აუზი და არც მისი მილი ონკანით ნაჩვენებია არ არის) და აქედან რძე ჩადის ჯერ ქვების ხუფზე დამაგრებულ თასში და აქედან შესაერთებელი მილების შემწეობით ჩადის თითონ ქვაბში (რძის გზა ნაჩვენებია ისრებით) და აქ ნაწილდება ნაღებად (6—6) და ნაღებ-მოხდილ რძედ (7—7). ზმას შემდეგ ჩამოსული რძე, რასაკვირველია, ჯერ გაავსებს ჭურჭელს და შემდეგ ნაღებსაც და

ნაღებ-მოხდილ რძესაც ჭურჭლიდან გარედ გამოიყვანს, რადგანაც თითონ მოგროვდება ამ ორთა შუა, რომ შემდეგ თითონაც განაწილდეს და ასე შოლომდე. ნაღებ-მოხდილი რძე შედის ერთ მოხრილ მილში, რომლის ქვეითი ბოლოც ქვების გვერდებზე ახლო არის (8) და აქედან (ქვაბიდან) ამოდის ქვა-

ბის ხუფზე მის პერანგის ხუფ ქვეშ და აქედან ვადაესხმება ამ ქვაბის ირგვლივ მყოფ ლარში (9—9) და აქედანაც გარედ გამოსხვლელ მილში (10), რომ რამ ჭურჭელში ჩავიდეს. რაც ნაღებს შეეხება, რომელიც, რასაკვირველია, ქვაბის შუაგულში სკენ იქნება მოკრეფილი (სურათზე ნაღები ნაჩვენებია გმზის ხაზებით, გაუნწილებელი რძე—სწორის ხაზებით და ნაღებ-მოხდილი წერტილებით), ამ ქვაბიდან გამოდის იმის ძირში მყოფი ნახვრეტით (11) და პერანგის ძირში გროვდება და აქედანაც ცალკე მილის შემწეობით (12) გარედ გამოვა რამ ჭურჭელში ჩასასვლელად.—ქვაბის ტრიალის შეჩერების შემდეგ ჭურჭელი მალე დაცარიელდება, რადგანაც შიგ დარჩენილი ცოტაოდენი ნაღები ნაღებ-მოხდილ რძით იმავე ჭურჭელში ჩაება, სადაც ნაღები გროვდებოდა (ეს ცოტაოდენი ქვაბში დარჩენილი ნაღებ-მოხდილ რძის ნაღებთან შერევა დიდად არ შესცვლის მის შედგენილებას).—ღერძის თავზე დამაგრებულია ბურღივით ამოჭრილი ღერი და მის ახლო ღერძის ტრიალის სიჩქარის მაჩვენებელი (13).

ნაღებისა და ნაღებ-მოხდილი რძის ურთიერთი რაოდენობა აქ ვადასწყდება შემდეგის ხერხით: ამ მანქანას ნაღებ-მოხდილ რძის გამოსასვლელ მილისთვის სამი სხვა-და-სხვა სივანის მასრა აქვს, რომელთა სანათურიც უდრის $1\frac{1}{2}$, 2 და $2\frac{1}{2}$ მილიმეტრს. თუ პირველ მასრას გაუკეთებთ ნაღებ-მოხდილ რძის გამოსასვლელ მილს, მაშინ ნაღების რაოდენობა იქნება 20% ; თუ მეორეს—მაშინ 15% და თუ მესამეს— 10% .

რამდენადაც მასრა ვანიერია, იმდენად ნაღები ცოტა იქნება და, პირ-იქით, რამდენადაც ეს მასრა ვიწროა, იმდენად ბევრი და, მაშასადამე, თხელი ნაღები გამოვა.—თუ საჭიროა მუშაობის შემდეგ ჭურჭელი გაირეცხოს, ქვაბის პერანგის ხუფის ბურღებს (14—14) მოადუნებენ, პერანგის ხუფს ახლიან და მაშინ ქვაბი ადვილად ამოიღება პერანგიდან და გაირეცხება.

ამ ცენტრიფუგსაცა აქვს თავისი რძის სათბობი ჭურჭელი და რეგულატორიც და კარგადაც არის მოწყობილი, მაგრამ

მათ აღწერას და სურათს აქ აღარ მოვიყვანებ, რადგან საკირ-
ოფდურა ვრაცხთ.

ეს ამცენტრიფუგს სხვა-და-სხვა ტანისას აკეთებენ და სხვა
და სხვა ფასისას.

№ 0 საათში 400 ლიტრ-რძეს შეამუშავებს, ღირს 500 მარკი (225 მ.)

№ I — 600 — — — — — 750 — (340 —)

№ II — 800 — — — — — 1000 — (450 —)

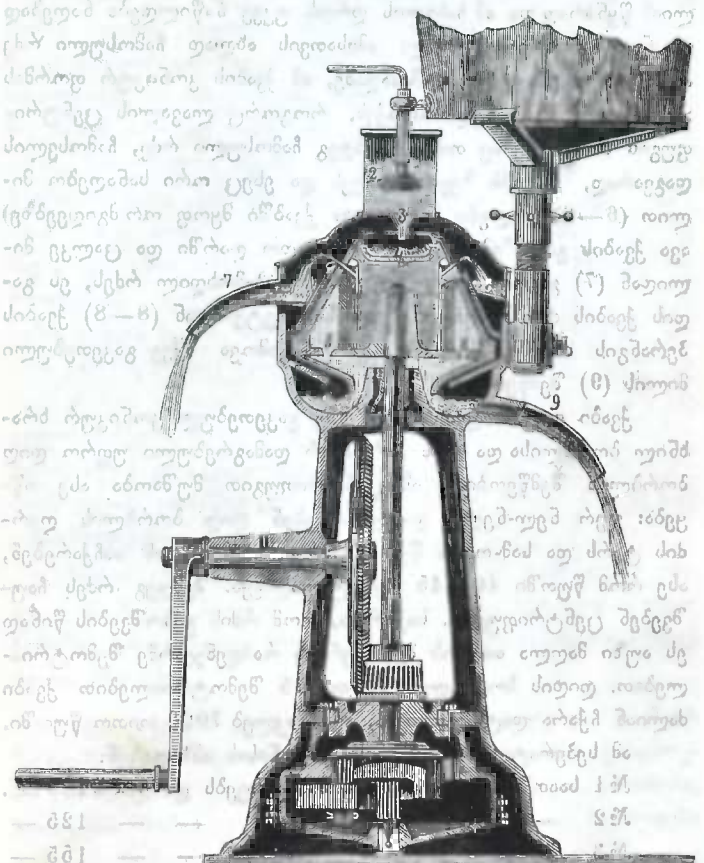
ამას გარდა ყოველის ტანის ცენტრიფუგის მოწყობილე
ბა და ჭურჭელი ღირს 185 მარკი (84 მანეთი).

ბევრის სწავლულისაგანა და ბევრ ოჯახობაში იყო გა-
მოცდილი პირველი ცენტრიფუგი (№ 0) და აღმოჩნდა, რომ
იმის მუშაობა ისე სრული და წმინდა არის, რომ რძეში მარ-
ტო 0,1% ერბო რჩება, მაშასადამე, ნაღებში გადადის თითქმის
97,8% ერბო. აქედან ცხადია, რომ ამ მხრივ ეს ცენტრიფუგი,
თუ არა სჯობია ლავალის ცენტრიფუგს, არაფერში არ ჩამო-
უვარდება.

ხელათ სატრანსპორტული ცენტრიფუგა „კაქტორაჲ“. ეს ცენ-
ტრიფუგი ინგლისური მანქანაა და შესდგება დიდი სარძევე
აუზისაგან (1), რომელიც ცენტრიფუგის პერანგზე არის დამა-
გრებული (სურ. 3წ) და საიდანაც რძე ჩამოდის პატარა აუზ-
ში (2) მოტივტივე საცობლით. თუმცა აქ რძის გამოსასვლელ
მილს ონკანიცა აქვს, როგორც სურათზეა დახატული, მაგრამ
ეს ონკანი მთელ მუშაობის დროს მოშვებული არის. აქ ნაჩვენ-
ები მოტივტივე საცობელი ისევე ჰმოქმედობს, როგორც ეს
წინადა იყო ნათქვამი, ესე იგი, თუ სარძევე აუზიდან ბევრი რძე
წამოვიდა, მაშინ ეს მოტივტივე საცობელი ზევით აიწევს და
მიღს შეავიწროებს და ამით შეამცირებს რძის მომდინარეობას;
თუ, პირ-იქით, რძე ცოტა ჩამოდის, მაშინ ძირს დაიწევს და
რძის გამოსასვლელ მილს გაავანირებს და რძე მაშინ ბლომად
გამოვა. მაშ, რეგულატორივით ჰმოქმედობს.

პატარა აუზი დამაგრებულია ქვაბის პერანგის ხუფზე და
ძირში პატარა ძაბრი აქვს (3) გაკეთებული; ამ ძაბრიდან გა-

მოსული რძე ჩადის ქვაბის ყელზედ დამაგრებულ ზბღიაში (4),

(5) ქვედალხე

ინუ შიოუხ... სურათი 33...
...ხელთ სამუშაოებელი ცენტრიფუგა „ვიქტორია“...
რომელსაც გვერდები ერთ რიგად გახერეტილი აქვს; ამ ნახერეტიდან გამოსული რძე ჩადის ქვაბში (5), რომელსაც კონი-

ქურჩფორმა აქვს, ამ ფორმის გამო რძე ძირაშინ ჩაღუსთა-ლიან წყნარად და ამ ჩასვლის დროს უკვე ნაწილდება ნაღებად და ნაღებ-მოხდილ რძედ; ამისათვის ახლად ჩამოსული რძე აღარ ერევა ნაღებში. მაშასადამე, ამ ქვების კონიკურ ფორმას აქ ისეთივე მნიშვნელობა აქვს, როგორც ლავალის ცენტრი-ფუგის ძირში მყოფ თასს. შემდეგ ჩამოსული რძე, ჩამოსვლის დაგვარად, ნაღებს ზევით ასწევს და ესეც ორი სანაღებო მი-ლით (6—6) (მიღები მიკრულია ქვებში მყოფ ორ ძგიდეებზე) ავა ქვების გარეშემო მყოფ საზოგადო ლარში და ცალკე მი-ლიდან (7) გამოვა. რაც შეეხება ნაღებ-მოხდილ რძეს, ეს გა-დის ქვების ძირში დატანებულ ნახვრეტებიდან (8—8) ქვების პერანგის ძირში, საიდანაც გარედ გამოვა აქვე გაკეთებული მილის (9) შემწეობით.

ქვაბი დატრიალდება ღერძზე გაკეთებულ კონიკურ ხრა-ხნილ ბორბლისა და ამის პირდაპირ დამაგრებული უფრო დიდ ბორბლის შემწეობით. ამ ცენტრიფუგით მუშაობა ასე იწყება: ჯერ ნელ-ნელა დაატრიალებენ დიდ ბორბლის ღერ-ძის ტარს და სამ-ოთხს წუთს შემდეგ თან-და-თან აჩქარებენ, ასე რომ წუთში 40—45 შემოტრიალდეს. შემდეგ რძეს ჩაუ-შვებენ ცენტრიფუგში. საჭიროა, რომ რძის გამოშვების წინად ეს აუზი მალლა აიწიოს მის ღერძის რამდენჯერმე შემოტრია-ლებით. დიდის ბორბალის 40 თუ 45 შემოტრიალებით ქვაბი ძალიან ჩქარა დატრიალდება, არა ნაკლებ 7000 თითო წუთში.

ამ სეპერატორს რამდენისამე ტანისას ამზადებენ:

№ 1	საათში 60	ლიტრ	რძეს	შეამუშავებს	და	ლირს	100	მან.
№ 2	— 90	—	—	—	—	—	125	—
№ 3	— 120	—	—	—	—	—	155	—

არის იმისთანაც, რომელიც 240 ლიტრს ამუშავებს (№ 5) და რომელაც ლირს 240 მანეთი.

ყველა, ვისაც კი ეს ცენტრიფუგი უხმარია, ძალიან კმა-ყოფილია და ძალიან აქებს. იმას გარდა, რომ ამით შემუშავე-ბულ რძეს თითქმის მთელი ერბო ეცლება (ნაღებ-მოხდილ რძეში რჩება მხოლოდ 0,12% ერბო), ამასთან ადვილი სამუ-

შავებელიც არის. თუმცა ამ ცენტრიფუგს არა აქვს სხვა-და-სხვა სიგანის მასრები ნაღებ-მოხდილ რძის გამოსასვლელად, მაგრამ მაინც ძალიან ვდვილია საჭირო და სასურველ ურთიერთის რაოდენობით განაწილება ნაღებად და ნაღებ-მოხდილ რძედ. მაგალითად, თუ სასურველია სქელი ნაღები, ანუ ცოტა ნაღები, მაშინ სარძევე აუზი ძირს უნდა ჩამოსწიონ და თუ, პირიქით, სასურველია ბევრი და თხელი ნაღები, მაშინ ამ აუზს ზევით ასწევინ. სარძევე აუზის აწვევ-დაწვევას ის შედეგი აქვს, რომ როცა აუზი მაღლა აწეულია, მაშინ ქვაბში ბევრი რძე ჩადის და ამით ნაღების და ნაღებ-მოხდილ რძის ურთიერთი რაოდენობა იცვლება — ნაღებს უფრო ბევრს მოიხდის; როცა აუზი დაბლა სდგას, მაშინ, ცენტრიფუგში ცოტა რძე ჩადის და ამის გამო ნაღებიც ცოტა და სქელი გამოვა (ამის მაგალითი ჩვენ ვნახეთ ლავალის სეპარატორის აწერის დროს). ეს კია საგულისხმებელი, რომ, როცა საჭიროა სქელის ნაღებზე მომზადება, მაშინ ეს ცენტრიფუგი ერთსა და იმავე ხანში იმოდენა რძეს ველარ განაწილებს, როგორც მაშინ, როცა თხელი ნაღები მზადდება.

ჩვენის აზრით, ეს ცენტრიფუგი ძალიან გამოსადეგი უნდა იყოს ჩვენის საოჯახო სარძევეებდათვის, მეტადრე იმ ოჯახობაში, ვისაც ბევრი ძროხები არა ჰყავს და, მაშასადამე, რძეც ბევრი არა აქვს.

ჩვენ აქამდინ ცენტრიფუგების შედგენილებასა და მათს მუშაობაზე გვქონდა ლაპარაკი; ახლა საჭიროა სხვა გარემოება განვიხილოთ, ესე იგი ის სხვა-და-სხვა საზოგადო ვითარება, რომელთა შორისაც ნაღები კარგად გროვდება და სცილდება და ამის შემდეგ საჭიროა ეს ცენტრიფუგები ერთმანეთსაც შევეუდაროთ და ვნახოთ, რომელი მათგანი უფრო კარგია.

როგორც წინადაცა ვსთქვით, ცენტრიფუგებში ნაღების მოგროვებაზე და, მაშასადამე, რძის განაწილებაზე სამ გარემოებასა აქვს დიდი გავლენა: 1) რძის ტემპერატურას; 2) ერთსა და იმავე დროს ქვაბში ჩასხმულ რძის რაოდენობას და 3) ქვა-

ბის ტრიალს, ესე იგი ამ ქვაბის შემობრუნების რიცხვს რო-
მელსამე დროს განმავლობაში, სახელდობრ წუთში.

1) ტემპერატურას ზედგავლენა რძის განაწილებაზე ცენტრიფუგებში. როგორც უკვე არა ერთხელ ვეთქვამს, რამ-
დენადაც რძე თხელია, ესე იგი რამდენადაც მისი სიმჭირხნე
შემცირებულია, იმდენად ადვილად და ჩქარა ეცლება ამ რძეს
მისი ერბოს წვეთები და ნაღებად გროვდება. რადგანაც რძის
სიმჭირხნე ღიდად დამოკიდებულია ტემპერატურაზე, ესე იგი
ღიდად იცვლება მისი ზედმოქმედებით და გაცივებით რძე უფ-
რო სქელდება და გათბობით კი თხელდება, ამისათვის რამდე-
ნადაც ცენტრიფუგში ჩანადენს რძეს მაღალი ტემპერატურა
ექნება, იმდენად თხელი იქნება და, მაშასადამე, იმდენად ადვი-
ლად გამოეცლება ერბო, იმდენად ადვილად მოგროვდება ნა-
ღები. მაშ, ვისაც სურს, რომ ცენტრიფუგმა კარგად იმოქმე-
დოს, ვისაც სურს, რომ რძეს ნაღები კარგად და სრულად
გამოსცილდეს, ცენტრიფუგში ჩანადენი რძე უნდა გაათბოს.
ამ მზრით ყურადღების ღირსია ფლეიშმანის გამოკვლევა სხვა-
და-სხვა ცენტრიფუგების მოქმედებაზე. ამ გამოკვლევით ფლეიშ-
მანმა რამდენიმე საზოგადო კანონი დაამყარა, რომლითაც
ცხადად სჩანს ამ ფაქტორის, ესე იგი ტემპერატურის ზედგავ-
ლენა. აი ფლეიშმანის გამოკვლევის შედეგი:

რძის რაოდენობა,	ერბოს რაოდენობა ნაღებ- მოხდილ რძეში.	ნაღების მოგროვების სი- სრულე:
40°	0,24°/o	94,1
35°	0,26—	93,6
30°	0,30—	92,6
25°	0,35—	91,4
20°	0,44—	89,1
15°	0,62—	84,7
10°	0,80—	80,6
5°	1,05—	74,6

აქედან ცხადია, რომ რამდენადაც დაბალია ცენტრიფუგში
ჩასულ რძის ტემპერატურა, იმდენად ბევრი ერბო რჩება ნაღებ-

მოხდილ რძეში. ამას გარდა, აქ ისიც არის ყურადღების ღირსი, რომ დაბალ ტემპერატურაზე. სხვა-და-სხვა გრადუსზე უფრო დიდი და შესამჩნევი განსხვავება ნაღებ-მოხდილ რძის ერბოს რაოდენობაში, ვიდრე მაღალ ტემპერატურაზე. ავიღოთ, მაგალითად, თხუთმეტ-თხუთმეტის გრადუსის განსხვავება მაღალ და დაბალ ტემპერატურაზე ზევით მოყვანილი გამოკვლევიდან და მათი შედარება გვიჩვენებს, რომ 25°-დან 10°-დინ რძეში დარჩენილ ერბოს რაოდენობაში შემდეგი განსხვავება იქნება; $0,80 - 0,25 = 0,55\%$ და მაღალ ტემპერატურაზე კი ამავე გრადუსებ შორის (40°—25°) იქნება: $0,25 - 0,24 = 0,11\%$.

ამის გამო, თუ ცენტრიფუგში ნაღებ-მოსახდელ რძეს 25—30°-ზე დაბალი ტემპერატურა აქვს, მაშინ ამ ცენტრიფუგის მოქმედება ძალიან შესუსტდება და მაღლა ტემპერატურაზე კი, ესე იგი თუ რძე 30°-ზე თბილია, მაშინ ნაღებ-მოხდილ რძეში ერბოს რაოდენობა ცოტათი განსხვავდება. აქედან ცხადია, რომ ნაღებ-მოსახდელ რძეს უნდა ჰქონდეს 25—30°; ამაზე მაღალი ტემპერატურა, იმას გარდა, რომ ბევრ განსხვავებას აღარ ამჩნევს ერბოს რაოდენობას, იმიტომაც არის მოსარიდებელი, რომ მაღალ ტემპერატურაზე მომზადებულ ნაღებიდან ერბო კარგი თვისებისა არ გამოდის, ადვილი შესანახი და ნაზი არომატისა არ არის.

რაც თვითონ რძის გათბობას შეეხება, ამ მხრით საკულისხმებელია შემდეგი: მაღალმა ტემპერატურამ რძეზე დიდ ხანს არას დროს არ უნდა იმოქმედოს; უამისოდ ეს ტემპერატურა ცუდად იმოქმედებს ერბოს თვისებაზე. საჭიროა, რომ აუზში რძე ცივი იყოს და აქედან საბაზაბ ჭურჭელში ძალიან ცოტას ხნით უნდა გაიაროს. ყველას კი ის უფრო ემაჯობინება, როცა რძე მოწველის უმაღლეს, მაშასადამე, თბილივე ჩადის ცენტრიფუგში, რაც, რასაკვირველია, მხოლოდ მაშინ არის მოსახერხებელი, როცა რძის ქარხანა ძალიან ახლოა ძროხების საწველ ადგილზე.

რადგანაც მაღალ ტემპერატურას შესამჩნევი ცუდი გავლენა აქვს ამ ტემპერატურაზე მოგროვილ ნაღებიდან მომზად-

დებულ ერობზე, მაშ იქნება შესაძლებელი იყოს ამის აცილება? უეჭველია, რომ რძის გათბობა ძალიან ცუდად ჰმოქმედობს ერობასა და ნაღების თვისებაზე და ამასთან ჩვენ ხომ ისიც ვიცით, რომ ნაღების მოგროვებაზე დროს დიდი გავლენა აქვს, — რამდენადაც ბევრის ხნით არის შენახული რძე, იმდენად ბევრი ნაღები გროვდება. მაშ, იმის მაგივრად, რომ ცენტრიფუგში ჩასასვლელი რძე გათბეს, იქნება შესაძლებელი იყოს რძე უფრო დიდის ხნით შევამუშაოთ ცენტრიფუგში და ამით ავიცილოთ მაღალ ტემპერატურის ცუდი გავლენა? ჩვენ თუ მოვინდომებთ ტემპერატურის მაგივრად დროთი (ხანით) ვისარგებლოთ, თუ მოვინდომებთ ცივი, გაუმთბარი რძე იმ ზომამდისვე გავანაწილოთ, როგორც გამთბარი ნაწილდება, მაშინ იძულებულნი ვიქნებით ცენტრიფუგის მუშაობა შევამციროთ; შემცირება იმით გამოიხატება, რომ ამ გარემოებაში ცენტრიფუგში უფრო ნაკლები რძე უნდა ჩადიოდეს ერთსა და იმავე დროს; მაგალითად, როცა რომელსამე ცენტრიფუგში მაღალ ტემპერატურაზე საათში 400 ლიტრი რძე ჩადის და სრულიად ნაწილდება ნაღებად და ნაღებ-მოხდილ რძედ, მაშინ დაბალ ტემპერატურაზე იმავე ხარისხზე გასანაწილებლად იმავე დროში 260 ლიტრი რძის მეტი არ ჩაისხმება; მაშასადამე, ცენტრიფუგის მუშაობა მცირდება 35%-ით.

აქედან ცხადია, რომ ვისაც სურს რძეს ჩქარა მოჰხადოს ნაღები, ის რძის გაუმთბობელად ვერ იმუშავებს. გამოცდილებამ გვიჩვენა, რომ გაუმთბარ რძის შემუშავება სასარგებლო არ არის, ამ შემუშავებას ძალიან დიდი დრო უნდება და, თუ საჭიროა იმოდენივე რძის შემუშავება, მაშინ საჭიროა, სადაც ორი ცენტრიფუგი კმაროდა, სამმა იმუშაოს; ამით დიდი ხარჯი დაედება ამ მუშაობას. მაშ როგორ უნდა მოვიქცეთ? ამ შემთხვევაში შესაძლებელი მხოლოდ ის არის, რომ გამთბარი რძიდან მომზადებული ნაღები და ნაღებ-მოხდილი რძე ცენტრიფუგიდან გამოსვლის უმაღლეს კარგად გაცივდეს; მაშინ ისე აღარ დაემჩნევა მაღალ ტემპერატურის ცუდი ზედგავლენა. ამასაც, რასაკვირველია, ხარჯი მოსდევს, აქ საჭიროა ცივი წყალ-

ლი და ან ყინული. თუ ცივი წყალი და ყინული აღვილი სა-
შოვარი არ არის, მაშინ კი ნება-უნებლიედ უნდა შევამციროთ
ცენტრიფუგის მუშაობა, ცივი რძე განაწილოთ. ერთის სი-
ტყვით, როცა რძე მალალ ტემპერატურაზე არის განაწილებუ-
ლი, მაშინ ეს ნაწილები უნდა შექველად და დიდის სიჩქარით
და სისწრაფით გაცივდეს, უამისოდ მოსალოდნელია რძისა და
ნაღების დამყავება, ესე იგი ნაღები და ერბო გამძლე არ იქ-
ნება, მალე გაფუჭდება და წახდება. პირ-იქით, თუ ამგვარი გა-
ცივება შესაძლებელი არ არის, მაშინ რძე შექველად დაბალ
ტემპერატურაზე უნდა განაწილდეს და ამ შემთხვევაში ხომ, რა-
საკვირველია, ცენტრიფუგის მუშაობა შემცირდება ანა ნაკ-
ლებ 35%-ისა.

ამ ორთა შუა გარემოებაში იმას ნუ დავივიწყებთ, რომ
ყველაზე პირველად სახეში უნდა ვიქონიოთ არა ჩქარი განა-
წილება რძისა, არამედ უმეტესად ისა, რომ გაკეთებული ნა-
ღები და ერბო კარგის თვისებისა იყოს; ეს უკანასკნელი ყვე-
ლაზე უპირველესი მოთხოვნილებაა რძის მრეწველობაში; რამ-
დენადაც ერბო და ნაღები კარგი და ნაზი თვისებისა იქნება,
იმდენად დიდი ფასი ექნება.

2) რძის რაოდენობა; გავლენა. რამდენადაც ერთსა და
იმავე დროს განმავლობაში ბევრი რძე უნდა განაწილოს
ცენტრიფუგმა, იმდენად შესუსტებული იქნება მისი ცენტრი-
ფუგელ ძალის მოქმედება რძის ყოველ ნაწილზე და ამის გა-
მო იმდენად უფრო სუსტი იქნება რძის განაწილება, ე. ი. ნა-
ღების მოგროვება. ამ მხრითაც საინტერესოა ფლეიშმანის გა-
მოკვლევა, რომლითაც ცხადად ჩანს ზემოდ ნათქვამი გარე-
მობა, ე. ი. რამდენადაც ერთსა და იმავე დროს ბევრმა რძემ
გაიარა ცენტრიფუგში, იმდენად ბევრი ერბო რჩება ნაღებ-
მოხდილ რძეში. მაგალითად, თუ ცენტრიფუგი გაკეთებულია
400 კილო რძის შესამუშავებლად თითო საათში და ამის მა-
გივრად გადის მხოლოდ 350 კილო რძე ანუ 10%-თ ნაკლე-
ბი, მაშინ აქედან გამოსულ ნაღებ-მოხდილ რძეში შედარებით
10%-ით იქნება შემცირებული შიგ დარჩენილი ერბო, ასე რომ

თუ 400 კილო რძის გატარების დროს რჩებოდა 0,33% ერბო, ეხლა დარჩება 0,31%. აი ფლვიშმანის გამოკვლევის სქემა ამ საგნის შესახებ:

წარმოვიდგინოთ, ცენტრიფუგი ისეა გაკეთებული, რომ შეუძლიან შემუშავება 100 კილო რძისა თითო საათში და ისე, რომ ნაღებ-მოხდილ რძეში რჩება 0,30% ერბო და ნაღების მოკრეფის სისრულე უდრის 92,6%; მაშინ თუ ამ ცენტრიფუგში გავატარებ:

140	კილო საათში, დარჩება	0,30%	ერბო	და	ნაღ.	მოკრეფ.	სისრ.	იქნება	77,8%
130	— — —	0,28	— — —	— — —	— — —	— — —	— — —	— — —	82,9
120	— — —	0,28	— — —	— — —	— — —	— — —	— — —	— — —	87,3
110	— — —	0,28	— — —	— — —	— — —	— — —	— — —	— — —	90,6
100	— — —	0,28	— — —	— — —	— — —	— — —	— — —	— — —	92,6
90	— — —	0,27	— — —	— — —	— — —	— — —	— — —	— — —	93,3
80	— — —	0,24	— — —	— — —	— — —	— — —	— — —	— — —	94,1
70	— — —	0,21	— — —	— — —	— — —	— — —	— — —	— — —	94,8
60	— — —	0,19	— — —	— — —	— — —	— — —	— — —	— — —	95,3

როგორც ვხედავთ, თუ ნორმაზე ცოტა რძემ გაიარა ცენტრიფუგში ერთსა და იმავე დროს, მაშინ ნაღებ-მოხდილ რძეში მცირდება ერბოს რაოდენობა და, პირ-იქით, რამდენადაც მატულობს ცენტრიფუგში გატარებულ რძის რაოდენობა, იმდენად მატულობს აგრედვე ერბოს რაოდენობაც დარჩენილ ნაღებ-მოხდილ რძეში. მაგრამ ამავე სქემიდან ამასაც ვხედავთ, რომ თუ ცენტრიფუგში ნორმაზე ცოტა რძე ჩადის, მაშინ ძალიან არ მცირდება ერბოს რაოდენობა ნაღებ-მოხდილ რძეში. მაგალითად, როცა ცენტრიფუგში ჩადის მარტო 60% ნორმისა, მაშინ ნაღებ-მოხდილ რძეში ერბოს რაოდენობა მცირდება მხოლოდ 0,11% ($0,30 - 0,19 = 0,11$); თუ, პირ-იქით, ცენტრიფუგში ნორმაზე გადამატებული რძე ჩადის და, სახელდობრ, 40% გადამატებული, მაშ 140 კილო რძე, მაშინ ერბოს რაოდენობა ნაღებ-მოხდილ რძეში ძალიან მატულობს და ადის 0,80%-დინ ($0,30 - 0,30 = 0,80$). აქედან ცხადია, რომ როგორც ცენტრიფუგში გატარებულ რძის შემცირება, ისე გადაჭარბება ნორმაზე სასარგებლო არ არის, ანუ სწორედ ესთქვათ, ცოტა სარგებლობას იძლევა. ცენტრიფუგში გატარებულ რძის

რაოდენობის შემცირებიდან მოპოვებული სარგებლობა რომ იმ დაკარგულ დროს შევეუდაროთ, რომელიც დანარჩენ რძის განაწილებას დაჰქირდება, ცხადი იქნება ამ შემცირების უსარგებლობა. რაც შეეხება ცენტრიფუგში გატარებულ რძის მომატებას, ეს ცხადად საზარალოა, რადგანაც ნაღებ-მოხდილ რძეში ბევრი ერობო რჩება. ამის გამო თითქმის ყოველ ცენტრიფუგს აქვს თავისი რეგულატორი თვისის მოტივტივე საცობლით, რომელიც ათანასწორებს ცენტრიფუგში გატარებულ რძის რაოდენობას მთელ მუშაობის დროს.

3) ქვანახის ტრიალის ზედგაფლენა. როგორ უკვე ვიცით, რამდენადაც ჩქარა ტრიალებს ცენტრიფუგში რძის გასანაწილებელი ქვაბი, იმდენად დიდია ის ცენტრლტოლვის ძალა, რომელიც რძეს ანაწილებს. აქედან ცხადია, რომ რამდენადაც უფრო ჩქარა იტრიალებს (იზრიალებს) ცენტრიფუგის ქვაბი, იმდენად ცოტა ერობო დარჩება ნაღებ-მოხდილ რძეში. მაშ ცხადია, რომ ჩქარი ტრიალი უფრო სასარგებლოა ნაღებ-მოსაგროვებლად. ეს ცხადია, მაგრამ ყოველი ცენტრიფუგი ერთგვარ ტრიალისათვის არის მოწყობილი და, თუ მისი ტრიალი დანიშნულ სიჩქარეს გადაემატა, მოსალოდნელია სხვა-და-სხვა უბედურება: ცენტრიფუგი შეიძლება გატყდეს და თვისის ნამტვრევებით მუშებს აწყინოს რამე და ამასთან რძეც ხომ დაიღვრება და გაფუჭდება. თუ ცენტრიფუგის ტრიალი შემცირდა, მაშინ სხვა არის მოსალოდნელი—მისის მოქმედების ღირსება დაიწვეს, შემცირდება და, მაშასადამე, ერთსა და იმავე რძის განაწილებას უფრო ბევრი დრო დასჭირდება.

ამ გარემოებით არის გამოწვეული, რომ ყოველ ცენტრიფუგს აქვს მოძრაობის სიჩქარის შესამოწმებელი ამრიცხველი (Compteur); ეს ამრიცხველი, როგორც წინადაცა ვსთქვით, ადვილად შეგვატყობინებს, ნორმალურია თუ არა ცენტრიფუგის ტრიალი.

მეტი არ იქნება აქ ორიოდე სიტყვით გავარჩიოთ ცენტრიფუგის ხმარების სარგებლობა; თუ ამ ცენტრიფუგის მუ-

შა.ობას შევეუდარებთ სხვა ნაღებ-მოსახდელ საშუალებათა, უეჭველად დავრწმუნდებით, რომ ცენტრიფუგით მუშაობა ყოველის მხრით სასარგებლო და სასურველია; განსაკუთრებით უპირატესობა ცენტრიფუგებისა სჩანს შემდეგიდან:

1) პირველი უპირატესობა ის არის, რომ ცენტრიფუგით მუშაობის დროს რძის დამჟავების შიში აღარ არის, რადგანაც ძალიან ცოტა დრო უნდება ნაღების მოხდას. ამისგამო ნაღებიც და ნაღებ-მოხდილი რძეც შემდეგ კიდევ დიდ ხანს შეინახება საღად და უვნებლად და ამით ადვილდება იმათი გადაკეთება სხვა მასალებად, ერბოც, ყველად და სხვანი. აქედან ის სარგებლობაც არის, რომ მათგან მომზადებული მასალა კარგის ღირსებისა გამოვა და, მაშასადამე, კარგი ფასიც ექნება. — მართლა-და, არც ერთ საშუალებით არ შეიძლება ისე ჩქარა ნაღების მოგროვება და მოკრეფა, როგორც ცენტრიფუგებით მუშაობის საშუალებითა. სხვა საშუალებით მუშაობის დროს თითქმის სრულიად შეუძლებელია მტკნარ, დაუმჟავებელ ნაღებით ერბოს მომზადება და ცენტრიფუგები კი ამას შესაძლებელად ჰხდის, რაიცა დიდ ფასსა სდებს ამგვარად მოსამზადებელ ერბოს (კარაქს). ჩვენში მგონია ბევრმა არ იცის მტკნარ ნაღებით მომზადებულ კარაქის გემო და ამისათვის ძნელია მისი დაფასება, მაგრამ დიდრონ ქალაქებში კი, განსაკუთრებით ევროპაში ამას დიდ ფასსა სდებენ. ყველამ იცის, რომ ჩვენებური კარაქი, თუ ორ-სამ დღეს გასძლებს დაუმძაღებლად და დაუმწარებლად და ძსიც მხოლოდ ცივ ადგილას, ესეც იშვიათია, უეჭველად დამარილება და გადადნობა დასჭირდება. მტკნარის ნაღებით მომზადებული კარაქი კი თითქმის თვეობით სძლებს დაუმძაღებლად და ამასთან შესანიშნავი ნაზი და სუნნელოვანი, არომატული გემო აქვს. ამისგამო ცენტრიფუგით მუშაობა, მტკნარის ნაღების ამგვარად გადაკეთება ძლიერ სასურველია და სასარგებლოც და ეს ხომ სრულიად შეუძლებელია სხვა საშუალებით მუშაობის დროს (გარდა შვარცის საშუალებისა), მეტადრე ზაფხულში, როცა ჰაერი ძალიან გამბზარია. ამას ისიც დავუმატოთ, რომ ნაღებს სხვა დანიშნუ-

ლებაცა აქვს,—ნაღები გადაუკეთებლადაც კარგი საქმელია და სხვა ნაირადაც არის გამოსაყენებელი სხვა-და-სხვა საქმელების მოსამზადებლად. რაღა ბევრი ეილაპარაკოთ, სრულიად ცხადია, რომ როგორც ნაღები, ისე ნაღებ-მოხდილი რძეც უფრო დიდ ხანს შეინახება, თუ რძე ცენტრიფუგით არის შემუშავებული და ამისგანაო მათი გამოყენებაც სხვა-და-სხვა გვარად უფრო შესაძლებელი იქნება. ნაღებ-მოხდილი რძე ან საკვებად და საზრდოდ მოიხმარება, ან ყველად გადაკეთდება (ბაკშტინი) და სხვანი. და თუ რძე დამყავდა ნაღების მოგროვების დროს (რაც ყოველთვის მოსალოდნელია, როცა ნაღები თავისთავად იკრიფება), ნაღების მოხდის წინაღ, მაშინ ეს რძე არაფრისათვის გამოსადეგი არ არის, გარდა მყავე ყველისა, როგორც დომხალი და სხვანი.

აქ ერთი შენიშვნა არის საჭირო: ვისაც სურს, რომ ცენტრიფუგით შემუშავებული რძით მომზადებული ნაღები და ნაღებ-მოხდილი რძე, ერბო და ყველი კარგის თვისებისა იყოს და კარგი შესანახავი, მაშინ, როგორც ვსთქვით, ამ ცენტრიფუგით მუშაობის დროს საჭიროა ერთი უმთავრესი და უპირველესი პირობა: როგორც მომზადებული ნაღები, ისე ნაღებ-მოხდილი რძე ცენტრიფუგიდან გამოსვლის უმაღლე უეჭველად და მიუცილებლად კარგად უნდა გაცივდეს; უამისოდ ყოველივე ზემოთ ნათქვამი მოსახერხებელი აღარ იქნება. მართლა-და, თუ ცენტრიფუგიდან გამოსული ნაღები და ნაღებ-მოხდილი რძე დარჩა იმავე ტემპერატურით, რომელიც საჭიროა იყო მუშაობის დროს, მაშინ ერთიცა და მეორეც უეჭველად დამყავდება ძალიან ცოტა ხნის განმავლობაში და ეს დამყავება, რასაკვირველია, სარგებლობის მაგივრად, დიდს ზარალს მოუტანს ოჯახობას, რადგანაც მათი გაყიდვა თუ გადაკეთება შესაძლებელი აღარ იქნება; და თუ მაინც და მაინც გადაკეთდა ან ერბოდ და ან ყველად, მაშინ არც ერთს და არც მეორეს სასურველი გემო აღარ ექნება და აღარც კარგი და დიდი ხნით შესანახავი იქნება.—მაშ, საჭიროა ცენტრიფუგიდან გამოსულ ნაღებისა და ნაღებ-მოხდილი რძის სწრა-

ფი გაცივება 10¹⁰-დინ და, თუ შესაძლებელია, უფრო დაბალ ტემპერატურამდინაც. რამდენადაც ნაღებს დაბალი ტემპერატურა ექნება, იმდენად უფრო ადვილი და დიდი ხნით იქნება შესანახავი როგორც თითონ, ისე მისგან მომზადებული ერბო.

2) მეორე უპირატესობა ცენტრიფუგით მუშაობისა ის არის, რომ აქ სრულიად აცილებულია ყველა ის გარემოება; რომლებიც ასე თუ ისე უშლიან ხელს ნაღების მოგროვებას და მოხდას მაშინ, როცა ნაღები თავისთავად გროვდება, მაშასადამე, ყველა წინაღ ნაჩვენების საშუალებით. ჩვენ ხომ უკვე გვანხოვს, რა დიდი მნიშვნელობა აქვს ნაღების მოგროვებასა და მის თვისებაზე ჰაერის ტემპერატურას, განსაკუთრებით ზაფხულში ჰოლშტინიურ საშუალებით მუშაობის დროს; ასეთი მაღალი ტემპერატურა ძალიან უშლის რძის შემუშავებას, რადგანაც ერბოს გამოსავალს ამცირებს და ამასთან თითონ ნაღებ-მოხდილ რძესაც უვარგისად ჰხდის, მაშასადამე, შემოსავალსაც ძალიან ასუსტებს და ათახსირებს. ამასთან ესეც ხომ ხშირია, რომ ნაღები ძალიან ძნელად გროვდება, თუ მეტადრე რძე შენახულია დაბალ ტემპერატურაზე (როგორც ეს შეენიშნეთ შვარცის საშუალების აწერის დროს); ცენტრიფუგით მუშაობის დროს კი ეს მოვლენა სრულებით შეუძლებელია; ცენტრიფუგის ძალა ისეთი ძლიერი და შემძლე არის, რომ რაც უნდა დაბალი ტემპერატურა იყოს, ნაღები მაინც მოგროვდება.

ამასთან ისიც მოვიგონოთ, რომ ნაღების თავისთავად მოგროვებაზედ დიდი გავლენა აქვთ აგრედვე ხაქოს მდგომარეობას რძეში და ერბოს ბურთების სიდიდეს ანუ სიპატარავეს, ხომ ვიცით, რომ თუ რძე სქელია და ან ერბოს ბურთები წვრილმანია, მაშინ ნაღები ძალიან ძნელად იკრიფება თავისთავად. ცენტრიფუგით მუშაობით დროს კი, რაც უნდა სქელი იყოს რძე და ამასთან რაც უნდა წვრილმანი იყოს ერბოს ბურთები, ეს გარემოებანი არავითარ გავლენას არ იქონიებს ნაღების მოგროვებაზე.

ამას ისიც მივუმატოთ, რომ ჩვეულებრივ გვრემოებაში ნაღების მოსაგროვებლად რძე მოწველის უმაღლეს უნდა ჩაისჯ

ხას ნაღებ-მოსაკრეფ კურქელში და წყნარად, შეურხეველად შეინახოს; უამისოდ ნაღები თავისთავად კარგად არ მოგროვდება. თუ რძე გადატანილია ერთის ადგილიდან მეორე ადგილას, ან შენჯღრეულია და ან რამდენისამე ხნით შენახული — ამისთანა რძე, სანაღბო კურქელში ჩასხმულია, თავისთავად ნაღებს კარგად არ იგროვებს. ეს გარემოებანი ცენტრიფუგზე სრულიად არ ჰმოქმედობს; ცენტრიფუგში ყოველგვარ რძეს კარგად მოეხდება ნაღები, ოღონდ ეს რძე დამყავებული არ იყოს. ამ გარემოებას დიდი ეკონომიური მნიშვნელობა აქვს რძის მრეწველობაში და მეტადრე მაშინ, როცა საზოგადო, სასოფლო ანუ საერო ქარხანა არის გამართული; ყოველთვის შესაძლებელია სხვა-და-სხვა სახლობიდან და სხვა-და-სხვა სოფლებიდან რძის მოტანა ქარხანაში და დაუყოვნებლივ და დაუხარალებლად შემუშავება ცენტრიფუგის შემწეობით.

3) ცენტრიფუგის ხმარების ერთი უპირატესობა ისიც არის, რომ მისის ხმარებით ადვილად შესაძლებელია სხვა-და-სხვა ხარისხამდე ნაღების მოხდა; თუ საჭიროა, ან თითქმის მთელი ერბო გამოეცლება რძეს და ან ნახევარი და, ან უფრო ცოტა და უფრო მეტი. ამგვარი ხარისხეული ნაღების მოხდა გადაჭრილ და საჭირო რაოდენობით მხოლოდ ცენტრიფუგით მუშაობის დროს შეიძლება. ხშირად საჭიროა, რომ ნაღებ-მოხდის რძეში ერბო ბლომად დარჩეს, რომ ამ რძიდან ყველის მომზადებაც შეიძლებოდეს; ყოველგვარ ყველს სხვა-და-სხვა ერბოს რაოდენობა უნდა და, მაშასადამე, სხვა-და-სხვა ყველის მოსამზადებლად რძეს სხვა-და-სხვა ხარისხზე უნდა მოეხადოს ნაღები, რომ რძეში იმოდენი ერბო დარჩეს, რამდენიც საჭიროა რომელისამე გვარის ყველისათვის. როცა რძეს ნაღები თავის-თავად უგროვდება, მაშინ ძნელია ამგვარი ხარისხეული ნაღების მოხდა; ამ გარემოებაში დროს განმავლობით სარგებლობენ, მაგრამ როგორც უკვე ვიცით, ყოველი რძიდან ერთსა და იმავე დროს განმავლობაში ერბოს ერთგვარი რაოდენობა არ ამოდის, რაც, რასაკვირველია, დამოკიდებულია თვითონ რძის თვისებაზედ. მაშ, მხოლოდ ცენტრიფუგების შემწეობით არის შესაძლებელი

მტკიცედ გადაწყვეტილის რაოდენობით მოეხადოს რძეს მისი ნაღები.

4) ცენტრიფუგის მნიშვნელობა უფრო შესამჩნევია მაშინ, როცა საჭიროა რძიდან მთლად ერბოს ამოღება, მთლად ნაღების მოხდა. როგორც წინააღმდეგობა მოყვანილ მაგალითებიდან ვნახეთ, ცენტრიფუგით განაწილებულ რძეში ერბო თითქმის აღარა რჩება და ნაღებში გადასული ერბოს რაოდენობა ხშირად უდრის 98—99%-ს, რაც სხვა საშუალებებით არასდროს შესაძლებელი არ არის; ჩვენ უკვე ვნახეთ, რომ ცენტრიფუგით გამოცლილ ნაღებში 20—15% მეტი ერბოა, ვიდრე სხვა საშუალებით მოხდილ ნაღებში.

როგორც ვხედავთ, ცენტრიფუგის ხმარება ყოველის მხრივ სარჩევი და სასარგებლოა, რძის შემოსავალი უფრო მატულობს და განსაკუთრებით მაშინ, როცა რძე დანიშნულია ერბოს მოსამზადებლად.

რადგანაც ორთქლით სამუშაოებელ ცენტრიფუგებს დიდი ფასი აქვს, ამისათვის, რასაკვირველია, ყველას არ შეუძლიან მათი მოპოვება; ფასის გარდა აქ სხვა დამაბრკოლებელი მიზეზიც არის. ამგვარ ცენტრიფუგისთვის ოჯახობაში ზევრი რძე უნდა იყოს შესამუშაოებელი, არა ნაკლებ 50—60 ძროხისა, რაც, რასაკვირველია, ხშირი არ არის. აქედან ცხადია, რომ ამისთანა ცენტრიფუგების მოპოვება მხოლოდ იმას შეუძლიან, ვისაც დიდი შეძლება აქვს და ამასთან ზევრი ძროხებიცა ჰყავს და ან მთელ საზოგადოებას, თუ საზოგადო სარძევე ქარხანა არის გამართული. და რადგანაც ცენტრიფუგებით მუშაობა ზევრის მხრივ სასურველია, აქედან წარმოსდგება საზოგადო, სასოფლო სარძევე ქარხნების დაფუძნების საჭიროება. როცა მთელი სოფელი და ხან მთელი საზოგადოება რამდენსამე ახლომანლო სოფლისა ერთ სარძევე ქარხანას ააშენებს და ხანულობას გაჰმართავს, მაშინ ამ ცენტრიფუგის მოპოვება არა თუ ერთისა, არამედ რამდენსამეც შესაძლებელიც და სასარგებლოც იქნება; სასარგებლო — რადგანაც, აქ გამოერება საჭირო აღარ არის, ცენტრიფუგით შემუშავებული რძეც და რძისგან

გადაკეთებული მასალებიც ფრიად კარვის თვისებისა გამოდის. რაც შეეხება ხელით სამუშავებელ ცენტრიფუგებს, ამათი მნიშვნელობაც დიდია, განსაკუთრებით იქ, სადაც რომელსამე ოჯახობას რაიმე გარემოების გამო არ შეუძლიან ხანულობაში მონაწილეობა მიიღოს და ან სადაც ეს დაწყობილება მოსახერხებელი არ არის. ამ შემთხვევაში ყველა ოჯახობას ადვილად შეუძლიან რომელიმე ხელით სამუშავებელი ცენტრიფუგი მოჰოვოს, მათი ფასი 100—125 მანეთს არ გადასცილდება და ამ ფულს თითქმის პირველ წელიწადშივე ამოიღებს ხარჯის და ჯაფის შემოკლებით და გადაკეთებულ მასალის სიკეთითა და ფასით.

მრეწველობაში ცენტრიფუგის შემოღების წყალობით რძის წარმოებამ სრულიად დაჰკარგა თავისი ძველი სახე; ძველად ერბოს მომზადება მხოლოდ ხელობა იყო და კარგი ერბოს მომზადება ყველას არ შეეძლო, ეს ბევრ გარემოებაზე იყო დამოკიდებული და სხვათა შორის ხერხსა და ცოდნაზედაც. ეხლა რძის წარმოება ქარხანებში გადავიდა და მრეწველობის სახე მიიღო. ეხლა თითო ოჯახობას ცალკე ძნელად შეუძლიან ქარხანაში მუშაობას ხელი შეჰმართოს ანუ კონკურენცია დაუწყოს და ამის გამო ყოველი სახლობა იძულებული გახდა ერთმანეთს შეუერთდეს, საზოგადო სახანულო სარძევე ქარხანა დაარსოს და საზოგადო მუშაობით ფეხი მოიმავროს. ეს არის მიზეზი, რომ ამ უკანასკნელ ხანს ევროპაში თან-და-თან მრავლდება სოფლებშიაცა და ქალაქებშიაც საზოგადო ხანულობა საზოგადო ქარხნითა. ამ სახით, რძის წარმოება და გადაკეთება უმჯობესდება და ამასთან უმჯობესდება თვითონ მომზადებულ მასალის ღირსება და ფასიც კარგი ედება.

ბ) ნაღები და ნაღებ-მოხდელი რძე

ნაღების ღირსება და შედგენილება, რასაკვირველია, სხვადა-სხვა იქნება იმის დავარად, თუ როგორ იყო მომზადებულ-

ლი ეს ნაღები; ესევე დამოკიდებული იქნება აგრედვე თითონ რძის თვისებასა და ნაღების მოგროვების სისრულეზე. რამდენადაც რძის ნაღები ბევრი აქვს მოხდილი, იმდენად ამ ნაღებში ცოტა იქნება ერბოს რაოდენობა და, პირ-იქით, რამდენადაც ცოტა ნაღებია მოხდილი, იმდენად ეს ნაღები სქელი და სუქანი იქნება, ე. ი. ბევრი ერბო ექნება. რასაკვირველია, ნაღების სისქეზე ბევრ სხვა გარემოებასაცა აქვს გავლენა, მეტადრე თუ ნაღები თავისთავად არის მოგროვილი რძის შენახვით; ამ გარემოებაში ნაღები მოგროვების ხანში ჰკარგავს წყალს, შრება და ამის გამო სქელდება. ყოველ იმ გარემოებაში, როცა ნაღები მალალ და საშუალო ტემპერატურაზე გროვდება, ეს ნაღები ბევრ წყალს ჰკარგავს დაშრობით და სქელდება; დაბალ ტემპერატურაზე მოგროვილი ნაღები ცოტა წყალს იშრობს და ამის გამო ისე სქელა აღარ იქნება. ამას სხვა გარემოებაც ემატება—თითონ ნაღებ-მოსახდელ რძის პირის სივრცე: ის ნაღები უფრო სქელი იქნება, რომელიც ფართო და დაბალ ჭურჭელში მოგროვდა, ვიდრე ის, რომელიც მალალ და ვიწრო ჭურჭელში. ეს ადვილი შესაგნებია, რადგანაც პირველ შემთხვევაში უფრო ბევრი წყალი აორთქლდება, ნაღები უფრო ბევრ წყალს დაიშრობს და, რასაკვირველია, გასქელდება; მეორე შემთხვევაში კი ნაღების წყალი ნაკლებად დაშრება და ნაღები უფრო თხელი იქნება.

ამის გამო, ამ სხვა-და-სხვა მიზეზისა და გარემოების ზედგავლენით ნაღებში ერბოს რაოდენობა სხვა-და-სხვა იქნება; ზოგ ნაღებში ერბოს რაოდენობა 15%-ია, ზოგში 30%, თუმცა იშვიათი არ არის იმისთანა შემთხვევაც, როცა ერბოს რაოდენობა ნაღებში 10%-დინ არის ჩამოსული და ან 60—70%-დინ აწეული, —ამგვარის სხვა-და-სხვა შედგენილების გამო წყალის რაოდენობაც სხვა-და-სხვა იქნება, თუმცა კი უფრო ხშირად 60—80%-ს უდრის. რაც შეეხება სხვა სხეულების რაოდენობას ნაღებში, მათ შორის ხაქოს რაოდენობა დაახლოვებით ისეთივეა, როგორიც იმ რძეში იყო, რომელსაც ნაღები აქვს მოხდილი; შაქარი და მარილოვანი სხეულები კი

უფრო მომატებულია, ასე რომ ნაღების შრატს უფრო ბევრი შაქარი და მარილი ექნება, ვიდრე თითონ რძის შრატსა.

ნაღების შედგენილების დაგვარად მისი სიმჭირხნეც სხვადასხვა იქნება, თუმცა კი ერთგვარ მიჯნებს არ გადასცილდება; ეს მიჯნები ამ რიცხვებით გამოიხატება: 0,9469—1,028; საზოგადოდ კი და უფრო ხშირად ეს სიმჭირხნე უდრის 1,010.

რაც შეეხება ნაღების მოგროვების სისრულეს ამ მხრით, თუ ნაღების მოგროვება თავისთავად სწარმოებს, ნაღებში გადადის მხოლოდ 75—80% რძის ერბო და დანარჩენი 20—25% ნაღებ-მოხდილ რძეში რჩება. ამასთან თუ ნაღები მოგროვდა დაბალ ტემპერატურაზე, მაშინ ცოტა მეტი ერბო გადადის ნაღებში და მისი რაოდენობა აიწევეს 83—84%-დინ. ცენტრიფუგით მუშაობის დროს კი ერბოს რაოდენობა ბევრად გადამეტებულია, არა ნაკლებ 90%-სა და ხშირად უფრო მეტიც და ადის 98%-დინ, ასე რომ ნაღებ-მოხდილ რძეში რჩება მხოლოდ 1—2%. მაგალითებრ, თუ ნაღებ-მოსახდელ რძეს 4,5% ერბო ჰქონდა, მაშინ ნაღებ-მოხდილ რძეში დარჩება 0,1—0,05%. ამაზე მეტი ერბოს ამოცლა ჯერჯერობით შესაძლებელი არ არის, ასე რომ ნაღებ-მოხდილი რძე არასდროს უერბოვო არ არის, ცოტაოდენი კიდევ რჩება შიგ.

ნაღების ღირსება ყველაზე პირველად დამოკიდებულია რძის თვისებაზე; რაც შეეხება სხვადასხვა გარემოებას, რომელსაც ამ ნაღების ღირსებაზე აქვს გავლენა, ამაზე უკვე გვქონდა ლაპარაკი და ვნახეთ, რომ ამ მხრით ტემპერატურას დიდი მნიშვნელობა აქვს მეტადრე მაშინ, როცა ნაღები თავისთავად გროვდება. რამდენადაც დაბალია ტემპერატურა ამ ნაღების მოგროვების დროს, იმდენად ნაღები თხელია, იმდენად ბევრი წყალი ურევია და ამის გამო. იმდენად დიდი ტანი აქვს ამ ნაღებს, იმდენად ბევრია. პირ-იქით, რამდენადაც ტემპერატურა მაღალია, იმდენად ნაღები სქელია და, მაშასადამე, პატარა ტანისა, უფრო ცოტა. თუ ამ ნაღების მოგროვების დროს ტემპერატურა ძალიან მაღალია, მაშინ ნაღები ისე სქელდება, რომ საღეჭი ხდება, ცომივით სქელდება. ესეც ხომ

ვიციო, რომ ერთსა და იმავე ტემპერატურაზე ნაღები იმდენად უფრო სქელი იქნება, რამდენადაც რძის პირის სივრცე დიდია ანუ რამდენადაც ნაღებ-მოხდილი ჭურჭელი ფართო და დაბლია. როგორც წინადაცა ვსთქვით, იმის მიზეზი წყალის დაშრობა არის; ნაღების გასქელების მიზეზი რომ მართლა წყალის დაშრობა არის, ეს იქიდანაცა სჩანს, რომ ნაღების ზედა პირი ყოველთვის უფრო სქელია, ვიდრე ქვედა პირი.

ნაღების სისქეზე ასეთივე გავლენა აქვს ნაღების მოგროვების ხანსაც; რამდენადაც ბევრი დრო გადის ნაღების მოგროვებაში, იმდენად ეს ნაღები სქელი იქნება (თუ, რასაკვირველია, სხვა გარემოებანი ერთგვარნი არიან), რადგანაც დიდ ხანში უფრო ბევრი წყალი მოშორდება ამ ნაღებს დაშრობით. — რასაკვირველია, აქ თითონ ნაღებ-მოსაგროვებელ ჭურჭლის ფორმას და სხვა გარემოებასაცა აქვს მნიშვნელობა, მაგრამ მათზე ლაპარაკს საჭიროდ აღარა ვრაცხთ, რადგანაც წინადაც ბევრი ვილაპარაკეთ.

ამ სხვა-და-სხვა გარემოების გამო, ცხადია, ნაღების შედგენილება ყოველთვის ერთგვარი არ იქნება და მის შედგენილებაზე ყოველ გარემოებას ექნება თავისი გავლენა.

თუ წარმოვიდგინოთ, რომ ორის რძიდან, რომელთაც ერთგვარი შედგენილება ჰქონდათ, ნაღები ისე მოგროვდა, რომ ერთის რძის ნაღებში გადავიდა 90% ერბო და მეორეში 80% და ამასთან ნაღების მოგროვების დროს ყოველმა რძემ დაშრობით დაიკლო 1 1/2% წყალი, რომელიც ნაღებს უნდა მიეწეროს, მაშინ ნაღების და ნაღებ-მოხდილ რძის შედგენილება ასე გამოიხატება:

	როცა ნაღებში 90% ერბო ავიდა.		როცა ნაღებში 80% ერბო ავიდა.	
	ნაღებში.	ნაღებ-მოხდილ რძეში.	ნაღებში.	ნაღებ-მოხდილ რძეში.
წყალი	68,90 %	90,80 %	71,24 %	90,09 %
ერბო	21,10 —	0,40 —	18,76 —	0,81 —
ხაჭო	4,28 —	3,90 —	4,28 —	3,90 —
შაქარი	4,96 —	4,80 —	4,96 —	4,80 —
მარილი	0,76 —	0,70 —	0,76 —	0,70 —
	100,00	100,00	100,00	100,00

როგორც ვხედავთ, ნაღები განირჩევა ნაღებ-მოუხდელ რძიდან განსაკუთრებით იმითი, რომ ნაღებში ერბოს რაოდენობას უმატნია და წყალს კი უკლია; ამ ნაღებში წყალის ადგილი ერბოს დაუჭერია.

რძიდან მოხდილი ნაღები სამგვარად მოიხმარება: 1) ერბოს მოსამზადებლად; 2) რძისათვის მისამატებლად, როცა საჭიროა ზოგიერთ სუქან ყველის მომზადება და 3) სახელობაში სახმარებლად ან გასაყიდად.

პირველ ორ დანიშნულებას ჩვენ შემდეგ გავარჩევთ; შემდეგ ვრცლად გვექნება ლაპარაკი, როცა ერბოსა და ყველის მომზადებას აკწერთ; ახლა კი შინ მოხმარებასა და გაყიდვაზე ვიტყვით ორიოდ სიტყვას.

რადგანაც ამ უკანასკნელ დროში ცენტრიფუგების ხმარების წყალობით ადვილია კარგისა, მტკნარისა და, მამასაღამე, დიდ ხანს შესანახავის ნაღების მომზადება და აგრეთისავე მყიდველებისათვის მიწოდება, ამიტომ ნაღების ფასმაც იმატა, ასე რომ ნაღების გაყიდვა უფრო სასარგებლო აღმოჩნდა, ვიდრე ამ ნაღებით მომზადებულ ერბოსი და ან თვითონ რძისა. მაშ, რძის ნაღებად გადაქცევა და ამგვარად გასაღება უფრო სასარგებლოა, რადგანაც ნაღები უფრო ძვირად იყიდება. ეს გარემოება ცხადად გვიჩვენებს, რომ საჭიროა იმისთანა ნაღები მომზადდეს, რომელშიაც რძის მთელი ერბოა ამოსული და რადგანაც თითონ ნაღების ტანი და დამოკიდებულია რძის ერბოს რაოდენობაზე, ამისათვის საჭიროა ისიც ვიცოდეთ, თუ ამა და იმ შედგენილების რძეს რამდენი ნაღები უნდა მოეხადოთ, რომ ამ ნაღებს სასურველი შედგენილება ჰქონდეს. ერთის სიტყვით, მყიდველისათვისაც და გამყიდველისთვისაც საჭიროა ცოდნა იმისი, თუ რამდენია ერბო გასაყიდ ნაღებში. ამ საჭიროებისათვის ფიჭმა შეადგინა ერთგვარი სქემა, რომლიდანაც ცხადად სჩანს, როგორც ერბოს რაოდენობა ნაღებში, ისე ისიც, თუ რამდენი ნაღები უნდა გამოეცალოს რძეს, რომ იქიდან მთელი ერბო ამოვიდეს და ამა თუ იმ შედგენილების ნაღები იყოს. ამ სქემაში პირველი ვერტიკალური რიგი ციფრებისა უჩვენებს ერბოს რაოდენობას ნაღებ-მოსახდელ რძეში 3—5%-დინ; ზემოთი ჰორიზონტალური რიგი უჩვენებს ერბოს რაოდენობას ნაღებში და სხვა ჰორიზონტალურივე რიგები უჩვენებს ნაღების იმ რაოდენობას, რომელიც უნდა გამოეცალოს რძეს; მაგალითად, თუ 3,4% ერბოიანი რძე გვაქვს და გვინდა, რომ ნაღებში 20% ერბო იყოს, მაშინ მოხდილი ნაღების რაოდენობა უნდა შეადგენდეს 15,8%.

ერბოს რაოდენობა ნალექში.

14	16	18	20	22	24	26	28	30	32	34	36	38	40	42	44	46	48	50	52	54	56	58
----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----	----

რძეს მოსახდელ ნალექების რაოდენობა.

3,0	19,7	17,2	15,2	13,7	12,5	11,4	10,5	9,8	9,1	8,5	8,0	7,8	7,2	6,8	6,5	6,2	5,9	5,4	5,2	5,0	4,8	4,7
3,1	20,4	17,8	15,8	14,2	12,9	11,8	10,9	10,1	9,4	8,8	8,3	7,8	7,4	7,1	6,7	6,4	6,1	5,6	5,4	5,2	5,0	4,9
3,2	21,1	18,5	16,4	14,7	13,4	12,3	11,3	10,5	9,8	9,2	8,6	8,1	7,7	7,3	7,0	6,6	6,3	5,8	5,4	5,2	5,0	4,9
3,3	21,9	19,1	16,9	15,2	13,8	12,7	11,7	10,8	10,1	9,5	8,9	8,4	7,9	7,6	7,2	6,9	6,6	5,8	5,4	5,2	5,0	4,9
3,4	22,6	19,7	17,5	15,8	14,3	13,1	12,1	11,2	10,4	9,8	9,2	8,7	8,2	7,8	7,4	7,1	6,8	5,8	5,4	5,2	5,0	4,9
3,5	23,4	20,4	18,1	16,3	14,7	13,5	12,5	11,6	10,8	10,1	9,5	9,0	8,5	8,1	7,7	7,3	7,0	6,2	5,8	5,4	5,2	5,0
3,6	24,1	21,0	18,7	16,8	15,2	13,9	12,8	11,9	11,1	10,4	9,8	9,3	8,8	8,3	7,9	7,5	7,2	6,4	6,1	5,8	5,6	5,4
3,7	24,8	21,7	19,2	17,3	15,7	14,3	13,2	12,3	11,4	10,7	10,1	9,5	9,0	8,6	8,1	7,8	7,4	6,8	6,6	6,3	6,1	5,9
3,8	25,6	22,3	19,8	17,8	16,1	14,8	13,6	12,6	11,7	11,0	10,4	9,8	9,3	8,8	8,4	8,0	7,7	7,0	6,8	6,5	6,3	6,1
3,9	26,3	22,9	20,3	18,3	16,5	15,2	14,0	13,0	12,1	11,3	10,7	10,1	9,6	9,0	8,6	8,2	7,9	7,2	7,0	6,7	6,5	6,3
4,0	27,0	23,6	20,9	18,8	17,0	15,6	14,4	13,4	12,5	11,7	11,0	10,4	9,8	9,3	8,9	8,5	8,1	7,4	7,2	6,9	6,7	6,5
4,1	27,6	24,2	21,5	19,3	17,5	16,1	14,8	13,7	12,8	12,0	11,3	10,6	10,1	9,6	9,1	8,7	8,3	7,6	7,3	7,1	6,8	6,6
4,2	28,4	24,8	22,1	19,8	18,0	16,5	15,2	14,1	13,1	12,3	11,6	10,9	10,3	9,8	9,4	8,9	8,5	7,8	7,5	7,3	7,0	6,8
4,3	29,2	25,5	22,6	20,3	18,4	16,9	15,5	14,4	13,5	12,6	11,9	11,2	10,6	10,1	9,6	9,2	8,8	8,0	7,7	7,4	7,2	6,9
4,4	29,9	26,1	23,2	20,8	18,9	17,3	15,9	14,8	13,8	12,9	12,2	11,5	10,8	10,3	9,8	9,4	9,0	8,2	7,9	7,6	7,4	7,1
4,5	30,6	26,7	23,7	21,3	19,4	17,7	16,3	15,1	14,1	13,2	12,5	11,8	11,1	10,6	10,1	9,6	9,2	8,5	8,1	7,8	7,5	7,3
4,6	31,4	27,4	24,3	21,9	19,9	18,1	16,7	15,5	14,5	13,6	12,8	12,1	11,4	10,8	10,3	9,8	9,4	8,7	8,3	8,0	7,7	7,5
4,7	32,1	28,0	24,8	22,4	20,4	18,6	17,1	15,9	14,9	13,9	13,1	12,3	11,7	11,1	10,5	10,1	9,6	8,9	8,5	8,2	7,9	7,7
4,8	32,9	28,7	25,4	22,9	20,9	19,0	17,5	16,3	15,1	14,2	13,4	12,6	12,1	11,3	10,8	10,3	9,8	9,1	8,7	8,4	8,1	7,8
4,9	33,6	29,3	26,0	23,4	21,4	19,4	17,9	16,8	15,6	14,5	13,6	12,8	12,2	11,4	11,0	10,5	9,9	9,3	8,9	8,6	8,3	8,0
5,0	37,9	29,9	26,8	23,9	21,7	19,8	18,3	17,0	15,8	14,8	13,9	13,2	12,4	11,9	11,3	10,8	10,3	9,5	9,3	9,0	8,8	8,4

ამ სქემიდან ცხადად სჩანს, რომელ რძეს რამდენი ნალები უნდა მოჰხადონ, რომ გადაწყვეტილ ერბოს რაოდენობა ჰქონდეს ამ ნალებს. მაგალითებრ, თუ უნდათ, რომ შეიტყონ, რამდენი ნალები უნდა მოეხადოს 4% ერბოიან რძეს, რათა ამ ნალებს 20% ერბო ჰქონდეს, მაშინ ჯერ პირველ ვერტიკალურ რიგში უნდა ვიპოვოთ 4 და შემდეგ პირველ ჰორიზონტალურ რიგში—20 და აქედან ჩამოვიდეთ ვერტიკალურივე რიგით ძირს იმ ჰორიზონტალურ რიგამდინ, რომელსაც თავში 4 უზის—აქ ვნახავთ 18, და ეს იქნება მოსახდელ ნალების რაოდენობა.

ჩვენ წინაღ ვთქვით, რძის გაყიდვა ისე სჯობია, რომ ამას ნალები გამოასცილდეს და რძის მაგივრად ნალები გაიყიდოს; ახლა საჭიროა ვიცოდეთ, რა ფასად უნდა გაიყიდოს ეს ნალები, რომ გამყიდველი ზარალში არ იყოს. ჩვენში რძის ვაჭრობაში ყოველ რძეს ერთგვარი ფასი აქვს, თუმცა კი იმისთანა რძეს უფრო ეტანებიან, რომელიც უფრო სუქანია და გემრიელი; ევროპაში ბევრ ადგილას და განსაკუთრებით ქარხანებში რძე იყიდება მის ერბოს რაოდენობის დავარად; რამდენადაც რძეში ბევრია ერბო, იმდენად ამ რძეს უფრო კარგი ფასი აქვს. მაშ, კარგი იქნება, რომ ნალებიც მის ერბოს რაოდენობაზე ფასდებოდეს; მაგალითებრ, თუ 4% ერბოიანი რძე ლიტრი ვთქვათ 6 კაპეიკი ღირს, აქედან მოხდელი 20% ერბოიანი ნალების ლიტრი 32 კაპეიკად უნდა იყიდებოდეს, რადგანაც თითო ლიტრი ნალები აქ მოხდელი აქვს 5, და ლიტრ რძეს. ამ ანგარიშით გაყიდული ნალები მთელის რძის ფასს ამოიღებს და ნალებ-მოხდელი რძე მოგებად დარჩება; ნალებ-მოხდელი რძე აქ ის სასყიდელია, რაც ნალების მოხდას ხარჯი და დრო უნდება; ესეც რომ არ იყოს, ნალები ხომ უფრო შეძლებულ და მდიდარ ოჯახობის სახმარია სხვა-და-სხვა პირის ჩასაგემრიელებელ საქმელების და სასმელების მოსამზადებლად და ამის გამო ცოტა რძეზე ძვირად გაყიდვა ცოდვა არ იქნება. მაინცა და მაინც, თუ საჭიროა დარჩენილ ნალებ-მოხდელი რძის ფასის სახეში მიღებაც და თითო ლიტრს თითო კაპეიკად დავაფასებთ, მაშინ ამ ფასიდან უნდა გამოირიცხოს 4 1/4 კაპეიკი (რადგანაც საშუა-

ლოდ $4\frac{1}{4}$ ლიტრი ნაღებ-მოხდილი რძე რჩება ნაღების გამოცლის შემდეგ) და მაშინ თითო ლიტრი ნაღების ფასი დაიწევს $27\frac{3}{4}$ კაპეიკამდინ ანუ თითო გირვანქა 11,25 კაპეიკათ.

რაც ნაღებ-მოხდილ რძეს შეეხება, მისი შედგენილება ჩვენ უკვე განვმარტეთ ნაღების შედგენილებასთან ერთად; როგორც ვნახეთ, იმაში კიდევ არას დარჩენილი ცოტაოდენი ერბო, რომლის რაოდენობაც, რასაკვირველია, დამოკიდებული იქნება ნაღების მოკრეფის სისრულეზე; ხან მხოლოდ $0,1\%$ ერბო რჩება და ხან ეს რაოდენობა აღის $0,8\%$ -დინ. ამისგამო მისი სიმჭირხნეც სხვათა შორის ამ ერბოს რაოდენობაზედაც იქნება დამოკიდებული, თუმცა კი, როგორც უკვე ვიცით, ნაღებ-მოხდილ რძეს ყოველთვის უფრო დიდი სიმჭირხნე აქვს, ვიდრე ნაღებ-მოუხდელს და, მაშასადამე, ნაღების სიმჭირხნეზედაც ხომ უფრო გადამეტებული იქნება. თუმცა აქ გადაწყვეტით ვერა ითქმის-რა, რადგანაც ერბოს რაოდენობას გარდა, ნაღებ-მოხდილ რძის სიმჭირხნე აგრედვე დამოკიდებულია თვითონ რძის სიმჭირხნეზე; ამის მიუხედავად მრავალი გამოკვლევა გვაუწყებს, რომ ნაღებ-მოხდილ რძის სიმჭირხნე 15° -ზე $1,023$ -ზე დაბლა არ ჩამოდის და არც $1,037$ მაღლა აღის.

ნაღებ-მოხდილ რძის გამოყენება სხვა-და-სხვა გვარად შეიძლება: ან ზოგიერთ ევრედ-წოდებულ ძქლე ყველს (fromage blanc) მოამზადებენ, ან საქმელად თითონვე მოიხმარებენ და ან გაჰყიდიან და ან ხბორების საკვებად იხმარებენ; ყველის მომზადებაზე შემდეგ გვექნება ლაპარაკი და ახლი კი ორიოდ სიტყვით გავარჩევთ, რა მნიშვნელობა აქვს ამ რძეს, როგორც საქმელს და ან ხბორების საკვებას.

ცენტრიფუგების შემოღების შემდეგ ევროპაში და მეტადრე გერმანიაში დიდი ყურადღება მიაქციეს ნაღებ-მოხდილ რძეს და სცნეს, რომ, მისის დაბალის ფასის შედარებით, ეს რძე კარგი და სასარგებლო საქმელია შეუძლებელი ხალხისთვის. მართლაც-და, ეს რძე და მისი ფასი რომ ხორცსა და მის ფასს შეეუდაროთ, ცხადად ვნახავთ, რომ ერთისა და იმავე ფასით ნაყიდ ნაღებ-მოხდილ რძეში უფრო

ზევრი სასარგებლო ნივთიერება იქნება, ვბღრე ამავე ფასით ნაყიდ ხორცში. მაგ. თუ გირვანქა ხორცის ფასი 8 კაპეიკია, მაშინ ერთი კილო (1000 გრამი) ეღირება 19,5 კაპეიკი. თუ ამ ხორცს ძვლებს გამოვაცლით, ამ 1000 გრამი ხორცის ფასი აიწვეს 26 კაპეიკამდინ. ამას გარდა, რადგანაც საზოგადოდ ხორცში 72% წყალია, 21% აზოტური ნივთიერება და 5% ქონი და, მაშასადამე, 1000 გრამში იქნება 720 გრამი წყალი, 210 გრამი აზოტური ნივთიერება და 50 გრამი ქონი; აქედან ცხადია, რომ 210 გრამი აზოტური ნივთიერება ხორცში ჯდება არა ნაკლებ 26 კაპეიკისა და თუ ეს 210 გრამი აზოტური ნივთიერება ღირს 26; კაპეიკი, მაშინ, 1000 გრამი ეღირება 122,55 კაპეიკი.

ახლა ვნახოთ, რა დაჯდება ამოდენივე აზოტური ნივთიერება ნაღებ-მოხდილ რძეში: თითო ლიტრ ნაღებ-მოხდილ რძეში არის 40 გრამი აზოტური ნივთიერება და მაშ 1000 გრამი—25 ლიტრ ნაღებ-მოხდილ რძეში იქნება და რადგანაც თითო ლიტრი ნაღებ-მოხდილი რძე ჩვენ დავათასეთ თითო კაპეიკად, ცხადია, რომ 1000 გრამი რძის აზოტური ნივთიერება ეღირება 25 კაპეიკი, მაშ თითქმის ხუთჯერ იათად დაჯდება. თუ რძეს უფრო ძვირად დავათასებთ, მაგ. ლიტრს 2 კაპეიკად, მაშინაც კი 2½ ჯერ იათად დაჯდება. ამას ისიც დავუმატოთ, რომ ამ რძეს თითქმის იმოდენივე შაქარი აქვს, რასაც, რასაკვირველია, თავისი ფასი აქვს და ამის გამო უფრო მაღლა იდგება თვისის ღირსებიფ იმავე ფასის ხორცზე.

თუ ნაღებ-მოხდილი რძე პირდაპირ სახმარებლად სასურველი არ არის, მაშინ შეიძლება ამ რძით ცომი მოიზილოს და პური გამოცხვეს. ასეთი პურის ქამა კარგი მოსახერხებელია, რადგანაც გემრიელი და ნოყიერია. მრავალმა სწავლულმა გამოიკვლია ეს საგანი და ყველამ სცნო, რომ ამ გვარად მომზადებული და გამოცხვარი პური ძალიან კარგი მოსანელებელია და, მაშასადამე, სასარგებლოც.*)

*) ამას გარდა, ნაღებ-მოხდილი რძით ამზადებენ სხვა-და-სხვა გვარ სასმელს, როგორც ყვეფი, შამპანიური, გასქელებული და სხვანი; ამათზე შემდეგ ცალკე მოვილაპარაკებთ.

ამის გარდა ნაღებ-მოხდილ რძის მოხმარება აგრედვე შესაძლებელია და სარჩევიც სხვა-და-სხვა ცხოველების საკვებადაც: ხბორებისა, ძროხებისა, ღორებისა, ფრინველებისა და სხვანი და; მაშასადამე, ამ მხრითაც სარგებლობის მოტანა შეუძლიან. მრავალმა სხვა-და-სხვა სწავლულის გამოცდილებამ დაგვიმტკიცა, რომ ნაღებ-მოხდილ რძით ნაკვები ხბორები უფრო მალე იზდებიან, უფრო ბევრ ხორცს იხსამენ და უფრო მალე სუქდებიან, და ამის გამო კარგი ფასიც ედებათ. მოვიყვან მხოლოდ რამდენსამე მაგალითს, საიდანაც ცხადად დაეინახავთ ამ რძის ღირსებასა და ფასს.

1855 წელს ბ-ნმა შტებერმა გამოჰკვება 7 ხბო ნაღებ-მოხდილ რძით და აღმოჩნდა, რომ თითო კილო ხბოს ხორცის მომატებაზე დაიხარჯა 16 კილო ნაღებ-მოხდილი რძე და გაყიდულის ხორციდან აღმოჩნდა, რომ თითო ლიტრმა რძემ ამოიგო $1\frac{3}{4}$ კაპეიკი. უფრო ცხადია ჰოლმის (Holm) გამოკვლევა კოპენჰაგენში მრავალ ხბორებზე, რომლებიც ნაკვები იყვნენ ნაღებ-მოხდილ რძით და ცოტაოდენი სელის წეწონით; ამ გამოცდილებით აღმოჩნდა, რომ ხბორებმა მოიმატეს მთელის კვების დროს 441 გირვანქა და დახარჯული იყო 2082 ლიტრი ნაღებ-მოხდილი რძე და 281 გირვანქა წეწონი; ნაშატი 441 გირ. ხბოს ხორცი გაყიდულ იქმნა 220_{1,50} ფრანკად; თუ აქედან გამოვირიცხავთ წეწონის ფასს 41₂₅ ფრ., 2082 ლიტრი რძის წილად დარჩება 179₂₅ ფრანკი, საიდანაც თითო ლიტრი რძის ფასი დადგება 0,0833 ფრანკი ანუ 8₃₃ სანტიმი ($2\frac{1}{4}$ კაპეიკი).

კიდევ ბევრია სხვა მაგალითები, რომლებიც ცხადად ამტკიცებს, თუ რა ღირსება აქვს ამ რძეს, როგორც კარგს საკვებად სხვა-და-სხვა ცხოველებისათვის, მაგრამ, რაც აქ მოვიყვანეთ, ესეც სრულიად საკმარისია.

ვ. ჰეტრანაშვალა

(შემდეგი იქნება)

მთიულეთი 1804 წელსა

ისტორიული ამბავი

ზემოდ უკვე მოვიხსენიეთ, რა ცეცხლსა და ნავთში ჩა-
ვარდა მაშინდელი ქართველობა კაპიტან-ისპრავნიკების წყალო-
ბით. მათს უკანონო და ბოროტს მოქმედებას მეტის-მეტად
ხელს უწყობდა იმდროინდელი გარემოება და ვითარება.
კნორინგისა და კავალენსკის მიერ შემოღებულმა უცნაურმა
ფორმალურმა სასამართლოს წესმა და რიგმა ისეთი საშინელი
იარაღი მისცა ხელში კაპიტან-ისპრავნიკებს ხალხის დასაჩაგრა-
ვად და თავიანთ ჯიბის გასაფხვრელად, რომ ამაზე უარესს ვერც
ერთი აზრის დესპოტი ველარას მოიგონებდა. მართალია, მაზ-
რებში სამართალი სამაზრო მოსამართლეთა ჰქონდათ მიჩენი-
ლი, მაგრამ ეს მხოლოდ კანონით იყო ასე.¹⁾ ნამდვილად კი

1) რომ არავინ გვისაყვედუროს, ვითომც განზრახ ვაზვიადებთ მა-
შინდელ მოხელეთა ბოროტ-მოქმედებას, მოვიყვანთ აქ გ. ჯანშივეის წე-
რილის ერთს ნაწყვეტს, რომელიც შეეხება მოხელეობის მოქმედებას 60
წლებში. „კავკასია დამლუბველ ქვეყნად ითვლებოდა მარტო იმათთვის კი
არა, ვინც ნამდვილად ეთხოვებოდა სიცოცხლესა მთიულებთან ბრძო-
ლაში, არამედ იმ ახალგაზრდა მოღვაწეთათვისაც, რომელნიც ჯერ ზნეობ-
რივ არ იყვნენ გამაგრებულნი და რომელთაც ნელ-ნელა ჩაისკვება სოფ-
მე და ჭსრწინიდა ნაჩუქის გაშეიდეკელი მოსეულება. გარნა თუ სტარიც-
კისათვის, აგრე რიგად ძნელი არ იყო ამ ბინიჟერ გარემოებათა შორის
დაეცვა სისპეტაკე, სამაგიეროდ მისთვის ძალიან ძნელი იყო, ვითარცა მსა-
ჯულისათვის, დაცვა სიმართლისა და კანონის ინტერესებისა. თუ რეფორ-

მოსამართლეობდნენ პოლიციის გამგე კაპიტან-ისპრავნიკები. მომჩივან-მოპასუხე ამ მოხელეებს გზას ვერ აუქცევდა, რადგან მსაჯულის განაჩენი მხოლოდ ამათ მოჰყვანდათ აღსრულებაში და აი სწორედ აქ იწყებოდა მათის ბოროტ-მოქმედების და მოქრთამეობის ფართო ასპარეზი. ამას გარდა სოფლის უბირს კაცს ეხლაც ვერ გაუჩრჩევია, რა არის პოლიცია და მართლ-მსაჯულება, სად იწყება პოლიციის გამგეობა და სადა თავდება მისი უფლება, რა საქმე ექვემდებარება მსაჯულს და რა არა. მაშინ, იმ აწეწილ, გაურკვეველ და შფოთიანს დროს ყველა ამის გარკვევა და განსაზღვრა საძნელოც იყო და თითქმის მოუხერხებელიც. ამისათვის მომჩივან-მოპასუხე კაპიტან-ისპრავნიკს უფრო ეტანებოდა, ვიდრე მოსამართლეს და ისინიც უარს არ ამბობდნენ და საჩივრის განხილვას სიამოვნებით კისრულობდნენ.

როცა კი გაჭირვებული მომჩივანი რის ვაი-ვაგლახით სამართლის კარს მიაღებოდა, არც მაშინ იყო ბედის მადლიერი. კანონის და ფორმალურის წეს-რიგის მკოდნე ვეკილს ვერ იშოვიდა; ვერ იშოვიდა აგრედვე რუსულის მკოდნე თარჯი-

მათა უწინარეს თვით შუაგულ რუსეთში ადმინისტრაცია უცერემონიოდ ხელს ურევდა სასამართლო საქმეებში, თუ იქაც ფულსა და ნათესავობას დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა, ადვილი წარმოსადგენია, რა ყოფაში უნდა ყოფილიყო მართლ-მსაჯულების საქმე კავკასიაში, საცა ყოველ მოხელეს, ვითარცა ვითომ „განმანათლებელს“ თავი ისე მოჰქონდა, რომ თვით მე ვარ უათად-უერთი განსაზღვრებებს განიხილავს და სსამართლისა, მსჯავრისა და მოწყალებისა გაუნათლებელს ასიეღათავისაო. მოქმედება ამ გარემოებათა შორის იმისთანა კაცისა, როგორც იყო სტარიცი, კაცი უნგარო, განათლებული, კაცთ-მოყვარე, ცოტათი მაინც აკვეცავდა ფრთას „რუსულის სამართლის“ გაკვიანურებულ დავი-დარაბის სისასტიკეს, იმ სამართლისა, რომელსაც ერთნაირად უფროხოდა და ისე ერიდებოდა, როგორც ცეცხლს, ბრალიანიცა და უბრალოცა“. ეგორ პავლეს ძე სტარიცი კარგა ხანს მსახურებდა კავკასიაში, მხურვალე მონაწილეობა მიიღო გლეხების განთავისუფლებაში და სასამართლო რეფორმის შემოღებაში ჩვენში 1868 წელსა. სტარიცი პირველი თავმჯდომარე იყო ტფილისის სასამართლო პალატისა. იხ. Р. С. Б. №. 140.

მანსა. რიგიანი და მცოდნე ვეკილის და თარჯიმანის-მაგიერ კიანჭველასავით ფუსფუსებდნენ სასამართლოს წინაშე სამსახურიდან დათხოვნილნი ლოთობისა და უზნეო ქცევისათვის მოხელენი. ამ ვაუბატონებს უვარდებოდათ ხელში გულ-უბრყვილო მომჩივანი და, რა თქმა უნდა, ხარჯი ბევრი მიდიოდა მათ დასაკმაყოფილებლად, დრო ბევრი იკარგებოდა, საქმე უარესად იწეწებოდა, დავიდარაბას ბოლო არ ეღებოდა და საქმე არათავდებოდა. რადგან ასეთი სამართალი უსამართლობას უფრო ჰგავდა, ვიდრე სამართლიანობას, ამისათვის მთავარ-მართებელი თ. ციციშვილი დიდათა ცდილობდა, მალე მოჰღებოდა ბოლო ასეთს უკანონობას და მის მიერ გამოწვეულ ხალხის დრტვინვასა და გოდებასა. უთარჯიმანობა, რასაკვირველია, არც შემდეგ მოხერხდებოდა, რადგან მსაჯულებად თითქმის სულ რუსნი იყვნენ, რომელნიც სრულებით არა ცდილობდნენ შეეთვისებინათ ქართული ენა. ფორმალურ სამართლის მოსაზრების შემდეგ მსაჯული მოვალე იყო მიეღო ქართულად დაწერილი არზა. რას აქნევდა უცხო ენაზე დაწერილს თხოვნას მოსამართლე, ვიდრე თარჯიმანი არ გადათარგმნიდა რუსულად. ამის გამო სამართლის ბედი სრულიად თარჯიმანის ხელში ჩაეკარდა და ვინც მეტს ქრთამს გაიღებდა, საქმესაც ის მოიგებდა. თ. ჰავლე დიმიტრის ძემ კარგად იცოდა, რაოდენ საზარალო და მავნებელი იყო ხალხისათვის და რა ღვარძლი დაითესებოდა უვარგისთა თარჯიმანთა წყალობით, მაგრამ საქმეს ვერაფრით ვერა ჰშველოდა, რადგან რუსულ ენის მცოდნენი ძალიან ცოტანი მოიპოვებოდნენ მაშინდელ დროს. კიდევ რომ გამოჩენილიყო რუსულის ხეირიანად მცოდნე, ძნელად თუ ვინმე იკისრებდა ამ თანამდებობას, ისე მცირე სასყიდელი იყო დანიშნული თვიურად ამ მოხელეთათვის. ამის გამო მთავარმართებელი ერთს თავის უქვეშევრდომილესს მოხსენებაში ამბობს, დიდის მწუხარებით, რომ რიგიან თარჯიმანების სიმცირემ მართლმსაჯულების საქმე სრულიად აწეწ-დაწეწა, რადგან მოსამართლესა და მომჩივანს ერთმანეთისათვის ვერა შეუესმენიათ-რაო.²⁾

²⁾ იხ. АКТЫ Т. II, გვ. 46—47, 53.

ზემოდაცა ვსთქვიან და ეხლაც გავიშვორებთ, რომ რუსების მოსვლამდე საქართველოში სამართლის წესი და რიგი მეტის-მეტად უბრალო და მარტივი იყო. სამართლის წარმოებას არც აგრე რიგად დიდი ხარჯი და ბორჯი უნდებოდა და არც ბევრი დრო. მომჩივანი საჩივრით პირდაპირ მიჰმართავდა მეფისაგან განწესებულს ადგილობრივს მსაჯულს, პირადად მოახსენებდა თავისს გაჭირვებას და სამართალს მოსთხოვდა. არც არზის წერა იყო საჭირო, არც ვეჭილი და თარჯიმანი და არც მაინც-და-მაინც კანონების ცოდნა, რადგან მსაჯული უფრო ჩვეულებითა და ადათით ხელმძღვანელობდა, ვიდრე ვახტანგ მეფის კანონებითა. მსაჯული გზირის შემწევობით დაიბარებდა მოპასუხეს, პირისპირ ალაპარაკებდა ორთავეს, თუ საჭირო იყო, გამოჰკითხავდა საქმის ვითარებას მოწმეთა ან ადგილობრივ თვითონვე დაათვალიერებდა სადავო მამულს, თუ დავა მამულს შეეხებოდა და მორჩა და გათავდა. ამგვარად საჩივარი ხშირად ერთს ღდესა თავდებოდა და იმ წამსვე დაიწერებოდა მცირე ბარათი, რომელშიაც მოკლედ მოიხსენიებდნენ საჩივრის გარემოებას. იქვე იწერებოდა მოპასუხის პასუხი, ჩვენება მოწმეთა და მსჯავრი თვით მსაჯულისა. უკეთუ ერთ-ერთი კმაყოფილი არ დარჩებოდა მსაჯულის განაჩენით, შეეძლო თვით მეფისათვის მიემართნა. სამართლის საბუთად წარადგენდა ბარათს და სთხოვდა მეფეს დაკმაყოფილებას. ხშირად მეფე თავისს მსჯავრს იმ მცირე ბარათზევე მოაქცევდა, ან არა-და ბძინებას მისცემდა მოურავს, საქმე გამოიძიე და მომჩივანი დააკმაყოფილე³⁾. სასყიდელიც მსაჯულისა მცირე იყო და ბევრჯელ მომჩივანი ძღვენითაც იოლად წავიდოდა.

ასეთი უბრალო და მარტივი იყო საქართველოში მართლმსაჯულების წესი და რიგი. ხალხს ეყურებოდა და ესმოდა

³⁾ იხ. „Законы Царя Вахтанга VI“. დ. ზ. ბაქრაძის რედაქტორობით დაბეჭდილი, მუხ. 3, 4 და 205. ქართულ სიტყვების მავიერ—მსაჯული, მოსამართლე—მეფე როსტომ-ხანის (1634—1658) დროიდან შემოდებული იქმნა—მდივანი, მდივან-ბეგი. გამომძიებელს დარქმევია იასაული. (შენიშვნები დ. ბაქრაძისა მესამე და ორას ხუთი მუხლისა).

სამართლის ავი და კარგი, ყველას შეეძლო ვექილისა და თარჯიმანის დაუხმარებლივ მიემართა მსაჯულისათვის და თვითონვე ეწარმოებინა საქმე, არა თუ მაზრის სასამართლოში, არამედ თვით მეფესთანაც. აღვიღად მისახვედრია და წარმოასდგენი, თუ რა შორი-შორს იქნებოდა ერთმანეთზე ძველი, მარტივი სამართალი და საქართველოს პირველი გამგებლების მიერ შემოღებული მახინჯი სასამართლოს წესი და რიგი („судъ по чоръмъ“). საზოგადოდ ცნობილია, რომ, როდესაც კანონი ვერც კანონობს, მსაჯული ვერა მსაჯულობს, მაშინ სამოქალაქო წესი და რიგი უსათუოდ შეილახება, სიმართლის მაგიერ დაემყარდება უფლება ძლიერისა და მართალი ის იქნება, ვისაც მუშტი და მკლავი უჭრის, ან ვისაც ჯიბე სქელი აქვს. ფორმალური სამართლის ბატონობის დროს, რაიცა უსამართლობასა და კანონის უქონლობას უღრიდა, სოფლად სრულიად გაბატონდნენ კაპიტან-ისპრავნიკები და ღირსეულად გამოიყენეს თავიანთი უფლებანი. მთავარ-მართველი თ. ციციშვილი ჰფიქრობდა, რომ კაპიტან-ისპრავნიკები ღირსეულნი, ნაშუსიანი და განათლებულნი მოხელენი რომ იყვნენ, ხალხს აღარ შეაწუხებენ, ქრთამის აღებას არ იკადრებენ და ამისათვის ეხვეწებოდა, თითქმის ემუდარებოდა ამპერატორ ალექსანდრე პირველს, რიგიანი და ნასწავლი მოხელენი გამომიგზავნე, თორემ ეხლანდელებმა ქვეყანა აამტუტესო. რასაკვირველია; ღირსეული და განვითარებული მოხელე უფრო სასურველი იქნებოდა და შეიძლება ბოროტ-მოქმედებაც შემცირებულყო, როგორცა ჰფიქრობდა და იმედოვნებდა თ. ციციშვილი, მაგრამ მარტოს ვერ უშველიდა საქმესა. ახალმა მთავრობამ ისეთი წესი და რიგი შემოიღო მართვა-გამგეობისა, ისეთი შეუფერებელი წესი მართლ-მსაჯულებისა დაამკვიდრა პირველადვე საქართველოში, რომ ბოროტად მოხმარება უფლებისა აუცილებელი იყო. მაშინდელი ვითარება და გარემოება ხელს უწყობდა საბოროტ-მოქმედოდ რიგიანს მოხელესაც და უვარგისს ხომ ფრთებს ასხამდა და წინ ფართო მოედანს უშლიდა სააკაკოდ. ჩვენ აქ ბევრს არ გამოვეკიდებით, დავასახელებთ მხოლოდ მთის კაპი-

ტან-ისპრავნიკთა რამდენსამე ბოროტ-მოქმედებას და გვეგონია, რომ საკმარისად დასურათდება მათი საზოგადო აღვირ-ახსნილი მოღვაწეობა.

ანანურის კაპიტან-ისპრავნიკის სამაგალითო საქციელი სოფ. ჭამურს ზემოდ უკვე მოვიხსენიეთ. ამიტომ ამ გარემოებას აქ აღარ გავიმეორებთ და ვიტყვით მხოლოდ, რომ ის კაპიტან-ისპრავნიკი ნიჩბების ცემით მოჰკლეს მოთმინებიდან გამოსულ-მა ოსებმა.⁴⁾

უფრო მომეტებული გაჭირვება აღგათ, ვიდრე ოსებსა ქართველ ტომის მთიულებს. თავისი გაჭირვება და შევიწროება მთიულებმა წერილობით მოახსენეს თ. ერისთავს, რომელიც გამოსაძიებლად იყო გაგზავნილი მთაში. მთიულთა ამორჩეულნი კაცნი სთხოვენ გამოძიებელს თ. ერისთავს, ჩვენი გაჭირვება აუწყე მთავარ-მართველს, მეტის მოთმენა აღარ შეგვიძლიან, სიკვდილი და გაწყვეტა გვირჩევნია, ვიდრე ასეთ მდგომარეობაში ყოფნაო. ტექსტი ამ საჩივარისა ქართულად არის დაბეჭდილი აქტებში და ჩვენც სრულიად და შეუცვლელად მოვიყვანთ აქა, რადგან მეტის-მეტად საყურადღებოა და ვერა ვბჭდავთ მის შემოკლებას. ეს საჩივარი სავსებით ასურათებს მთაში მომხდარ აღელვების მიზეზსა⁵⁾.

⁴⁾ АКТЫ, II, გვ. 305 და ЗАКАВК. გვ. 360. ოსებმა არზა მიართვეს თ. ერისთავსა 27 მარტსა 1804 წელსა. ამავე გაზაფხულს დაიწყო მღელვარება მთაში.

⁵⁾ იხ. АКТЫ, II, გვ. 311. სათაური ამ საჩივარისა რუსულად ასეთია: Причины бунта Мтиулетинцевъ. დუბროვინი ასე უწოდებს ამ დოკუმენტს: Объяснительная просьба Мтиулетинцевъ. Зак. გვ. 529—530. კაპიტან-ისპრავნიკების წრეს-გადასულმა ბოროტ-მოქმედებამ დიდად შეაწუხა თ. ციციშვილი, ამისათვის მთავარ-მართველმა დაავალა თ. ვოლკონსკის, საქართველოს გამგებელს, გამოეძიებინა მათი მოქმედება და ბოროტ-მოქმედნი სასტიკად და შეუბრალებლივ დაესაჯა. „თვით-ნებობა სათემო პოლიციისა, ამბობს ნ. დუბროვინი, მოუფიქრებელი და ერის ზნისა და ხასიათის შეუფერებელი განკარგულება იყო მიზეზი, რომ საქართველოს მორჩილი მთის ხალხი და თვით საქართველოც სრულიად აღელდა და ამბობება მოჰხდაო“. ЗАКАВК. გვ. 360.

1) კაცისაგან თითქმის ზოუთმენელს სიცივეში სტეფან⁶ წმინდიდან ანანურამდე საშინელი თოვლი გვახვეტინეს და გზა გავსწმინდეთ.

2) ჩვენგან გაკეთებულ ამავ გზაზე წვიმისაგან შეიქმნა ტალახი, გვაჭრევენეს ფიჩხი და ტალახში გვაყრევენეს; ამ დაფენილს ფიჩხში ყაზახის ცხენს ფეხი ჩაუეარდა, მოგვდგენ და მათრახის ცემით ორი კაცი მოკლეს, ერთი გუდამაყრელი ჩოხელი და ერთიც ლაგათხვეელი ჯაუნარის ძე.

3) მოვიდა თოვლი და აღმოიგსო ჩვენგან გაკეთებული გზა; ასეთს დროს მიგვიყვანეს საკეთებლად, რომ ზვაფი მოდიოდა და სიკვდილს არ დაგვიადეს; წამოვიდა ზვაფი და ცოტას მოვრჩით რომ ქვეშ არ დაგვიტანა. კიდევ ტიმოთემ ხლმის ცემით მიგვყარა, წამოვიდა ზვაფი და შიშით ერთმანეთს რომ ვცენით, ტიმოთე და სამი ჩვენი იქ გაიქცლიტა.

4) მოვიდნენ ოთხმოცი სალდათი და თორმეტი ცხენიანი ყაზახი, ამათ უნდებოდათ დღეში სალდათს ათი საკლავი და ყაზახთ ორი საკლავი. ქათამს, ყველს და ერბოს ვინ იანგარიშებს.

5) ცხენსა და ხარს ბარგის ზიდვით ტყავი აღარ შერჩათ და არ მოუციათ ქირა; ერთჯერ მოგვცეს თითო მანეთი, — ესეც მოვითმინეთ.

6) ორნი დედაკაცი უღელში შეაბეს, მარხილი მოუბეს და სალდათები უკან დედაკაცებს მათრახითა სცემდნენ.

7) გვიბძანეს და ოთხი საკირე დავსწვით, ერთი ზაქათკარს, მეორე ბურდულის კარს, მესამე ნადიმაძის კარს და მეოთხე ამირიძის კარზე.

8) თავადმა ერისთავმა თორწიკემ ჯარს რომ დაუძახა, ჩვენ გამოგვიცხადეს ერთობით ჯარში უნდა წახვიდეთო,⁶ და იქიდან გავიგონეთ, წინ ჩვენ უნდა წავეყვანეთ, ჩვენთან მოდევნებით ქსნის ჯარი და ჩვენს უკან სალდათი და შეწყვდეულნი ცემით რუსეთს უნდა გადავერეკენით. დედაკაცი და

⁶) ერევანს ლაშქრობისთვის.

რომელიც წერილში შან დარჩებიან, ხიდების საკეთებლად კირი იმათ უნდა გაზიდვინოთო, — ესეები იმათგან გავიგონეთ.

9) დაგვიდეს ფიცი შვიდის წლის სითარხნე, არც ერთი წელი დაგვაცალეს: წელს ცხერისა, თოხლისა, ერბოსა და სხვი საც დებულებისა მაგიერად სულ თეთრი გამოგვართვეს ორის წლისა. რომელიც ჩვენგან შესაძლებელი არ იყო და ვერსად ვიშოვეთ და ჩვენის ეკლესიებიდან გამოგვატანინეს თეთრი და წაიღეს. გამოგვართვეს ცხვარზე ხუთი [აბაზი, თოხლზე ოთხი აბაზი, ერბოზე ოთხი აბაზი, თივაზე, ხუთ ლიტრა. ქერზე და ერთ პურზე გამოგვართვეს ხუთი აბაზი.

10) ვისაც თითო კოდი ქერი ჰქონდა და თივა, უფასოდ წაგვართვეს, რომელიც ჩვენს მოხელეთაც არა ჰკითხეს.

11) ბრძანება იყო, რომელიც ყაზახნი ადგილ-ადგილ იდგნენ, ქერი და თივა ფასით უნდა ეყიდნათ; ჩათარიც თავიანთის ცხენით უნდა მიეყვანათ და მოეყვანათ, ქერსა და თივას უფასოდ გვართმევენ და ცხენსაც უქირაოდ და კურიელიც ჩვენის ცხენილ დაჰყვანდათ.

ჩვენ ამ ზემოხსენებულის მწუხარებისაგან, რომელიც ყოვლად მოწყალის ხელმწიფის ეძლეველის ჯარის საქართველოში განძლიერებას ღმერთსა ვსთხოვდით, ახლა ამას ვითხოვთ, რომ მსწრაფლის განსაცდელით ერთობით დავინთქნეთ. ჩვენ ძალს არ ვიქადით, რომ რუსთ ვებრძოდეთ. ჩვენ ერთობით აწ ეს ვირჩიეთ, თუ სხვა არა მოგვევლინა-რა განსაცდელი ამ მოუთმენელის მწუხარებისაგან, ჩვენის ხელით ჩვენს სახლს ცეცხლი უნდა მოუკიდოთ, ცოლ-შვილი შიგ შევყაროთ, ჩვენც შიგ შევიდეთ და დავიწვენეთ. ამ ტანჯვას და მათრახით სიკვდილს და ჩვენის ცოლებისას უწესოს საქმით დანახვას ეს გვირჩევნია, რომ ასე დავიხოცნეთ, — მარტო მთიულეთში ცემით ოც და სამი კაცია მოამკვდარა სხვას გარდა.

თქვენს ბრწყინვალეებას ვსთხოვთ, რადგან ჩვენის საქმის შესატყობლად საქართველოს მმართველისაგან წარმოგზავნილი ბრძანდებით, ეს ჩვენი წერილი მათსვე ბრწყინვალეებას წარუდგინოთ.

ერთობით მთიულთაგან წარმოგზავნილნი მოციქულნი, რომელთაც ერთობის პირით ეს წერილი მოგვცეს, სახელით არიან ესენი: ბურდული მღვდელი ათანასე, ნაზლაიძის სახელო ბერი, ბურდულის სახელო ბუჩქქერი ფადიაური, ნაზლაიძე დათუნა, ციხის-თავის შვილი გიორგი, ბენიძე გამახარე.

როგორც ჰხედავს მკითხველი, ეს შესანიშნავი დოკუმენტი საესებით გვიხატავს, რა ვაჭირვებასა და შევიწროებაში ჩავარდნილა მთიულეთი, რა უსამართლობასა და უკანონობას იტანდა ლალი მთის შვილი. ძნელი მოსათმენი იყო თავისუფლების მოყვარულ მთიულისთვის ასეთი შელახვა და შებღალვა იმის აღმიანობისა, ღირსებისა და თავ-მოყვარუობისა. თვით წმინდანად და ღმერთად აღიარებული მეფე ერეკლე მოწიწებით და თავაზიანობით ეკიდებოდა ამ ბუნების შვილთა,*) განთქმულთ გულადობით, მხნეობით, ვაჟაკობით; და აი ეს ხალხი, არ გასულა სულ რვა-ცხრა წელიწადი მას შემდეგ, რაც მეფე ერეკლე გადაიკვალა, და ისეთ ყოფაში ჩავარდა, რომ მთარახის ცემით ზურგსა და გვერდებს უჭრელებდნენ. მერე ვინ? უბრალო ჯარის კაცი, სალდათი და ყაზახი! როგორ უნდა აფტანა თავმოყვარე მთიულს, თავიდან ფეხამდე იარაღში ჩამჯდარს, რომ თვალ-წინ დედაკაცებს მარხილში აბამდნენ და მთარახით ერეკებოდნენ! საქართველოს მეფენი მხოლოდ ერთადერთ ხარჯსა სთხოვდნენ მთასა, ჯარით დახმარებას, რაკლასაშობლოს მტერი შემოესევოდა. ასეთი ბეგარა საპატია იყდა მთიულისათვის და მთიულიც დაუზარებლივ მიდიოდა, რაკაკი მეფე მიიწვევდა საომრად. საპატია ვალდებულების მაგიერ კაპიტან-ისპრავნიკები გზებს აწმენდინებდნენ, საკირეს აწვევინებდნენ და ფოშტის ცხენებივით ბარგსა და ქალაღებს აზიდვინებდნენ კავკაზიდან დუშეთამდე. მთის მოხელეთ ესტე არ აკმარეს, შეუძლებელი ხარჯი დაადეს ღარიბ მთიულსა. საცოდავ მთიულთ საქმე ისე გაუჭირდათ, რომ იძულებულნი გაჰხდნენ ეკლესიები და სალო-

*) იხ. Очерки по Истории грузинской словесности, А. С. Хадханова, стр. 353.

ცაგები გაეძარცვათ, ხატები გაეფცქენათ; ვერცხლი აეძროთ და ეს მამა-პაპეული განძი გაეღოთ უზომო შოთხოვნისთვის დასაკმაყოფილებლად. ასეთი უდიერობა მოხელეთა სწორედ ღვთის წყრომად ეჩვენათ მიიულებსა, გული ბოღმა-სიბოროტით ავესოთ და გუშინდელი მეგობრები და მოკეთენი ჟამივიფ შეიძულეს.

ქირივით სძულს საზოგადოდ მთის ხალხს ყოველ გვარი ტყუილი და უპირულობა, სიტყვის გატეხა და მუხთლობა. გულს ლახვარივით მოხვდათ ამ ბუნების შვილთ, რომ დაჰპირდნენ, შეიღს წელს გაგათარხნებთო და ამის მაგიერ ერთს წელიწადსაც არ აპატივეს გარდასახადი; არამც თუ არ აპატიეს, ორის წლისა ერთად გადაახდევინეს; ეხლა რომ არაა მთაში ფული, მაშინ ნასახიც არ იქნებოდა და ფულის საშოვნელად, მეტი რა ჯანი ჰქონდათ, ხატ-ეკლესიები შებღალეს და ამგვარად დიდად შეურაცხვეს თავიანთი რელიგიური რწმენა და სასოება.

ამ მოულოდნელის გაჭირვებითა და ვაი-ვაგლახით მთიულს გული მოუვიდა, გაბოროტდა და პირ-გამეხებული იძახდა: თუ მალე ბოლო არ მოეღება ასეთს შეუფერებელ მდგომარეობას, სახლ-კარს ცეცხლს წაუეკიდებ, შიგ ცოლ-შვილს შეგყრი, გადავბუგავ და მეც შიგ ჩავინთქებიო. ასეც არის. მწარე ბედის წინაშე ქედს იხრის მხოლოდ სუსტი და უძლური, სულით ღონიერი კი მხოლოდ მაშინ დაჰმორჩილდება თავის უბედურებას, როცა იღონებს ყოველნაირს ღონისძიებას და ხერხს თავის დასახსნელად. მართალია, მთიულნი მთავარ-მართებელსა სწერდნენ, ძალას არ ეიქადითო, მაგრამ, ცხადია, რომ უსათუოდ იარაღს მიჰმართავდნენ, რაკი შემთხვევა ნებას მისცემდა და ხელს შეუწყობდა.

ასეთი იყო მთიულეთის მდგომარეობა 1804 წლის გაზაფხულზედ. საკმარისი იყო სრულიად უბრალო და უმნიშვნელო მიზეზი, რომ ელექტრონიუ გაყდენთილს ცას დაექუხნა, დაეგრიალნა და შხაუნა წვიმა წამოსულიყო. მოსალოდნელი შემთხვევაც მალე გაჩნდა. ერევნიდან უნუგეშო და სამწუხარო

ამბავი მოვიდა, მთავარ-მართებელი თ. ციციშვილი ვეღარ დაბრუნდება, სპარსელებმა ჯარი სულ მთლად გაუწყვიტეს და ქართველობა, რაც კი მთავარ-მართებელს ახლდა სალაშქროდ, ტყვედ წაიყვანესო. ამ დროს ტფილისსა და ერევანს შუა მდებარე თათრის დისტანციები, სპარსეთის მთავრობის და ბატონიშვილ ალექსანდრეს ჩაგონებით, აჯანყდნენ და სრულიად შესწყვიტეს მისვლა-მოსვლა ტფილისიდან ერევანამდე. საქართველოში ამ დროს ყველა დარწმუნებული იყო, თვით რუსის მთავრობაც, რომ თ. ციციშვილი ცოცხალი ვეღარ დაბრუნდება ერევნიდანაო და აი სწორედ რუსეთის ასეთ გაჭირვებულ მდგომარეობით ისარგებლა მთამ და იარაღი აისხა რუსთა მართვა-გამგეობის წინააღმდეგ.

VI

ჯარში გასვლა და ამხედრება, სახლ-კარისა და ცოლ-შვილის დატოვება უნუგეშოდ მძიმე ტვირთი ყოფილა ყოველს დროსა და ჟამსა და ასეთსავე მძიმე ტვირთად დარჩება მომავალშიაც. ერთი-ათად ძნელი ასატანია ეს ტვირთი, როცა კაცმა არ იცის, რისთვის ისხამს იარაღსა, ვის უნდა ებრძოდოს, ვის უნდა შეაკლას ათვი და შეაქციოს სისხლი. მამულის მოყვარე მხოლოდ მაშინ არა ყოყმანობს, როცა მტერი კარს მოადგება, ან შორიდან მუქარას უთვლის, მოვალ და პირქვე დაგამხობ, გაგლეწავ და სახლ-კარს გადაგიწვავო. მთავარ-მართებელმა თ. ციციშვილმა მთიულთაგან ჯარი მოითხოვა, ერევანს მივდივარ ლაშქრად და თან უნდა წაგიყვანოთო. რასაკვირველია, ერევნის გაგონება მთიულს არ ეუცხოვებოდა, ვინ იცის, მის მამა-პაპას რამდენჯერ გაულაშქრნია ამ ქალაქისაკენ, მაგრამ მაშინ სულ სხვა იყო და ეხლა სულ სხვა. წინად სახელოვან ერეკლე მეფეს მისდევდა საომრად დაუძინებელ მტრის წინააღმდეგ, ეხლა კი, ვინ იცის, ვინ იქნებოდა მისი წინამძღოლი და მეთაური. მეფე ერეკლეს უარს ვინ გაუბედავდა, საომრად ვერ წამოეყო, ეს ხომ თავის-მოჭრა და აუტანელი

სირცხვილი იქნებოდა! ან რას იტყობდა, რას იფიქრებდა გმირი მეფე, ჩემმა ერთგულმა მთამაც მიმტყუნა და მხარს აღარ მიჭერსო.

ექვი არ არის, ასე ჰფიქრობდა მთა, როცა შტესმა ხმა, ერეენის ლაშქრობისთვის ჯარი უნდა მოაგროვონო. მართლაც, ეს ხმა და მითქმა-მოთქმა მალე გამართლდა. ანანურის მაზრის მარშალი, თავადხ თორნიკე ერისთავი, მთავარ-მართველის ბრძანებით, 1804 წლის მაისის დამდეგს, შეუდგა ჯარის მოგროვებას. ანანურში მოჰკრიფა თ. თორნიკემ ცხენოსანი და ქვეითი ჯარი და დაბანაკდა კაიშაურში. ერისთავს განძრახვა ჰქონდა, კიდევ შეეგროვებინა ლაშქარს ხევში. კაიშაურში თ. თორნიკეს ცუდი ამბები მოუვიდა, ხევი უარზეა, ჯარის-კაცებს არ იძლევა და მუქარასაც უთვლის რუსებსაო. ერისთავი ამ ამბის გამო დიდად შესწუხდა და შეშფოთდა, მიხვდა რის ნიშანიც იყო ეს უარი და მაშინადვე მოციქული აფრინა, დანამტვილებით გამიგე, რა ამბავია ხევში და მოხტეენი რას აპირობენო. მოციქულმა ვერაფერი შეიტყო, ხელ-ცარიელა დაბრუნდა, თვითონაც ძლიერს ცოცხალთ გადაჩრა ამძვინვარებულს მოხვევებსა.

აღარავითარბ ექვი აღარ ხყო, რომ მთა შეირყა, აჯანყდებ, ჭრჩობა დაიწყო. საშინელი დრო იყო ეს დრო თ. ციციშვილისთვის. პავლე დიმიტრისძე უკვე ერეენის გზაზედ იდგა და ერთადერთი საშუალება-ლა დარჩა ამბოხების ჩასაქრობლად იქვე დასაწყისში-სასტიკი ბრძანება, ნუ დაინდობთ მემამბოხეთა, ოღონდ მალე გათავდეს ეგ უდროვო-დროს გაჩენილი დაბრკალებარო, რომელსაც შეეძლო სულ ერთიანად და მოულოდნელად მოეცარა შისთვის ხელი, ხელი, გაწვდენილი სრულიად საქართველოს დამშვიდებისა და დაპყრობისათვის კავკასიონის მთიდან მოკიდებული მდინარე არეზამდე და შავი ზღვიდან კასპიის ზღვის კიდემდე.

აღელვებულ შთის დამშვიდება და დაწყნარება მთავარ-მართველმა მიანდო ერისთავიანთ. ამ ძლიერ გვარეულობას დიდი ხმა და რიხი ჰქონდა ხვესა და ოსეთში. სწორედ ეს იყო მიზე-

ზი, რომ მთავარ-მართებელმა ერისთვიანთ ჩააბარა საქმე მთიულეთის დაწესებულება-დამშვიდებისა. მომეტებული ნაწილი რუსის მხედრობისა სალაშქროდ იყო გაწვეული, ასე რომ ერისთვიანი იძულებულნი შეიქმნენ ებრძოლათ აჯანყებულთა წინააღმდეგ თავიანთის საკუთარის ძალით, ყმებით, მოსამსახურეებით და წვრილ-ფეხა აზნაურშვილობით. ამგვარად, ძალაუნებურად, ეს ომი შინაურ ძმა-მის მკვლელ ომად გადაიქცა.

ქნისა და არაგვის ერისთავებმა დიდი ერთგულება აღმოუჩინეს რუსებსა პირველშივე, მათის შემოსვლისათანავე საქართველოში. საბუთიცაჰქონდა ამ გვარეულობას ასეთის საქციელისათვის. მეთვრამეტე საუკუნეში მეტის-მეტად გული დასწვა და დაუთუთქა ერისთვიანთ ბაგრატიონთ გვარმა, ერეკლემ მიწასთან გაასწორა თითქმის და აბა რა ქუჩაში მოსასვლელი იყო, არ ესარგებლათ შემთხვევით და არა ცდილიყვნენ დაებრუნებინათ დაკარგული გავლენა და დიდება. საქართველოს ტახტის მემკვიდრე, გენერალ-ლეიტენანტი ბატონიშვილი დავითი, განდევნილი საქართველოდან თ. ციციშვილის მიერ, ოდეს დაბინავდა სამუდამოდ პეტერბურგსა და დარწმუნდა, რომ საქართველოს ტახტს ვეღარ დავიბრუნებო, შეეცადა, მე ხომ ვეღარას მოგეწევი და ჩემს მტრებსაც ხეირს არ დავაყრიო. ამის გამო უმადლესს მთავრობას წერილი მიართვა, თუ გინდათ საქართველო დაწყნარდეს, ესა და ეს მოუსვენარი გვამი იქიდან აქ, რუსეთს ვადმოასახლეთო. დაბეზლებულთა სიაში სხვათა შორის პოდპოდკოვნიკი შანშე და მაიორი მირმანოზ ერისთავნი იყვნენ მოხსენებულნი. ეს საყურადღებო სია შინაგან საქმეთა მინისტრის ამხანაგმა თ. ადამ ჩარტორისკიმ თ. ციციშვილს გამოუგზავნა, თვალ-ყური ადევნე სიაში მოხსენებულთაო. ამას შემდეგ თვით შინაგან საქმეთა მინისტრმა გრაფმა კოჩუბეიმ შემოაუთვალა თ. ციციშვილს, თქვენი აზრი შეგვატყობინე ბატონიშვილ დავითის მიერ წარმოდგენილ დაბეზლებულთა სიის შესახებო. მთავარ-მართებელმა ბევრის შესახება სთქვა, რომ საშიშნი არიანო, ზოგიერთს არავეითარის ვნებისა და ზარალის მოტანა არ შეუძლიანო და ერისთავნი კი ასე მოი-

ხსენა: „ერისთვიანი იმდენადვე ერთგულნი არიან, რამდენადაც მე შემიძლიან თავი მოვიწონო ჩემის ერთგულებითა. ან კი რა მოსაფიქრებელია, სწერს უქვეშევრდომილესობით იმპერატორს ალექსანდრეს თ. ციციშვილი, რომ ერისთვიანთ გულში ღალატმა დაიბუღოს, როდესაც თქვენის იმპერატორებითის წყალობით დაუბრუნდათ 4,000 კომლი გლეხი და მამული, რომელიც მეფეებმა ჩამოართვეს. წარმოსადგენადაც ძნელია, რომ ერისთვიანი ასე უმადურნი აღმოჩნდნენ. ერისთვიანი ერთადერთი გვარია, რომელსაც ისევე ვენდობი, როგორც რუსებსა; მათი გადასახლება რუსეთში საენებელი იქნება საქართველოსთვის, რადგან მთელი ქართლი ამ გვარეულობას ნდობით უყურებს და რუსების ერთგული არისა.“⁸⁾

მთავარ-მართველმა სასტიკი ბრძანება უბოძა ერისთვიანთ შეამბოხეთა დასამშვიდებლად: „მახვილით აპკაფეთ, ლუკმა-ლუკმა ასჩხეთ და აპკუწეთ მეამბოხენი; ნუ დაინდობთ, ნუცა შეიბრალებთ მაგ ავაზაკთა და ბარბაროსთა. სახლ-კარი გადაბუგეთ ცეცხლითა, ბრძოლის დროს განსდევნეთ ყოველივე აზრი შებრალებისა და შეწყალებისა.“⁹⁾ მოხსენებულ თორნიკეს გარდა მთაში მოქმედებდა ელიზბარ ერისთავი, შანშე და მიხეილი. სულ ოთხი წელიწადი არ იყო გასული, რაც რუსები დაბინავდნენ საქართველოში და დასახლებულ თავადიშვილებს უკვე ნაბოძები ჰქონდათ მაიორობისა და პოდპოლკოვნიკობის ხარისხი. დიდად მიჩნეულნი რუსების მიერ, დაჯილდოვებულნი ჩინებითა და ორდენებითა და აღჭურვილნი საშინელის ბრძანებით, ერისთვიანი ერთგულად შეუდგნენ მთის დამშვიდებას. მაგრამ პირველშივე ერისთვიანთ ძალიან გაუჭირდათ საქმე. რუსის მხედრობა ცოტა ჰყავდათ და საკუთარი ყმანი ქსნისა და არაგვის ხეობიდან ჯეროვანს მხნეობას არ

⁸⁾ იხ. АРТЫ Т. II, გვ. 178. ერისთვიანთ ყმა და მამული მეფე ერეკლემ ჩამოართვა, რადგან სურდა დაემზო ძლიერი ფეოდალობა და გაემდიერებინა მიმქრალი და მისუსტებული უფლება მეფობისა.

⁹⁾ იხ. Д—из, Закавказ. გვ. 359. ეს ბრძანება აქტებში ვერ ვიპოვეთ.

იჩენდნენ მთიულეთთან ბრძოლაში და ბევრი მათგანი უკან გარბოდა. ამისათვის ერისთვიანი მთიდან წამ-და-უწუმ სწვრენ საქართველოს გამგებელს თ. ვოლკონსკის, ჩვენი ყმანი სანდო-ნი არ არიან და რუსის ჯარები მოგვაშველეთო, მაგრამ თი-თქმის ყოველთვის თხოვნა აუსრულებელი რჩებოდა, რადგან თავისუფალი მხედრობა თ. ციციშვილმა წაასხა ერევანს.

შანშე ერისთავი გაჩერდა კაიშაურში; თან ახლდა 612 კაცი ქსნის ჯარისა, ელიზბარი კი დაბანაკდა კობში. ორთავე ძმებს ჰყავდათ საკუთარ ყმებს გარდა ერთი როტა რუსის ჯა-რისა მაიორ მელლას უფროსობით. ამ როტას ჰქონდა ერთი მძიმე ზარბაზანი, რომლის თრევა ღრე-კლდეებზე საშინლად აბრკოლებდა მხედართ-მთავრებს და, ვგონებთ, სარგებლობის მა-გიერ, ზარალი უფრო ბევრი მოჰქონდა. შანშე და ელიზბარმა კაიშაურიდანა და კობიდან მოლაპარაკება დაუწყეს აჯანყებულ მთიულებს, ჯერ კიდევ იმედი ჰქონდათ, ეგებ როგორმე მშვი-დობით და სისხლის დაუღვრელად გაეთავოთ საქმეო. ელიზბარ ერისთავმა ორს თიბათვეს მოხვევებს გაუგზავნა არაგვის აზნა-ურშვილნი ფარემუხ ჰილაშვილი და ბეჟან კობიაშვილი და დაავალა, შეიტყუთ, თვითონ ჰბედავენ მთიულნი აჯანყებას, თუ ვინმე აბრიყვებს და აგულიანებსო; ან როგორ ჰბედავენ რუსეთის წინააღმდეგობას, როდესაც თვით საფრანგეთი და ხვანთქარი ქედს იხრის რუსეთის იმპერატორის ძლიერების წინაშე და ურჩობასა და წინააღმდეგობას ვერ ჰბედავენო. ამასთანავე თა-ვადმა ელიზბარმა ისიც შეუთვალა მემამოხეთ, თუ მალე არ დაწყნარდებით, სულ დედა-ბუდიან გაგჟლეტათ და აგაოხრებ-თო. ამ ეამად აჯანყებულებმა საჭიროდ აღარ დაინახეს დაე-ფარათ მიზეზი ამმოხებისა და პირდაპირ შემოუთვალეს თ. ერის-თავს, რუსებმა მეტის-მეტად შეგვაწუხეს, უზომოდ გავგებერეს და მათ შეწუხებას ვედარ ვითმენთო. ამისათვის გადასწყვიტეთ, აღარც ერთი რუსი აღარ გავატაროთ საქართველოში. საშველად მოვიწვიეთ თუში, ფშავი და ხევსურნი და გავგვზავნეთ მოცი-

ქულის ოსეთსა და იმერეთში ბატონიშვილ იულონ და ფარ-
ნაოზთანაჲ.¹⁰⁾

დიპლომატიური მოლაპარაკება. ერისთვიანთთანა ხელს არ
უშლიდა მოხვევებს სამხედრო სამხადისსაც შესდგომოდნენ.
უპირველესი ყურადღება, რასაკვირველია, მემბოხეთ საქარ-
თველოს სამხედრო გზას მიაქციეს და მცირეს ხანს ეს დიდის
შრომით და ამაგით გაკეთებული გზა სულ მთლად გააფუჭეს.
ანანურიდან დაყოლებული კაიშაურამდე, რაც ხიდები იყო,
დააქციეს, თვით გზა გაავსეს უშველებელ ხეებით და ფიჩხით
ჩახერგეს, ვიწრო ალაგები ქვითა და კლდის ნატყებებით ამო-
ყორეს, ასე რომ ამ გზით რუსის მხედრობას სრულებით აღარ
შეეძლო მისვლა-მოსვლა. მალე მემბოხეთ მოეშველნენ თუშ-
ფშავ-ხევსურნი და დღე-დღეზე ელოდნენ აგრედვე ოსებს და
იმერეთიდან შოწვეულ ბატონიშვილებს, რომელთაც წინამძღო-
ლობა და მხედართ-მთავრობა უნდა ეტვირთნათ. ვიდრე ბა-
ტონიშვილები გაჩნდებოდნენ ბრძოლის ველზედ, აჯანყებულთ
წინამძღოლობას უწევდნენ ლევან ნაზლაიძე და სამუკა. რო-
გორცა სჩანს თ. ერისთავის რაპორტიდან, მემბოხეთ წმინდა
გიორგის ხატზე დაიფიცეს, სულ ერთიანად გავწყდეთ, ოღონდ
კი რუსეთის ბატონობას ბოლო მოეღოსო. ერთის სიტყვით,
მთა სავსებით შეირყა, აღელდა და საშინელის ომისთვის ემზა-
დებოდა. არ უღალატა რუსებს მხოლოდ ყაზბეგის ბატონმა
შაიორმა გაბრიელ ყაზბეგმა. მებატონეს ერთგულობდა სამასი
ხელქვეითი და მხოლოდ ეს მცირე რაზმი უწევდა მომხრეობას
რუსებს აჯანყების ცეცხლით მოდებულ მთაში.

მემბოხეთ შეჰკრეს, როგორც კავკავის გზა, აგრედვე ტფი-
ლისისა და არავის უშვებდნენ მთისაკენ არც კავკავიდან და
არც ტფილისიდან. რუსის მხედრობის უფროსებს თავად ერის-
თვიანთ საშინლად გაუძნელდათ ამის გამო ამბების მიწოდება
ტფილისისა საქართველოს გამგებელთან. რაპორტები და მოხსენ-
ებანი იგზავნებოდა რუსის ყაზახთა და სომხების ხელით; მო-

¹⁰⁾ იხ. АКТЫ, II, გვ. 306—307; Закавказье Дубровина, გვ. 359.

მეტებულ ნაწილად ეს კურიერები ღამ-ღამობით მოგზაურობდნენ, რომ მევამოხეთ ხელში არ ჩავარდნოდათ უფროსებისაგან მიცემული ქაღალდები, მაგრამ მევამოხეთა ყარაულები იჭერდნენ იმათა და ჰზოცავდნენ. სულ მცირე ხნის განმავლობაში მოხვევებმა გაბაწრეს რამდენიმე ყაზახი და ორი სოფეხი რაპორტებით და უწყალოდ სიცოცხლეს გამოასალმეს.

პირველი შებრძოლება მევამოხეთა და რუსთა შორის მოჰხდა კაიშაურთან. აქ განწყობილი იყო ყაზახთა პოსტი-საქართველოს სამხედრო გზის ყურის საგდებლად. ამ პოსტზე სულ ჩვიდმეტი ყაზახი იყო დაბინავებული. მოხვევნი დაეცნენ პოსტსა და სულ ერთიანად დაანგრიეს და მიღწე-მოღწევეს იქაურობა. ჩვიდმეტი კაცში გადარჩა მხოლოდ ცოცხალი ორი ყაზახი, ელასი ბორისოვი და საბა ნეხლებაევი. საცოდავს ბორისოვს მხოლოდ პერანგი-ღა შერჩენოდა ტანზე და ნეხლებაევისთვის ეს მცირე სამოსელიც შემოეფხრწათ. პერანგის ამარად დარჩენილი ბორისოვი და დედის ამარა ნეხლებაევი, გულ-გახეთქილნი, დაკაწრულ-დასისხლიანებულნი ღადა-ღუდა გზებზედ სიარულით, შუალანისას მოცვინდნენ დუშეთს და უამბეს კაპიტანისპრავნიკს კაიშაურის პოსტის აკლების ამბავი. რაც კაიშაურის პოსტში მევამოხეთ სურსათი და ტყვია-წამალი იპოვნეს, ერთიერთმანეთში გაიყვეს ¹¹⁾.

საქართველოს გამგებელი, გენერალ-ლეიტენანტი თ. ვოლკონსკი, ეტყობა, კარგი ხანს ვერ მიხვდა და ვერ შეიგნო მთაში მომხდარი არეულობის მნიშვნელობა. ალბად თ. ვოლკონსკი ჰფიქრობდა, რომ მთელი თემი კი არ ეურჩება რუსეთის მართვა-გამგეობას, არამედ რამდენიმე თავზე ხელადებული ყაჩაღი და ავაზაკი, რომელთაც მხოლოდ მგზავრების ძარცვა-გლეჯა ათამამებს, და სხვა არაფერიო. მით უმეტესად საფიქრებელია ესა, რომ მაშინდელ შფოთიან და მოუსვენარ დროს ყაჩაღობა და თულობა ჩვეულებრივი მოვლენა იყო და თვით კაიშაურის პოსტში დაბანაკებულ ყაზახების ამოკლეთა აგრე

¹¹⁾ იხ. АНТН, II, გვ. 308-309.

რიგად არ იყო გასაკვირველი. თუ არ ესეთი მოსაზრება, ძნელა მიხედეს კაცი, რა იყო მიზეზი თ. ვოლკონსკის ყოყმანისა და ზოზინისა. მთავარ-მართებელმა თ. ციციშვილმა საქართველოს გამგებელს სული და გული აქ დაუტოვა, ფაზილად იყავი, მტერს ყური უგდეო და თ. ვოლკონსკი ენერგიულად მოქმედების მაგიერ, შევიწროებულ ერისთვის არავითარ ნამდვილ შემწეობას არ უჩინდა¹²⁾. ბოლოს თ. ვოლკონსკიმ გაგზავნა სურგუნოვი¹³⁾ და დაავალა, გასწმინდე და გაასუფთავე მემბოხეთა მიერ გაფუჭებული საქართველოს სამხედრო გზაო. სურგუნოვს თან გაატანა ერთი როტა რუსის ჯარისა და 300 კაცი ღუშელები. მაგრამ მემბოხეთ გზა შეუტრეს და საშუალება არ მისცეს გაგზავნილებს ასულიყენენ ანანურამდე. ამ სახით, რუსეთისა და საქართველოს შემაერთებელი სამხედრო გზა დარჩა გაოხრებულ-გაფუჭებული და კავკავიდან მაშველი ჯარი ფეხსაც ვერ გადმოსდგამდა საქართველოში.

ერისთვანი დიდს გაჭირვებაში ჩაცვიდნენ. ამბოხება თანდათან ვრცელდებოდა და გაძლიერებულ მტრის შესაკავებლად კი საშუალება მცირე ჰქონდათ. ეტყობა, რაპორტს რაპორტზე უგზავნიდნენ თ. ვოლკონსკის, ჯარი, სურსათი და ტყვია-წაშალი მოგვაშველეო, ტფილისიდან კა სანუგეშო ამბავი არა მოდიოდა-რა. ქვემოლ სხოლიოში მოყვანილი საკუთარის ხელით დაწერილი რაპორტი თ. ერისთვისა ცხადადა ჰმოწმობს, რა დიდს შევიწროებასა და შეწუხებაში ჩავარდნენ რუსის მხედ-

¹²⁾ თ. ციციშვილმა სამხედრო კაცი განგებ მოიწვია საქართველოს გამგებელად, რომ როცა თვითონ საქართველოში არ იქნებოდა, გამგებელს სამოქალაქო საქმეთა გარდა სამხედრო საქმეების გამგეობაც შესძლებოდა. იხ. ЗТКАВ. გვ. 360.

¹³⁾ ვოლკონსკის მიერ გაგზავნილი მიკირტუმ სურგუნოვი იყო ტფილისის ნაცვლი, ანუ პოლიცმისტერი. ამ სურგუნოვმა, როგორც ჰმოწმობს ღუბროვინი, ხელი ფაფანში გაჰყო და ამგვარად წაართვა დედოფალ მარიამს ხანჯალი, რომლითაც, ვითომ, დედოფალმა გაჰგმირა გენერალი ლაზარევი. თ. ციციშვილს სძაგდა სურგუნოვი და სამართალშიც მისცა, რადგან და ჰბრალდა სოდომისა და გომორის ცოდვა. ნაცვლობა სურგუნოვს მეფე გიორგი XIII-მ უბოძა. იხ. Закавк. Д.—на, გვ. 87, 498; Акты, II, გვ. 43.

რობა და მისი უფროსნი ხევში. ეს საკუთარის ხელით დაწერილი რაპორტი იმდენად საყურადღებოდ და საინტერესოდ მიგვაჩნია, რომ არ შეგვიძლიან თითო-ოროლა ალაგი მაინც არ მოვიყვანოთ აქა. ამ რაპორტიდან ადვილად დაინახავს მკითხველი, რამდენად იცოდნენ რუსული ახლად გამოჩეკილმა პოდპოლკოვნიკებმა, თუმცა, ღეთის წინაშე, ისიც უნდა ესთქვათ, რომ სწორედ საკვირველია, ან კი აგრე როგორ შეისწავლეს უცხო ენა ერისთვიანთ სამის წლის განმავლობაში.¹⁴⁾

ამოხება-აჯანყებისა და შფოთის მოედანი თანდა-თან ფართოვდებოდა. თიბათვის დამდეგს ბრძოლის ველებზე გამოვიდნენ მთელის ოთხის ხეობის მკვიდრნი: ჩარტალისა; გუდამაყრისა, ხანდოსი და მთიულეთისა. შეთოფ-იარაღებულნი მემამოხენი არა ჰმალავდნენ, რისთვის აისხეს იარაღი. საცა კი შემთხვევა ეძლეოდათ, პირდაპირ გაიძახოდნენ, აღარ გვენდა რუსების ბატონობა, მაგათ იმედი არ გავვიმართლეს; შვება-ლხენის მაგიერ რუსებმა უღმერთო ცემა-ტყევით, უზომო ხარჯითა და ბევრით სული ამოგვართვესო. ანანურის კამენდანტს მაიორ პოკატაევს მემამოხეთ მოციქული გაუ-

¹⁴⁾ Пять разь репортавалъ къ вашему сятѣлству, два репортъ мтиулски народ которій буштуить ани поймали, а три репорты прашли чрезъ ксани, а отъ вашего сятѣлства никакой резолюця немнею, и ожидаю кажды дешъ; Мтиულскій народ собиравшій, пришли въ коби около тисъчь человекъ, изъ Трусо народ осетинци селились около сто человекъ, и также хателись чтобы хевски народ къ себе собрать однако никто не согласилсь что суть подвласть Мапора Казибегова, а какъ видали ани что хевски народъ не соединились назадъ ушли но изъ коби брали казони правянти и железа и свица, и нополамъ раздѣлились мтиулски народъ, и трусоскій народъ, осмеюсь долажить вашему сятелству его дѣло не пустоя, имѣють учителя въ имеретій послались человекъ къ царевпчамъ, и убили нѣсколко казаки и два Арменини, и перой разь према послалъ я курнелы ани поймали, и вziali образъ свѣтаго георгия и присягъ принили чтобы не будемъ російски подданы говарить.

Изъ лавликавки писмо палучил мапор казибеговъ отъ генералъ маіора несветова что он вонсками прибили въ лавдикавкъ, и спрашуютъ объ дороги, за дарсела не одной мость нетъ; ваши сятѣлство, ешчо прибавте две роты, не расердите на меня что ещо вонска просилъ теперь Арагвски люди для меня негадница... какъ будить отъ вашего сятѣлства ордеръ, я такъ буду зделать. Акты II, стр. 308.

გზავნის და შეუთვალეს, მცხოვრებლებს გამოუცხადე, რაც შეიძლება მალე გაიხიზნენ, ჩვენ არც მაგათ და არც მათს ქონებას ხელს არ ვახლებთ, მართა რუსობასთანა გვაქვს საქმე და მაგათ ვებრძვიით. მთაში მომწყვდეულ თ. ელიზბარ ერისთავს ესევე შეუთვალეს აჯანყებულთა მოციქულის პირითა: შენ საცა გინდა, იქით გაგიშვებთ უვნებლად, მხოლოდ თუ რუსის ჯარს გეყოლება თანა, სულ ერთიანად ამოგწყვეტავთ.¹⁵⁾

მეამბოხენი გარს შემოერთებენ დუშეთსა, ანანურსა, კრბუსა, ლარსსა, კაიშაურსა, სტეფან-წმინდას და ლომისასა. მათი რიცხვი ოთხი ათას კაცზე ნაკლები არ იქნებოდა ამ დროსა, თუმცა ჯერ-ჯერობით. თუმცა-ფშავ-ხევსურთა მონაწილეობა არ მიეღოთ ბრძოლაში. შეშინებული საქართველოს გამგებელი თეოდორე ვოლკონსკი მისაშველებელ რუსის ჯარებსა ჰგზავნიდა, რამდენიც კი შეეძლო, ყველა საშიშო და საფრთხე აღაგას. რადგან ქსნის ხეობიდან ხევს მიმავალი გზა გააფუჭეს მთიულთა და საფუქრებელიც იყო, რომ თავაურელები და თრუსოს თემის ოსები საერისთაოს ოსებს მოიწვევდნენ საბრძოლველად, ამიტომ თ. ვოლკონსკიმ უბრძანა ერისთავს, ესანს გაუფრთხილდით რომ აღელვების ცეცხლის ალი თვით ქართლს არ მოედოს. გამგებელმა გენერალ-მაიორი ტალიზინი გაისტუმრა მთისაკენ ერთი ბატალიონი ჯარით და თვითონაც დააპირა წასვლა ანანურსა. არც ვოლკონსკი და არც მაზრა-მაზრად გაბნეული რუსის მხედრობა არ მოელოდა, თუ ასე გამწვავდებოდა საქმე. ამის გამო ჯარი სრულიად მოუშადადებელი იყო: ბრძოლისათვის, ტყვია-წამალი საკმარისი არა ჰქონდა და სურსათი ხომ პირველ ხანშივე შემოაკლდათ. ლარსის ციხეში დაბანაკებულნი ჯარის-კაცნი შიმშილით იხოცებოდნენ. ლარსის კომანდის უფროსი შჩიგოლევი ვედრებითა სთხოვს და ემუდარება რუსების ერთგულს გაბრიელ ყაზიბეგს, მცირედი რამ საქმელი მოგვაწოდე, თორემ იძულებულნი ვიქნებით, შიმშილით ილაჯ გაცწყეტილთ, ციხეს თავი დავანებოთ და წავიდეთ, იქით, საითაც ამ გაჭირებაში მოსახერხებელი იქნებაო.

¹⁵⁾ ibidem. II, გვ. 308—309.

თ. ვოლკონსკი იმედს მაინც არა ჰკარგავდა, ეგებ როგორმე აჯანყებული მთიულეთი ტკბილის მოქცევით დავამშვიდოვო. ამისათვის გაჰგზავნა მთაში თ. რევაზ ერისთავი, გიორგი ამილახვარი, თეიმურაზ მუხრან-ბატონი და კავთისხევის მონასტრის არხიმანდრიტი დოსითეოსი. მოციქულებმა თან წაიღეს კათოლიკოსის წერილი. უფროსი მღვდელ-მთავარი საქართველოს ეკლესიისა ემუდარებოდა მემამბოხეთ, თავს ნუ იღუპავთ, დაწყნარდით და დაჰმორჩილდით რუსეთსაო. თვისის მხრით თ. ვოლკონსკი ჰპირდებოდა, თქვენს საჩივარს დაწვრილებით გამოვიძიებ, ყოველს თქვენს სიმართლეს შევიტყობ და, თუ მართლა გზის გასაწმენდად გადადებული სასყიდელი არ მიგიდიათ, დაგაკმაყოფილებთო. მოციქულებმა ბევრი ვერა გააწყესრა მთაში, მხოლოდ ეს კი მოახერხეს, რომ თან ჩამოიყვანეს ტფილისს სამი ამორჩეული მთიული. ამათაც ვოლკონსკიმ პირადად გამოუტყხანა, ოღონდ ნუ ჰშფოთავთ, დაწყნარდით და დღეიდან აღარავითარ შეწუხებას აღარ მოგაყენებთ, არ გამოვიყვანთ აგრედვე თქვენგანს სალდათადაო (რეკრუტი). მთიულები დაჰპირდნენ საქართველოს გამგებელს, ვეცდებით შევასრულოთ თქვენი თხოვნა და დავამშვიდოთ აღელვებული მოძმენიო. მიუხედავად ასეთის დაპირებისა, ვოლკონსკიმ მაინც საჭიროდ დაინახა კიდევ ერთი გენერალი, სახელდობრ სარდალი ორბელიანი, გაეგზავნა ბრძოლის ველზედ¹⁶⁾.

თიბათვის ნახევრამდე რუსებსა და მემამბოხეთა შორის მხოლოდ მცირე შებრძოლება და კინკლაობა მოხდა რამდენჯერმე. ხშირად საათობით ერთიერთმანეთს პირისპირ უტყეროდნენ, მაგრამ თოფის სროლას ვერა ჰბედავდნენ. მომეტებულ ნაწილად მტრები ერთმანეთსა ჰზვერავდნენ და თვალყურს ადევნებდნენ. ასეთი იყო მაგალითებრ შებრძოლება აღოს მინდორზე, ჯვარის მთის ახლოს, ათს თიბათვესა. აქ იყო გამაგრებული თ. თორნიკე ერისთავი, თან ახლდა ერთი როტარუსის ჯარისა და ქსნის ხეობის ქართველობა. მემამბოხენი

¹⁶⁾ ibid. II, გვ. 315—316.

უცბად თავს დაესხნენ ერისთავს და უცბადვე შესწყვიტეს ბრძოლა. სიკვდილით არაინ დაჰკლვებია ერისთავსა, დაეჭრა მხოლოდ ორი ქართველი. რუსის ჯარის-კაცებმა რამდენიმე სიმაგრე წაართვეს მემბოხეთ, მაგრამ, რადგან თავი არა ჰქონდათ ეს სიმაგრეები საშუალოდ დაეჭირათ, მალე მიატოვეს და სოფელ კაიშაურისაკენ გაეშურნენ. მემბოხეთ რუსებისაგან დეტოვებული სიმაგრენი ხელმეორედ დაიჭირეს და გაამაგრეს. თორმეტ თიბათვეს სამთავე ძმანი თორნიკე, შანშე და ელიზბარი ლომისას მთასთან შეიყარნენ. დილა-ადრიან აჯანყებულნი დაესხნენ თავსა და თითქმის ექვსი საათი გასტანა თოფის სროლაჲ. ზარალი მებრძოლთა შესამჩნევი იყო. რუსებს მოუკლეს სამი სალდათი და შვიდიც დასჭრეს; დაიჭრა აგრედვე ორი აზნაურშვილი და ერთი გლეხი. მემბოხეთა ზარალი გაცილებით დიდი იყო. სულ დაეჭრათ და დაეხოცათ 40 კაცი. ამ ბრძოლაშივე მოიკლა აჯანყების ერთი მეთაურთაგანი მხნე და მამაცი ბურღული. ბურღული, არამც თუ მარტო ხევს აქეზებდა რუსების წინააღმდეგ და მეთაურობდა აჯანყებულთ, არამედ ხშირად დაიარებოდა თავაურში და იქაც ოსობას ასისიანებდა და აგულისიანებდა საომრად.

ადოს მინდორზე ბრძოლის შემდეგ მაიორი მელოა და ერისთვიანი ქსნის ხეობისაკენ გაბრუნდნენ. უსურსაურობამ საშინლად შეაწუხა გამობრუნებული მხედრობა. გზა-გზა მემბოხენი მოსვენებას არ აძლევდნენ და 14 თიბათვეს ხელახლა მოუხდათ ბრძოლა ლომისასთან. ბრძოლამ ოთხ საათზე მეტს გასტანა, მხნედ მიჰქონდათ იერიში მემბოხეთ, მაგრამ რუსობა და ქართლელები მაინც ვერ განაზნის ლომისიდან. ამ ბრძოლაში რუსებს მოუკლეს ერთი უნტერ-აფიცერი, ორი სალდათი და ექვსიც დასჭრეს¹⁷⁾

მოსვენებას მემბოხენი არც გენერალ ტალიზინის რაზმს აძლევდნენ. საითაც კი გაიწევდა გენერალი, მთიულნი წინ გადაელობებოდნენ და უპრძოლველად ერთის ნაბიჯის გადადგმას ვერ ახერხებდა ტალიზინის მხედრობა. თ. ვოლკონსკიმ უბრძა-

¹⁷⁾ Акты, II, გვ. 315, 317.

ნა ტალიზინს, ლმობიერებას ნუ გამოეკიდები და იარაღით დაიმორჩილე თავგასულნი მთიულნიო. ამისათვის ტალიზინი უბრალო მოლაპარაკებაში დროს არა ჰკარგავდა და პირდაპირ საქმეს შეუდგა. შეიტყო თუ არა, რომ აჯანყებულთ სოფელ ციხის ძირთან ყარაულები დაუყენებიათო, მაშინვე იქიპკენ გაემართა თვისის მხედრობით. განზრახვა ჰქონდა, ზანაკი ამ სოფელში დაეცა და აქედან ემოქმედნა მემშობეთა წინააღმდეგ. მართალია, ჯარი შინც-და-შინც ბლომად არც ამ გენერალსა ჰყავდა, სულ 90 გრენადერი, 50 მუსკეტერი, 46 ყაზახი თავიანთ კომანდირ ტარასოვით და 60 ქართლელი, მაგრამ დიდს უპირატესობას ამ მცირე რაზმს აძლევდა ორი ზარბაზანი. აჯანყებულთ, რა თქმა უნდა, ზარბაზნები არა ჰქონდათ და ამის გამო საშინელი ზარალი ეძლეოდათ, თუკი როგორმე მემშობენი ზარბაზნების მოქმედების წრეში მოჰყვებოდნენ ხოლმე. რასაც ერთი გლახა ზარბაზანი ნაენეცს აძლევდა მემშობენთ, იმდენს მთელი ბატალიონი ვერ აკლებდა.

თიბათვის 11 ტალიზინი მიუახლოვდა ციხის ძირს ნაშუადღევს 2 საათსა. ბრძოლა მაშინვე გაიმართა და არ შეწყვეტილა თოფების სროლა საღამოს ცხრა საათამდე. ერთს სიმაგრეს რომ დაჰკარგავდნენ მემშობენი, მეორეში გადადიოდნენ და იქიდან იწყებდნენ გაჯიუტებულ თოფის სროლას. უხერხულად და აჩქარებით გაკეთებულ სიმაგრეებს ტალიზინის ზარბაზნები ჩიტის ბუდესავეთ არღვევდა. ეს გარემოება დიდად უწყობდა ხელს ტალიზინის ჯარსა და აადვილებდა მთიულთა დამარცხებას. საღამოს, კარგმა ხშირმა ბინდმა რომ დაჰკრა, მთიულებმა დაიხიეს გოდარეთისკენ, მთის ძირას. ტალიზინმა აქაც შეუტია მემშობენთ და უკუ აქცია. ციხის ძირთან მებრძოლ მთიულთა რიცხვი ათასამდე იყო. თერთმეტ თიბათვის ბრძოლაში დიდად დაზარალდნენ მემშობენი, რაც საიმედო სიმაგრენი და სანგლები ჰქონდათ, სულ ერთიანად დაუქციეს რუსებმა და ძალა-უნებურად მემშობენთ დღეის შემდეგ პირდაპირ უნდა ებრძოლათ რუსებთან, ვიდრე ქედს არ მოიხრიდნენ. თორმეტმა თიბათვემ მშვიდობით ჩაირა, მხოლოდ

მეორე დღეს გენერალი ხელ-ახლა შეებრძოლა მთიულთ და დამარცხებული მთიულნი გაემართნენ ჭარტალის ხეობისკენ, მაგრამ მიატანეს თუ არა ხეობის პირსა, წინ გადაეღობა ახალის ჯარით შტაბს-კაპიტანი კიტკევიჩი, რომელიც ტალიზინთან მოდიოდა შესაერთებლად. ორ ცეცხლ შუა ჩაეარდნას რომ იტყვიან, სწორედ ის დაემართათ მთიულთ. უკან ტალიზინი იყო დაბანაკებული, წინ კიდევ კიტკევიჩი გადაეღობა ახალ დასვენებულ ჯარითა. გზას როგორც იქნებოდა გაიკვლევდნენ მემბოხენი, ხეობა მეტის-მეტი ვიწრო რომ არ ყოფილიყო. სწორედ უგუნურებას ეგვანებოდა წინ წასვლა, რადგან საკმარისი იყო რამდენიმე მეომარი გადაპლობებოდათ შუაში და სულერთიანად ამოჟლეტავდნენ ლტოლვილთა. რაკი ასეთს ცეცხლში ჩაცვივდნენ მთიულნი, ისევ უკან დაბრუნება არჩიეს და ხელმეორედ შეუტიეს ტალიზინის ჯარსა. ბრძოლამ ორ საათს გასტანა და ბოლოს მთიულნი ძლეულ იქმნენ. რაკი მემბოხეთ ველარ შესძლეს წინააღმდეგობა ორივე მხრივ მომდგარ მტრისა, უგზო-უკვლოდ და უწეს-რიგოდ დაიფანტნენ. გენერალმა ტალიზინმა ლტოლვილთ გამოუყენა თ. პეტრე ორბელიანი, რომელმაც შეასრულა, რაც კიტკევიჩმა და ტალიზინმა დააკლო მემბოხეთ. თ. ორბელიანმა არც ერთი სიმაგრე აღარ დასტოვა დაუქცეველი და სრულიად ვაჰტანტა მემბოხეთა რაზმები. ამით დასრულდა 13 და 14 თიბათვეს შეებრძოლება.

გენერალ ტალიზინის მოხსენებაში (რელიაცია) არ არის ცნობანი იმისი, რამდენი კაცი მოჰკლეს, ან დასჯრეს მემბოხეთა შორის. სამი დღე განუწყვეტელი ბრძოლა და თავს-დასხმა არ შეწყვეტილა და რადგან მთიულნი, ტალიზინის სიტყვით; დიდად დაჰმარცხდნენ, უეჭველია, სიკვდილითაც ბევრი ვაჟკაცი გამოეთხოვებოდა წუთი-სოფელსა. თვით რუსებს მაგდენი ზარალი არა მოსვლიათ რა, სულ მოუკვდათ 4 ჯარისკაცი და დაიჭრა 17. დაჭრილთა შორის ერია ყაზახთა უფროსი ტარასოვი და პოდპორუჩიკი მარკოვი. ამ სამი დღის ბრძოლაში მონაწილეობა მიიღეს საქართველოს წარჩინებულმა თავადიშვილებმა: გენერალ-მაიორმა თ. ორბელიანმა, ზურაბ ორბე-

ლიანმა და თ. იოსებ მელიქიშვილმა. გენერალი ტალიზინი ქება-დიდებათ იხსენიებს თ. თეიმურაზ მუხრან-ბატონს, ლუარსაბ სუმბათაშვილს, თ. იოსებ შემისოვს (?) და ახნაურს ყაფარ ხან-დამოვს. ესენიო, ამბობს ტალიზინი, მსროლელთა რაზმით გულადად შეუტევენ მთაზე გამაგრებულ მემბოხეთ და მუსრს ავლებდნენ ხოლმეო. ახნაურშვილნი შაბურ შაბურიშვილი, ჯორაშვილი, ფარამან ათანასი ბერძნიშვილი და დანარჩენი ქართველობა ისე იქცეოდნენ ომის დროს, როგორც წესი და რიგი მოითხოვდაო, მაშასადამე, მხედ და მამაცურად, თორემ ტალიზინი ასეთს ლექსს არ იხმარებდა. მაგრამ ყველაზე მეტი მხნეობა, ვაჟკაცობა და გმირობა ამ ბრძოლაში გამოუჩენია ქართველთა შორის თ. პეტრე ორბელიანს. ტალიზინის სიტყვით, თ. პეტრე მეხვიით ეცემოდა მემბოხეთ და მუსრს ავლებდა, სანგლები და სიმაგრენი მრავალი წაართვა და დაუნგრია. სახელი მოიხვეჭეს ქართველებთან ერთად აგრედვე ბევრმა რუსის აფიცრებმაც. თხუთმეტ თიბათვეს არის დაწერილი ეს მოხსენება ანანურსა, მაშასადამე, ბრძოლის გათავების მეორე დღესვე. იმედი მაქვსო, სწერს დასასრულ გენერალი ტალიზინი თ. ვოლკონსკის, დაუჯილდოებელს არც ერთს არ დასტოვებთ, რათა შემდეგისთვის უფრო მხედ და ერთგულად დასრულონ მეომართა თავიანთი მოვალეობაო¹⁸⁾.

ქართლისა და რუსეთის მხედრობის ბრძოლა მთიულეთთან 10—15 თიბათვეს ჩვენ ისე ავწერეთ, როგორც ნაამბობია აქტებში, გენერალი ტალიზინის და ერისთვიანთ რაპორტებში. ამათ რომ დაუჯეროს ადამიანმა, ისე ეგონება, რუსებმა და ქართლებმა მთიულ მემბოხეთ სულ ზურგზე ბოლი ადინესო. მართალია, მთიულნი კარგად ვერ იყვნენ შეიარაღებულნი; ზოგს, თვით დუბროვინის სიტყვით, თოფიც არა ჰქონდა, და ამისათვის ადვილი საფიქრებელია, რომ მემბოხენი კეტებით ბევრს ვერას გახდებოდნენ ხმლითა და თოფით შეიარაღებულ ჯარის-კაცებთან, მაგრამ ნამდვილად კი საქმე ისე არ იყო, როგორც ერისთვიანი, და გენერალი ტალიზინი მოახსენებ:

¹⁸⁾ ibid. II, გვ. 316.

დნენ თ. ციციშვილს და ვოლკონსკისა. ეს იქიდანა სჩანს, რომ მაიორ მელლამ, რაკი ვერ შესძლო ბრძოლა და ვერ გაუმკლავდა მემბოხეთ, ზარბაზნებს თავი ანება და ქსნისაკენ გამოიქცა. „თქვენი სამარცხვინო უკან დახევო, სწერდა მთავარ-მართებელი მაიორ მელლას, არ დარჩება ისე, რომ ჯეროვანად არ დაისაჯოს“¹⁹⁾. სიმართლეს მოკლებული უნდა იყოს ტალიზინის მოხსენებაც. თუ ტალიზინმა აგრე შეაწუხა მემბოხენი და ცხვრებივით გაჰჰვანტ-გაჰჰვანტა, მაშ რაღად დაიხვედა უკან თ. ვოლკონსკისთან ერთად, რომელიც მხოლოდ ანანურამდე ავიდა ერთი ბატალიონი ჯარით და შემდეგ ტფილისს დაბრუნდა? ოთხი-ხუთის დღის ბრძოლამ მთიულებთან დაარწმუნა მთავრობა, რომ ხუმრობა შეუძლებელია და დიდ სამზადისსაც შეუდგა ამბოხების ჩასაქრობად, რაიცა ქვემოდ იქმნება მოთხრობილი. აქ მხოლოდსაჭიროდ მიგვაჩნია ვსთქვათ, რომ საზოგადოდ ოფიციალურ ქაღალდების ნაამბობი ხშირად სიმართლეს არის მოკლებული და დიდი სიფრთხილეა საჭირო, რომ ქვეშარიტებას მიაგნო, განსაკუთრებით თვისთა გამარჯვებათა გაზვიადება უყვართ სამხედრო წოდების კაცთა. მცირე რამეს ისეთის კილოთი მოახსენებენ უმაღლეს მთავრობას, კაცს ეგონება, მტერი სულ აუკლიათ და ჯარის მიმატებას რილასთვის თხოულობდნენ, ვედარ მიხვედრილხარ. დუბროვინის თხზულება „ამიერ-კავკასია“ მართლა საუცხოოდ არის დაწერილი. მამულის მოყვარე რუსს სული გაუნათლდება და გული სიამოვნებით დაუტკბება ამ წიგნის კითხვის დროს, ისე ნათლად არის აღწერილი მოქმედება და ქველობა რუსეთის მხედრობისა ჩვენს ქვეყანაში, მხოლოდ სამწუხარო ის არის, რომ მრავალი ამბავი, აქ მოთხრობილი, ქვეშარიტებას არის დაშორებული და ამისათვის სრულიად სანდო არ არის, თუ სხვა ცნობით არ იქმნა ჯეროვანად შემოწმებული. აი რა აზრი წარმოსთქვა ამ წიგნის შესახებ უცნობმა რეცენზენტმა: „გურჩევთ ყოველ გა-

¹⁹⁾ Закавк. Д—на, გვ. 367.

ნათლებულ კაცს წაიკითხოს საფუძვლიანად დაწერილი თხზულება დუბროვინისა; წიგნი საგესა უმაღლესის ინტერესითა და თვალ-წინ გეშლება საუცხოვო სურათი კავკასიაში რუსთა მოქმედებისა. მკითხველს სასიამოვნოდ დარჩება ეს ბრწყინვალე სურათი რუსების მოღვაწეობისა და ძალა-უნებურად გაიტაცებს ოფიციალურ მოხსენებათა-მოთხრობის კილო. მაგრამ თუ გაეცნებოდა, რა მშვენიერი და კარგი იყო აგრედვე ოფიციალური მოხსენებანი თითქმის გუშინ გათავებულ ყირიმის ომის შესახებ, მაშინ აგრე ადვილად ვეღარ გენდობით „ЗАКАВКАЗІЕ“-ს ავტორის მოთხრობას. რა თქმა უნდა, ავტორი კარგად მოქცეულა, რომ თავის თხზულებაში ბევრი მასალა შეუფროვებია რუსების მოქმედებისა იმიერ-კავკასიაში, მაგრამ უნდა ვუსაყვედუროთ, რომ საგანი განუხილავს მხოლოდ ცალ-კერძობით და კრიტიკის ქარ-ცეცხლში არ გაუტარებია შეკრებილი მასალა.“²⁰⁾

ასე მოიხსენია დუბროვინი თავისმა თანამემამულემ და ჩვენ ხომ უფრო ნაკლები საბუთი გვაქვს მეტის ნდობით მოვეზღრაო მის მიერ მოთხრობილ ამბებსა.

ა. ფრანული

²⁰⁾ იხ. Отечественныя записки, 1867 г., Май.—Современ. хроника, стр. 12.

მენაგე სქენი

გულიელმო ფერროსი ¹⁾

ესლანდელ საზოგადოების თავისებურს ფორმას დიდი ცვლილება და კონსისი მოკლის; ამის წინამორბედი ნიშნები იმდენად მრავალია, რომ კარგი დაკვირვებული მოკვალეურე ყოველ დღე ახალს საბუთს ჰპოულობს. მოდით ერთი ხეცნც შიკოთ სელი ექიმობას, და დაკვამართ იმ საოცარის სენის გამოკვლეკას, რომელიც ლრლის დღეკანდელს ხეკის საზოგადოებას; გავიცნოთ ახალი ფორმა ქორწინების გარეშე ცხოვრებისა (celibat), ანუ, უკედ ვსთქვათ, უმეულ-ლეობისა, რომელსაც თუძცა საწმუნება არა აქვს საფუძვლად, მანც იმ წომამდე კი გაუდგამს ფესვი, რომ ლამის, შუა საუკუნეთია ბერ-მონასტონებას დაემსგავსოს.

ყოველ განათლებულ ქვეყანაში ქალმა და კაცმა კარგად იცის გამოცდილებით, როგორ მსელდება დღითი-დღე კანონიერად დაკავშირება ერთმანეთს შორის. ურბცსვი დაბრკოლებანი, განსაკუთრებით ეკონომიურის სასიათისა, ელობება ამ საქმეს წინ და მრავალნი, რომელიც სამუდამოდ დაუკარგავთ იმედი ოდესმე ამ დაბრკოლებათა დამლევისა, ემორჩილებანი თავიანთ სვედრს და სელს იღებენ ქორწინებასკად. ადვილი წარმოსადგენია, რომ ეს დიდძალი საღსი ორისავე სქესისა, რომელიც ცალად დაჩქენილა და კწკა ბუნების შეუფერებელს ცხოვრებას, დიდს გავლენას იქონიებს მთელს საზოგადოებასკე, და უქმროდ დაჩქენილი ქალი უფრო მეტად შესცვლის დღეკანდელ ცხოვრების სასკეს, ვიდრე უცროდ დაჩქენილი კაცი.

¹⁾ იხ. Revue des Revues, 1895, № 1.

მართლაც, უცხოლო მამა-კაცი, თუმცა ზოგიერთს განსაკუთრებულს ფსინოლოგიურ თვისებას ითვისებს, მაინც ისე ძლიერ და ღრმად არ იცვლება მისი ბუნება, რადგან უბაწო ცხოვრებას არ ადგია. სშირად ეტანება იმისთანა მოკვლეულ მანდილოსანს, რომელიც საქროს იღებს ალერსის სამაგიეროდ, ან არა და — ჭლახაკს თვისის მოყვასისა და მეგობრის ოჯახს. ამ სახით ასეთი მამა-კაცი მანცა და მანცა არ გადადის ბუნებრივს კანონს და ემოწინილება უმთავრესს წესს ფიზიოლოგიისას. ქალის საქმე კი სულ სხვაა: იმ ყოფაში, რა ყოფაშია იმყოფება ქალი დღეს, უქმრობა ავალებს თითქმის ყოველთვის უბაწო ცხოვრებას ადგეს და ეს უკანასკნელი გარემოება სრულიად უსპობს დედად განდომის ღონეს, ესე იგი იმნაირ ბუნებრივ საქმეს, რომლისათვისაც არის შექმნილი ქალი მთელს თვისის გრძობითა და ბუნებითა. ამ ნაირი კითარება საქმისა ძირიანად შეარყევს, რასაკვირველია, ქალის სულაერს მდგომარეობას, და რიცხვით მრავალი უქმრო ქალი შესამჩნევ გავლენას იქონიებს, რასაკვირველად, მთელს საზოგადოებაზედ.

ეკროპის ქვეყნებ შორის, განსაკუთრებით ესლანდელს ინგლისში, შეიძლება ამ საყურადღებო მოკვლენის შესწავლა. ინგლისში რიცხვი გაუთხოვარის ქალებისა — სპინსტრებისა, (Spinsters) ოროგორც უწოდებენ იმათ — მრავალია, განსაკუთრებით მდიდარის და შუათანა შეძლების ბურჟუაზების ოჯახებში. ყოველს სისლობაში ერთი მანცა არის ამნაირი ქალი, სან და სან ორიცა და სამიცა, რადგან შეუძლებელია, რომ ოჯახმა მოასერსოს ერთს ქალსე მეტი გაათხოვოს, როცა რამდენიმე ქალი იმყოფება იმ ოჯახში. მთელი კრებული ამნაირად სან-გადსუელ გაუთხოვარ ქალებისა საშიშარი რაწმია, ძლიერი და საყურადღებო, საზოგადობრივი წოდებაა, რომლის გავლენა ცხოვრებაზედ ყოველსავე ეტკვს გარეშეა.

მიწეში ამნაირის ყოფისა მრავალია და რთული: უმთავრესი მიწეში უკვლად ის არის, რომ დედა-კაცთა რიცხვი ალმატება მამაკაცთა რიცხვს, რადგან მამა-კაცი მრავლად მდიან და ესანლებინ სხვა ქვეყნებში. ყმაწვილ-კაცობა მიიღტვის კალონებში (ასალშენებში) და ყოველი გაყი, გარედ გასული, იმავე დროს საქმროც არის, ასე რომ გაყი სტოკებს თავის ქვეყანას და ქალი კი რჩება ოჯახს.

შა ბეგრად ნაკლები ემედით სიბედროს მოძებნის სიქმეში. ამას გარდა, ის მამა-გაყინიც, რომელნიც სამშობლოში რჩებიან, დღითი-დღე ნაკლებს სურვილს იხიენ ცოლშვილობის მოკიდებისას.

რატომ? შეათანა შეძლების ბურკუას ოჯახში ამის მიზეზი ის არის, რომ თან და თან მხელდება ცხოვრება: ცოლის შერთვა ძვირად ჯდება, ოჯახი მძიმე ტვირთი შეიქმნა იმ სასოგადოებაში, სადაც ყოველ წოდებას თავისნი საკუთარნი ჩვეულებანი დასწემდა მდიდრულად ცხოვრებისა; ცოლის შერთვას ყოვანებენ იმ დრომდის, სანამ მამა-გაცი წელს არ გაიმაგრებს და იმ მდგომარეობაშიც არ მიაღწევს, რომ მდიდრულად აცხოვროს ცოლ-შვილი, და სშირად მოხდება ხოლმე, რომ ეს დრო ძლიერ გვიან დგება — ისე გვიან, რომ ხანი გადის და კაცს ყოველი იმედი ეკარტება ცოლშვილის მოკიდებისა. რაც შეეხება შეძლებულ წოდებას, იქაც შექმნილია ეს სიძულვილი ცოლქმრობისა; მაგრამ არ ვიცი ვი რა არის ამის მიზეზი. კონრომიურს მიზეზს არ უნდა ჰქონდეს აქ დიდი ადგილი, რადგან ამ წოდებაში ქორწინებას შეუძლია შეაერთოს ორი გული და მასთან ორის აღმინის შეძლება. მაშ რად არის, რომ ასე იშვიათად შეუძლებიან ხოლმე მდიდრები? მხელის გადაჭრილი პასუხი სთქვას ამხედ გაცმა, მაგრამ ეს ვი ნამდვილია, რომ ინგლისის მაღალ წოდებაში თან და თან უფრო სშირდება ერთგვარი ცოლქმრობა, რომელსაც სრულიადც არა აქვს საფუძვლად ბიოლოგიური ანუ ფისიოლოგიური მოთხოვნილება, არამედ სასოგადობრივი, უკედ ვსთქვათ, წოდებრივი, მაგალითად, 50 წლის მდიდარი კაცი, სასოგადოებაში გამოჩენილი თვისის მდგომარეობით, უსრუნველის ცხოვრების პატრონი ირთავს მდიდარს ქალს 40 ანუ 45 წლისას, ხან და ხან იმნაირსაკე ბებურს, როგორც თვითონ არის, სახლდება ღონდარის რომელსამე არისტოკრატულს უბანში, საცარის სიმდიდრით ამკობს სახლს და იწყებს ხელ-გაძლიერ ცხოვრებას, მისის სახლის კარი ღიაა სასოგადოებისათვის. ასეთნი ცოლქმრობა იკრებენ ვარქმეო თვისის წინს სახლს და ამ წრეში თვით არიან მეუფენი. მე ვსთქვი, რომ ეს ცოლქმრობა წოდებრივია და არა ფიზიოლოგიური ანუ ფისიოლოგიური-მეთქი, რადგან მხელი დასაჯერებელია, რომ ამნაირ ცოლქმრო შორის რაიმე სქესებრივი მიმსიდვე-

ლობა აჩსებობდეს; ამისთანა ცოლ-ქმარი შთამომავალს არა სიტო-
გებს; ცოლ-ქმრობა მისთვის მხოლოდ საღსარაა, უფრო ბრწყინ-
ვალე ჯვარი დააქირხოს საზოგადოებაში; ეს არ არის ბუნებრივი
ცოლ-ქმრობა, არამედ განგებ არის მოხერხებული სულ სხვა აზრი-
თა. ფრანგებსა, ანუ იტალიელებს დიდად უკვირთ და ეგცხოვრებათ,
ამნაირ ცოლ-ქმრობას რომ უყურებენ; ამ ხალხს ვერ კიდევ საუ-
ცხოვრო რამინტულის აზრებითა აქვსთ სავსე თავი სიყვარულის
შესახებ.

მაგრამ რა მიზეზიც უნდა იყოს ამ გარემოებისა, ეს სულ ერ-
თია. საქმე ის არის, რომ ინგლისში ერთობ დიდად რიცხვი გაუ-
თხოვარ ქალებისა და მათი საზოგადოებრივი გაკლენა შესანიშნავია;
გაბედვით ვიტყვი, რომ შეუძლებელია წარმოიდგინოს კაცმა ინგლი-
სი უამთოდ. მას, შეუძლებთ ამ გაკლენის გამოკვლევასა და შეს-
წავლას.

* * *

ერთი რამ იფრად საუფრადლებო გარემოება ეძინება ამ საუფუ-
ნეში ინგლისის ცხოვრებას, — სასულდობრ, გარემოება, რომ დედა-
კაცნი მიეციენ მამა-კაცთა მოქმედების ასახარეს და ეცილებიან
იმ ნაირ საქმეებში, რომელიც დასაბამიოვე კაცის საქმედ ითვ-
ლებოდა. მაგალითებრ, სკოლაგებაში, მეცნიერებაში და სხვა ქა-
ლი სულ წინ-წინ მიდის და აფართოებს თვისსა სამოქმედო
სასახარეს, თვისს სამეფლობელს; ეს სამეფლობელო წინად
იყო მხოლოდ საქმე შვენიებისა და ღაზათისა, და ამ სამეფობე-
ლოში ცივილიზაციის დასაწყისიდანვე ქალი სულ-უსლებელი მეფე
იყო. ეს წარმატება ინგლისელის ქალისა შირდაშირ დამოკიდებუ-
ლია გაუთხოვარ ქალთა სიმრავლესკედ. ერთსულ ღონდონში კამათი
დაიწყეს იმ აზრების შესახებ, რომელნიც წარმოკითქვით ღონდონ-
ზომს და მე ქალებზე და მათ გონებრივ განსხვავებაზე კაცებთან
შედარებით; ჩვენის აზრების დასარღვევად მაგალითად დასასულეს
ინგლისელი ქალნი, რომელნიც თავიანთი მრავალ-გაგარის საწარმოებ-
ნამოქმედარით არ ჩამოუვარდებიან კაცებს. რადგან დიდ ხანს იყო
ბასი, მე მოკლედ მოგეტყვი სიტყვა. ვთქვამთ ეს მართალია-მეთქი;

განსა ინგლისის ქალნი სომ ქალნი არ არიან, — იგინი მესამე სტე-
სის წარმომადგენელნი არიან-მეთქი. მამინ ასე მეგონა, უბრალო
სასუმარო სიტყვა წამომცდა-მეთქი, ერთი იმ სიტყვათაგანი, რომელ-
საც ხელს წააგლებენ ხოლმე გაჭირებაში იმ იმედით, რომ, იქნება,
ამით მანინ თავი გავიტანათო; მაგრამ შემდეგ, როცა ჩავეფიქრ-
დი და როდესაც გავიცანი საკმაოდ მრავალი ინგლისელი ქალიშვი-
ლი, დავეწმუნდი, რომ ეს სიტყვა საღაზღანდარო სიტყვა აღარ
არის-მეთქი. აღმოჩნდა, რომ ეკ სიტყვა ჰსატყავს ღიხს-მნიშვნე-
ლოვანს ფიზიოლოგიურს და ფსიხოლოგიურს სქემირიტებს.
მდგომარეობა გაუთხრავრის ქალისა, დათრგუნავ სიყვარულისა და
დედობრების მოწოდების გრძობისა უთუოდ სტვლის და ასახი-
რებს ქალის ბუნებას ფოგიერთის მხრით, რადგან ის ქალი, რომე-
ლიც არც დედა არის და არც ცოლი, არ არის სრული ქალი. ს-
მაგიეროდ ეს დასშობა-დათრგუნავ განიერი მითხრავნილებისა ამ-
ლეერებს გარდამეტებით ქალის ბუნების სხვა თვისებათა და შეს-
ძლებელ საქმედ ჰქმნის მათს განვითარებას, რაცა ადვილად გამოი-
ყიდის დანარჩენ ნაკლებეებს. შთამომავლობის წარმოშობაში
ქალსაც და კაცსაც დიდი ხარჯი მოსდით სულიერი და ფიზიოლო-
გიური; განსაკუთრებით ქალს მოსდის დიდი და ზურბული ხარჯი.
მან უნდა შექმნას (former) ახალი არსება თავისის სავითარის სარც-
სისხლითა, სახარდავოს, მთავრელობა გაუწიოს შირველ ხანებში
და ათას ნაირად იწვას და იდავოს მისთვის ყოველს წამს. ახლა
მოამოკრეთ ქალს თავიდან ეს ხარჯი ფიზიოლოგიური და მისი-
რი — მამინ მთელი ეს თანხა ძალ-ღონისა რჩება თავისის ბუნების გან-
ძლებელად; მართალია, ამ შემთხვევაში ქალი აღარ სტვება იმ ფი-
ოლოგიურის უკვდავებითა, რომელსაც ამბობს ვენისანი, შთამავლო-
ბითი ძაფი სწუდება მისთვის სამეუდამოდ, განსა სამაგიეროდ სიყვარული-
სა და დედობრების გრძობის დასშობა ათავისუფლებს ყოველ შემო-
სენებულ ხარჯისაგან და უსაკუთრებს მთელს მის ძალ-ღონეს. ბ-
ნი ვიო ამბობს, რომ ესლასან მოულოდნელი დამცველი მოკვლინა უბი-
წოდ მცხოვრების მიმდევართა მოძვრებასა და ჩვეულებასა და თვით
მონაწილბრების ცხოვრებასაცაო, — ეს დამცველი არის რენანიო, თუ-
ცა ეს მეტნიერი ამ საქმეს სულ სხვა თვალთა-ხედვის იხრით უყუ-

რებს, ვიდრე ქრისტიანობას. რატა რენანი აქებს და ადიდებს უბიწო ცხოვრებას, აქებს და ადიდებს უბნალა ფიზიოლოგიურის მოსაზრებით; ამ შემთხვევაში ეს მეცნიერი ფიქრობს, რომ ამ ნაირი ცხოვრება გონების ძალას უმატებს ადამიანს და ტკინის შემძლებლობას აღფრთოვანებას აძლევს. იმისა ჭვინია, რომ გონების განკითხება და ნაყოფიერი სიყვარული ერთმანეთის ხელის შემშლელია; იმის აზრით, ნამდვილი ბრძენი უნდა ცდილობდეს, რომ შემოიკრიბოს მთელი ძალ-ღონე თვისის ტკინისა და უყვარდეს მხოლოდ განყენებული აზრები; ამ ნაირი გადანაცვლება ყოველის ცხოველის ძალ-ღონისა დაამოკავსებს ადამიანს იმ შესანიშნავს ორმაგსა და ორ-ბუნება ყვავილს (fleurs doubles), რომლის სიმშვენიერე დაფუძნებულია მის უნაყოფობასედა *). ამ მოსაზრებას რენანისა წინ დაუყენეს მეორე მოსაზრება: შეიძლება, ამბობენ, ეს მოსაზრება მართალი იყოს მამაკაცისათვის, მაგრამ დედაკაცის შესახებ ვა არ არის მართალი. სიყვარული, რომელიც ამბუნებს მამაკაცის გონებას, აღფრთოვანებს ქალისადა, და, როგორც ამბობენ სადღაც თავიანთ თსულებსა შინა გონებურნი, — ქალწულის გონებას თავის დღეში არ დაუბანია შესანიშნავა რამ ქმნილება. ეს-ღა გამათობას არ გაკახამ ამ საგანსედა: თუნდა მართალიც იყოს ის აზრი, ვითომ ქალწულებს ხელს უშლიდეს ქალს შესანიშნავი რამ ნაწარმოები შეჭქმინას გონებისა, სამკვირდ იგი ქალწულებს ხელს უწყობს ცხოვრებისათვის ჭიდილში. ეგვალ ის ხსალგანდა ქალი, რომელიც შეთანას შეძლების ბურყყას ოჯახიდან არის, უჭმროდ დარჩენილა და დღიურის ლუკმის შოკანას ცდილობს, სრულიადან არ არის მოკალე დანტესებური «საღმრთო კომედია» დასწეროს ან შექსნიონისებური «ჭამლეტი»; საკმაოა ამისთანა ქალებმა იტოდნენ კარგად რაიმე ხელობა, რომ ადილიად იშოკანს ადგილი და შრომისათვის სასყიდელიც კარგი მიიღონ. აი სწორედ აქ შეკლის ქალს ქალწულობა; ყოველ ნაირ ხელობაში ისეთივე დახელოვანებულია, როგორც მამა კაცი და ხმარად — უკვდაც არის დახელოვანებული; ქალს არ აწუხებს არც ქმარი, არც ოჯახი, არც შვილი; ფიქ-

*) L'irréligion de l'avenir. Paris 1889 p. 257.

რობს მსოფლად, როგორც ირწინოს თავი შრომითა; უოკელივე მისი ძალ-ღონე სოფარსიგო, თუ სიჭსისიგო ჭსმარდება ამ ერთად-ერთ სჯემეს და სარწუნველს. ამ შემთხვევაში ქალს სულს ან უცარაკს არც მშობაარობისაგან დაუძღუებუელი ჯანი, არც განებათა ღელეის ქარ-ტეხილი და არც მოუხვენარი მსარწუნველობა ოჯახისათვის. ის, რაც ამის გამო აკლდება კაცობრიობას, როგორც ტომის, — აძლიერებს ქალის შემოქმედების ძალს. გარდა ამისა, რადგან ესლანდელი ცხოვრება შეუბრალბელი ბრძოლაა, გაუთხოვარი ქალი იმდენს შედგრობს და სიმტკიცეს იხენს ამ ბრძოლაში, რამდენის გამოკნისაზე ვეღა მამაკაცი ვერ შესძლებს. ამის მაჩუხი ის არის, რომ დედობას, დედად ფოინას ან გაუღმობიერება მისი გრძნობა-გონება და ეგოიზმს — ამ ბუნებრივ გრძნობას ადამიანისას — მომეტებულად გაუდგამს მისი არსებაში ფესვი, რადგან სუვეეთესო ალტრუისტული დანიშნულება ადამიანისა, ესე იგი მშობლიური გრძნობა სულს ან უშლიდა და ან ასუსტებდა.

თუ ასეთი გასათხოვარი ქალები ამხარის უნარს იხენენ ცხოვრებაში, ეს იმის მიზეზია, რომ ჰსინიერად სამდვილი ქალნი აღარ არიან, არამედ მესამე სქესისანი, შუათანა სქესისანი, რადგან ქალის უმთავრესა დანიშნულება თავიდან მოუშორებიათ და ამის გამო ქალური სხსიათი იღიერ შესცვლათ. მართლდა, ცოტა შორი-შორს ვი მოგვივა სიტუვა, მაგრამ შეგვიძლიან ასეთი გასათხოვარი ქალები მუშა ფუტკარს შეკადროთ; ეს უგანესენელიც უფრო სარწინია, მუშაკი, მამაცი და წარწინებელი, ვიდრე მამალი ფუტკარი; იმატომ რომ მუშა ფუტკარი სამდვილი დედალი ფუტკარი აღარ არის, ფიზიოლოგიურად დედობა მოსიბობილი აქვს; მისი წარწინება დამარბულია მის უნაყოფობაზედ. ესევე ადამიანის ჯიშშია; ის ქალები, რომლებიც არც ცოლება არიან და არც დედები, იძენენ თავიანთის უნაყოფობით უბინატესობას სამდვილ ქალებსა და მამაკაცებს; ცხოვრებისათვის ბრძოლაში მრავალ-გვარის ძალითა და ღონით არიან ალტრუილნი; შეიძლება ეს ძალ-ღონე მათი წერილმანი იყოს, მაგრამ იმდენად შეკავშირებულ-შედულებულია ერთმანეთში, იმდენად დაუყოწიული, რომ დიდად გამარჯვებულნი გამოდინ მათი პატრონები ცხოვრების ომში. დაეკითხეთ, თუ გნებათ, უოკელს; იხე-

ღისულს ვაჭარს ანუ მრეწველს, რომელთაც დაქირავებული ჰქვავთ Spinsters (ქმარ-შვილობისკედ სელ-აღბეული); თითქმის ყველანი გეტყვიან, რომ გასათხოვარ ქალებისა უფრო მადლიერნი არიან, ვიდრე მამაკაცებისა; მაშ ეს მესამე სქესი თვისის უნაყოფობის მეორებით საშიშარს წილობას გაუწევს მამაკაცებსაცა და დედა-კაცებსაცა და, მაშინადაც, დაჭბადავს დიდს მიწევის სოციალურ ცხოვრების არე-დარევისას. თან ესეც საანგარიშებელია, რომ გამწარებულ ბრძოლის დროს—ვისაც ნაკლები მოთხოვნილება აქვს დასაკმაყოფილებელი, ის უფრო წარსინებელი და გამარჯვებულა. წარმოიდგინეთ რომელიმე ადამიანი, რომელსაც უჭმელად შეუძლიან გაძლება, გასა ეს გარემოება უმნიშვნელო იარაღი იქნებოდა ბრძოლის დროს? ამნაირივე იარაღი აქვთ იმ გაუთხოვრად დარჩენილ ქალებს, რომელთაც მეორე დიდი მოთხოვნილება ადამიანის თვიდან აუცილებიათ.

*
* *

თუ ინგლისის საზოგადოებრივი საქმეთა შორის დიდი ადგილი უჭირავს ქალთა საქმეს, ამისი მიზეზი უმთავრესად გაუთხოვარი ქალებია. ყველამ იცის, რომ ინგლისის ორივე დიდს საზოგადოებრივ დასს (ტორებს და ვიგებს) თავ-თავის რაზიმები ჰქვავთ ამორძლები: ტორებს — Primrose League, ვიგებს — Women's Liberal Federation; მათი საქმიანობა, განსაკუთრებით არჩევანების დროს, თვალსაჩინოა და მათი ვაჟუნთა ორივე დასის მეთაურობისაგან ფასდაღებულა. ეს გარემოება ერთის მხრით უთუოდ იმავედ არის დამოკიდებული, რომ ინგლისელა ქალი საზოგადოდ უფრო განათლებულია და ამიტომ უფრო ეტანება საზოგადოებრივ საქმეებს, ვიდრე კერძობის სისკასასელებოთა ქალები; მაგრამ დასჯერებულია განა, რომ ეს ქალების ასოციაციება (ამსანაგობანი) ისე რიცხვ-მრავალი, ძლიერი და საქმიანი იქნებოდა, უკეთვე ყოველი ანუ თითქმის ყოველი ინგლისელი ქალი ასურსებდეს ქმარ-შვილობის მოკიდებასა, შვილების ყოფასა, მათ აღზრდისათვის წარუწასა და ოჯახის მარტოვანა? ეკვი ან არის, რომ ქალების ამ ორივე ასოციაციანი ვათოკილა ქალებიც ურეიან, რომლებსაც არა იშვიათად ძლიერ გამო-

ჩენილი ალაგი უკავიათ, მაგრამ სამიძიო საქმე ანუ ვალდებულება, რომელსაც მეტი დრო სჭირია, შრომა და თავის დადება, თითქმის ყოველთვის, ქალიშვილს აქვს მინდობილი. ასეა მოწყობილი საქმე Women's Liberal Federation-ში, რომელიც დაასლოკებით გაიცინაით, მაგრამ ეჭვი არა მქვს, რომ Primrose League-შიაც ასე უნდა იყოს, და ადვილი ასახსნელიც არის ეს: მდიდარი გაუთხოვარი ქალები, რომელნიც იმუღებულნი არ არიან ლუგმა-პურისათვის იშრომონ და რომელთაც ოჯახის დარდი გულზედ არ აწვეთ ლოდივით, განკებ ეძებენ რაიმე საქმეს, განსაკუთრებით იმ ქვეყანაში, სადაც საქმიანობა სუღიერს მოთხოვნილებას შეადგენს ხალხისას. ამ ქუნაში თვითეული მათგანი თავის სურვილს და მიდრეკილებას მისდევს, და რადგან ზოგი სარწმუნოებას ეტანება, ზოგი სელოგნებას და ზოგი კიდევ — ლიტერატურას, არიან იმისთანანიც, რომელნიც პოლიტიკის მორეკში შესტურენ სოღმე. როგორც კსთქვით — გაუთხოვარი ქალი არ არის ნამდვილი ქალი, არამედ — რადაც შეათანა სქესის არსებაა. იგი ფიზიკურადაც და სსსიათითაც ჭკბრტავს ზოგეერთ თვისებას ქალისას და ითვისებს მამაკაცურს ზნეს, ჭბაძავს მამაკაცს. აბა რომელი სავანი იქნება პოლიტიკასაკით ცსოკელ-მყოფელი საქმიანობა მამაკაცისათვის ამ დროში? და ზოგეერთ გაუთხოვარ ქალსაც გაგიუბით უუგართ კიდევაც, როგორც მამაკაცებს, მიტინგები (საპოლიტიკო სავნისათვის თავ-მოყრილი შეკრებილება), არჩევნები, წარმოთქმა სიტუკათა კრებაზედ და საპოლიტიკო სავაკამათი. ასეთი ქალები მით უფორღ ძლიერნი არიან დღეს-დღეისობით ამ ზსზარეზზედ, რომ პირადად არავითარი ანგარება არ უძღვით წინა, რადგან ჯერ-ჯერობით არ აქვსთ მინიჭებული საარჩევნო უფლება; მაშასადამე, პოლიტიკაში ერეკიან მხოლოდ იმისთვის, რომ ჭკუაგონებას საზრდო და ვარჯიში მოუპოვონ და სსავ არავითარი იღუმალი არი არა აქვთ. ასეთი ქალები ამ საქმეში გულ-წრთუელად ჭმოქმედობენ და თავ-გამოდებულის გატაცებით იღწვიან და სრულიად კმაყოფილნი არიან იმით, რომ მათი ჭკუაგონება, უსაქმობაში დასავსებული, სსსიამოგნო და სსინტურესო საქმიანობას და ვარჯიშს ეძლევა. მაგრამ ამ მდგომარეობაში არ დაწება დიდ სსსს საქმე. თუ თავდაპირველად ქალებს აკმაყოფილებდა ამა თუ იმ დასის სსსარ-

გებლად მოქმედებს მოწინილებითა და ყოველად უზნებარად, დღეს მათთვის ეს აღაწ კმარა; ესლა თაკიანთთვისაც დაიწყეს საზოლიტიკო უფლების თსოენა. გამარჯვებენ თუ არა? ვფიქრობ, რომ უზნა და გამარჯვონ, რადგან მდიდარ ქალიშვილების ტემრდით, რომელთათვის ჰოლიტიკა მხოლოდ ჯიბრის საქმეა, არიან მშრომელი ვასანისოკარი, ქმარ-შვილობის გულიდან ამომღებნი ქალნიცა. ამითაც ისევე აჭკთ დასარტეულა თვისი სეკუთარბ ინტერესები, როგორც მამაკაცი. ამ ქალებმა მამაკაცებოით კარგად იციან ცსოკრების ყოველი ასაკალ-დასაკალი და კერ მიმსკლარან, რატომ ჩვენ კი არ გაბმღებენ ღონისძიებას დაეცვათ ჩვენ ინტერესებიო; მით უმრტეს, რომ არა გიყვან არც ქმარი, არც შმა და ან სსკვ კინმე, რომელთაც შეეძლოთ იტიკინთონ ჩვენ მაგერ ამ ჩვენის საქმის გაძლოლარ. ყოველივე მკელად მოგონილი საზურება, წარმოთქმული ქალების საზოლიტიკო უფლებათა გაკრტელების საწინააღმდეგოდ თაკის-თაკად ირღეკვა დღეს; და რადგან ამ საკამთო საგანში Spinsters'ების მსწით საუნუარისა და ჭკუაში მოსასკლელის ინტერესების შმა ისმის, ამიტომაც ქალთა უფლების საქმე მარჯუედ მიდის წინ და გამარჯვების დღერ ასლოკდება. როგორც ჭსუდავის მკითსკელი, ეს ფრთა-შესსმული ღაღადისი ქალთა უფლების მოსაზოკებლად იმასკედ კი არ არის დამყარებული, რომ კითომ ქალები ფაქრობდნენ, უთუოდ დაეცვათ და არ შეკაბლაღვანოთ მამაკაცთ განუენბულის სამართლთანობის დედა აზროო; იგი ღაღადისი მკიდროდ არის შეკავშარებული იმ საქალებო დიდ კრიზისთან, რომელიც ინგლისში მზაკალს ქალს იმულებულს ჭყოფის ხელი აღოს ქმარ-შვილობასკედ. შესაძლოა სოჭკას კაცმა, რომ ეს კრიზისი ქალთა ცსოკრებაში ერთი უადრესი კრიზისია, რომელიც კი გამორუღია ამ სქესის მთელს თვისს ინტრონიულს ცსოკრებაში და სწორედ ეს კრიზისი შესტკლას დიდად შესამხსიკვად მის ყოფა-მდგომარეობასაც.

* *

ქამდე იმასკე გეჭონდას სეუბარი, თუ რა ცვლილებას ჭჭმნის ასე რიტსკ-მრავალი ვასანისოკარი ქალი მდღერთა სქესის წარმომადგენელთა შორის; ესლა კი დროა შეუუდგეთ იმის გამოკვლევის,

თუ რა გაკლენა აქვს ამავე კარეობებს მთელს საზოგადოებას: სიყვარულისა და დედობრივის გრძობის დასმვა უმღვრევეს ქალს აზრსა და კრძობას და უტვლის სასათს. აი სწორედ ამ გზა-დაბნეულს და შეტვლილს მგრძობელობას გაუთხოვანის ქალსას აქვს დიდი გაკლენა საზოგადოებას. ერთი საკვირველი ზნე ინგლისის საზოგადოებისა, რომელსაც ძლიერ ემხნევა ზნობრივი გაკლენა Spinsterებისა, არის პირუტყვის თაყვანის-ცემა. უნდა იცოდეთ რა უოფაშაა ძალი და კატა ინგლისელთა შეძლებულს ოჯახსში! ინგლისი პირუტყვით სიმეფოა; ძალი, კატას, ცხენს და მაიმუნს უსაზრგარს მფარველობას უწევს როგორც განონი და ჩვეულება ქვეყნისა, ისე მთელი რაზმი კაცთა თუ ქალთა, რომელთა მოთავედ თვით დედოფალი ვიქტორია ითვლება. ვინ იქნება ისეთი კანდიდრი და გაბუღავს სული დააკაროს ამისთანა პირუტყვი! აღგრძაღუღია ატრედეგი, რომ ასეთის პირუტყვის გვამი გასტკრას მეტნიერმა, ფიზიოლოგოსმა, რომელიც პირუტყვ ცხოველის შინაგან აკვლეუბაში ადამიანის ჯანმრთელობის საადრეულს ეძებს. ფიზიოლოგოს-კიკასე;ტურებს (რომელნიც ცოცხალს პირუტყვს სტრინან ბუნების გამოსაკვლეკად) ძლიერ ცუდის თვალთ უფურებს ინგლისში, სწორედ იმავე თვალთ, როგორც უფურებსდნენ შუა საუკუნეობაში ალქიმიკოსებს. ვინ იცის, რა კაი-ვაგლანა უნდა გამოიაროს ამინაირმა სწავლულმა, რომ ნება რთავ მიიღოს პირუტყვთა ჭრისა თვისის სამეცნიერო გამოკვლევასთვის და მაშინაც, როდესაც ნება რთავს მიიღებს, აასა ნაირად სდექნის და შეურაცხვეფის პირუტყვ-მოყვარული საზოგადოება. იმდენად ძლიერია იმ საზოგადოებაში ასეთი უგულმართობა, რომ არ დაიზარებს ერთის ქვეყანის ძალის გადსარჩენად უშეკრის სიტყვით გაჭლანძღოს საუკეთესო წარმომადგენელი მეცნიერებისა. აი მაგალითიც: ერთხელ ჩემის თაყვალაჲ ჩასუ ქუჩებზე აკრული ურცხვა აფიშები, რომელშიაც დიდი სასელა ზასტრისის საშინლად იუა გამოხილა და შეურაცხ ეფაფალი იმიტომ, რომ ჩელსში ცოფის ასაცრელ ინსტიტუტს აშენებდნენ. ძალუბისათვის რომ ინგლისა თავისუფლების საძოთისკა! ვინ გაჭბუდავს, რომ ზუნი ამოდოს ძიღლს! თუ ინგლისის ქალთა ქუჩაში გაუროხალებათ არა ხართ და რომელსავე პირუტყვს ვოხსა

დაარტყით, იქვე გასწვდეს ან პოლიციელა, ან პირუტყვის მოყვარულ საზოგადოების რომელიმე წევრი და მშინვე წინაბებს, კისინტ რიგია: გადაგასდგეინებენ წარიმის 10—20 შილისკის, და შექდებ სსსამართლოშიც მიგცემენ. ერთის სიტყვით, ბეკად უფრო სსსატრეღის ძაღლის ანუ კატის ბედი ინგლისში, ვიდრე ღარბის კაცი: შინაურის პირუტყვის სოციალური მდგომარეობა ბეკრით სკობია სბბრადო და ღარბ მუშის მდგომარეობას.

ასეთი ახირებული, ჭირვეული ღმობიერება იმხიარის დაბზიასელის ხალხისა, როგორცინა აზიან ინგლისელის, აისსება მსოლოდ Spinsters'ების გაკლენით. გაუთსოკარს ქალს საზოგადოდ პრიულ უყვარს პირუტყვი, რადგან მისის ალერსით ცოტაოდნად მანც იკლავს შეიღიერების სურვილს; ძაღლი ანუ კატა, განსაკუთრებით ძაღლი, რომელიც ყოველი ჭიუხის ქალისათვის საყვარელი პირუტყვია, შეიღის მკიერობას უწევს Spinsters'-ს, რადგან ქალს ან შეუძლიან ან შეიყვაროს კანში და მივარკელობა ან გაუწიოს სუსტს აწიუბას. იგივეა შემხნეული ნაღირ ხალხშიაც: ტასმინიაში, მაგალითებრ, სადაც შეიღის კვლა სოციალური კალდეულლება იყო, ქალები იმითი ჭნუგეშობდნენ და იქარებდნენ სკედას, რომ ფინიებს წრდადნენ. როცა სსს-გადასული გასათსოკარი ქალი დაღონებულია, აქაო და ჩემმა ძაღლმა დილით პური ანა სჭამაო, ან-და როცა კაცსა ჭგ ზანის ბეითაღთან, მიშეულე, ჩემმა კატამ მოიწეისაო, როსა-ვე შემთსკევაში ისეთი ქალი ემორხილება თავისს ფინიოლოგიურ მოთსოკნილებას. ურიგო სოციალურ წეს-წყობილებას შეუძლიან გაუგეღმართოს ქალის სქესებრივი ბუნება, მაგრამ საკალდეულყო მოთსოკნილება ამ ბუნებისა მანც ბვივე რება, რაც უნდა უარყოფილ, გადასსკაფერებულ და სსსათ-შეცვლილი იყოს. ამიტომ ქალი რდილობს, ყოველ დაბრკოლებას გარეშე, მიიღოს კიბოფილება პირდაპირისა თუ მრუდის კწითა. შეგიძლიანთ დასთურგნოთა ქალის ყოველივე განსაკუთრებული თვისება, რომელიც კი თქვენი ხებაა, მაგრამ დეღობიკ გრძნობას: ჭი კერ მოსპობთ: დეღობრიული გრძნობა ინენს თავს ამ თუ იმ სსსით, დაღებულისა თუ სსსცი-ლო ვარკენობით: თუ მოსრუნკელობის საკნად ადამიანის; შთამომავალი, იგი გრძნობა განსსცივიერებელის თავ-განწირულებით ინსტე-

ბა, სოლო თუ ამ მწრუნველობის საგნად კატები და ძაღლებია, სასაცილო, უგუღმართ გარეგნობას ითვისებს. მამ წარმოვიდგინოთ ასე, რომ ამა თუ ამ საზოგადოებაში ურიცხვი კასათხოვარი ქალია, ქორწინების გარეშე დაჩენილი; ადვილად მისვდებით, რომ აზნაირ საზოგადოებაში პირუტყვის თაყვანისცემა უნდა დააჩსდეს; ყოველთვის, როცა კი ამოიღებენ სმას პირუტყვის სასარგებლოდ, პირველ რისკში ამისთანა ქალებს დაინახვით; რაზაირ მხნედ ჰმოქმედობენ მეტე? აქ მეფელგუგუნისა ჰკერენ გულ-გრილთა და წინ ფებს ადგმევიანებენ, იქ ქალ-და-ძალ ათანხმებენ ფარისეველთა და სკეპტიკოს, რომ იმთაც შემწეობა აღმოეჩინონ; ამხვევებენ და აგულიანებენ გრძნობა-განულებულთა და მშიშარა სანტიმენტალისტებს; ყოველს წამს თავიანთის სიტყვით, მაგალითითა და საქციელით ჰხერტებენ საზოგადოებაში აზრს პირუტყვის ჰატივის-ცემისა და სიყვარულისა. ინგლისში მანაც ადვილი იყო ამ საგანში გამარჯვება, რადგან ინგლისელები, როგორც გერმანულის ტომის ხალხი, ბუნებით იდეალური და კეთილ-შობილური ხასიათის ხალხია და გულსჩამწვდენ ქადაგების მოყვარული. რასაკვირველია, ეს იდეალის ტრფილი და კეთილშობილება სშირად გაჰქრება სოლომე ცხოვრებისათვის გაცხარებულ ბრძოლაში და მხერობას და ეგოიზმს უთმობს ალაგს, მაგრამ სან და სან კიდევ ჩნდება ამ ხალხის გულის სიღრმეში მისის ხასიათის ძირითადი თვისებანი ან შეუღლის მშენაეირ ხასიათდეროს ხასით ან საზოგადოების ახარებულ გატაცების მზგავსად; ამისთანა სანტიმენტალუის მიმართულებას მხოლოდ ინგლისში შეხვდება კაცი. ამითი აინსნება ის გარემოება, რომ ინგლისი აფორიკაში ჰქელეტს კლეურის ხალხს და შინ კი მივარველობას უწევს ძაღლებს. მეორე ხსეობრივი საკვირველება ინგლისელებისა არის სოლოცარი მორცხობა. ეს მოკლენაც Spinster'ების გავლენით თუ აინსნება; სხვათრივ გაუკებარი და მწელად გამოსარკვევია.

ცნობილია, რომ სქესებრივი მორცხობა არც ერთს საზოგადოებაში არ არის ისე გავრავდებული, როგორც ინგლისელ საზოგადოებაში. ყოველივე, თუნდ გადაკვრით ნათქვამი სიტყვა შესახებ შთამომავლობის განგრძობისა, ადგრძელუღია მწერლობასა და საუბარში; სულ უძინკო სიტყვა «სიტიტველ» და «ტიტველი» მთელს აურ-

ზაფრს ასტუქს. ზოგიერთ შემთხვევაში ეს ჩვეულება მორცხვობისა ძლიერ უშლის სელს ხან და ხან მეტნიერთაც კი, როცა აუცილებელია მათთვის ზოგიერთ ამგვარ საგნების განსჯა. მაგალითებრ, ჰუმბერტ სპენსერი ბოდიშს იხდის მკითხველებთან, როდესაც თავის სოციალოგიაში წინა დაცკეთასა ლაპარაკობს. პირველი გამოცემული ზოლას თსულებიას ინგლისში დეკნილ და დასკილ იქმნა, როგორც შემბლალეული საზოგადოების ზსუობისა; ანმან სილკესტრის და კატულ მანდესის მითსრობებს არ დაჰბეჭდკენ არც ერთს ინგლისურ უუჩნალში. ერთის სიტუკათ, ვისაც კი გაუცენია ინგლისელები, იმან კარგად იცის, რომ ძნელა ლაპარაკის ჩამოდება ზოგიერთს სკანსკედ იმ შემთხვევაშიაც, როცა ჭალი არც კი იმყოფება ამ ლაპარაკის დროს. უეჭველია, ფრიად რთული ფსინოლოგოური და სოციალური მიზეზი აქვს ამ მორცხვობასა და კდემამოსილებას; ზურიტანულს ცხოვრებას, მაგალითებრ, თვისი წილი გაკლენა ექნებოდა ამაში, მაგრამ ისიც უეჭველია, რომ თუ ეს ზნე-ჩვეულება აქამდე დარჩა შეუცვლელი, როგორც თითქმის სასაცილო სოციალური კანონი, ამის მიზეზი უმთავრესად Spinster'ების გაკლენაა. სნიერ გასათსოვარ ჭალის ახლო ყოფინა უფრო შემავიწროებელია თავისუფლად მოსაუბრებათვის, ვიდრე ახალგაზდა ჭალიშვილისა, იმიტომ რომ ამ უკანასკნელს არაფერი გაკება, სოლო ასეთი ფიქრი შეუძლებელია მაშინ, როცა მოსაუბრის წინაშე სდგას ხანში შესული დაბბასელი 50 წლის გასათსოვარი ჭალი. ორს ადამიანს მსოლოდ მაშინ შეუძლიან თავისუფლად ლაპარაკი სიყვარულსკე, როცა ან ორიკეს ესმის, რა არის სიყვარული, ან ორნიკე უძერანა არიან. შეუღლებულთ ან ახალგაზდა ჭალიშვილებს სრულიად არა რცხკენიანთ ერთმანეთისა, ან თუ რცხკენიანთ, ძალიან მცირედა რცხკენიანთ. მაგრამ როცა ერთმა იცის, რა არის სიყვარული და მეორემ არა, მამინ უთუოდ შერცხკებათ, მოკრიდებათ ერთმანეთისა. ამას გარდა, საზოგადო ფიზიოლოგოური კანონის ძალით, ადამიანს ისე მოაქვს თავი, თითქო სბგდეს ის, რაც მიუწდომელია მისთვის; იმ კაცს, რომელიც დარბდილია, ესე იგი რომელსაც საზოგადოება არ იცნობს,—სბგს სასელი და დიდება; ლატაკი კი აბობს,—რას ვაქ-

ნეკ როტილდის მილიონებსა; აგრედვე გასათხოვარი ქალი, რომელსაც ან უტემების საყვარელი, ინსტიტუტურის ზინლით ეკიდება და ეწინააღმდეგება იმ წიგნებს, აზრებს, სიტყვებს და ზნეს, რომელიც დიდს ადგილს უთმობს საყვარულს ცხოვრებაში. უპირველესად, ეს გაგლენს ან დამკვიდრდებოდა, რომ ცოტანი უოფილიყუნს ქორწინების გარეშე დაწინილი ქალები; მაგრამ როცა მათი რიცხვა დიდია და როცა ეს გაგლენს საბაზს წარსულში უბოლობს, უბოლო (maladive) მოატყნობა (pruderie) Spinster'ებისა ავილიად ივიდებს ზეხს და მტკიცე სოციალურ განონად იღება.

*
* *

ფერ-ფერობით ჩვენ ვაკარკვიეთ და გავითვალისწინეთ მხოლოდ საწიული საგნის, მისი უკეთური თვისება, ის თვისება შეუღლებლეს ამდარ ქალისა (Spinster'ისა), რომელიც აუკეთურებს, ბუნების წინააღმდეგს და უმზგავსს თერსა სდებს საზოგადოების გრძნობას, გონებას და სვეულებას; ასლად კარგი პირიც გაეუსინჯოთ ამ საგანს და ვსასოთ, თუ რა სამსახურს უწევს საზოგადოებას გაეთხოვარი ქალი, რომელიც საზოგადოებაშივე გამოსაღმა ცხოვრების საუკეთესო და სასურველი საიტობა-იაამისა.

უკლას გავტონება, რომ ინგლისი შესანიშნავია იმ ქვეყანათა შორის, სადაც სამადლო და სამოწყლო დაწესებულებანი ძლიერ გავრცელებულია. სწორედ დაუკურებელია მათი სამრავლე, სიდიდე, შესანიშნავი მოწყობილება (ორგანიზაცია) და მათი სიმრავლე, სიმდიდრე. მით უფრო გასაოცარია ეს ვარებობა, რომ ინგლისში სამოწყლო საქმეებს იმდენად სეფს ან უწყობს საწმინტობა, რამდენადც სატრანსპორტის ანუ იტალიაში. ანგლიკანურ ეკლესიას ან მოქმეებს ისეთი რამ დაწესებულება, როგორც არის კათოლიკეთა ეკლესიისაგან შექმნილი სამანისტრო მოწყობა-განკითხვისა. სოლო რაც შეეხება დისიდენტების ეკლესიას, ეს სომ ისე ძლიერი და გავრცელებული ან არის ინგლისში, რომ შეიძლოს გამოადიდე საქმე მოაწყოს და გაუძღვეს.

თუ მანდა და მანდა მოწყობების საქმე ასე ძლიერ გაშლას იერთა ინგლისში, ამის მიზეზი მაღლის წოდების, სან-გადანული

გასათხოვარი ქალები არიან. უკვლავ ამნაირ დაწესებულებაში საქმის სულის ჩამდგმელა და ფეხზედ დამყენებელა უთუოდ გაუთხოვარი ქალაა, ახალგაზრდა და ხნაურა; სიძარად შათ მიერ არას მოაზრებულად და განსორცთილებულიც ასეთი თუ ისეთი სამადლო დაწესებულება; თითქმის ყოველთვის ამისთანაა განაგებენ მის საქმეს, აგროვებენ ფულს, შრომობენ მამაკაცთა მავიერ, რომელთა სახელეობა გამოტყობილი მხოლოდ ამ თუ ამ სამართიულ საბჭოში; საქმით კი ისინი ბეკის არაფერს არგან შემოსენებულისთანა დაწესებულებას, რადგან საკუთარი საზრუნავად ბეკი აქვთ. გაუთხოვარი ქალები იღებენ მონაწილეობას ყოველნაირ საქმეში, რომლის აზრი და დანიშნულებაც ის არაა, რომ განკარგულ იქმნას ყოფამდგომარეობა საზოგადოების ამა თუ ამ უიღბლო და ბედისგან დანაგრეულ წოდებისა და ადამიანთა კრებულისა; იღებენ მონაწილეობას და სწორედ მოციქულებრივის გულმსურვალეობით იღწვიან. ვსთქვათ, მაგალითად, ატრედა ლაზარეკა, რომ ახალშენებში უნდა მოსპობილ იქმნას მონებო, ან ვსთქვათ, გიუებისა და სულათ-ავადმყოფთათვის განკარგული იქმნას სასლიო, მაშინვე ამხელდება ჯვაროსანთა რაზმი გაუთხოვარ დედა-კაცთა ამ ჰეტიოანის საქმის განსაკეთებლად და ეკვეთება მთელის თვისას გულწრფელის სიცხარვლათ და დაუღალავის მსნეობით; თან ბედნიერად ჩასოვლის თავს, თუ სიცხარვლად შესწირა დახარვულთა საქმეს; ხან და ხან მოსდება სოლმე, რომ დონკინტობის საქმეს სხადიან, ხან და ხან კი ნამდვილს წმინდანებს ემსგავსებიან, მაგრამ ყოველთვის ღირსნი არიან თანაგრძობისა, ჰეტიოისა და თაყანის-ცემისა. ეს გარემოება გვიძილებს ერთი ასაბულები აზრა დაკავსებთ, მაგალითებრ, ის აზრი, რომ ჩვენს დროში ჩნდება, საწმინტობას მოძღვრების დაგნება რებად, ქარივთა, ანუ შეუუღვლელთა და ქარწინებას გარემო დასწინაღობა ფილანტროპული კრებული (le celibat philanthropique), რომელიც წინად მხოლოდ ქრისტიანობის თვისება და უფლება იყო. ინგლისი სავსეა მონაწილეთ, რომელთაც არავითარი აღოქმა არ დაუდვიათ და სცხარობენ შავ საზოგადოების შეკრულ, მაგრამ მინც ასრულებენ იმავე ჰისოლოგიურ და სოციალურ მოკვლევას, როგორც ასრულებენ «დანი შემწე-მეარეკლის მარიაშისა» (sœurs de

Marie auxiliatrices“) ანუ „ენცროსნი დანი ღარიბთანი“ (les petites soeurs des pauvres).

ამ გარემოებას დიდი მნიშვნელობა აქვს ცხოვრებაში. ესლანდელს საზოგადოებას ესაჭიროება რიცხვით-მრავალი რაზმი სწულთა და გაჭირვებულთა მოძველებებისა, რომლებმაც უნდა აღმოუჩინონ თვისი შემწეობა „ცხოვრებისათვის ქიდილში“ დასტრილთა და მსგავსათა. ბევრი რამ ითქვამს ამ ბოლოს დროს მოწველების გაღებისას და მის მნიშვნელობასზედ; დამტკიცებს კიდევაც, საზოგადოდ, რომ იგი კერა არის რიციანად წარმართული და სშირად სამადლო საქმითა და მოწველებითა სელს უწეობენ დასუსტებულსა და ძბუნ არსებათა გამწავლებას; ყოველივე ესე ჭეშმარიტებაა, მაგრამ ბევრს არას ამტკიცებს, რადგან მოწველება, რაც გინდ უტუნურად აიყოს მოხმარებული, ესლანდელს დროში ორგანიზული საჭიროებაა; დღევანდელი საზოგადოება მუდამდღე ერთობ დიდს მსსკერძლსა თსოულობს, მრავალს ადამიანს ასახინებს, აუბედურებს და შეუძლებელია ყურადღება არ მიექცეს ამდენ სასინართა და დაშავებულ-დაჩაგრულთა. რომ მოსპოთ ერთბამად მოწველება, ვიში კაცთა ნათესავისა შეიძლება გაუმჯობესდეს, გარნა საზოგადოება იმ ყოფაში, რა ყოფაშიაც დღეს არის, დასუსტდება, რადგან ყველა ესე გაჭირვებულნი, უსაშველოდ დატოვებულნი, ადრე თუ გვიან, დაამსობდნენ თვით საზოგადოებას. მაშ, საზოგადოებას ესჭირება სწულ-ძბუნთა მოძველენი; აი ამ მოკვლეობის შესასრულებლად ადამიანის სელთ არის დიდი ძალა—სიბრალეულის გრძნობა, ქალისა, მისი ბუნების მოთხოვნილება, რომ შემწეობა და მიფარველობა აღმოუჩინოს სუსტს არსებას; ეს გრძნობა იგივე დედობრივი გრძნობაა, მსოლოდ გზა-შეცვლილი. ორცა ქალი თვით არის დედა, შვილები ავამყოფილებენ მის მოთხოვნილებას სუსტიანადმი მიფარველობის გაწვევისას; ქალი უნდა უშვილო იყოს და მაშინ მოკვლინება იგი მიფარველ ანგელოზად ბედშავს სალსს და ის გრძნობა სიბრალეულისა, რომელიც შვილისათვის კერა დაუსარკვეს, დიდის უსკებით მიეფინება უფრო რიცხვ-მრავალ სუსტ ქმნილებათა. თუ საჭიროა დასმარება დედა-კაცისა, უნდა აღმოიფსვრას მის ბუნებაში გრძნობა დედობისა და სიყვარულისა და გამლიერდეს გრძნობა სიბრალეულისა

ტანჯულთათვის; და აი ამ გარემოებათა შორის შეიქმნება ქალი სოციალურ ავადმყოფობით დაკრძომილას მომკვლევი; ეს მსული საქ-
მია, და ამ საქმეს სოციალურ ქვეყნებში ასურსება კათოლიკეთა ებ-
ლესია. შეიძლება ისიც კი ვსოქკათ, რომ ეს არის ერთი უდიდუ-
სი საქმე, რომელიც მოკვლის ქრისტიანობამ ქვეყნიერებას; მან
დაინკია სელზედ მრავალის ქალწულის სამისტიკო სულის გვეთება,
სიღარიბე, გაცრუებული სიყვარულის სიძინარე, მაჭმართა უოკლეიკე
ესე კეთილს საქმეს და ამ ნაირად იპოვა ღონისძიება შედგინა
ითელი რაზმი მონაზონთა, რომელთაც უარქვეს სიყვარული, დე-
დობრიობა და დაუსდნენ თავათ მოსკულელად სულთ-მობრძვე კა-
ცობრიობას. ამ სახით ქრისტიანობამ შესძინა ქვეყნას. ჩინებუდი
დაწესებულება კეთილ-ყოფილთა ქალწულთა, რომელთა მსგავსნიც
იშვათნი იყენენ ძველს ბერძენ-ლათინთა ქვეყნებში; კათოლიკეთა
ეკლესიამ, რომელმაც ვეკლა საქრისტიანო ეკლესიასზე მეტად მიაქცია
ურადდება ამ დაწესებულების აღორძინებას, განამტკიცა ამით თავისი
საკუთარი ზნეობრავე ძალ-ღონე, თუმიცა ბეგრჯერ და სშირად დამარ-
ცსებულა საზოგადოებო და სამეცნიერო ასპარეზზედ.

ინგლისში სულ სხვა ნაირად არის საქმე; ძალის დატანება
საქირო არ არის: საიწმინოების სასკელით მოწოდება და სასტიკი
წერთან მეტია. ფილანტროპული კრებული უნებურ ქერიეთა თავის-
თავად არსდება და ძლიერდება, არც აღთქმას საჭირო ქალწულობისა,
არც მონასტრული ცხოვრება; უამისოდაც თვით ძალა გარემოებათა
უფსკრის სურვილს სათნობით საკსე ინგლისელს Spinsters'ს დე-
დობის სიტკობების გემოვნებისსა. საზოგადოება არ აძლევს ამის
ნებას ეს სიამე იგემოს და აღმისაგ იმდენად სუსტია საზოგა-
დოების პირის-პირ, რომ მისგან წარმომდგარს დაბრკოლებას ვერ
გადაჭლასხავს; ამ შემთხვევაში, როგორც უოკლეთვის, თვით სი-
სუსტე აღმისაგის უფრო ნამდვილი ღონეა აღკრძალვისა, ვიდრე
მუქარა ან დაპირება ამა თუ იმ საუნჯეთა. რადგან პირველი სელ-
შემწეობი გარემოება საზოგადოებრივის შებრალებისა და მოწყალე-
ბისა, ე. ი. დედობრიობის მოსპობა თავის-თავად გახლდა საზო-
გადოებაში, ამის გამო ამ ქალწულებს (კესტალები), თავის ნებით
გამოსაზნებულთ, შეუძლიანთ დაწინენ საზოგადოებაში, არ დაიპა-

ტიმრან თავი მონასტერში, მიიღონ მონაწილეობა ადამიანთა საქმეებში და არ დაისშონ უერნი ქვეყნის უღრამუღისათვის: ივინი წმინდად შეინასკენ თავის, რადგან არ შეუძლიანთ ასე არ მოიქცნენ, და შეადგენენ საერო (laïque), თავისუფალს ბერ-მონასრობას, რომლის მიკალითი, როგორც ვფიქრობ, უერ არ ყოფილა არსად ისტორიაში. ფილანტროპული (კაცთ-მოყვარეობითა: ურძნობით გა-მსჭვალული) უნებური ქვეყნობა ჩნდება ინგლისის საზოგადოებაში ისე, რომ არც წინებობივი ძალდატანება სჭირია, არც დესპოტური წეს-წყობილება, და ამიტომ არც იტყვლიტება ვინმე უღმრთელ რეინის საქაჯავში, — ჩნდება ეს ქვეყნობა იმ ნაირ ბრძოლის კულზად, რომელიც სავსეა დახრცილებითა და დაჭრილებითა და შესანიშნავის მხნეობით ასრულებს თავისს მოკალეობას, ასრულებს ისე, როგორც შეჭფერის თავის-უფალს, თავის-თავად, ნება-ყოფილობით შემდგარს ორგანიზაციას, ორგანიზაციას თავის ნებათ და გაურკვეველის სურვილით შედგებულს.

აქ არ შეიძლება არ გაოცდეს კაცი, როცა დაუკვირდება ერთს შესანიშნავს გარემოებას საზოგადოების ცხოვრებისას: ხშირად საზოგადოება, მისდა შეუმჩნეველად, გამოიყენებს ხოლმე საკუთარს სწეულებას თავის სასიკეთოდ. ცხოვრების წყაროდ ჭქმის იმ ნაწილს თვისის სხეულისას, რომელიც დაჭირიანებულაა. უაქველია, რომ ამოდენს მანდალმისათა გაუთხროვად დაჩქნა უაღრესი პატოლოგიური (სნება-შეზრდილი) მოკლენაა, მაგრამ ჩვენ ვხედავთ, რომ ინგლისის საზოგადოებამ სასიკეთოდ გამოაყენა ეს სწეულება თავისის აკებულებას: შეჭქმნა თავისუფალი ორგანიზაცია მოწყალებისას, სამადლო საქმის ქმნისა, რომელიც სხვა, გარეშე აზრით არ ჭხელ-მძღვანელობს და ამიტომ არის ფრად შესანიშნავი.

კ. ბ.—ქე

როცა მსოფლიოში ყველაფერი ერთნაირად იქნება, მაშინ მხოლოდ ერთი რამ იქნება შესაძლებელი: ეს არის სიბრძნე. მაგრამ სიბრძნე არის ის, რაც ადამიანს აძლევს უფლებას იცნოს თავისი თავისუფლება. ამიტომ, როცა მსოფლიოში ყველაფერი ერთნაირად იქნება, მაშინ მხოლოდ ერთი რამ იქნება შესაძლებელი: ეს არის სიბრძნე. მაგრამ სიბრძნე არის ის, რაც ადამიანს აძლევს უფლებას იცნოს თავისი თავისუფლება.

მართლმადიდებელი ეკლესიის, კურთხევა და რეპლიკები.

ჩვენთა მეფეთა სრული ტიტული ნაყოფია ჯერ იმ თეოქრისა, რომ კათოლიკოსსა სსმეფო გვარი იყო შთამომავალი და ვით წინასწარმეტყველისა და მეტე ბიზანტია-სპარსეთის გავლენისა. აი ამიტომაც ჩვენთა მეფეთაგან სელმეოწერილ ნაშთებში მეფენი მოსსენებულნი არიან ჭეჭრუხადად და «მეფეთა მეფეა», როგორც სპარსეთში ირანის მეფობულს უწოდებდნენ შაჰინ-შაჰს. მესამე საუკუნადღებო გარემოება მეფის ტიტულში არის სიტყვა «ზატრანი», რომელიც უდრის მნიშვნელობით მთარგმელს, მტკელს. ზატრანი შემდეგ შეიცვალა ბატონად¹⁾ და აქედან წარმოსდგა სიტყვა «ბატონიშვილი», «ბატონის რძალი». «ზატრანი» ქართულს ენაში შექმნილი უნდა იყოს ლათინურ ენიდან და გვანებთ მცირე აზიით უნდა მოსულიყოს ჯვაროსანთა ლაშქრობას დროს, როცა ქართველნი და დასავლეთის თეოლოგნი ერთმანეთს შეხვდნენ სირიაში იერუსალიმის ასაღებად. ამ დროსვე ეკუთვნის, მკაღ., სომხურს ენაში დამკვიდრებული სიტყვა *Մարում* (მარუმ). ეს სიტყვა წარმოდგება იგივე სიტყვიდან «ბარონ» და ჰნიშნავს ბატონს. დედოფალიც როგორც მეფე იწოდებოდა ზატრანად და დედოფალთა დედოფლად. აი ნიმუშად, თუ გნებავთ, დასაწეისი წილების გუჯრისა:

ჩვენ ღვთივე აღმატებულმან, ღვთივე დამყარებულმან იესიან-ღვთიან-სოლომონიან ზანკრატანმან ძემან ცხებულის საქართველოს მეფის თეიმურაზისამან და ვასეთის არაგვის მშვერბულ მქონებულმან ურეკელმ, თანამცხედრემან ჩვენმან ქრისტეს მთავარემან დედოფალთ დედოფალიან ზატრანმან ანნამა... ზატრანად იწოდებო-

1) ნახე ჩემი „გუჯრები“, ქუთაისი, 1891, გვ. 129, 137, 145.

დნენ აგრედვე გურელი, დადანი და შემდეგ საერთოდ ყმების ბატონები. 2) მაგრამ მართა ბატონს მეფეს ეგუთნადა ტიტული «ცხსებული», «გვირგვინოსანი» და «ესიან-დავითიან-სოლომონიან პანკატანია». 3) ცნებული მეფე, როგორც რუსეთში *миропомазанный**, საქართველოში გაკრძელებდა ურასტანის სელმწიფეთა და ბიზანტიის იმპერატორთა ბაძეთა. ეს ტიტული უფრო გაზვიადებულად ბაგრატიის გუჯარში: «სკიპტრა პორტირის და გვირგვინის მპყრობელმან აფსანთა და ქართველთა მეფობისამან, რანთა, კანთა და სომეხთა განკემ და ყოველისა აღმოსავლეთისა და ჩრდილოეთისა ორისავე ტანტისა... მეფეთა მეფემან დიდმან ბაგრატი»⁴⁾ (ჩემი «გუჯარები», 126). ჩვენს გვირგვინოსანს და ლეთივ აღმატებულს უდრის ფრანკთა *coronatus* და *divina dispensante gratia*, სკიპტრას კი *Scepter (accipe sceptrum regiae potestatis insigne)*. გვირგვინი და სკიპტრა სამეფო რეგალიებია. კარვლებს დროს პირველად აღინიშნება მირონცხება მეფეთა; ეს ჩვეულება ურასტანში იქმნა პირველად შემოდებულთა: საუღმს მირონ სცსო დაკით და აგურთსა მეფედ. არც დასავლეთ ეკრძაში და არც საქართველოში გამეფება არ იყო, აუცვალელად დამოკიდებული საეკლესიო მირონცხებისა და დაგვირგვინების აქტსედ. ჩვენთა მეფეთა შორის ბუკრი არ იყო დაგვირგვინებულ-მირონცხებულთა, თუმცა ეს გარემოება არ აბრკოლებდა მეფედ წოდებულთა და ასულთა ტანტსედ. საქართველოში ისეთი მაგალითთვ ბეგრჯელ ყოფილა, მეფეს სიტყვცხლეშივე დაუგვირ-

*) ჩვენი ბატონი უდრის რუსეთში *осподарь, государь-ს სიტყვიდან оспода, господа*, რომელიც აღნიშნავს ცალკე ოჯახს თავის ავლა-დიდებით. აქედან *осподарь, государь*, ნიშნავს უფლებით აღებურვილს კაცს—ოჯახის უფროსს, რომელსაც ემორჩილებიან სახლის წევრნი. შეადარე *Романовичъ-Славатинскій—Рус. госуд. право I, 139*.

4) ჩემი „გუჯარები“ გვ. 30, „გვირგვინოსანი მეფე პატრონი როსტომ“; გვ. 99 „ცნებული მეფე“ თეიმურაზ; შეადარე ჩემი „Двор. акты“ (M., 1893) стр. 12, *Ираклийъ сынъ помазанаго царя Теймураза*. ნახე აქვე გვ. 15 (*хоронованный*) გვ. 19, 39 და სხვ.; „გუჯარები“ გვ. 108.

5) შეადარე ტიტული ფრანკთა მეფისა: *Serenissimus augustus a Deo coronatus magnus imperator... qui et per misericordiam Dei rex Francorum et Langobardorum. Ludwig I, Bruner. Deutsche Rechtsgeschichte, II, 14*.

გვინება თვისი შემკვიდრე, რათა ამ გზით მოესპო მოსალოდნელი შფოთი და უსიამოვნება სამეფოში თვისის კარდაცვალების შემდეგ. თამარ მეფე გიორგიმ აკურთხა და დასვა «მეფად» 1171 წ. „ფიცითა და აღთქმითა სამეფოისათა“.⁵⁾ ფიცი უშუქველესადვე აუცილებელი საჭიროება იყო მეფეთა წინაშე ერთგულების დასამტკიცებლად. თვით მეფე გიორგი ასლად დაგვირგვინებულს თამარს ფიცით აღუთქვამს ერთგულებას.

«ქართლის ცხოვრებაში» საუფრადლებო აღწერილებას ამ ცერემონიისა: «განზრახვითა და გამორჩევითა მისითა (მამისა) და უფროსლად განგებითა ზენისა მის ყოველთა ში:რავანდელთა მინიჭებითა, შვილი მათი თამარ ნათელი და ბრწყინვალეაჲ თვალთა მათთა და გვირგვინა და მანიაკი ყოველთა მეფეთა და კელმწიფეთა: მეფე ჰყო თანადგომითა პატრიარქთა და ყოველთა ეპისკოპოსთათა, დიდებულთა იმერთა და ამერთა, კაზირთა, სპასპეტთა და სპასალართათა და დასვა მარჯვენით თვისისა მეფე და დედოფალი შემეული და შემოსული შირადშირადად ფესკედითა ოქროვანითა, ბისონითა და ზეზითა, რომელსა ჰქსდა მთად ღეთისად და დაადგა თავსა მისსა გვირგვინი ოქროსა მის ოფაზისა, აღმეული იაკინთთა და სამარაგდოთა მიერ და მდიდარნი ერისანი ლიტანიობდეს წინაშე შირსა მისსა და თვით მეფემან, მფიცებლმან ერთგულობისა და ერთსულობისა მისისათვის, შეჰკედრა იგი ღმერთსა».⁶⁾

დაგვირგვინების შესახებ ქარ. ცხ. მეორე ადგილას ვაგვიგვამცემს, რომ «შესხმასა და გალობასა შინა, გინათგან ღიხთ-იმერთაგან იყო დადგმად გვირგვინისა თავსა სამეფოსა, აწვიეს მონაზონი, მადღით შემოსილი, მთავარ-ეპისკოპოსი ქუთათელი ანტონი საღირის მე მიღებდა გვირგვინისა, და, სრულეყეს რა კურთხევაჲ, დალოცეს მამის კანაბერ გვირიკეს ძე, ერისთავი რაჭისა და თავკეერისა, და სრულეყეს მოკვლეთა სკანთა და დიდებულთა გარდანის ძეთა საღირის ძეთა და ამანელის ძეთა მოღებდა და დადებდა?»⁷⁾ კომლისა. ამას ში-

⁵⁾ ვახუშტი — ისტორია, 196.

⁶⁾ ქართ. ცხოვ. I, 274.

⁷⁾ ქართ. ცხოვ. I, 278. თამარ მეფის ტახტზედ ასვლის შესახებ ნახე В а р д а н, История (пер. Эман) гл. 162.

ნა ჭკრეს სპილენძ-ჭურთა, ბუკია, ქოსთა და წინწილთა და იყო
 წაწი და წიები ქალაქის შანა, სისარული და მისარულება, შებება
 და გამოსვენება და იმედი უიქედო ქმნილთა და თაყვანის სცეს, და-
 ლოცვის სპათა შეიდთავე სამეფოსათა და დააპყრო თვითეულმან
 თვისი ადგილია.

ქეფის კურთხევის ამბავს დაწერილებით მოგვიხსრობს ჰანუ-
 ნა ორბელიანი. მის დროს კეურთსა მეფედ თეიმურაზი მცხეთაში
 და აი სწორად ამ კურთხევის გარემოებას აღგვიწერს ჰანუნი. ამ
 კურთხევის დასწორა ჰანუნი კასი ერეკლე, ძე მისი, ახნა დედოფ-
 ლი, დიდებულნი და წარჩინებულნი სამღვდელნი. ამ აღწერილ-
 ბაში ჩვენთვის საინტერესოა ის ადგილი, სადაც მოხსენებულა,
 რა სამეფო ნიშნება იხმარებოდა ძველს საქართველოში მეფის
 კურთხევის დროს. ეკლესიაში მეფე მიიყვანეს აღსავლის კართის ქვე-
 მო აღაგას. გარეშე მოესვივნენ იქ მეფისნი ეპისკოპოსონი. აქ ჰატ-
 რიანტში მეფეს ჯერ ჭკითსა საწმენოება და შემდეგ თვით წაუგით-
 სს ალთქმის ეპისტოლე. ეკლესიას შუაგულ იყო გამართულა დი-
 დი ტახტი, რომელზედაც იდგა ორი სული. როდესაც ჰატრიანტმა
 დასრულდა ალთქმის ეპისტოლეს კითხვა, მასინვე მეფე ავიდა ტახტ-
 ზედ და ერთ სულზედ დაბმანდა. გვერდით ჰატრიანტი მოუყდა
 მეფე შეჭმოსეს მარტივის ბასონით, შემდეგ სარდალმა ქანოსრომ
 და მუსჩან-ბატონმა მაიყვანეს იგი აღსავლის კართან. აქ მიეკებ-
 ნენ მთავარ-ეპისკოპოსონი და აღავერდელი, რომელთაც შეიყვანეს
 საკურთხეველად და სცხეს საცხებელი ყვარის სასედა, შუბლზედ,
 ბეჭზედ და გულზედ. რა გაათავეს ეველა ეს, ბისოსზედ ჩაადგეს
 დიადიმა, წამოსასეს ჰორიფარი, სამეფო გვირგვინი დაადგეს, სვი-
 ჰტრა მისცეს მარჯვენა ხელში და მარცხენაში კი ჭქონდა ქვეყნის
 სფერო. როცა გათავდა ამის წირვა, ცხებელი მეფე დაბმანდა სა-
 მეფო ტახტზედ და ამის სპასალარმა ქანოსრო ორბელიანმა ი-
 სრთოა სძალი, რომელიც დალოცვის უმაღლ შემართვეს მეფესა.⁸⁾

⁸⁾ ქართ. ცხოვ. II, 382—386. შეადარე წერილი ალ. ვარსვენიანის მიხედვით „ივერო“ 1888, № 59. საინტერესო ცნობანი თურქთა დაგვირგვინების შესახებ ნახე Древний обрядъ коронаванія у тюркскихъ народовъ, Н. Васильева. (Изв. археол., ист. этногр. при Казанск. унив., т. XII, вып. 4).

ოთხი დროს იღებდა მონაწილეობას ამ ცერემონიაში. თუ შეკადრებთ გუჯარებსა და სიგელებში მოხსენებულს ჩვენთა მეფეთა ტიტულს თამარისა და თეიმურაზის კუთხრების აღწერილობას — ამ ორის მაგალითით შეიძლება დაკმაყოფილდეს კაცი — მაშინ თუაღსაზრისად გავითვალისწინებთ საქართველოში ტახტზედ ასკლის ისტორიას. მეფის ტახტზედ ასკლას ამტკიცებდა მისი დაგვირგვინება და მიწინააღმდეგობა. ყველგან ახლის მეფის ტახტზედ ასკლას სადღესასწაულო ცერემონიით სწარმოებდა. ამ ცერემონიას ჭკონდა სარწმუნოებრივი მნიშვნელობა, როგორც ურბანტანში, აგრედუე საბერძნეთში, დასავლეთ კერძაში და რუსეთშიაც. დედოფლის დაგვირგვინება რუსეთში შემოდებულ იქმნა პეტრე პირველის დროს; ჩვენთა თამარ-დედოფანი დაგვირგვინებულ იქმნა, როგორც მეფე და არა როგორც მეუღლე მეფისა. დასავლეთში დაგვირგვინებულად არ იყო არც ჩვენში და არც სხვაგან გადაწყვეტილ-აღნიშნული წლოვანობა სამეფო კაცისა. ადგილად, სადაც მეფის კუთხრება სწარმოებდა, მსაზღვრე დროთა განმავლობით, გახდა მცხეთა, როგორც საფრანკეთში რეიმსი, პრუსიაში — კენისბერგი, პოლონიაში — კრაკოვი, რუსეთში — მოსკოვი. კუთხრების დროს პირველი იყო კათალიკოსი, რომელსაც თან ახლდა უმადლესი სამღვდელთა. კუთხრება და მიწინააღმდეგობა იმის ნაშანი იყო, რომ მეფე არის ქვეყნის მთავარი უფლისა და მისი თანამდებობა ღვთიურის ჩამომავლობისა. ამ აქტით მტკიცდება კაცობრივი მეფესა და ერს შორის, ქვეყნის გამგებელი უფლის დამბადებლის მადლით აღატურებოდა და თვისთა ქვეშევრდომთა ბატონად ისახებოდა, რ. ს. ს. ჭკონობდა ტახტი, გვირგვინი, პორობი, სკიპტრა და ქვეყნის სფერო. სახელმწიფო რეგალაბი, სიკათა შორის, აღნიშნულია საქართველოს გეგმებზე.

პატრიარქი, ⁹⁾ ვიდრე აკუთხრებდა მეფეს, ათქმევინებდა სიმბოლოს სარწმუნოებისას; ამით მეფეს უნდა ეღიარებინა, რომ მართლმადიდებელ ეკლესიის შვილია კაცო. შემდეგ სწარმოებდა დაგვირგვინებას. რუსეთში იაკათ მეფე იღებს ხელში სკიპტრას და ქვეყნის

⁹⁾ Романовичъ-Славатицкій — Система рус. госуд. права I, 125 (Кіевъ 1886).

სფეროს, თვით იდგამს გვირგვინს და ამით აღნიშნავს თვით-მწყობრ-ბეჯობას.¹⁰⁾ ჩვენში მეფეს აძლევენ სულში სკიბტრას და სფეროს, წამოასხამენ პორტიონს, დაადგამენ გვირგვინს. ასეთი მოქმედება ჩვენის მეფისა გვიანტავს მის შემოზღუდულს უფლებას. დიდებულთა მონაწილეობა დაგვირგვინების დროს და მათი დახმარება სკიბტრა-სფეროს მოღებაში ახასიათებს საზოლიტიკო წესწებობას. ამგვარად რელიგია და პოლიტიკა ერთად არის ჩაქსოვილი მეფის გურთხევა-დაგვირგვინების ცერემონიაში.

წყარო, საიდანაც მომდინარეობდა მეფის უფლება, დაცულია თვით ტიტულში; იგი იწყება სიტყვებით: „ნებითა და შეწვევითა ღვთისათა“¹¹⁾ ანუ „ჩვენ ღვთივ გვირგვინოსანმან.“¹²⁾ ეს ტიტული უდრის კერძულთა Dei gratiae, par la grace de Dieu, Von Gottes Gnaden, by the grace of God. დასჯელთ კერძაში ნაშაღუოს მესამის წაბძვიით იტალიამ, ბოლგარნიამ და სსუ. შემოიღეს ტიტული par la grace de Dieu et la volonté du peuple, ესე იგი: «მ:დღითა ღვთისათა და სურვილითა ერისათა»... მეფე, როგორც ღვთისგან ნაკურთხი, მსგავსად კათალიკოსისა, სულმუხსებელი იყო. ამიტომ მეფე ვასტანგი თვის კანონებში არ აწესებს სასჯელს მეფისა და პატრიარქის შეურაცხყოფისათვის, თუმცა აღიარებს მათის სიწმიდისა (Sacro-Sanctus რომში) არ მოსჩინს ჩვენს რჯულდებაში. ვასტანგი პირდაპირ ამბობს: «მეფისა და კათალიკოსის საქმე, უკადრისი თუ რაც რამ ფერია, ორისავე სწორი არის; ამიტომ რომ ერთი ხორცის სულში იყოს არის და მეორე სულისა, გურთხევა და პატრიარქ ღვთისაგან და კაცისაგანცა სწორე აქისა».¹³⁾ მართლაც,

¹⁰⁾ მეფეს წინად აკურთხებდა ეპისკოპოსი, შემდეგ კათალიკოსობის დადგენისა—კათალიკოსი; ბაგრატიონთა დროს გვირგვინს „დაადგმიდა ქუთათელი მეფეთა ქუთათისის ტახტისათვის“. ვახუშტის ისტორია გვ. 11.

¹¹⁾ ნახე ჩემი «გუჯარები» გვ. 2. „ნებითა და შეწვევითა ღვთისათა ჩვენ ღვთაულმან პატრონმან მარიათა“... შეადარე ჩემი „Двор. акты“ გვ. 18, Волею и помощью Божьей мы коропованный.

¹²⁾ იქვე გვ. 30. „ჩვენ ღვთივ გვირგვინოსანმან მეფეთ მეფემან ხელმწიფემან პატრონმან როსტომ“.

¹³⁾ ვასტანგის კანონები § 25.

კათალიკოსბატ თავის ტიტულში ჰსმარობს ზგრედვე სატყეებს! «ნუბითა და შეწვენითა ღვთისათა»...

ჩვენთა მეფეთა რეგალიები ანუ სიმბოლიური კუთვნილება მათის ღირსებისა იყო: 1, გვირგვინი—სიმბოლო დიდებისა; 2, სკიპტრა—სიმბოლო მართლმსაჯულებისა, სიბრძნისა და მადლისა (პირვანდელი მისი სახე მწვემისი კვერთხისა); 3, ქვეუნი სფერო—სიმბოლო ქვეუნი ჰერობისა (ბურთი დედამიწის სასით—*GLORIAS*—ჯერ რომში იხმარებოდა და იქიდან გაურცელდა ეროპაში); 4, ტასტი სიმბოლო სელმწიფეების ღვთიურად ჩამომავლობისა, რადგანაც უფალი განატებს ქვეყანას ზეციურად ტასტიდან; 5, ჰორფირი და ბისონი ეკლესიის მსახურთა მსგავსად მითვისებელი მეფისაგან; 6, სასელმწიფო დროშა და სასელმწიფო სმალი. პირველი მოხსენებულთა თეიმურაზ მეფის კურთხევის დროს, მეორე თამარ მეფისა და სხვა მეფეთა დაგვირგვინების აღწერაში. შაკოელი ასე ასწერს თამარის რეგალიებს:

კურთხი მეფეთა დიდ ხელმწიფეთა თვით გაქვს გებალით სხვამც რად-
ეკვეთოს,
ჯაქვს საქურველნი, ძნელ სასურველნი, მით სარკინოზნი მყის დაეკვეთოს.
სრმაღლი ლესული, მაზედ მხნე სული, ბარბაროსთ მსრველად, მყის წარ-
გემართოს.
მკლავნი ძლიერნი, გმირთა მძლიერნი, რისხვით მათხედა რომ მოგემარ-
შესამოსელი, შესამკობელნი, გმოსიან ტანსა, ოქრო ნემსულნი, [თოს.
გვირგვინი სკიპტრანსი, ბასონ მატრანსი, ძოწვეულითა თანა შექსულნი.
გაქვსლა ჰორფირთა, შთაცმა პოდირთა, სამარაგლონი ერთგან ექსულნი.
ღიაღიმითა, ღიაღიმითა, ზეგარდამო გაქვს წმიდად ექსულნი. 14)

«ტასტ-გვირგვინი-სკიპტრა-ჰორფირი»—სასელმწიფო რეგალიებად ცნობილია აგრედვე რუსუდანინანსა 15) და კიევის-ტუაოსანში: «დასვა და თავსა გვირგვინი დაადგა თავის სელითა. მისცა სკიპტრა და შემოსა მეფეთა სამოსელითა (ტაეპი 14).

ჩვენი მეფეების წყალობის გუჯარები და სასელმწიფო განკარგულებანი იწვებს სიტყვებით: «ნუბითა და შეწვენითა ღვთისათა»... 16)

14) «თამარ მეფის შესხმა», აბდულ მესია შავთელი სს, სტ. 37. და 38.

15) „რუსუდანინანი“, ხელნაწერი წერა-კითხვის საზოგ. გვ. 116.

16) ჩემი «გუჯარები», სიონისა 1866 წ. გვ. 3, შეადარე გვ. 2 და ჩემი Двор. акты გვ. 10,

ანუ სხელითა სსიერისა არსებისა დაუსხამოს მამისა და ძისა და სულისა წმიდისათა და შუამდგომლობითა უოკლად უბიწოს წმიდისა სიონთა ძღუთისმშობლისათა»¹⁷⁾ .. ეს დასაწყისი—«მეწიენითა ღვთისათა», ანუ, როგორც რუსულად ითარგმნება, ¹⁸⁾ „волей и помощью Божией мы Богомъ вознесенный, Богомъ утвержденный и Богомъ коронованный“ აღნიშნავს სამეფო უფლების წყაროს, ღვთისგან დაწესებულს უფლებას, ზეცის ქვეყნიურ მადგილეს. ამგვარი აზრი დამკვიდრდა ბიზანტიაში ქრისტიანობის გავრცელების შემდეგ და იქიდან შეითავის ეგელა მართლ-მადიდებელმა მხატვრულ-მთვლელმა. აი, მაგალითად, აქამდის დაჩქინილი ტიტული ეთიოპიის მთვლელის: Благовѣрный царь эфиопскій Менеликъ II, изъ колѣна Иуды, великому царю царей Эфиопи, царствующему Волею Божией“. «მეფეთა მეფედ» წოდება პატარა ეთიოპიის ქრისტიანე ბატონისა, რასაკვირველია, გაზვიადებულია; მაგრამ აქაც წყაროდ უფლებისა მიღებულია ღვთაებრივი ჩამომავლობა.

გარდა წყაროსა ჩვენთა მეფეთა ტიტულში აღნიშნულია დედა აზრი სამეფო წესდებისა. თამარ მეფეს აბდულ-მესია შაკთელის პოემის სათაურში ეწოდება თვით-მპყრობელთ: «პოემა ანუ შექიერსიტყვაობითითა სელჯუკებითა შეწეობილნი სიტისნი სსქებრად სსელჯუკანისა და ძლეითი განთქმულისა სელმწიფისა თამარ შირკელისა გიორგი მეფისა ბერატოვანისა ასულისა სრულიად სემოქსა და ქემოქსა ივერიისა და სსკათა თვით-მპყრობელისა და მრავალთა მტერთა მძლეკელისა ქმნილი გელათის მონასტერსა შინა და მუნითვე მართმეული აბდულ მესია შაკთელისაგან შირკელ ყოფილისა მდიანად ღირს სსსოვანისა მის მეფისა და შემდგომად მონაზონობის მიღებისა მის მონასტერსა შინა იოანესად წოდებულისა». თვით-მპყრობელი წარმადგენს ქართულად ნათარგმნს ტერმინს αὐτοκρατορ, რუსულად самодержецъ. ეს დამატება ქართულს ტიტულში შეკავება მხოლოდ ამ პოემის დასაწყისს და თუ იგი კვთავნას ჩვენი დროის გადაწყვერს, მამინ საუკუნოდ მიგვაჩნის¹⁹⁾.

¹⁷⁾ ib. стр. 5 Двор. акты, 38.

¹⁸⁾ ადრესი პეტერბურგის გეოგრაფიულ საზოგადოებისა ნეკუსის მიმართ. მენელიკი აქ მოხსენებულია იუდას ჩამომავლად, რადგანაც დამფუძნებელი მისი დინასტიისა ტრადიციით აღვიარებულია შვილად სოლომონისა და სავის დედოფლისა. შეადარე ჩვენი—იესაიან-დავითიანი, სოლომონიან-პანკრატიანი...

¹⁹⁾ კატალოგი დ. ჩუბინა შვილის ხელნაწერებისა № 79.

ტიტულშივე დატულია კვალი მესამე გარემოებისა, რომელსაც აქვს სატერიტორიო მნიშვნელობა: აქ აღნიშნულია სამზღვრები სამეფლობელო მამულისა, რომელიც ეკუთვნის მეფეს. გიწარის წმ. სამების გუჯარი მაგალითია ამ სატერიტორიო სამზღვრების აღნიშვნისა: «ჩვენ ირავლი მეორემან მეფემან ქართლისა, კახეთისა და ყოვლისა საქართველოდსამან»... ქართლ-კახეთის შეერთების შემდეგ მეფის ტიტულში იყო არა, სამეფო განკარგულებაში მანც მკვიდრდება ახალი ტერმინი, რომელსაც ჰქმარობს ბატონიშვილი გიორგი: «ჩვენ ორსავე საქართველოს უფლისწულა»²⁰) კამტკიცებთ... სანდასან შესამოკლებლად მოსხენებულა მხოლოდ ქართლ-კახეთი ირავლის ტიტულში და შემდეგ დამატებულია სიტყვა და სხვათა, რომელიც რუსულად ითარგმნება „и прочих“ და უდრის რუსულს წინად „иных“ და ახლა „и прочая и прочая и прочая“.

ამგვარად ჩვენთა მეფეთა ტიტულში მოთავსებულია ტრადიციული აზრი მათის ჩამომავლობისა იესიან-დავითიან-სოლომონიანის თესლისაგან, აღნიშნულია წყარო საიდანაც მომდინარეობს მეფის უფლება და განმარტებულია სამზღვრები მათის სამეფობელობისი. მაგრამ ვიდრე ეს ტიტული განმტკიცდებოდა, ჩვენი მეფენი აწოდებოდნენ სხვა-და-სხვა დროს მთავრებად, ერისთავთ ერისთავებად, მამულებად, ქორიგოზებად. «ქართლის ცხოვრება» ამოტის შვილის გვარამის დროიდან (883) ტაო-კლარჯეთის მეფობელოდ უწოდებს მამულებად, როგორც კახეთის მეფობელოდ—ქორიგოზებად. ლექსი მამული უდრის შემდეგის საუკუნოების მთავარს და იხმარება მხოლოდ მე-X საუკუნის გასკვამდე, როდესაც მამულები ერთმხურობელობის დაარსების გამო საქართველოში გაქტნენ.²¹) ამავე ლექსს ჰქმარობს, როდესაც ტაო-კლარჯეთის მხურობელოდ შეეხება მკათე საუკუნეში ბიზანტიის მწკრალი კონსტანტინე პარფიროკენი; ესე-

²⁰) ჩემი გუჯრები 367. შეადარე ზემორე ხსენებული ბაგრატიის გუჯარი და რუსულად დაბედილი ტიტული ირავლი მეორემან: М. Б. мм... помазаннаго царя Теймураза сынъ, царь Карталинскій, Кахетинскій и обладатель Эриванскій, Бамбавскій и Казахъ-борчалнскій Ираклій П... (Двор. акты 42.)

²¹) Баградзе—Статьи по исторіи и древностямъ Грузіи, стр. 27 (СПБ. 1887). სვანურ კრებულში ავტორი წმ. აბო სოვრებისა მამულად აღწოდებს ეპისკოპოსთ მტბევარს, იოანესა და კათალ. სამოელს;

გე სიტუვას მოხსენებულნი აგრედვე ამ დროისათვის მეტერთმეტე საუგუნის მემატანე სიტუვანოს ასოლიკის ნაწიერებში და სსკა-და-სსკა ქართულ მანუსკრიპტებსა და გუჯრებში. საკვირველია, რომ ლექსი მამოვლი ტა-კლარჯეთის საზღვრებს თითქმის არ გასცილდება და ამასთანავე მე-XI საუგუნისა და არც მატანებში და არც სსკა ძველს მწერლობაში აღარ აღმოიკითხვის.

სასულწოდება ქარიკოზი,²²⁾ რომელიც კასეთის მეფობელთ გუგუთნის, იხსარება მე VIII საუგუნისა და კიდრე მე-XI საუგუნისმდე, რომ დესად ბაგრატ IV-მ კასეთის მთავრობა გააუქმა. კიდრე ქარიკოზს დაიწქეკნენ კასეთის მეფობელნი შირველად გრიგოლის დროს (787—827), იგინი იწოდებოდნენ ვჰანშერის სიკვდილამდის ერისთავთ ერისთავებად, რომლის მსგავსებად შედეგ მეუენი, განდიდებულნი ძალით, ხანი კი მხოლოდ ტრადიციულად, განდნენ მეუეთა მეუედ. ტა-კლარჯეთშიც იმ დროს, როცა უფროსი მეფობელი მამოვლად იწოდებოდა, მზერობელნი დანარჩენ საუფლისწულო მამოვლები-სა იხსენებენ ერისთავთ ერისთავებად: მაგალითად, ადარნასე (†898), დავით, გურგენ, სუმბატ და სსკანი. გარდა ამ ადგილობრივის ტიტულისა სსკა-და-სსკა დროს ჩვენი მეუენი იღებდნენ უცხო ერის მიერ მინიჭებულ წოდებას. ბიზანტიის იმპერატორები აწილდებოდნენ საქართველოს მეფობელთ გურგენაშლას, ნობილისიმის და სეკასტის ხანისათ. ბაგრატ მეოთხე (1028—82) ამ სამივე ტიტულის მატარებელი იყო. შეიღმა ამ ბაგრატისამ გიორგი II მიიღო ტიტული ბიზანტიის კეისარისა. შირველად გურგენაშლასობა მიიღო გვარამმა (575—600) აწილდოდა იმ შემწობისათვის, რომელიც მან აღმოუჩინა იუსტინე მეორეს, ბიზანტიის იმპერატორს სპარსეთის მეუე ხოლმისთან ბრძოლაში. ამის შეილი შეილი დანიშნა ასტი-პატრიკად კეისარის მიერ; შირველი პატრიკი იყო ახო (ანუ ახო-ნი), თუქცა იმას მხოლოდ «ქარ.-ცსკარება» უწოდებს პატრიკად, კასკუშტი კა იხსენიებს მთავრად;²³⁾ სუმბატ მამოვლი წოდებულად იყო

²²⁾ ქარიკოზი — ქ ა რ თ . ც ხ ო ვ . (ქორეპისკოპოზი) I, 189, 192, 195, 197, 202, 210, 241.

²³⁾ ქ ა რ თ . ც ხ ო ვ . I, 27. ვ ა ხ უ შ ტ ი, ისტორია, 35; იბერიის მთავრებში პატრიკად ცნობილია აშოტ კისკისი, მმა ადარნასე მეფისა,

ანტიკვარიატად (антикватор), როგორც იხსენიებს კონსტანტინე პორფიროგენი. როგორც ბიზანტიის მწერლები ქრონიკებში, ჩვენს მეფეებს ეძლეოდა კიდევ ორი ტიტული—მაგისტროსი²⁴⁾ და კესტარსი; ზოგიერთს მკვლევებს ჰქონია, რომ ეს უკანასკნელი წოდება სომხურად ანუ ქართლის ჩამომავლობისათვის, რადგანაც ამ სახელით იხსენიებდნენ სშირად ჯარის წინამძღვრებს სომხეთში ანუ საქართველოში.²⁵⁾ იერარქიულად რომ გავსინჯოთ, აღმოჩნდება, რომ უმაღლესი უცხო ტიტული არის კესარისა, შემდეგ სეკსტის, ნობელისიმისა, კურთხალატისა, მაგისტროსისა, კესტარსისა და ანტიკვარიატისა. ბიზანტიის იმპერიაში მე-XI საუკუნიდან შემოხსენებულნი სხვა-და-სხვა წოდება ისეთი ხარისხისა, რომელიც ებოძებოდათ სასახლესთან დასალოკებულებს. შირველად ეს ხარისხი მიეთვისებოდათ მხოლოდ ბიზანტიაში დამკვიდრებულ მოსელეთა, შემდეგ კი უცხო ქვეყნის მეფეებს და გამომჩენილ მოღვაწეებსაც ურიგებოდათ. საქართველოში, მაგალითად, კურთხალატობა ებოძათ არამც თუ მეფეებს: დავითს, გიორგის და ბაგრატს, არამედ «თავადს ღიპარტსაც»,²⁶⁾ როგორც ქრონიკებში ბიზანტიის მწერლები. ტიტული კეისარი «caesar», საიდანაც წარმოსდგა სიტყვა «царь», სებასტი (სეკსტი), ნობელისი-მი და კურთხალატი უდრის ესჴანდელს ტიტულს—უმაღლესობა (высочество), იმ განსხვავებით კი, რომ ამ ჩვენის დროის ტიტულს ბიზანტიაში ოთხი ხარისხი ჰქონდა, რომელთა შორის კურთხალატობა იყო უმაღლესი საფეხურა.²⁷⁾ მაგისტროსი ძველთა რომაელთა ხარისხისა; იგი აღნიშნავდა საერო ანუ სამოქალაქო მოსე-
 ლეობას: magister equitum, magister peditum, magister officiorum

²⁴⁾ ისტორია კედრიონისა, II, 593, მაგისტროსად იყო დიმიტრი, ძე გიორგისი (1125—1154).

²⁵⁾ ამ აზრისა სენზორტენი. Memoires sur l'Arménie II 202—3, რომელთა სია მოჰყავს ჩამოინის სიტყვები.

²⁶⁾ ნახე Brosset—Chronique arménienne, 55 le courpalate Liparit possédait enpleine propriété lepays den Haut.

²⁷⁾ Скабалаповичъ—Византийское государство и церковь въ XI в. Спб. 1884, гл. 152.

(კანცლერი), magister larum (praepositi Sacri cubiculi). აგრეთვე სეკს-ტი (σεξτος) წარმოადგენს თარგმანს რომაელთა იმპერატორის ოქტავიანის ტიტულისას; augustus (სამღკთო, ღირსი თავყანისცემის). ნობელისიმი ბერძნულად ἰλλυστριστος, ლათინურად nobilissimus იყო ტიტული, რომელიც ეძლეოდა ბატონიშვილებს (принцы крови).²⁸⁾ და გურამაღასტობა კი მხოლოდ გვირგვინისა და მეფეთა საკუთრებას შეადგენდა და ივერიის დინასტიაში ეს ღირსება იყო შემკვიდრებული (შეადარე სპარტო მარშალი გრაფი შამხანისა და პალატინი რენისა). გვარამ გურამაღასტის ძე სტეფანოსი გერმანულად მეფედ წოდებას ბერძენთა და სპარსთა შიშით და იწოდება მთავრად, როგორც ჰიმნობენ წარწერანი ჩვენამდის მოღწეულის ფულისა.²⁹⁾ შეიდეგ მთავრებად იწოდებოდნენ ჩამომავლნი დიდის თავადებისა. ასე ჰიმნობს ბატონიშვილი ვასილ³⁰⁾. გარდა მთავრის ტიტულისა, ისეთნი, ვინც მეფის მავრებად ინიშნებოდნენ, იწოდებოდნენ მმართველად: მეფე გიორგი-შანაგასის სპარსეთში მყოფობის დროს, ვასტანგ-კანონდებელი აღიარებული იყო მეფის მავრებად ანუ ინიშნებოდნენ გამგებულად, როგორც ამბობს «ქართლის ცხოვრება».

მარხანანის, პატარაშის და ათბეგის მნიშვნელობაზედ გვიქნება ბასი თავად-აზნაურთა წოდების ისტორიის განსილვის დროს. ახლა კი ორიოდე სიტყვა იმ ტიტულზედაც, რომელიც ეძლეოდათ ჩვენს მეფეებს სპარსეთისაგან. ივინი იღებდნენ ღირსებას ხანისა, შაჰისა, მდივანბეგისა, სარდარ-სპასალარისა და ბეგლარებისა; როგორც ხელჩვეთი შაჰისა, ჩვენს მეფენი იწოდებოდნენ ვალიებად. ვასტანგ მესეთე წოდებული იყო შანაგასად, ლეკანი, მამა ვასტანგ,

²⁸⁾ რუსეთში „Царская высокоость“ შემოდის პეტრე დიდის დროს слагородство-ს მავრებად ბატონიშვილებისთვის, რადგანაც კეთილშობილობით დაიწყეს მოხსენება აზნაურების (шляхтичи). К у л л е в с к и й — Рус. госуд. право, I, 178 (Харьковъ, 1894).

²⁹⁾ Баратаевъ — Нумизматическіе факты. გვ. 10, 70, 71. შეადარე ბერძენთა მოწმობა ἄρχων. Lebeau, XI, 134.

³⁰⁾ ვასილ³⁰⁾ — ისტორია, გვ. 13 (გამოცემა ბაქრაძისა) შეადარე Баратаевъ op. сб. 73—6.

მეექვსესი — შაჰეულისსანად, მდივანბეგად; გიორგი — ერანელთა სპადარ სპასალარად და ამილბარ-სპასპეტად, როსტომ მეფე — როსტომ სანად, სვიმონ მეფე — სვიმონ სანად.³¹⁾ ნაზარ აღისანს ანუ ერეკლე პირველს შაჰი სულთან ჭუსენი უწოდებს კალიად. 'გრედვე მეფე დაკით და თეიმურაზი კალიებად იწოდებინ (ვალი გენერალ-გუბერნატორს უდრის). ჩვენთა მეფეთა სპარსეთის შაჰის კალიებად გადაქრვა იმ დროს ეკუთვნის, როდესაც, კასტანგის სიტუაციი, მეფენი ქართლისა «უამთა ცვალებით ასრე დამდაბლებულან, რომეოდენ სახელი მეფე რქმევიათ» და «ხელმწიფის ექნისა»³²⁾ ნება დართკით აღიოდნენ ტანტზედ. რუსეთთან შეერთების დროს საქართველოში უკანასკნელად ინიშნება ცოტას სნით ბატონიშვილი დავით მისრთველად, მაგრამ გენერალი ვინორინგი ცდილობს რაც შეძლება მალე მოსპო მისი გაკლენა და გამეკობას აწესებს 8 ქართლკასეთის მდივანბეგებისაგან გენერალ ლაზარევის თაგმჯდომარეობით³³⁾. ამ გამეკობაში წვერნი სამეფო სასლისანი ანაგითაჩის მონაწილეობას არ იღებენ. ამით თავდება საქართველოს მეფეთა ტიტულლის ისტორია.

P. S. «წერა-კითხვის საზოგადოებაში» განსეთ ერთი პატარა სელთნაწერი, სადაც მოყვანილია «წესი და განგება მეფეთა გურთსევისა». მოვიყვანთ რამდენსამე ადგილს ამ სელთნაწერიდან.

«ეკკლესიაში შესვლის დროს მეფეს წინ მიუძღვის ჯვარის მტკიართველი, ამირსპასალარი სმალშემორტყმული მარჯვენით ჭეკებოდეს და სამეფო სმალი ორთავე სელთა სიკდა ეტკიართოს; ამილასორი და მოლარეთ უხუტესი სმალშემორტყმულივე ამირსპასალარას კერძო კიდოდეს. ჭეხნდიდელი და ათაბაგი მარცხენით მეფისა კიდოდენ, ეზოთ-უხუტესი მეფეს უკან უდგეს. ეკკლესიასთან

³¹⁾ Пурцеладзо — Груз. грам. 88; ნახე ნაზარ ალი ხან. ჩემი Двор. акты 17.

³²⁾ ვახტანგის კანონები § 2.

³³⁾ Бутковъ — Материалы для истории Кавказа, II, 474.

მეფეს მიეგებებიან შემოსილი სამღვდელოება და კათოლიკოსი იტყვის: «კურთხეულ არს მოსკლთა თქვენა და დამვიდრება მეფეთა მეფედ სამეფოსა აძას თქვენსა». კათოლიკოსი მოჰკიდებს მეფეს სკლს მარჯვნივ და დაუენებს ეკლესიაში სამეფო ადგილსა.

«მღვდელ-მთავარმან მოიღოს სკლსაცხსებელი და თავსა და მსართა სტსოს სუთჯურ და თქვას სამგზის: ეცხების სკლსაცხსებელი ღვთიე გვირგვინოსანსა მეფესა ჩვენსა. შემოსონ სამოსელ, შუარტყან სარტყელნი და ხმადი; მოიღოს კათოლიკოსმან ზორფიერი და გვირგვინი და დაადგას თავზედ. (ამ ტერემონის დროს იკითხება დანიშნული ფსალმუნები)... რა უამს იკურთხოს მეფე და დაჟდეს ტასტსა ზედა, კვისკოპოსნი ამ წესითა. დასხდნენ: კათოლიკოსი ქართლისა დაჟდეს მარჯვნივ და სკონდიდელი მარცხნივ ტასტსა ზედა ნატიითა და ხალიშითა».

ა. ხანანაშვილი

[Faint, mostly illegible text, likely bleed-through from the reverse side of the page. Some words like 'მეფე' and 'სკლ' are faintly visible.]

ჭრეშინისის სსრკმპ

კ ა ნ ე თ ი

კახურისა და ქიზიყურ ვენახების ავადმყოფობა და იკაურივე წლევანდელი კიაობა.

განკლილი ზამთარ-გაზაფხული და დასაწყისი ზაფხულის მეტად საგულისხმოა: ჯერ იყო და ზამთარმა ისე გააძრა, რომ არც ერთს ღამეს ზამთრის შესაფერი სიცივე არც ყოფილა. ამას უნდა დაკუმატოთ ის გარემოებაც, რომ მეტად უთოკლო ზამთარი იყო. კვლავაც ყოფილა თოვლ-ნაკლები ზამთარი, მაგრამ არავის ახსოვს წინსულ ზამთრისთანა უთოვლობა. სითბომ და უთოვლობამ სისწკეპი ადრე გამოიწვია, გამოასოხორცია. ჯერ ზამთარი არ გასულყო, ზოგიერთმა სეებმა ეწაკილიც დაგანასკეს. მარტის 28-დე თამამად შეიძლება მსუბუქის ტანისამოსით სიარული. ასე იყო მთლად კასეთში, როგორც მდლობ, მთა-გორიან ადგილებში, ისე ბარში. ციკ-გომბორის მთა მთელს თავის სიგრძეზედ ყველა ამაღლებულ წვეროსებთურთ მოტიტკლებული იყო და არსად არ მოსჩანდა თოვლის ნაკლებიცევი. მთელს ზამთარში სამჯერ გაათეთრა თოვლმა მთები და მინდვრები, მაგრამ ერთის მხრივ თოვლის სიმცირისა გამო და მეორეს მხრივ ზამთარში დამყარებული სითბოს გამო, სწრაფად იღებდა თოვლსა, მალე შრებოდა ნათოვლი დედამიწა. ამ დროს, არც თუ ბარად, ციკ-გომბორის მთაზედაც განადებული გაზაფხული გეგონებოდათ. 28, 29, 30 და 31 მარტს ითოვს მთებსედა. 29 და 30 მარტს ბარდაც მოვიდა თოვლი. ბარად თოვას წინ უძღოდა და შეუდგებოდა ცივი ჩრდილოეთის ქარი; დაიჭინა ეინვა და, რასაც კი სული. ედგა, რაც ზამთრის სითბო-

მა და გაზაფხულის სულმა გამოიტყუა, სულ კრიათნ განადგურა. ეპელაიერი ამ ცივის ქარისაგან გაშავდა. თოვას მოჭევა თოვლ-
 ჭყაში; ამას წვიმა და მთელი აზრილი ისე გავიდა, სუთი - ექვსის
 დღის გარდა მზე არ დაუნასაკს კახეთსა. მარტში გამზადებული
 და გატანილი გუთნები აზრილში გამოუშვეს, რადგანაც სასტიკი
 სიცივე პერტ კაცმა აიტანა და საქონელს სამ ახა სად შეეძლო გო-
 მურიდან თავი გამოეყო. აზრილში გასაკეთებული საქმე დაწნა გაუ-
 კეთებელი, რეგორც მანდორხედ, აგრედვე კენახში. ბუნებამ თავი-
 სი არ დაიშალა, თუმცა ათი-თორმეტის დღით დაიგვიანა, მაგრამ
 მინც გააღვიძა და ამომრავა მაცოცხლებელი და მასაზრდოებელი
 სისეულე მტენარებში და ამაირად ევლას დაგვიანებული გარნა თა-
 ვისი შესავიერი სრდა მაცა. სოფლო რაც იზრდებოდა, რაც გამო-
 დიოდა ვეგელად, თუ უღორტად შეუბრძლებელ უინკებისაგან იქვე
 ბოლო ეღებოდა. თვალ-საჩინოდ ყინვამ ბოლო მოუღო სესილს და
 ადრეულს შვენიდულობას, ანუ ბოსტნეულობას, აგრედვე პირველ
 ოთხს ფოთოლს ჯეჯილისას. სხვაზედ გადაწვივტილის თქმა არ
 შეიძლებოდა. ვახს თვალად კარგა და სასიამოვნოდ გამოჭქონდა
 საყურძნე მტეკანი. სამთარში გამხარი ვაზიც მცირე აღმოჩნდა.
 დადგა მისი და თითქო პირველ ორს დღეს სითბოთი გვანუგე-
 შა. სამიდან გი ისევე წვიმები დაიწყო. ბარად წვიმებს; მთაში მოჭ-
 ევა თოვლი და გაჩნდა სასტიკი ცივი ნიაკი. მისის პირველს ნა-
 სკვარში სიცივე ღამ-ღამობით ხანდისხან კიდევ ჭეინავდა. განუ-
 წვივტილმა წვიმებმა ჯეჯილსა და ბალასს ზრდა მოუმატა. ჯეჯილი
 ჩვეულობრივზედ მაღალი გაიზარდა. კენახში ბალასმაც მლე გადა-
 ლასა წლეკანდელი ნაწიკნი კაზი. თოსი დროზედ პერ შეიტანეს კე-
 ნახში, «ტალახობსო». ღამ-ღამობით ბალასისაგან შენახული სისეუ-
 ლე-სინორტივე სწეუნდა, ბალახში მოყოლილს ვაზებსა. ამ ვაზებს
 გაურთუვდათ სამამულა და სახაფოთო კვირტები. ამ ვარქიკებამ არ
 დააღონა მეკენახენი, რადგანაც დანახენმა ვაზებმა საკმარისად გა-
 მოიტანეს საყურძნე მტეკანი. მისში რამდენჯერმე მოვიდა სეტეკა
 და ზოგიერთი სოფელი ძალიან დასეტყვა. გამართულსა და შემუ-
 შაკებულს კენახზედ პატრონი მგლოვიარედ დასკვა, დაისეტყვა: ზემო
 სოდაშენი, ნაწილი რუისპირისა, გურდელაიური, შაჭრინი, ენისე-

დი, საბუე, შილდა, შაშინი და ურიათუბანის ნაწილი. მისი შივე უანამ თავთავი ამოიტანა, დარსულდა, სოლო შეიგვიანა გი ათის დღითა. დადგა ივანისი. ამ თვემცე წვიმისაგან კერ გაკაკათავისუფლა. სეტყეამცე მოგონა კახეთის დანარჩენი კენასები. როგორც შეეფერებოდა მომატებულს სითბოს, სეტყეაც უფრო მსსვილი მოვიდა, უფრო ძლიერი ქარიც დაჭყვა და, რაც სეტყეას გადაჩნებოდა უგებლად, იმას ქარი აფუჭებდა. გიდეკ კარგი, რომ ეს მედგარი და დაუნდობელი მოკლენა მცირე ადგილს სუდა, თორემ, შენი მტერი, გაანადგურებდა კახეთს. მაინც სიკმაოდ დიდი ზარალი მოიტანა. გისისსვეის კენასები ორის წლით შეიწირა; ამავე სოფლის უსსები მთლად შთანთქა. წინანდალი სანასეკროდ აიღო და ამ ნასეკრიდან ჰატრონებს არაფერი დაუტოვა; ქვემო სოდაშნის ქვევითა კენასებს აქა-იქ სასტიკად გადაუჭირა მათრანსი და ამით დაბოლოვა თვისი გულის წერომა. გვეგონა, ასლა გი დმურთმა მოგესუდა და ჩვენი აუარებელი ცოდვანი წინაშე სამშობლოსი და წინაშე მოძმისა გააშატივაო. მაგრამ მოესტყუედიო. თურმე მართლ-მსაჯულება მოითსოვდა, რომ გუნდი უბედურებათა არ შეწვეკტილიყო კახეთსუდა, რადგანაც მისთა შვალთა დანაშაულობა სატსე სელის ჰოტინით გი არ გამოისყიდება, არამედ სიფრთხილითა, სიმარჯვითა და ცხოველმყოფლობითა. ეს წინაშართავან ნანდერძვეი თვისებანი, აწ დაიწყებუჯნი, თუ არ დაიბრუნეს კახელებმა, მალე გამოეთისრებთან თავიანთ ლამაზ ქვეუანსს.

ამ გულსაკლავ სუძრობას თავი დავანებოთ და არა ნაკლებ გულსაკლავ მოკლენას მიუბრუნდეთ. ზემო-კახეთის, ანუ თელავის მარის აღმოსავლეთ ნაწილში, აღაზანს გამოღმა, ჰირველად იმინა თავი ამ მოკლენამ. მტკვანი, როდესაც დაიფევილა, კერ შეწითლდა, როგორც რეცნლსუდ აწუფდელი, შემდეგ ეს სიწითლე გამოქდა და იწყო მარცვალმა სტანობა. ზოგი მტკვანი მთლად დასტკნა, ზოგს გი რამდენიმე გეფხალი შერსა სალი და დანარჩენი დასტკნა. ამ მოკლენამ ასლა აღაზან გაღმაც იმინა თავი და უვარლის კენასებსაც ასევე თურმე მოუგადა. აღაზან-გაღმა ასაშენში (თელავის მარის მოსამსლვერე სოფელია) მეზურეებმა სელი აიღეს გაკეთებულსა და მთლად შემუშავებულს კენასებსუდ. აქ ისე ძლიერ წანსდინა ამ

მოკლენამ კენახები, რომ მეზგრეებმა ამას იქით ზგრების ყურის გდება დაკარგულ დროდ მიიხნაეს და განახეს თავი. კერ მომეტე-ბულ სიგრტეზედ კაზი ყვაილშია და ან კიციტ, რა მოკლის შე-დგისათვის.

გლესმე ამ მოკლენას „წერნაქა“ უწოდა. ამ სასელათ ცნობილია ერთნაირი ავადმყოფობა მცენარისა; ეს ავადმყოფობა მომეტეზულად ნესგ-ყარფეზის ბადებს ეწიკა ხოლმე და ისიც იმ დროს, როცა კარს ყოველგვარი შემეშაგება ბადისა გაუთავებია, თავის შრომის ნაყოფს-და ელის. უსარანს, რომ ბაღს სავამოდ უსხაა, ნაყოფი ერთობ ზრდასა და სიმწიფეში შედის. ამ დროს ნესვისა და ყარფეზის მცენარის ფოთოლს ზეკითა პირი უწითლდება, ეს სიწითლე თან-და-თან მექდება, ბოლოს შავდება, როგორც შავ საღებავ გადასხმული და ნაყოფი იწეებს ჭკნობასა, ე. ი. კასი, რომელიც აქნობამდე მკვრივი იყო, იბიჯდება, შემდეგ თვით მცენარის ღეროები ჭკნება და ამ ნაირად ბაღი სრულად იღუპება. პატრონი ამ ავადმყოფობის გამო სრულად კერას გამოაჩნება, უნდა დაიკრიფოს გულ-ხელი და დაანებოს თავი. აი, ამ ავადმყოფობას ჭკვიან „წერნაქა“ და ამ სასელით მოსათლა ხალხმა ახალი ავადმყოფობა კაზისა.

სემის აზრით, ზემოთხსენებულა ავადმყოფობა ვაზისა წარმოხდგა გაზაფხულის ყინებისაგან. თუმცა მას შემდეგ კარგა ხანია გასული, მაგრამ რადგანაც განუწყვეტელი წვიმები იყო, ცვლილება თუმცა ჭკნდა, არ ეტეობოდა. მართლაც, ყვაილიც გამოიტანა, მაგრამ ეს ყვაილის გამოტანა უკანასკნელი აღმოჩნდა იყო სასიკვდილოდ გამოხდებულისა. რასაკვირველია, შეიძლება მეც შემცდარი ვიყო, ხოლო ის კი უტყუარია, რომ გაზაფხულის სიცივემ ცვლილება მისცა მცენარის ფოთლებსაც კი, თვინიერ იმისა, რომ ხესილას ნაყოფიც მოსზო. ფოთოლი მცენარისა გამოგრდა, გამოკვრადა. მწვანელს სინოჩხე, სინაზე, სიჩავე დაკარგა, შეიქმნა ისეთივე მკვრივი, როგორც წაფხულის გასულს არის ხოლმე. ასევე მოუვიდა ფურცლის ფოთოლსაც. მათში ფურცლის ფოთოლი ჩვილი არის ხოლმე. წელს კი მათში ისეთი იყო ამ სასარგებლო მცენარის ფოთოლი, როგორც უნდა ყოფილიყო აკვისტომი.

რასაკვირველია, კახის ფოთლოვი კი არ მავრდება მარტო, როგორც სსკა მცნარისა, არამედ ჯერ ისმუნება. მერე, აქა - იქ წითელი საღები ახსდება, მომეტეულებად ნაზირისკენ, ეს საღები იხრდება და გადის ნაზირის გუწუშებში, სოკი გაზდილი ხალი შუაში რჩება.

კახის ფოთლის ავადყოფობა შეიძლება ავსხსათ ობითას (მილდიუ), რომელითაც კარგა ხანია ავად არის კახეთის კენახები და რომელსაც სწამლობენ შაბ-იამანითა, მაგრამ, თუ მივიღებთ მსკდველობაში ეველა წარსულ წლებში ამ ავადყოფობის მსკდველობას, დაკრწმუნდებით, რომ, ობს (მილდიუს) გარდა, ფოთლოვად სსკა რაიმეც ჰმომედობს და ამ სსკა რაიმედ გაზავსულის სიტაკე უნდა ჩაითვალოს. თქმა არ უნდა, გამოცდილებასთან სამეურნეო ცოდნაც რომ გეჭონდეს, თავის დროხედ შეკატუბდით კახის ფოთლოვსაც და ნყოფისაც ცვლილებას და შესაფერს ღონეს მივამართავდით ამ გამანადგურებელ სენის წინააღმდეგ. ახლა კი, არა თუ სსკა ავადყოფობისაგან, არამედ ობისაგანაც თავის დროხედ კერ დავისსუნით კახი, ე. ი. პირველი წამლობა მისის დამდეგს, ევაკილობამდის უნდა, მაგრამ ჯერ ერთი წვიმამ არ მოგვცას საშუალება წამლობისა და მეორეც, მომეტეულები ნაწილი მეამეღეთა ერთხელ სწამლობდა წარსულ წლებში, ისიც, როცა დაიკავილებდა მტეკანი. ერთხელ წამლობა აქონამდის კახს უსდებოდა, თითქო მტეს წამლობას არა თხოუდობდა. განსაკუთრებით უკანახუნეს სამ წელიწადს. ამისი მიხეზი, როგორცა სჩანს, გავლავა ეოფილა, რომელიც სსკანებულ წლებში სწორედ მისიდან აწეებოდა. რავი წელს მთელა მისი გამუდმებით წვიმდა, ეტეობა ამ გარემოებათ ჩალიან სელი შეუწეო ობს, მალე გაამღაურა ეს მტერი ფოთლოვსა და, რადგანაც სიტავისაგანაც დაზინებუელი იყო, დაზინებუელი ფოთლოვი ადგილად დაიმორჩილა. უფრო ჰქემოთი ფოთლები უფუტდება კახსა, სწორედ ის ფოთლები, რომელიც კახის ნყოფის ახლოა. ზეკითა ფოთლები ხალი არის და ამისთან მრავალიც, რადგანაც წვიმებმა კახს ფოთლოვი გაუმრავლა. თუ აქამდე კახს მარტო ერთხელ ჰეფორჩინდენ, წელს ორჯელ მოუნდება ფურჩხა, თუკი კისმე კახის ავადყოფობამ შეარჩინა სურვილი ფურჩხისა.

როცა ამ სტრიქონებს ვისწვრდით, ქვემო ქიზიყისაკენ, მომისდა გამეზავრება. გადაკდე წერილის დათავება, მანდოდა შემეკოსო ქიზიყის კენასთა შესასხების ცნობანიითა. სიღნაღის მასრა კელისციხითა და ახანით იწყება. კელისციხეში უფრო მეტის სიძლიერით უმოქმედნია ამ კაზის აკადემოფობას და ერთი მხარე კენასებისა ვიჭერჯერობით გადაწხენილია, მაგრამ ძალიან მცირე ნაწილი. გურჯანის კენასებიც ესევეა გაფუჭებული, აგრედვე ჩუმილასისა. კევინში ვინაჲ ნაწამელი კენასი თავ. კანო ჯოჯაძისი, მეგონა, კენასის კარგად უაფნა შუბ-იამანით წამლობის შედეგი არის-მეთქი. იქვე იმ კენასიდან აღმოსავლეთით სსკა კენასები ვინაჲ იმსე უკეთესს მდგომარეობაშია და არც ერთი არ იყო ნაწამელი. კოლასისა და ბაგურცისის კენასებიც ნაკლებად არის დაზიანებული. კარდენასის კენასები უფრო ნაკლებად იყო დაზიანებული. ვაცს ეგონებოდა, კარდენასიდან აღმოსავლეთით მდებარე კენასები უფრო ნაკლებად იქმნება დაზიანებულია, მაგრამ ეს მოსასრება გაბათილდა ანაგის კენასებმა, რომელიც ძალიან დაზარალებულია. აქ დიმი. მირინანაშვილს უწამლია, აგრედვე იმის ძმებს და წამალს აკადემოფობა ძალიან შეუყენებია. ვაქირისა, საქობოსი, მანანარისა, ანანურისა, ბოდბასსკეისა და ჯუგანისა ერთნაირად არის დაზიანებული. წავედი ხარისხად, სიდაც კენასები აქვთ ქვემო ქიზიყის რამდენსამე სოფელს და სიღნაღის სომხებისა, მეგონა, ხარისხად, როგორც უფრო იფიცის ადგილას, კენასები ნაკლებად იქმნებოდა დაზიანებული, მაგრამ, ეტყობა, ადგილის სიფიცისკაც კერა უჭმნია-რა ამ მედგარ სენისათვის. აქაც ისევეა დაზიანებული, როგორც ქვემო ქიზიყის კარის კენასები. ამასთან ეველასად მომეტებულიად საფერავი არის დაზიანებული. საფერავის, როგორც ეველასე ნაწს კაზს, უფრო ნაკლებად აუტანია განაივსულის სიციფე და ამიტომ მასი ზრდა თითქმის შექერბულია; უნაყოფობის გარდა, რაც ნაკლებად გავრდა; რაც გავრდა, ისიც წლიოკი, მჭლე და ფოთოლიც უფერულია და პატარა გამოუტანია. ასევე ამობენ ქუმიანისად. ყოველ ამას თუ არ დაკუმიტეთ, რომ წარსულს წლებში ქვემო ქიზიყის ობი (მილდიუ) სრულებით კერჭმოქმედებდა, ჩუნი საუბარი სრული არ იქმნება. არც წამლობდნენ კენასებს შახამანით ქიზიყელები, მაშინ როდესაც თელავის მას-

რში, მცირე ნაწილს ვაძლავ, კენახები უოკელ წლიე შაბამანით წა-
 მლობაში იყო. თქმა არ უნდა, რომ წვიმებისა და სინოტივის გა-
 მია რბი გავრცელდა, ანუ რბის სოკო მარდად გამარჯულდა და მარ-
 დად გადაეღო ყველა კენახს, მაგრამ ისიც უტყუარია, რომ მარტო
 რბით ვადმიყოფობ სრულებით სხვა ნაირად იმეკმედობდა კანის ნაყოფ-
 ზედ. რბიანის კანის მტკვნების სრდა მიმიე-მიმიედ მიდიოდა, თუმიც
 ყუაილიდან ისერიმი სრულად ვადიოდა, მარტალი არ იზრდე-
 ბოდა სავამად, არც ივსებოდა და არც მწიფდებოდა ხეულებრივად,
 რაც უნდა დიდი ხანი შეკენახათ და უგროვავი, მინც არა მწიფე-
 ბოდა, როგორც რიგი იყო. ახლა კი სულ სხვა სურათის ვხედავთ.
 დაყუაილების დროსვე მარტალები სრვივა, ზოგი ყუაილთან ერთად
 და ზოგიც ყუაილის გადაწმენდის შემდეგ, ვერ ქვება, მერე სრვი-
 ვა. აქედან ცხადად სხანს, რომ მარტო რბი არ არის მიხეცი ამ
 მოკლეხანისა. ფილექსურის მოქმედება ვაწვედ არავინ ავიწერა, თუმიც
 ფილექსურით თითქმის მთელი იმერთი და ზემო-ქართლი მოდე-
 ბულია. არ ვიცი, როგორ ვმოქმედებს იგი ხეებს ქვეყანაში კანის
 ფოთოლისა და ნაყოფზედ; ამასთან ყუანახსენელ წლებში აქ, კანეთისა
 და ქიზიუში სავილექსურა დასი მუშაობდა, არავითარი ნიშანი
 ფილექსურისა არ აღმოჩენია და იმედი ვაქვს ეს ვადმიყოფობ
 ფილექსურისაგან არ არის წარმოდგარი. მაშ, ვაძლავ რბისა, რა-
 მელსაც არ შეიძლება მივაწეროთ ეს ვადმიყოფობა სავსებით, რა იქ-
 მნება ვაწავსულის სიცივის მეტი? სამწუხაროა, რომ კანეთ-ქიზიუს
 არ მოეზობა დღემდე არც ერთი მცოდნე სამეურნეო მეცნიერებისა,
 ისეთი მცოდნე, რომელსაც შეეძლოს დაბეჯითებით ასხან ამ მო-
 კლეხანისა. ამას შემდეგ ვიდეკ ანაჩ მენციონა ხეისი, რომელნიც
 კლასიკურ განათლებას მალე აყენებენ სამეურნეო განათლებაზედ!
 ხეის რომ უტყუარი სისტატისტიკო ცნობანი ვაქონდეს კანეთ-ქი-
 ზიუის ღვინის მოსავლის რაოდენობისა და წლებიანდელი ზარალი შე-
 ვეძლოს ფულად დაჯიფასოთ, ვგონებ, უგულოსაც გულს შეუღლისებდა
 სავარალო რიცხვის სიდიადე. ხეის შეგვიძლიან ვსთქვათ მხოლოდ,
 რომ ზარალი 0,75 აღმატება და ამა ასს ჩაფში რც და სეთი ჩაფი
 რა სავამედი-ღან! ამას იქით ვიდეკ, ვინ იცის, რა მოკლას ამ დას-
 ხენილს ერთს მეოთხედს! იქნება ვიდეკაც იმატოს ზარალმა. კი-

დეკ ღმერთმა შეიბრალა ეს ქვეყანა, რომ წელს ზური და ბალსი სჯამოდ მოდის, თორემ, შენი მტერი, მთლად დაღუპულები გიქნებოდი. კასეთისა და სემო-ქიციეში ერთად ერთი ფულის სამოკარი საშუალება ღვინოა და ძალიან გაჩნდებოდა კასელებისა და სემო-ქიციელებისათვის გაძლიერდა ამ წლის გარდასახადისა. იქნება ბევრს მამულიც გაუყიდოს ამ გარემოებაში. ამიტომ საჭიროა ტფილისის სათავად-აწინაურთა ბანკმა სანდო კაცის შემწეობით გამოიკვლიოს დაგირაკებულ მამულების ზატონთა მდგომარეობა და შესაფერი შეღავათი აღმოუჩინოს. შეიძლება ბევრმა დაგირაკებულმა არც გი იცოდეს, რომ ამისთანა გარემოებაში მეოფის მოვალეს ბანკმა შეღავათი უნდა აღმოუჩინოს. ამიტომ ბანკი არ უნდა ელოდდეს თსოკნებს შეღავათისათვის, უბედურებას სთავადაცხადებს და საჭიროა, რომ ფეროკანი ყურადღება ექმნას მიქცეული. შეიძლება დამგირაკებულთა შორის აღმოჩნდნენ იმისთანებიც, რომელთაც კვანსები წელს მოხსენდნენ აღარ მისცემს, სრულიად გაფუჭებულებია.

აგრედვე საჭიროა, კაკასისის საიმპერატორო სამეურნეო საზოგადოებაში მიმტროს ამ გარემოებას სრული თავისი ყურადღება და იღონოს რაიმე ღონე ამ აკადემოფობის შესასწავლად ადგილობრივად. ამისათვის საჭიროა, მცოდნე კაცი იყოს გამოგონილი ადგილობრივ, რომელსაც უნდა დაეკლას, რომ ყოველ მსრივ მცინიერელის თვლით განიხილოს ამისთანა სკენი სატვიკარი. ამ აკადემოფობის სისუსტე-სიმდიერეზე, როგორც ეტყობა, ჭმოქმედობს მდებარება კვანსისა, ნიადაგი, ასევე თუ ძველი ანუ დედაკასი, ჭიში კასისა, შარშანდელი მდგომარეობა კვანსისა და სხვადასხვა. ვინც ყოველს ამას ბეჭითად გამოიკვლევს, ის, რასაკვირველია, რაიმე წამალსაც გვასწავლის და საუკუნოდ დააკლებს კასელებსა და ქიციელებს, რადგანაც მოსალოდნელია, რომ ამისთანა აკადემოფობა შემდეგშიც ეწვიოს კასეთ-ქიციესს.

კასეთის საუფლისწულო მამულში, მეოწია, მცოდნენი ამისი უნდა იყვნენ, მაგრამ იმათ ისე აქვთ საქმე წარმართული, რომ სკენ მათი არა ვიცით-რას და იმათ სკენი. ჭეშმარიტად, საკვირველია ასე საქმის წარმოება! რასაკვირველია, რა ჩაიგდება მისკლა-მოსკლა მოსელებთან, რომელნიც კვანსს მუსიანისაგან ვერ არჩევენ და მუშა-

მუღესთან, რომელიც სოფლად ძილში ატარებს დროს და ქალაქად ღვინში. მე ვამბობ, რომ მოკალეა თვითნებური მცროსი კაცი, თვის გარეშე მცხოვრებელი თავიდან ააცილოს უბედურება, რომლის მოახლოებას სხვაზე ადრე ჭხედავს და, თუ ვინმე ასე არ იტყვას, ღირსია ეიცვისისა და სიძულვილისა. სოლო თუ ვიდრე თავის უტკასს საქციელს სათუქვლად უდებს გარეშე მცხოვრებელთა გატანარუკების სურვილს, ის ღირსი ზიზღისა და ჩაქოლებისა.

რადგანაც გასაფხურის სიცივემ, როგორც წვეთი მოვიხსენიეთ, ყველა მცენარეულობასეუდ იქონია გაკლეზა და განსაკუთრებით თუთის ფურცელსეუდ, ამიტომ ურიგო არ იქნება ორიოდ სიტყვა წლეკანდელს ჭიაობასეუდაც კითქვით, მით უმეტეს, რომ ამ უგანასეუდ სეუო-ეკეს წელიწადში კახეთი და ქაზიყი ისეე დაუბრუნდა ჭიაობას. წლეკანდელი მოსაკალი ჭიაობისა სეშუალორეუდ ნაკლებ მოსაკლად უნდა საითვალოს. ხემ მიერ შეკრებილ ცნობათა მისეუდ-ეით, როგორც კახეთში, ისე ქიზიყში, საშუალო მოსაკალი მისეუდ-ლსეუდ 10—15 გირვანქა ჰარკია ასლად დარჩეული და ეს, რასეუდ-ეირეულია, შეთანას მოსაკლსეუდ ნაკლებია. ამისი მიზეზი ერთი არ არის, რეუდინიეა და აი მთავარი მათ შორის, ხემის ანრით:

1) როცა ჭია ხევიდი იყო, ციოდა და ყველას არ შეელო ბუხრით საკმაო სითბო დაემყარებინა; 2) გამუდმებულ წვიმების გამო მეტად ნოტიო ჭარბი იყო, რომლისეუდ ჭიის დაფარვა არ შეიძლებოდა; 3) ფურცელი სიცივით გამკრივებული იყო და ჭიას არ შეეძლო მკრივის ფოთლის იმავე სისწრაფით ჭამა, როგორც ნახს და ხვილს ფოთოლს სჭამს სოლმე. წარმოვიდგინოთ, რომ კაცი გამუდმებით სჭამს, როგორც ჭია; ერთს მიეუტანეთ გამხმარი შოთი და მეორეს იმავე ზომის ხევიდი შოთი, რომელი უფრო მეტ დროს მოუნჯება შოთის გათავებას? რა თქმა უნდა, პირველი. პირველს შოთს მეორე მიუბატეთ, მეორეს მესამე და სსე. გამოვა რომ მანამ ერთი სამს სმელს შოთს შესჭამს, მეორე სუთის რბილს გაათავებს. ასე იყო ჭიის საქმეც. ფოთოლი ისე მკრივი იყო, რომ საკმარს ღლას გერ იერებდა ჭია ამ ფოთლის ჭამით; ამიტომ ჰარკიც ნაკლებ აბრეშემიანი უნდა ყოფილიყო და იყო კიდევ; 4) სცასეუდ წარსულ წლიდან არა ჭქონდათ დამსე-

დებული და თავის დღეში არც დაუმზადებიათ, რადგანაც მუდამ ცანის დროს საცასე მცენარეულობა თავისთავად შემოსულია სოფლებს, წელს-ვი საქმე სხვანაირად იყო. საცასე მცენარეულობა დროზე არ შემოვიდა და მიჭირებულ იყვნენ ნედლი მცენარე შეეღვათ ცანსად. ამ სინედლებს საჭირო სადგომში სინესტე გააკრცლდა. ზოგი ჭია ისე ერიდებოდა ნედლს ცანსა, რომ გალესილს კედელზედაც კი ადიოდა; 5) მისის გასულს, როცა ჭია საცასედ იყო მომზადებული კასეთში, საშინელი ჭექა-ქუხილი იყო, სასალები ინძროდა ქუხილის გვრისვისგან, ფანჯრებში შუშებს ზრიალი გაჭჭონდა. ჭებში ელეკტროს ავი სუნის საგრძნობელი იყო წამდაწყებ. ცანისათვის მოძრავი ჭია გარინდა და ამ გარინდების შედეგად გაყვითლდა. ცანსედ გასულმა ჭიამაც მუშაობას უგლო, ისეთი სისწრაფით აღარ მუშაობდა. ზოგმა ჭიამ ჰარკის მუშაობის დათაება კედარ შესძლო და დროსედ ადრე მოკვდა. ამისთანა ჰარკებს სხვად-სხვა სარისის გამჭრეტაობა ჭჭონდათ.

ამ მიზეზების გარდა სხვა მიზეზებიც იყო, მაგრამ სათქმელი არ არის. კასეთში რამდენსამე ადგილას ჭყვანდათ ჭია გაუმჯობესებულ გარემოებათა შორის და ეს ჭია სხვებისაგან უგეთოსობით არც კი ირჩეოდა, ზოგან უფრო უკარგისიც იყო, მაგ. აწურის სამრეკლო სკოლაში ჭია 9 ივნის ბერად უხეირო იყო, იმავე ჭიის თესლისაგან გამოყვანილ ჭიაზედ, რომელიც ჭყვანდა გლეხის დედაკაცსა; ესევე შეიძლება ითქვას კაჭირის სასოფლო მანწავლებლის ბ-ნ ჩიქოჭიძის და იმის ამხანაგის ქ-ნ ეკატერინე სატიშვილის ჭიაზედ, როგორც მიაშრო ქ. სატიშვილისამ. ამ პრატიკულად საერთოდ ჭყვანდათ ჭია გაუმჯობესებულ გარემოებათა შორის, კარგადაც უვლიდნენ, მაგრამ გლეხთა დედაკაცების ჭიაობამ აჯობა მოსავლითა, თესლი ზოგისა ერთი და იგივე იყო, ზოგისა შინაური.

გაუმჯობესებულ გარემოებათა შორისვე ჭყვანდათ ჭია თელავში ქ-ნის ეკატერინე მისეილის ასულს სუიასოკისას და ბ-ნს შაქრო ბასუტაშვილს. ამათ ჭყვანდათ ჭია 48 მისხლისა. ისე საუკეთესოდ და გულდადებით უვლიდნენ, რომ შეიძლება ბევრთად ითქვას, ვერ არავის ასე თავდადებით და ყველა მოთხოვნილების შეს-

რელებით არ მოუვლია ამდენი ჭიისათვის. ასე საუკეთესოდ მოვლილ ჭიამ მისცა მშრომელთ 35 ფუთი ზარკი, 29 გირგ. მისსალზედ, მაგრამ ამანაც ვერ უნდა აღადგინოს დანასარკუი. თუ მანანდაზედ ვიანკარიშეთ, სულ ეს ზარკი ელირება 490 მან. და ზედ კი დანასარკუილია 650 მან. მეტი. გამოდის, რომ სააღებ-მიცემოდ აბრეშუმის მოყვანა სასარგებლო არა ყოფილა. ეს აზრი ამ ერთადერთს შემსკვეზად დაფუძნებული არ გეგონათ. ამისთანა შემთხვევანი რამდენიმე ვატი წარსულ წლებისა და ყოველ შემთხვევაში წარალი ყოფილა. ასეთისავე შესუდულებისა თვით გლეხის დედაგანცობა, რომელსაც ჭიარობა ჭჭონია. აბრეშუმს 4—5 მან. აფასებენ გირგანქას და, როცა ეუბნებიან, ახლა აბრეშუმი 120—130 კაპ. ფასობს და ჩვენ მეტს ვერ მოგტეძით, დედაგანცობი ამბობენ: «ჭი ქა! ეგ ხომ იმ კაბის ფასიც არ არის, რომელიც ფურცელზე შემოვიგლიჯე. ღმერთი არ არის თქვენში! კაბა მანც გამიანჯეთ, ვითამ თქვენი მოჰმადირე გეოფილვარ, თქვე დალოცვილებო, ერთი თვე სწორედ არც მიჰმადია, არც მისომს, არც ძილი მქონია და არც ქმარ-შვილისთვის მიმიხედნია და თქვენ ექვს აბანს იძლევით! ვუი-ვუი-ვუი!!!» ამნაირად თვით მწარმოებელი კარკადა ჭჭონობს, რადენად სასარგებლო ეს წარმოება.

მე მხოლოდ იმას ვიტყვი, რომ ჯერჯერობით აბრეშუმის წარმოებაზედ ჩვენში არ გამოთქმულა გადაწყვეტილი აზრი და საქმის მდგომარეობა კი მოითხოვს, ამაზედ გადაწყვეტით გამოთქმული იყოს ერთხელ და სამუდამოდ ჩვენდა შესაფერი აზრი. თუმცა მეც მომისმენია ლექციები აბრეშუმის წარმოების შესახებ ტფალისში, სადაც კითხულობენ ლექციებს სასოფლო მასწავლებელთათვის, მაგრამ, ჩემდა სამწესაზრდ, ყოველთვის ისეთი ლექტორები შემსკედრინან, რომელნიც წიგნებში ამონაკითხს ჭჭადაგებენ და რომელთაც პრაქტიკული ცოდნა, თუ არ ვსცდები, სრულებით არა აქვთ; ამაში თუნდა ვსცდებოდე; ის კი მანც უტყუარია, რომ ჩვენის ცხოვრების ვითარების ცოდნა არა აქვთ, ამიტომ მათი ნათქვამი რჩევა ჩვენში მომეტებულ ნაწილად თითქმის გამოუსადეგარია, ხოლო ნაწილად მთლად სასარგებლოცა. ამ ქადაგებულთა საზრდოობის წყაროდ უნდა აბრეშუმის წარმოება იყოს და არა სახელმწიფო საზინა,

მასინ გასკენებდით მქადაგებელთა ბღაიელს შიმშილისაგან. იქნება ამ გარემოებას თვალი აქნილებინა მათთვის და ბეკრი შეუერთდებოდა ახრი უარ-ყოთ, ბეკრი ასაღი ქადაგნათ, როგორც ნყოფი თვისის დაკვირვებისა. მადრამ საქმის ამ სასურველს ნიადაგსედ დაუქნება მდე ძლიერ ბეკრი წყალი ჩაიულის. ჩვენ გასკელ-ქიზიყულები-სათვის აბრეშუმის მოყვანა სასარგებლო წარმოებაა, იმიტომ კი არა, რასაც ასახელებენ ის მქადაგებელნი, რომელთა წყალობით დღეს ბეკრის სასაფლო სკოლებს მსწავლებელნი სასაფლოდ არიან გამსდარნი, როგორც აბრეშუმის მწარმოებელნი და სსკ, ჩვენთვის აბრეშუმის წარმოება ხელთ-საყრელია იმიტომ, რომ ჩვენი გასკელ-ქიზიყული დედაგაცი უსაქმოდ დარჩა მას უკან, რაც ხელი აიღო ნართის ცკლასხედ, სამისა და თავთის ქსოვასა და სასამე-სათავთე ძაფის კეთებასხედ. უსაქმოდ დარჩა დედაგაცი ყველა წოდებისა, როგორც კინისა და კინაჟანა, როგორც მკვდლის ჯაღაბი და მისი ქალი, აგრედვე გლესის ქალ-რძალი. აიღეთ ჯერ მარტო ძაფი საკურავისა და ზონარ-ჩაფარისისა. ამებების მოქსოვა რამოდენა შრომისა და მშრომელს ხელს მოითხოვდა, როცა ყოველივე ესე მზადდებოდა ჩვენის ქალების შემწეობით. 30—35 წლის კაცი არ მოიპოვებს ჩვენში, რომელსაც მოინაწილებოდა არ მიეღოს ან ფირფიტის ტერაში, ან საქსოვის ბეჭტაში. მამ, ცხადია, რომ ჩვენს ქალებს კიდევაც აკლდათ მუშა თვისის საქმის შესასრულებლად, არამც თუ გარდა-მატებული ჰყოლოდნენ. ახლა ძაფიც და ზონარ-ჩაფარისიც მზა-მზარეულად მოდის თაბრიკისა და ჩვენს ქალებს საქმე გამოეღიათ. ის დრო, რომელსაც ამისათვის სმარობდნენ, ახლა უსაქმოდ არის დარჩენილი, არც ერთს ახალს საქმეს არ შეუშიათ ეს დრო. განსაკუთრებით ზამთრის დროა შესაკები სუეკელასათვის, ხოლო ზაფხულისა, შემოდგომისა და გაზაფხულის დროც შესაკების იმათთვის, გინც არც კალსხედ გადის, არც ბოსტანში მუშაობს და არც სიმინდის მტკრევასა და რთველში იჭერს მუშა დაძინის ადგილს. ეს უსაქმობა გასკელ-ქიზიყულთ ქალებისა, და გგონებ ქართლებსაც (მხოლოდ იმეკრთხედ არ ითქმის ესა, რადგანაც იქ ჯერაც შინ ამზადებენ სანახე შალებსა და ქალის თაგ-შაღისა), გიმეორებ, ეს უსაქმობა ბეკრისაირად მანარალებელია, ბეკრისაირად დამამცირებელია.

ლი ადამიანის ღირსებისა და ამიტომ ფრთხილად საუბრად დგება ყველასათვის. ჭიაობა კარგია, თუ გული დაკუდვით და ეს ჭიაობა ამ უსაქმობას საქმიანობად შეგვიცვლის. გარნა მარტო ჭიაობა არა კმარა და არც სასარგებლოა, როგორც უკვე მოვისხენიეთ, საჭიროა ჭიაობის მოსაჯელი ჩვენსე შევიმუშაოთ. ამისათვის აუცილებლად უნდა შევცვალოთ ჩვენი მანჯანია და ისეთი შემოვიღოთ, რომელსედაც შესაძლებელია ამოსვლას ერთნაირის ძაფისა. უნდა შევცვალოთ ჩვენი ჯარა და შემოვიღოთ რუსების კუსტარების ჯარა, რომელსედაც მუშაობა ერთი-ათად ადვილია. უნდა შევცვალოთ ჩვენი საფეიქრო, რომელიც თანდათან გამოვიდა თავისით ხმარებიდან, ასე რომ ფეიქრების რიცხვმა 980/0 იქლო, რადგანც უხერხულად არის მოწყობილი და დიდ შრომას თხოულობს; ამის მაგიერ შემოვიღოთ რუსეთის კუსტარების საფეიქრო დაზგა, რომელსედაც ერთი-ათად მუტის გაკეთება შეიძლება, როგორც ნაქსოვის სიდიდით, ისე მისი სიკეთითა. თუ ჩვენს აბრეშუმს ჩვენსე შევიმუშავებთ, სჭირდა არ არის მისი მუშტარი გარედ გეშობთ, არც საჭიროა ფაბრიკის ნაწარმოებში გასცვალოთ, ჩვენი ქსოვილები ღირსეულად დაიჭრის ადგილს ფაბრიკასედაც ნაწარმოებისას, მით უმეტეს, რომ ჩემის გამანჯაროებით, თუ დაკემყარებით აბრეშუმის აწინდელ ღირებულს ფასს, არშინი აბრეშუმეული ქსოვილი 25—30 კახ. დაჯდება და სულაც ჩითის მაგიერად რომ ვისმაროთ, მისც მოგებაში ვაქმნებთ.

ყველამ უწიეს, რომ კავკასიის სამეურნეო სისოგადობა აბრეშუმის მოყვანაში ესმარება საღხს, მაგრამ მარტო მოყვანაში დასმარება არა კმარა, რადგანც მარტო მოყვანა საზარალოა, საჭიროა, იგივე სასოგადობა დაესმაროს ამოსავლის მანჯანიაკების, საუკეთესო ჯარების და საფეიქრო დაზგების გავრცელებაში და მათს სმარებაში. მარტო ერთი დასაზგა კმარა, რომ ჩვენმა დედაცნობამ, რომელიც უსაქმობით სულ მთქნარებასა და მოწყენაშია, დიდის საიმოვნებით შეისწავლოს და შეითვისოს ყოველივე ესე.

ურიგო არ იქნება, თუ ვინმე ქართველთაგანი რუსეთის მქსოველ კუსტარების ასლო არის, უურადდება მიაქციოს ამ წარმოებას და, საქმით თუ გერ შეიძლება გაგაცნოს, სიტყვიით მინც გაგვა-

ცნოს იგი წარმოება. საჭიროა ვიცოდეთ, რა განის ქსოვილი რამდენი იქსოება ერთის იეიქრის სელით; როგორა აქვთ განაწილებული მწარმოებელი საფეიქრო საქმე; რამდენად ღირს საწარმოებელი იარაღი, სად და ვისგან შეიძლება უკეთესების შექმნა და სსკ.-და-სსკ. მართალია, ზოგ ამისათვის შრეისკურანტები არის, მაგრამ ბევრი რამაა ჩვენთვის გამორეკვეელი. შრეისკურანტები იმათ გამოადგებათ, ვინც უკვე ჭმარობენ საფეიქრო იარაღებს და მის შემადგენელს ნაწილებს იცნობენ. ხემის აზრით, უტილიზაცია ჩვენის ქალების შრომისა ის საკითხია, რომელიც დაუფრესებლივ იხორულობს გადაწვეტასა. იმედი მაქვს თვით ქალები გამოსთქვავენ ამის შესახებ ჭეშმარიტს აზრს. თუ მე კსცდები რაშიმე, გაასწორებენ და მით მოგვცემენ შემთხვევას ეს საქმე დასლგობით და უტუუარად გაიცინოთ.

ამასთან რედაქციას ვუგზავნი დაწინებულ ვაზის მტევნებს და ფოთოლს, იქნება აღმოჩნდეს ვინმე მადლიანი მცოდნე კაცი და თვისი აზრი ამ აკადემოფობის შესახებ გაგვაცნოს. *)

აბრამისძე.

*) ამ წერილთან ერთად რედაქციამ მიიღო დაზიანებული ვაზის მტევნები და ფოთლები, რომელიც გადასცა სამეურნეო საზოგადოებას.

გამოკიდა და ისყიდება
ახალი ქართული წიგნი
სოლვა
სიყვარულისა

(Crime d'amour)

რომანი

პოლ ბურჟენი

თარგმნილი

ბრ. ყიფშიძის მიერ

ფასი 70 კაპ.

მსურველს შეუძლიან დაიბაროს წიგნი პირდაპირ მთარგმნელისაგან ამ ადრესით: Тифლისь, редакция „Моambe“. Гр. Кипшидзе. ვინც ხუთს წიგნზედ მეტს დაიბარებს, 20% დაეთმობა.

ამ 1895 წლის მარტიდან

მეურნეობის, ეკონომიკის, ვაჭრობისა და მრეწველობის,
ჭიკეინის, სტატისტიკის და საბეითაღო

ყოველკვირეული ჟურნალი

„მ მ უ რ ნ მ“

გამოიცემა ქუთაისში ასალის რედაქციისაგან

ხელ-მარსაწერიფასი: ერთი წლით ხუთი მანეთი, ნახევარის
წლით სამა მანეთი. წელიწადი ითვლება ამ წლის აპრილიდან
მომავლის წლის აპრილამდე. ვინც მეურნის აგენტობას იკის-
რებს, მას წლიური ფასიდან დაეთმობა 10% ანუ ათი შაური
წლის ეგზემპლიარიდან.

ამასთანავე «მეურნის» რედაქცია აცხადებს, რომ
თავისს სკლის-მომწერთა უმრავლესობის თხოვნისამებრ გადასწყვიტა
უსასყიდლოდ შეუტეოს საჭირო ცნობები (სპრავკები)
ქუთაისში, როგორც მართებლობის, ისე საზოგადოებრივს და
წოდებრივს

ყოველ-გვან დაწესებულებაში

იმ ხელის მომწერთ, რომელნიც სოფლად სცხოვრობენ და

წლიური ფასი მთლად უამოტანილი ექნებათ
ცნობის (სპრავკის) შეტეობის თხოვნამდე.

პასუხისთვის უნდა გამოიგზავნოს ჯეროვანი ფასის ფოსტის მარკა.
ადრესი: Въ Кутаисѣ, въ редакцію газеты „Меурне“.

„ქართველთა ამხანაგობის“

წიგნის მალაზიაში

ისყიდება ამხანაგობის შემდეგი გამოცემანი:

თხზულებანი ა. ყაზბეგისა (მოჩხუბარიძისა) ავტორის სუ- მ.—კ. რათით და ფაქსიმილეთი, ოთხი ტომი, თითო ტომი ცალკე:	1—20
იგივე მშვენიერ ქალაღზე და მშვენიერისავე ყლით, თი- თო ტომი ცალკე	2—50
ოთხი ტომი ერთად	9—
სრული სამხარეულო ქართულისა და ევროპიული საქ- მელებისა.	1—50
თხზულებანი ი. დავითაშვილისა სურათით, ბიოგრაფიით და ფაქსიმილეთი	„—80
იგივე მშვენიერის ყლით	1—25
დაბადება და აღზრდა ერეკლე ბატონიშვილისა, ლეგენდა— პოემა ბაჩანასი	„—15
ხალხური ზღაპრები I ნაწილი	„—30
იგივე ყლით	„—75
ბნელო, მოთხრობა ნ. მელანისი (პსევდონიმი)	„—40
იგივე მშვენიერის ყლით	„—90
თხზულებანი ი. ჯავჭავაძისა, ავტორის სურათით და ფაქსი- მილეთი, ტომი I	1—20
იგივე კარგს ქალაღზე, მშვენიერის ყლით	2—50
ტომი II	1—
იგივე კარგს ქალაღზე მშვენიერის ყლით	2—50
ტომი III	1—
იგივე კარგს ქალაღზედ მშვენიერის ყლით	2—
ტომი IV, იხა, ორი წიგნი	1—60
იგივე კარგს ქალაღზე მშვენიერის ყლით	3—
ჩაზგი	1—
სოფლისე კუნწულა, დ. მაჩხანელისა.	„—20.
თხზულებანი აკაკისა, ტომი I	1—
იგივე კარგს ქალაღზე მშვენიერის ყლით	2—50
თხზულებანი მისივე ტომი II.	1—
იგივე კარგს ქალაღზე მშვენიერის ყლით	2—50
არაკები, საბა ორბელიანისა, ბავშვებისთვის	„—25
სიბრძნე-სიცრუე, მისივე	„—75
იგივე კარგს ქალაღზე.	1—50

სტამბა

წიგნების გამომცემელი

ქართულთა ამხანაგობისა

ქ. ტფილისში, ლორის-მელიქოვის ქუჩა, სახლი № 13.

სტამბაში მიიღება დასაბამად

უძველ გვარის სასტამბო საქმიანი:

წიგნები, გაზეთები, აფიშები, ბლანკები და
სხვადასხვა წერილმანი საქმეები.

ვევლს საქმეს სტამბა ასრულებს სუფთად და
თავის დროსად.

აგრედვე კისრულობს წიგნების კორექტურ-
რასაც, უკეთუ ავტორი ისურვებს.

